

ریتوار سیوہیلی

کتابچی

حاجی قادری کوپرا

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

لکنتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

بۆدابهزاندنى جۆرهها كتيب: سهردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدراي دانلود كتايهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

کتیبی
حاجی قادری کوی

خویندنه وهی فہلسہ فییانہی ئەزموونی شیعرى

پ. ی. ریبوار سیوہیلی

2016

- ناوی کتیب: کتیبی حاجی قادری کوی
- بابەت: خویندنه‌وهی فەلسەفییانه‌ی ئەزمونی شیعری
- ناوی نووسەر: رێبوار سیوهیلی
- تایپ، مونتاژ، هەڵبەری: نووسەر.
- بەرگ: هۆشمنەند عەبدولاحمەد
- سەرپەرشتیاری هونەری چاپ: عوسمان پیرداود
- وێنە، تابلۆ و دیمەنەکانی ناوه‌وه: نووسەر، عەدنان کەریم، محمدهاشم، ئارام لالۆ.
- بلاوکراوه‌ی ئەکادیمیای کوردی، ژماره (314)
- بە هاوکاری دەزگای زەریاب، چاپی یەکه‌م/2016
- بلاوکردنه‌وه‌ی: مائی وه‌فایی، هه‌ولێر.
- چاپخانه: چاپخانه‌ی پۆژه‌ه‌لات.
- تیراژ: 1000
- نرخ: (10) هه‌زار دینار.
- له‌ به‌ریوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتیبخانه گشتیه‌کان ژماره‌ی سپاردنی (460) ی سالی 2016 ی پێ دراوه

هه‌موو مافیکی ئەم کتیبه‌ بۆ ئەکادیمیای کوردی و
نووسه‌ره‌که‌یه‌تی و هه‌ر جووره‌ له‌ به‌رگرتنه‌وه، کۆپی، له
چاپدانه‌وه‌ پتویسته‌ به‌ په‌زنامه‌ندی نووسراوانه‌ی ئەکادیمیای
کوردی و نووسه‌ر بیت.

كٲٲبى

حاجى قادرى كۆيى

رئبوار سبوهىلى

2016

ئەو بۆچوونانەى لەم كٲٲبەدا خراونەتە پوو،
پەنگدانەوہى بىرورپاى نووسەرن.

به ماموستا و هاورپم
پروفیسور
دکتور محامد که مال،
پیشکش

که یه که مین که س بوو پشتگیریی کردم له
ئاراسته بوونمدا بوو گرتنه بهری خویندنه وهی فلهسه فیانه
بوو جیهان و پشتبهستن به فرهمیتودی له تویرینه وهدا.

به‌شی یه‌که‌م

وئبوونی شوین (شار) له ئەزموونی شیعیری حاجی قادری کوییدا

پیشه‌کی 7

سه‌ره‌تا و داتا 17

میتۆد و توێژینه‌وه‌ی پیشوو 27

په‌یوه‌ندی مرۆف و شوین 39

لیستی ناماژه‌کانی شوین/شار 53

زاره‌وه‌کانی شوین و ناوی جیگه و شته‌کان 53

ناوی شوینی سرووشتی و.. 53

ناوی شوینه‌کانی کۆین و ده‌ورو به‌ری (به‌بی گۆر‌قه‌ره‌ج) 54

یه‌که‌م): شوینی هزرکراو، یان خه‌یاللیکراوه 55

دووه‌م): شوینی ئەزموونکراو 59

سینه‌م) زاراوه‌کانی شوینناسی 66

دابه‌شکاری شوین له‌لای ده‌ربه‌ندییه‌کان 71

کوتان (مالی یه‌که‌م، هه‌وار) 78

شوینی پیروژ 88

جوگرافیای ئەزموونکراوی حاجی له کوردستان 124

یه‌که‌م: (مال) 128

مال و کولتور 129

هایده‌گه‌ر: نیشته‌جیبوون و هه‌وانه‌وه 139

باشلار: مال و نه‌ست 148

نۆستالیژیا، یان ده‌ردی دووری 173

گۆر‌قه‌ره‌ج (هه‌وار) 181

ره‌شمال 191

مزگه‌وت و حوچره: ئومه‌ر گومبه‌ت 197

گیرانه‌وه‌ی شاری و گیرانه‌وه‌ی زاره‌کی 207

- له بهختی خه والوووه بۆ بهختی که چ 225
 کوپین/شار 241
 شوین و شارهکانیتری کوردستان 267
 گه‌رانه‌وه بۆ کوپین 271
 به‌ره‌و ئه‌سته‌مبوول 275
 (رۆما)ی حاجی قادر 289

به‌شی دووهم

- هاوکاتی و هاوشوناسی 315
 پیشه‌کی 317
 کات و به‌نگدانه‌وه‌کانی 323
 کات له میتولوزیدا 324
 کات له هزری فه‌لسه‌فیدا 327
 (ئه‌فلاتون: 328، ئه‌ریستو: 330، ئاگوستین: 332)
 کات له‌لای شاعیر 344
 وه‌سفی دیارده‌ناسانه 349
 سرووشت و کات 355
 له مه‌سره‌فکردنی زمانه‌وه بۆ به‌ره‌مه‌پیتانی مانا 361
 ئیستا، شیعر، شوناس 369
 خه‌سله‌ته‌کانی شیعر، ده‌سه‌لاتی زمان 380
 پۆلینکردنه‌کان 391
 خویندنه‌وه‌یه‌کی تر بۆ کات 399
 گرینی نالی 407
 ئه‌نجام 419
 پیتشنیار بۆ داها‌توو 439
 سه‌رچاوه‌کان 451

پيشه‌کى:

کاتیک له نووسینی ئەم کتیبە بوومه‌وه، زۆر خەمم خوارد
که هیشتا له‌چاو ئەوهی کارم بۆی کردبوو، بیرم
لینکردبووه و به‌رنامه‌م بۆبوو، هیچی ئەوتۆم له‌سه‌ر
حاجی قادر و جیهانه شەرییه‌که‌ی نه‌گوتوو. خۆم له
شیوه‌ی مندالیکدا هاته‌ پيشچاو که به‌ دل گوئی له
چیرۆکیکی خۆش گریست و دیمه‌نه‌کانی بیهنیتته
پيشچاوی خۆی، به‌لام له‌پیر چیرۆک ده‌پچرئ و
دیمه‌نه‌کان له‌ شوینی خۆیان وشک ده‌بن.. بۆیه‌ خەمی من
له‌ حاجی قادر هاوکاتیش بوو به‌ توره‌بوونیکى مندالانه
بۆ بینینی دوايين دیمه‌نه‌کانی ئەو چیرۆکه‌ی هه‌موومان
ده‌مانه‌وئیت کوتاییه‌که‌ی برائین. به‌لام ناتوانین.

حاجی قادر به‌گشتی ئیرا، گه‌رایه‌کی ناکام بوو. به‌دل و
ئەقلی خۆی نه‌ژیا، ده‌گری میراتیکی تراژیدیانە
میژوویی که‌له‌که‌کراو بوو. تیره‌که‌ی له‌ کرماشانه‌وه
شاربه‌ده‌ر کرابوو، خۆی له‌ ناوچه‌ی کۆیه و له
گۆرقه‌ره‌چ بینیه‌وه. لۆکا، زمی ناوچه‌که‌ی به‌جیه‌ه‌شت و
سه‌ره‌تا ده‌ستیکرد به‌ کۆیه‌ویستی، دواچار که‌وته
فراوانکردنی پانتایی شوینی له‌دایکبوونی و باشووری
کوردستانی خسته‌ جیگه‌ی، پاشان گشت کوردستانی

وهك نيشتيمانتيكى ليكدانه براو ده بينى. له سهر عهردى ئەم
 كوردستانه گه وره يه خه ونى به ده ولت و يه كيون و
 پيشكه وتنه وه ده بينى و هيچيان نه هاتته دى. كولتورى
 ئايىنى و كۆمه لايه تى ميلله ته كهى خۆى په تکرده وه و
 له سهر ئەمه سزا درا و ده ركرا له ولات. قهت ژنى
 نه ناسى، هه رگيز نه گه پرايه وه نيشتيمانى خۆى و به
 دۆستان شاد نه بۆوه. هه ر زوو باوك و پاشان دايىك و
 دوايه وهش هاورپى كانى له ده ستدان. ستايشى خوینده وارى
 ده كرد و ميلله ته كهى نه خوینده وار مایه وه. هه لوئىستىكى
 دژوازه نى له ئەوروپا وه رگرت: ستايشى ده كرد و
 په تيشيیده كرده وه و په خه نى له داگيركارى ده گرت و
 نائوميد بوو. له ئەسته مبول ژيا و ئەو شارهى لىبووه
 دۆزه خ. خوداناسييه كى پته وى هه بوو، به لام ئايىندار
 نه بوو، دىندار بوو. باشهى له نيزام و خوینده وارى و
 يه كيوندا ده بينى. به لام نه ته وه كهى به يه كيون نه بينى و
 باشهى خوینده وارى و نيزامى له لای عوسمانيه كان
 په تده كرده وه. قسهى زبرى به نه ته وه كهى خۆى گوت،
 به لام داسۆزى لیده بارى. په خه نى له سيسته مى سياسى
 عوسمانيه كان گرت و ريزى له كۆمه لگای توركه كان
 ده گرت. به گژ هه لپهى سياسى ئه رمه نه كاندا چۆوه، به لام
 سوکايه تى به مروقى ئه رمه نى نه كرد. له گه ل هه ستان و

راپه‌رینی گهلانی ئازادیخوازدا بوو، به‌لام گه‌لی خۆی به
 راپه‌رینه‌وه نه‌بینی. پاشان نیشتیمانی له‌ده‌ستا و له
 غه‌ریبایه‌تی به‌شیر که‌وته دروستکردنه‌وه‌ی نیشتیمان
 له‌ زمان و به‌هۆی یادوه‌ریی و خه‌یاله‌وه. هه‌رگیز مالی
 نه‌بوو، به‌لام به‌دوایدا ده‌گه‌را، شیعیی کرده‌ مالی خۆی و
 خیزانیکی شیعیی پینکه‌یتنا، به‌لام له‌مه‌شدا ترسی هه‌بوو
 شیعه‌کانی بفه‌وتین ئه‌وه‌ش روویدا.. له‌گه‌ل هه‌موو
 ئه‌مانه‌شدا، ئیراده‌یه‌کی پته‌وی هه‌بوو، مرۆفی
 نه‌ده‌به‌سته‌وه به‌ چاره‌نووسه‌وه، برۆای وابوو مرۆف
 خۆی دروستده‌کات ئه‌گه‌ر ویستی هه‌بیت. داها‌تووی بۆ
 گرنگ بوو.. که‌ هه‌رگیز نه‌هات و ئه‌و سه‌ری نایه‌وه.. به
 کورتی و به‌ کوردی، کاتیک شیعیی حاجی ده‌خوینمه‌وه‌و
 بایی ئه‌وه‌ی لینیته‌ده‌گه‌م، بۆم ده‌رده‌که‌ویت ئه‌وه‌نده‌ی له
 پشت ناکامی و شکسته‌کانی حاجییه‌وه کورد هه‌یه،
 ئه‌وه‌نده بیگانه‌ نیه. ئه‌وه‌نده‌ی هۆکاره‌ ناوه‌کییه‌کان
 ئاماده‌ن ئه‌وه‌نده هۆکاره‌ ده‌ره‌کییه‌کان نین. حاجی عاشقی
 کوردبوون و له‌ هه‌مان کاتیشدا کۆیله‌ی کوردبوونی
 خۆی بوو.. حاجی به‌م مانایه‌ نه‌مردووه‌و له‌گه‌ل ئیمه
 ده‌ژی و هاوکۆژانی ئیمه‌یه له‌ کوردبوون و مرۆفبووندا.
 بۆیه‌ دنیای حاجی قادر زۆر له‌وه زیاتر هه‌لده‌گریت، که
 به‌م کتیه‌ی باسی بکریت. که‌سایه‌تی حاجییش له‌ میژووی

ئیمەدا زۆر لەو ە گرنگترە تا ئیستا زانیومانە. حاجی قادر
 وە کخۆی، نەک بە بەراوورد بە شاعیرانی دیکە ی پیش و
 پاش خۆی شاعیرینکی تاییبەت و سەرنجراکیتشە.
 ەەرچەندە من لەم کتیبەدا پتر خۆمم بە لیکدانەو ە
 چەمکی شوین و کات و پە یو ەندی نیوانیان و دژوازی و
 ناکۆکیانەو ە لە ئەزموونی ئەو شاعیرەدا سەرقال
 کردو ە، بەلام لە ئاستی ناو ە پۆکدا بە سەر زۆر بە لگە ی
 سەرنجراکیتش لە شیعری حاجیدا کە وتم، کە دەبیت بە
 وردی و لە لایەن کەسانیترەو ە تو یژینەو ە یان لە بارەو ە
 بکریت. لە ەندیک شوینی ئەم کتیبەدا ئاماژەم بەو
 برگانە داو ە.

بە جو ۆرەش پیشبینی دەکەم لە داها تو وشدا ئەزموونی
 شیعری حاجی و میژووی ژیا نی ئەو، جیگە ی
 مشتومرینکی زۆر بیت و لە ریگە ی ەو ە کەسانیک ە بن، بە
 گرتنە بەری میتۆدی شییکردنەو ە ی نو ی، بیانەو یت
 تیگە یشتنەکانی حاجی لە خۆی و لە کوردبوون و لە دنیا
 پوونتر بکەنەو ە، کە ەشتا بو نەو ەکانی پاشەرۆژ
 گرنگی خۆی دەبیت.

ئەم کتیبە بە دید و تیگە یشتینکی فەلسە فیانەو ە
 نووسراو ەو ئەو سەرچاوانە ی تیدا بە کار هاتوون، کە
 خزمەت بەم خویندنەو ە ی دەکەن. کتیبەکە لە دوو بەشی

پێكهوه بهستراو پێكهاتوووه و پهيوهندى توندیان به
 يهكترهوه ههيه. لهبهشى يهكهمداسم له شوین و
 نيشانهكانى له ئەزموونى شيعرى حاجيدا كردوووه و
 پرسىارى ونبوونى شوین، بهتايبهتى شارى ئەستهمبوولم
 كردۆته خولگهئى بىركردنهوهكانم له لهلاى حاجى قادر. له
 بهشى دووهمداسم له تيگهيشتنى حاجى له كات و
 دۆخهكانى كردوووه و بهپى تواناى سنووردارى خۆم،
 ئەوهم روونكردهوه كه چۆنه حاجى لهم دوو
 تيگهيشتنهيدا بۆ شوین و كات ناكۆك و دژوازه بهلام
 هەر ئەم ناكۆكەش پێكهينهرى شوناس و تايبهتمهنديى
 ئەوه.. هەر باسىكى ديكەم هينابيته پيش بۆ
 روونكردهوهئى ورد بووه لهسەر ئەم دوو لايهنه له
 شيعرى حاجيدا و تهواوكهرى تيگهيشتنهكانى منه له
 ئەزموونى ئەو مرقه گهورهيه.

پيشينهئى ئەم ليكۆلینهوهيهئى من دهگهريتهوه بۆ سالانى
 سهرهتای دوو ههزار، كه تازه گهراپوومهوه بۆ ههرىمى
 كوردستان و له كوليژى ئادابى زانكوى سهلاحهدين
 وانهبیژ بووم. يهكهم كهسپش هانيدام لهبارهى حاجى
 قادرهوه بنووسم، پرۆفيسۆر دلشاد عهلى، بوو له ميانهئى
 گفتوگۆيهكدا كه قيستيقالى گهلاويژ له سلیمانى كۆى
 كردبووينهوه. بهرهمى ئەم توێژينهوهيه له سهرهتای

خویدا بریتیوو له نامیلکه یک که دهزگای سپیریژ به ناوی (هاوکاتی و هاوسوناسی)، له دهۆک، چاپی کرد، له ههنگامه‌ی بلاوکردنه وه شیدا، ئەو نوسخانه‌ی لای خۆم بوون له گەل سەدان کتیبی دیکه و دەستنووسدا له کتبخانه کهم سوئیتیران.

یه کیکتر که پشتگیری ئەم جۆره کارانه‌ی کردووم و رای سپاردووم بۆ ئەوه‌ی پهره به توێژینه‌وی شوین و شوناس بدهم، بریتیه له مامۆستا د. محهمەد کهمال. ئەو مرقفه مهزنه ئەرکیکی ئەوه‌نده گه‌وره‌ی به من سپارد که ده‌رچوون له ژێر باری بوێری ده‌ویست که من نه‌مبوو. بۆیه له‌سه‌ر راسپارده‌ی ئەو مامۆستایه‌م، که له پێشه‌کی کتیبه‌که‌م: (شوین و شوناس: توێژینه‌وه‌یه‌کی دیارده‌ناسانه له شاری سلیمانی 2015)، فهرمووبووی: (هیوادارم ریبوار بتوانیت به‌ره‌می زۆرتر له‌م بواره‌دا بلاو بکاته‌وه)¹، ده‌ستمدایه‌ ته‌واوکردنی ئەم کاره‌م له‌سه‌ر حاجی قادر. بۆیه ئەگەر ئەمکاره‌شم ئەو مامۆستا مه‌زنه‌ی فه‌لسه‌فه‌ رازیی بکات، ئەوه من شتی‌کم کردووه.

¹ پێشه‌کی د. محهمەد کهمال بۆ کتیبی: شوین و شوناس: ل: 14

لە کاتی کارکردنم لەم بەرھەمەدا، دەستەى سەرۆکایەتى ئەکادیمیای کوردی، بەرپێزان سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی (پروفیسۆر د. عەبدولفەتاح عەلى بۆتانى) و (دکتۆر نەجاتى عەبدوللا) جیگرى سەرۆکی ئەکادیمیا، بە پشتگیری و ھەلپەخساندن و سەرچاوە پەیداکردن و بیروراگۆرینەو، پێمەو ھەماندوو بوون. لێرەدا سوپاسی پشتگیری و متمانەیان دەکەم و ئەمکارە چەند بە بەرھەمى خۆم دەزانم ئەوئەندەش بەبەرھەمى ئەو کەشەى دەزانم کە ئەو دوو بەرپێزە لە ئەکادیمیای کوردی، بۆیان رەخساندم. ھەر د. نەجاتیش جەختى لیکردمەو، تا کتیبەکە بە خۆشەویستى (کتیبى نالى)یەو، ناوینیم (کتیبى حاجى قادری کۆبى).

لیستى ناوى ئەو کەسانەى دەبیت سوپاسیان بکەم، زۆرن. بەلام نابیت سەرۆکایەتى زانکۆى کۆبە، سەرۆکی ئەو زانکۆ خۆشەویستە و جیگرەکانى، بەتایبەتى پ. ی. د. حەیدەر لەشکرى، ھەرۆھا پ. ی. د. سەربەرست نەبى، لەیاد بکەم، بەوہى بۆ ئیستىقالى حاجى قادر پرویان لێنام تا بەشیک لەم توێژینەوہیە پێشکەش بکەم. ھەرۆھا نوسەرى گەنج، ئیدریس عەبدوللا ئومەرگومەتى، کە بەپەیداکردنى سەرچاوە و بە چاوساخیکردنم بۆ چوونە زیندى لەدایکبوونى حاجى قادر، ھەمیشە بە پرووى

خۆش و زانیاری پر بایه‌خه‌وه، هاوپی‌م بووه، جیی سوپاسیکی تاییه‌تمه.

هه‌روه‌ها سوپاس بۆ ستافی به‌رێوه‌به‌ری که‌نال بیست و چوار، به‌تایبه‌تی هاوپی‌ی دیرینه‌م، نوره‌دین سه‌عید وه‌یسی، که به‌شێوه‌کی فه‌رمی نامه‌ی ئاراسته‌ی ئه‌کادیمیای کوردی کرد و تیمیکی ته‌له‌فزیۆنی له‌ هه‌ردوو به‌رێزان هونه‌رمه‌ند (مه‌مه‌د هاشم وه‌ک ده‌رهینه‌ر و ئارام لالۆ وه‌ک وینه‌گر)، پیکه‌یتا بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه به‌کینه‌ فیلمیکی به‌لگه‌نامه‌یی له‌ باره‌ی حاجی قادره‌وه و ئه‌و کاره‌ش له‌ ئه‌نجامدانایه. به‌شیکی وینه‌کان که له‌ کتێبه‌که‌دا به‌کارهاتوون، ئه‌و تیمه‌ گرتویانن. وێپای ئه‌وه‌ی ده‌بیست سوپاسیکی تاییه‌تی هونه‌رمه‌ندی ناودار، (مامۆستا عه‌دنان که‌ریم) بکه‌م، که په‌سه‌ندی فه‌رموو له‌ پرۆژه‌ی فیلمه‌که‌دا کاری ده‌نگی بگرێته‌ ئه‌ستۆی خۆی، ئه‌مه‌ پرۆژه‌که‌ی منی جوانتر کرد.

که‌سانیتیریش زۆرن که‌ هاوکارم بوون، پ. د. محسن مه‌مه‌د و پ. د. وریا عومه‌ر ئه‌مین به‌ شێوه‌ی جۆربه‌جۆر هاندەر و هاوکارم بوون. له‌ دلمه‌وه سوپاسیان ده‌که‌م. هه‌ر یه‌که‌ له‌ سامان سولیمانی و مامه‌ جوتیاری حاجی سلیمان ئاغای ئامۆزام، له‌ په‌یداکردن و ده‌ستخستنی سه‌رچاوه‌دا، هاوکارییان کردم و

كهسانىكتريش كه نه يانويستوه ناويان بهينم، به
 زهحه ته كانيان خوشه ويستى منيان په لكيش كرد.
 له پاش هه موو ئه مانه، نابيت ناوى (ئاھهنگ و زهرياب و
 ناياب) م له بير بچيت، كه هه ميشه ئاماده بوون له نازيان
 كه مېكه مه وه و نازى حاجى قادر زياتر بكيشم.
 من خوينه رم زور بو گرنگه، ئه و پيشوازيه زوره ي له
 بهر هه مه كانم كردوويانه، ئه ركى منيان قورستر كردوه.
 بويه هه ركات بهر هه ميكي نوي ده ستپيده كه م، بيريش له
 خوينه ريكي هووشيار ده كه مه وه، كه ده زانم به وردى
 ده مخوينيته وه. هيوادارم له م بهر هه مه دا، كه سيان نائوميد
 نه كه م و كاره كه له ئاستى چاوهر وانياندا بيت. ئه گه ر
 كهسانىكتيش هه بن ناويانم بير كردبیت، بمبه خشن.
 ئه م كتيبه بو ئه و كه سانه يه كه به وردى شعري حاجى
 قادري كويان خويندبیتته وه، ههروه ها په يگرى ئه و
 نووسراوه زوران هان كردبیت كه نووسه ران له باره ي
 حاجى و شيوازي هزرينيه وه نووسيويانن.. ئه گه ر نا
 ده بيت پاش خويندنه وه ي ئه م كتيبه ده ستبكه ن به
 خويندنه وه ي حاجى، چونكه من ده مه ويت بيروپراي
 نه ريتى له سه ر حاجى قادر بگورم و تيگه يشتنىكى نوي
 له دنياى ئه و مروقه ناوازه يه بهر هه م بهينم.. ليروه وه ده ليم
 بو ئه و كه سانه ي كه له كوئيبوونيه وه ته مه شاي حاجى

قادر ده‌که‌ن، ده‌بیٚت له جاران زیاتر شانازی پیوه بکه‌ن،
بۆ ئه‌وانه‌ش که وه‌ک کورد له حاجی ده‌روانن ئه‌رکیکی
زۆر گه‌وره‌یان دیته سه‌رشان، چونکه کوردبوون
ده‌روه‌ستییه‌کی ئاسان و گالته نیه. که‌سی خۆی ده‌وٚت.

رینبوار سیوه‌یلی،

مامۆستا له به‌شی فه‌لسه‌فه، کۆلیژی ئه‌ده‌بیات، زانکۆی سه‌لاحه‌دین

ئه‌کادیمیای کوردی

2016

من له سه‌رده‌می می‌ردمندا لیمدا بۆ یه‌که‌مجار چاوم به‌م قه‌له‌مکیشه‌ی
مامۆستا باباجان له‌سه‌ر حاجی قادر کرایه‌وه، بۆیه هه‌میشه ئه‌و
هه‌سته‌م هه‌یه که ئه‌م وٚتیه له که‌سایه‌تی راسته‌قینه‌ی حاجیه‌وه نزیک
بیٚت...

حاجی قادر سی‌کۆچی

بهشی یه کهم

وئبوونی شوین (شار)

له ئەزموونی شیعریی حاجی قادری کۆییدا

سه رهتا و داتا:

شیعری حاجی قادری کۆیی فرههنگیکه له شوین و شوینناسی و ناوی شوینهکان. ئەوهندهی ئەو ناوی شوینگهلیکی جیاوازمان بیر دهخاتهوه، له شاعیرانی هاونهوهی خۆی کهمتر بهولایه دا چوون. په یوهندی حاجی و شوین، وهک په یوهندی ماسیگریکی کارامه وایه له سهه گهمیهکی ئارام که تۆر هه لدهدا و ماسیی خۆی دهگری و تۆماریاندهکاته ناو ده ریا شیعریه که ی خۆیه وه. ئەو جگه له به کارهیتانی زاره وهکانی شوینناسی به شیوهیهکی دروست، ناوی چه ندین شوینی ئەفسانهیی، سرووشتی، ئایینی، میژوویی و میعماریی له دیوانه که ییدا بۆ پاراستووین و بیرى خستوینه ته وه¹.

¹ ئەو دیوانه ی حاجی قادر، که من له م توێژینه وه یه دا پشتم پێیبه ستوه، ئەمه ی خواره وه یه: - سه عید که ره می: دیوانی حاجی قادری کۆیی لیکۆلینه وه و لیکدانه وه ی: سه ردار هه مید میران و که ریم موسته فا شاره زا. له سهه نووسنیکی نوێ به پنی بۆچوونه کانی موچه مه دی مه لا که ریم. ئینتیشاراتی کوردستان، سه نه، 1391 (2012).

له گه ل ئه وه شدا، چونه حاجى قادرى كويى به شيكى
 زورى ته مهنى خوى له شار ژياوه و كه چى شار له
 ئه زمونى شيعرى ئه ودا ونبووه؟ ئه گه ر سه فەرى حاجى
 له كوردستانى سه دهى نوزده يه مه وه بو ئه سه ته مبولي
 پايته ختى عوسمانى له بهر چاو بگرين و ئه و ماوه يه ش كه
 تاييدا ژياوه بكهينه، پيوهر، ده بوو شيعرى حاجى پر بيت
 له ئه زمونيك كه ئه زمونى شاره، ئه مه ش وه ك به شيك
 له ئه زمونيكى گه وره تر كه ئه زمونكردى شوينه. له گه ل
 ئه وه شدا ئه م شيعر و ئه زمونونه له مپووه وه زور هه ژاره
 و ئه مه ش ئه و پرسياره مان له لا دروستده كات: بو چى شار
 له ئه زمونى شارنشينترين شاعىرى ئيمه دا نادياره؟ يان
 ئه گه ر هه شبيت ئه وه نده لاوازه كه ناتوانين له ريگه يه وه
 تيگه و كارىگه رى شار له سه ر حاجى به ره مه به يتينه وه.
 ئه مه ش شتيكى ده رده داره چونكه به شيكى زورى شيعرى
 حاجى هه لگرى شوينيى و ئه زمونيكى مؤديرن و
 ياخيگه رانهى فؤرمىكه له نه ته وايه تى، به بى ئه وهى ئه م
 مؤديرنه هزره يه پيوه ستييت به شوينيكي تايبه ته وه كه
 شارى مؤديرنه.

ئه مه ش ئه و دژوازيه ئاشكرا ده كات كه پيوه ندى هه يه
 به ئاماده يى به رجه سه تى چه مكى كاته وه له ئه زمونى
 حاجيدا. چونكه ئه و تيروانينيكي به رز له ئاست كات و

دۆخه كانى كاتدا، به مانا (ئاگۆستين) بيه كه كى به رجه سته دهكات و سۆژه يه كمان پيڊه ناسيئت كه يه كيك له نيشانه كانى مؤديرنبوونى برىتیه له ئاگايى ئه و به رامبه ر به كات..

به مجوره ش، په يوه ندى كات و شوين له شيعرى حاجى دا، په يوه ندى كه هاوكاتيانه نيه. ئه و كاته حاجى تيايدا سه رنجمان بو لاي هووشيارى خوى له ئاست كاتدا راده كيشيئت، شوينى هه مان ئه و كاته به سه ر بيركرده وهى حاجيه وه ديار نيه و ئاماده يى نيه و ئه و بوخوى ئه و شوينانه، ده سرپته وه، نيگه تيفيزه يان دهكات و بچووكيان ده كاته وه تا ئه و ئاسته ي كه بايه خيكيان نه بيت.. حاجى له و به شه ي شيعره كورديه كانيدا كه له ئه سته مبول و تاراوگه ي ژيانى خوى نوسيونى، هه ستيكى به رزى ئه و مان به رامبه ر به كات بو ئاشكرا دهكات و له م ريگه يه شه وه ئه زموونى شاعير ده بيته ئه زموونى سۆژه يه كى مؤديرن چونكه يه كيك له تايبه تمه ندى به كانى سۆژه ي مؤديرن برىتیه له ئه زموونكردى تاكه كه سيانه و هووشيارانه ي كات. به لام ئه م باسكردنه ي كات له لاي حاجى هاوكات و هاوشوين نيه. ونبوونى شوين له فۆرمى شاردا، له م شيعرانه ي حاجيدا و ئاماده كرده وهى شار وهك شوين، به مانا

قیزه و ونه که ی و نه بوونی رهنگدانه وهی ئەزموونی
 شاریانه له ژبانی ههستهکی و هزریی ئەودا، دابرا نیکیان
 له په یوه ندیی کات و شویندا دروست کردوو.

ئەمه جگه له وهی ئەم باسه بوچوونی نووسه رانیگ دنه
 دهات بو گفتوگو، که له و پروایه دان و له و یوه
 پرووبه پروومان دهکه نه وه له گه ل شیعەر و هزرینی حاجی
 قادر، که گوایه حاجی قادر شاعیریکی ناسیونالیستی¹.

لێره دا من جهخت له سه ر زاراوهی ناسیونالیست وهک
 ئایدیدی لۆژیایهک دهکه مه وه که زادهی پیشزه مینه یهکی
 سیاسی و کولتووری خورئاواییه و به توندی گریدراوه
 به بوون و گه شهی شاره وه، وهک بنه مایهک بو
 دروست بوونی دهوله ت. ئەوانه ی له م روانگه یه وه حاجی
 دهخه نه چوارچیوهی ناسیونالیزمه وه، به مکاره یان
 وینه یهکی حازر به دهست و ئاسان له به ره می رهنجی
 حاجی داده تاشن و دهیخه نه باوه شی ئایدیایه کی
 تایبه ته وه که له شوینیکی دیکه ی دنیا به ره مه اتوو و
 به مکاره شیان ئەو تایبه ته ندیانه ی هزری حاجی قادر که

¹ بۆ نمونه دیارترینیان مەریوان وریا قانع: ناسیونالیزم و سه فه ر. کورد له دیاسپۆرا. بلاو کراوه کانی نیوه ندی ره هه ند. سلیمانی: چاپخانه ی رهنج، 2005، ل: 65، 66-70. یان: د. جهغه ر عه لی: ناسیونالیزم و ناسیونالیزمی کوردی. سلیمانی: ئەندیشه، چ: 2، 2013، ل: 157-159.

نەك بە ۋەرگرتن، يان كارىگەر بوون بە ئايدىيەكى
تايبەتەۋە بەرھەمى ھىناون و كۆپى كىردىنەۋە، بەلكو بە
ئەزموونى ژيانىكى سەخت و تىكەلبوونى گۆشت و
ئىسقان و پۇچ بەۋ ئەزموونە و باجدانىكى مەعنەۋى
زۆر لە چەند بىرگەيەكى ژيانە ناچىگىرەكەيدا، بۇخۇي
پىيان گەشتوۋە، رەنجبەخەسار دەبىت.

ئەۋە ئاسانە بگوتىرئى حاجى قادر ناسىۋنالېستە، يان
ئەنتى دىنە، يان ئانارشىستە، بەلام بەرھەمەتتەنەۋەى ئەۋ
ئەزموونەى ئەۋ دەكاتە ناسىۋنالېست، يان ئەنتى دىن و
ئانارشىست لە خودى دەقەكانىەۋە، كارىكى ئاسان نىيە.
بۇيە ئەۋانەى حازر بەدەستانە بۇ حاجى قادر دەچنە
سەنگەرى ھەندى چەمك و چوارچىۋەى حازر بەدەستەۋە
و كالاي بە بالاي تىۋرىيە پىشتەر ئامادەكراۋەكانى بازارى
توۋزىنەۋەى پۈزەتقىستانە دەبىر، خۇيان ناتوان حاجى
قادر ۋەكە فىگەرىكى تايبەت و بەرھەمى ئەۋ ۋەكو
ماددەيەكى خاۋ بۇ تىۋرىيەيەكى نويى بىين.

بۇيە ئەم توۋزەرانە ئەگەر سووربىن لەسەر
بەناسىۋنالېستكىر دىن حاجى، پىۋىستە ۋەلامى تىۋرىكى
ئەۋ پىرسىيارە بدەنەۋە، كە چۆنە حاجى قادر ناسىۋنالېستە
و دژى شارە؟ چۆنە ئەۋ دەيەۋى دەۋلەت بۇ كورد
پىشېينى بكات و شار لە ھزرىنى ئەۋدا دزىۋىكە؟ ئايا

ناسیۆنالېستېوونى حاجى ئەو ناخاتە بەردەم دژوازییەك
 كه پېويستە ئەو نوسەرانە پوونكردنه وهى له سەر بدەن؟
 بەكام پېوهر و له چ پېشزەمىنەيه كى كۆلتوورىيە وه
 وشەى ناسیۆنالیزم بۆ جوړى بېرکردنه وهى حاجى بەكار
 دههئیریت: ئەگەر ئەو پېشزەمىنەيهى ئەو نوسەرانە
 بېرى تيا دهكه نه وه نه ریتى ئەوروپى له په یوه ندى به
 هزرى ناسیۆنالیزمه وه بیت، ئەوه هزرى حاجى و
 هه لویستى له سەر شار و خواستى بۆ دهولەت، رېگره
 ئەو به ناسیۆنالېست ناوبه رین. ئەگەر ئەو كۆلتوور و
 پېشزەمىنەيه ش كه ئەوانه قسهى لئوه دهكەن، كۆلتوور و
 نه ریتى ئەوروپى نیه، ئەوه ده بیت پوونكردنه وهيه كى
 ئەوتو بدەن كه بواری هېچ ناكۆكیهك له نئوان هه لویستى
 حاجى له ئاست شار و خواستى ئەو بۆ دهولەت
 نه هیلته وه.

ئەلبەت له شیعرى حاجیدا زەخیره يه كى زۆرى قۆرمىكى
 هووشيارانه له بېرى نه ته وایه تى و نه ته وه خوازی
 ده بېنن، به لام تا چه نده ئەوه ناسیۆنالېستانه يه یان
 شتیکتر، ئەوه یان توژینه وهى ده ویت. من بۆخۆم
 له وباره يه وه توانایى ئەو پوونكردنه وهيه م نیه كه حاجى
 به چ پېوه رېك و له كامه نه ریتى ئایدیۆلۆژیدا
 ناسیۆنالېسته، به لام له و بړوايه دام هزرى نه ته وایه تى

حاجی (که ده کریت له هندی برگی پرواینه کانی ئەودا
بۆ شوناسی نەتەوایی سیمایه کی ناسیۆنالیستانه شی
هه بیت)، به رهنجای ههست و په یوه ندی ئەوه به خاک و
شوینه وه.

هزرینی حاجی بهر له وهی ناسیۆنالیستانه بیت له
فۆرمیکی هوشیارانهی ئایدیۆلۆژیدا، هزرینیکه په یوه ندی
ههیه به شوینه وه وهک ئەوهی ئەو له قۆناعی سه ره تایی
ژیانیدا به شیوه یه کی ناناگایانه و له ئەنجای
ئەزموونکردنی شوینه وه، که پاشان به دهروونییکردوه
و به جهسته یی کردوه، سه ریه له داوه. ئەو پیشه وهی
ناسیۆنالیستیکی نەتەوه ساز بیت له خه یالدا، بکه ر و
خودیکی شوینناس و ئەزموونکه ری شوینه و هه موو
ئەوهش که ئەزموونی کردوه له په یوه ندی به شوینه
جاوازه کانه وه، ده بیته ژیرخانی بیروکه ی
نەتەوه خوازیه کی تایبهت که ره گه زی خاک (شوین)، به
هه موو ئەو هه ستانه ی به مروقیان ده به خشیت، تیایدا بالآ
دهسته.

له لایه کیتره وه، هه ر چه نده حاجی هه ولئکی زۆر ده دات
بۆ یه کخستنی کورد و سازدانه وهی خه یالیانه ی وهک
نەتەوه یه ک، له ئاستی میژرووی و زمان و یادوه ری و
خاکی هاوبهش و کۆششیکی زۆر ده کات له که سایه تیه

نیشتیمانپهروهه و خهباتکاران و ئەدیبارانی کورد له گشت شوینیک که هه‌بوون، رهمزی هاوبه‌ش دروست بکات، که ئەوه‌ش ده‌چیته چوارچێوه‌ی ناسیۆنالیزمه‌وه¹، به‌لام له هه‌مان کاتدا ره‌خنه و هیرشیکێ توندیش ده‌کاته سه‌ر نه‌ته‌وه و سیمبوول و میله‌تی خۆی.

ئه‌گه‌ر حاجی ناسیۆنالیست بوایه، به‌و مانایه‌ی که ناسیۆنالیزم دروستکه‌ری رهمز و یه‌کیتی نه‌ته‌وه‌یه‌یه له‌سه‌ر بنه‌مای پیروزکردن و جوانکردنی ئەندامانی ئەو نه‌ته‌وه‌یه و هه‌ر شتیک په‌یوه‌ندی به‌وانه‌وه هه‌بیت و بچیته خزمه‌ت گه‌وره‌کردنی نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌وه، چۆن حاجی قادر لیره‌و له‌وی، که‌م که‌م و زۆرجار هیرشیکێ توند، ره‌خنه‌ی جه‌رگه‌ر له‌ کورد و مروقی کورد ده‌گریت و شکۆی ده‌هینیته‌ خواره‌وه و پرسپاری له‌ سه‌ر چیه‌تی و ئاگایی ئەو دروسته‌کات و به‌ په‌ست و نه‌زان و بن ئیدراک وه‌سفیان ده‌کات؟ ئەم هیرشه‌ش هیرش نیه‌ بۆ ده‌سته و تاقم و چین و تووژیکێ تایبه‌ت، هیرشیکێ چینه‌یه‌تی نیه، حاجی کردبیتیه‌ سه‌ر ئەو چین و تووژانه‌ی له‌گه‌لیاندا ناکوک بووه، به‌لکو پرووی له‌ هه‌موو کورده‌:

¹ بۆ تیگه‌یشتنیکێ ورد و شه‌فاف له‌ ناسیۆنالیزم، به‌روانه: نزار سابیر: ناسیۆنالیزم و موزیک (له‌ ئەزموونی کوردستانی عێراق دا). ئەلمانیا: Clausen & Bosse – CPI، چاپی یه‌که‌م، 2011، ل ل: 23-42

له بهر حیزه بخۆیی و ناته بایی
له ژیری حیزی حیزان بووینه دۆشهک
ههتا وهک "ئاگری بن کان له گه ل یهک

ئه گهر تۆفان بی له شکر تان به پووشهک (ل: 78)
یان بزانه چۆن له م بهیته دا ئه وهی به (بیستن) له سه ر
پهستی و بلندی دهوله تان بیستوو یه تی به به راوورد
به وهی بوخۆی له سه ر پهستی کوردستانی (بینیوه)،
دهخاته لاوه و شایه تی چاوی پین راستره وهک له
شایه تی گوی:

گه لیکم بیستوو پهستی و بلندی دهوله تان ئه م
جیهان نهیدیوه پهستی و میسالی حالی کوردستان
(ل: 100)

له م نیوه بهیته شدا پرسیار له (توانای ئیدراک) ی کورد،
دهکات و وهک که می و نه قسێک ده بیینیت له بوونی
ئه واندا، که ریگره له بهرده م ئه وهی گوی بو خۆی
بگیریت که له هه ولێ پرکردنه وهی ئه و نه قسه دایه بو یان:

کێ ده لێ کورده کان به ئیدراکن
به سه ئه م نه قسه گوی له من نا که ن (ل: 194)

لێ گه پێ قهومی تو هه موو مارن

دز و حیز و پیاوکوژ و هارن (ل: 195)

میلله تیش هیند کهرن وهکوو جارن
دهستیان ماچ دهکن دهلین: قوربان! (ل: 214)

ئهمانه بی شعور و گیژ و ویزن

موتیعی "لوته خور" و هه رزه بیژن (ل: 229)¹

حاجی له هه موو برکه گه کانی فیکری خویدا، ده چیته وه سه ر
هه ندی تیزی ناسیونالیستانه، به لام ئه وه ریگه مان پینادات
بیرکردنه وه کانی له چیهی ناسیونالیزمدا پولین بکهین،
کاتیک دهگهینه ئه وه هه لوسته ئهنتی شاریهی که ئه وه
ههیهتی له ئاست شاری مؤدیرندا که لانکهی میژوویی
ناسیونالیزمه². بویه شار بهم مانایه و له په یوه ندیی به

¹ وشه ی لوته خور که له کهرکووک به مانای (پاشماوه خور) دیت، له دیوانه که دا به
هه له کراوه ته: (لوتی خویری)، به لام له په راویزی ژماره (1) دا راستکراوه ته وه، بروانه
دیوان، ل: 229.

² له وهش بترازیت، هیچ کامیک له وه پیناسه فهرمیانهی بو ناسیونالیزم کراون و
پشتیان پیده به ستریت، له گه ل شیعیر و جوری هزرینی حاجیدا ویکنایه نه وه. بو نمونه
بروانه ئه وه پیناسانهی له م سه رچاوانه دا بو ناسیونالیزم کراون:

- دایره المعارف ناسیونالیزم، 1380، ص: 17
- دریوش اشوری: دانشنامه سیاسی، 1370، ص: 320
- استنلی بن: Encyclopedia of Philosophy, ed. Paul Edwards

1967، له: فولادوند، عزت الله، (1377) خرد در سیاست، تهران: طرح نو،
وه رگیراوه.

هزرینی حاجی قادره وه وهک به شیک له هزرینیکی ناسیونالیستانه، شوینیکی قیزه وون و نادیار و ونه. من له م توژیینه وهیه دا به دواى هوکاره کانی ئەم ونبوونه دا دهگه پیم و له ههولئ وه لامگه لیکدا دهیم، که دهزانم دوایین وه لام نابن. به لام ریگه یه کی ئاسانیش ناگره بهر بو سه پاندنی چه مگه لیک، که بنه مایه کی ئەزموونییان له شیعرى حاجی قادردا نه بیته. له سه ره تاوه لیستیگ له سه ره ئەو شوین و ناوی شوینانه دهخمه روو، پاشانیش درێژه به کاره که مان ده دهین.

میتۆد و توژیینه وه ی پیشوو:

بو خستنه پرووی توژیینه وه یه کی له مجۆره پیوستیم به گرته بهری زیاد له میتۆدیگ ههیه و روانگه یه کی فره میتۆدی دهگره بهر. بابته شیوین، ههروهک بابته کی کات وهکته وهی پاشتر له لای حاجی قادر قسانی له سه ره دهکه م، له بنه مادا بابته کی فهلسه فیهیه. به تابه تیش کاتیک قسه له سه ره شار دهکهین، ئەم بابته ده بیته مهیدانی توژیینه وه ی شارناسی وهک به شیک له شوین. بو ئەمهش سه ره چاوه گه لیکى تیوریی که له روانگه ی فهلسه فیهیه وه

- بندکت أندرسن: الجماعات المتخيلة. تأملات في أصل القومية و انتشارها. ت: ناثر ديب. المركز العربي للابحاث و دراسه السياسيات. بيروت: 2014.

باس له شوین دهکن، پشتیان پیده به ستریت. له ناو ئه و
سه رچاوانه دا، به ره مه کانی هایده گهر، باشلار، کریستیان
نوربیرگ شولتز و ئاموس راپاپورت، یوهانی پالاسما و ..
که پتر روانگه یه کی دیارده ناسانه ی هایده گهر بیان هه یه بۆ
شوین، گرنگی خویانیان هه یه.

باسی ژیان و شوینگورکی و شار له لای حاجی قادر و
سه فهری ئه و بۆ ئه سته مبولی نیوه ی دووه می سه ده ی
نۆزده یه م، بابه تیکی میژووییه و له م په یوه ندییه دا
میتوده که مان ده بیته میتودیکی میژووی، چ به گه رانه وه
بیت بۆ سه رچاوه ی میژووی، یان په نابردن بیت بۆ
به لگه نامه، تابلوی هونه ری و وینه ی فۆتوگرافی به تایبه تی
بۆ پیشاندانه وه ی هه ندی دیمه نی ئه وسای ئه سته مبول،
که حاجی قادر تیدا ژیاوه. شیکردنه وه ی دهق و راقه ی
هه ندی دهقی شیعریش له م پیناوه دا، میتودی راقه کاری
دهق و ره خنه ی ئه ده بی و خویندنه وه ی تیکست
دهسه پینن. ئه م روانگه میتودیانه هه ر یه که یان وهک
پیویستییه ک بۆ ئاستیک و قوناغیک له ئه زمونی حاجی
قادر گیراونه ته بهر، تا بتوانین له ریگه ی هه رکامیکیا نه وه
و هه موویان پیکه وه، تیگه یشتنیکی دی بۆ به ره مه
کورددیه کانی حاجی بخه مه روو.

سه‌بارەت بە توێژینه‌وه‌ی پێشوو، هینده‌ی من ئاگادار بۆم، بە زمانی کوردی هه‌ریه‌ک له مامۆستایان مه‌سه‌عود محهمه‌د¹ و به‌تایبه‌تیی ش مامۆستا جه‌عه‌فر² پرسی شوێنیان له ژبان و به‌ره‌مه‌ی حاجی قادردا هیناوه‌ته پێش و ئه‌وه‌ش بایه‌خێکی زۆر گرنگی هه‌یه، چونکه ئه‌م پرسه یه‌کێکه له‌و ئاسانکاریانه‌ی تیگه‌یه‌شتن له زه‌ین و هزری شیعریانه‌ی حاجی قادرمان بۆ ئاسانتر ده‌کات. من هه‌رچیه‌ک له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا ده‌یکه‌م وه‌ک ته‌واوکاریک ده‌بیت بۆ ماندوویی ئه‌و دوو مامۆستایه، له‌گه‌ڵ هینانه پێشه‌وه‌ی چه‌ند پرسیار و بابه‌تگه‌لیکی دی که ئه‌وان که‌تر لێ دواون. مه‌سه‌عود محهمه‌د، له‌ چه‌ند شوێنیکی سیانه‌یه‌که‌یدا (حاجی قادری کۆیی)، پرسی شوێنی له ئه‌زموونی حاجیدا هیناوه‌ته پێش، که پاشتر ئاماژه‌یان بۆ ده‌کریت.

هه‌روه‌ها مامۆستا جه‌عه‌فر (فازیل که‌ریم ئه‌حمه‌د) له چوارچێوه‌ی تیگه‌یه‌شتن له شوێن و شار، چه‌ند پرسیاریکی شیاو ئاراسته‌ی ئه‌زموونی شارنیشینیانه‌ی

¹ مه‌سه‌عود محهمه‌د: حاجی قادری کۆیی، به‌رگی 1، 2 و 3. هه‌ولیز: ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس، چاپی دووهم، 2010

² فازیل که‌ریم ئه‌حمه‌د (مامۆستا جه‌عه‌فر): میژووی بیرى کوردی. حاجی قادری کۆیی و پرۆسه‌ی ویسته‌رنیزه‌یه‌شن، سلیمانی، له بلاوکه‌راوه‌کانی دیداری جیهانی مه‌ولاناخالیدی نه‌قشه‌به‌ندی 3، ل: 411، 458، 2009.

حاجی قادر دھکات و دھگاتھ ئو ئنجامی کہ لھ شیعری
 حاجیدا ھست ناکھیت لھ پایتھخت ژیاپیت. ماموستا
 جھغفر، دھنووسیت: (حاجی قادر کاتیک پرووی کردوتھ
 ئھستھموول، پیاویکی کامل بووھ. گھر خھملاندنی تھمھن
 و سالی کوردستان بھجی ھیشتنی تھواو دھرچیت و
 سھرلھنوئ سیتبھری گومان نھخریتھ سھر بھلگھکانی
 ماموستا مھسعود مھمھد، ئوھ سالی 1824 لھ دایک
 بووھ و پاش سالی 1863 بو پایتھختی دھولھتی عوسمانی
 سھری خوی ھلگرتووھ. واتھ: ئو کاتھ تھمھنی نزیکھی
 چل سال بووھ... چل سال.. ئیدی بو فیربوون و
 خوراپھینانی بنھرھتی، ھروا ئاسان نیھ و میشک و
 ئامادھی وھرگرتی وھکو ھھرھتی لاوی نامینئ.. حاجی
 قادر لھم دھستوور و ریسایھ بھدھر نھبووھ).¹

ھھرچھندھ پھیوھندی شونین و ھھستھکانی مروف، کھمتر
 پھیوھندی بھ تھمھنھوھ ھھیھ و مروف لھ ھھر قوناغیکی
 تھمھنیدا پھیوھندیبھکی تاییت لھگل شونینھ
 جوربھجورھکان دھبھستیت، بھلام دیسانھوھ ئھم قوناغھی
 تھمھن بھپینوھری ئھوسای گھشھی بایؤلورئی جھستھ و

¹ فازیل کھریم ئھمھد، سھرچارھی پیشوو، ل: 420-421.

هسته‌کان و پڙه‌ی ته‌مەنی مروّف له‌و سه‌ده‌یه‌دا، بۆی
هه‌یه‌ کاریگه‌ریی له‌سه‌ر بیزاربوونی حاجی له‌ شوین، یان
هه‌ستکردنی به‌ بئ شوینی کردبیت و هه‌ستی له
شوینوه‌رسیی تیایدا خه‌ملاندبئ. ئه‌وه‌ی له‌ لیكدانه‌وه‌که‌ی
مامۆستا جه‌عه‌ردا گرنه‌گه‌ و هه‌مان ئه‌و پرسیارانه‌یه‌ که
من مه‌به‌ستمه‌ زیاتر لییان بکۆلمه‌وه، ئه‌مه‌یه:

(له‌ هه‌ندئ بره‌گه‌دا هه‌ست ناکه‌یت شاعر له‌ پایته‌خت
ده‌ژئ: شه‌قام و ته‌لار و که‌ناری ده‌ریا و بازار و دوکان
و دائیره‌ی حکومه‌تی به‌دی ناکه‌یت. ئه‌و به‌ له‌ش له
شاریکی گه‌وره‌ی نیمچه‌ پوژه‌ه‌لاتی و نیمچه‌ پوژئاوایی
به‌ ناچاری گیرساوه‌ته‌وه، به‌لام به‌ دل و به‌ گیان و
هه‌ست و نه‌ست له‌ناو لادئ و بن په‌شمال و دیوه‌خانی
گه‌وره‌پیاوانی کوردستانه‌¹. هه‌روه‌ها له‌ شوینیکی
دیکه‌شدا ده‌نوسیت: (ده‌نگی شاعیر، ده‌نگی تاراوگه‌ نیه،
ئه‌و له‌کاتی شیع‌ر وتندا پرووی له‌ کۆلان و گه‌ره‌که‌کانی
ئه‌سته‌موول نیه)².

له‌به‌شیکی زۆری ئه‌م لیكدانه‌وه‌یه‌دا راستیه‌کی ته‌واو
هه‌یه. ونبوونی پایته‌ختی عوسمانی، که‌ ئه‌وسا
پیشنموونه‌که‌ی پاریس بووه، وه‌ک به‌شیک له‌ ونبوونی

¹ فازیله‌ که‌ریم ئه‌حمه‌د، هه‌مان سه‌رچاره، ل: 421-422

² هه‌ر ئه‌وی، ل: 423

شوین، جیی پرسیاره. هه رچه نده ته مهن و ههستی شوین و یادوه ریی له سهر شوین، له ته مه نیکدا ناوه ستیت مه گهر مروّف بجیته دوخی بیهه ستییه وه، به لام هیچ له و راستییه ناگوریت که بوچی ئەزموونی شاری ئەسته مبول ئەوه نده له شیعی حاجیدا ونه.

له رووی تیورییه وه، په یوه ندیی مروّف و شوین، وهک په یوه ندیی مروّف و کات، په یوه ندیی که به رده وامییه. مروّف به جهستهی ئەزموونی شوین دهکات و تایبه ته مندیه کانی شوین (دیمهن، بون، جیگه کان، چیژ، کهسه کان..) له یادوه ریی خویدا نیشته جیی دهکات، به هه مان شیوهش کاتیک جهسته شوینگورکی دهکات، به تایبه تی ئەگهر شوینه کان زور جیاواز بن وهکته وهی جیاوازی هه بووه له نیوان کویی و ئەسته مبولدا، ئەوه جاریکی دی کراویه بو ئەزموونکردنی شوینی نوئ و جیگه کانی. له م پروانگه یه وه، ههروهکو پیشتریش له توژیینه وه یه کی دیکه دا باسکردوه، شوین مانایه کی کولتوریشی هه یه و بریته له و شوینانهی که مروّف له فهزای گشتی جیاوان دهکاته وه.¹

¹ رییوار سیوهیلی: شوین و شوناس. خویندنه وه یه کی دیارده ناسانه بو شاری سلیمانی. ل: 90-95.

به‌لای ههندیک له تویره‌رانه‌وه، بوونی شوین بریتیه له هه‌بوونی مروّف لهو شوینه‌دا و کردنی به شوینیک بوّ په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی و هه‌سته‌کیه‌کان. به‌مجوره‌ش شوین شوینیک به‌ره‌مه‌اتوو له ناو بوّشایی فه‌زادا. هه‌ر بوّیه‌ش گو‌تراوه، شوین بریتیه له به‌شیک له فه‌زا که به‌هۆی په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی‌ه‌کانه‌وه ده‌ست‌نیشان ده‌کریت. ئەم بوّچوونه جه‌خت له‌سه‌ر تیگه‌یشتنه دیارده‌ناسییه‌کانی هایده‌گه‌ر ده‌کاته‌وه بوّ شوین، وه‌ک شوینی نیشته‌جیوون و تیدامانه‌وه‌ی مروّف¹.

راپاپورت، له‌و بر‌وایه‌دایه شوین یه‌کیکه له‌و چوار ره‌گه‌زه‌ی که به‌هۆیه‌وه ده‌توانین پیناسه‌ی فه‌زا، یان ژینگه‌ بکه‌ین، ئەوانیش بریتین له: (مانا، کات، په‌یوه‌ندییه‌کان و ده‌وربه‌ر)، (ئامۆس راپاپورت: مانای ده‌وربه‌ری دروستکراو، 2005). به‌مجوره‌ش، سه‌رقالیی تاک به‌و ده‌وربه‌ر و فه‌زایه‌وه که تیایدا ده‌ژی، ده‌بیته هۆی دروستبوونی شوین و ئەمه‌ش تا ئەو سنووره‌ی که ئەم شوینه له شوینه‌کانیتر جودا بکه‌ینه‌وه.. شوین

¹ له‌م باره‌یه‌وه و بوّ تیگه‌یشتن و به‌دواداچوونی زیاتر سه‌باره‌ت به‌ بیروبوچوونه‌کانی هایده‌گه‌ر له‌باره‌ی شوین به‌ گشتی و ته‌لارسازی به‌ تاییه‌تی، بروانه ئەم وتاره دره‌خشانه: کریستیان نوربرگ-شولتز: *اندیشه‌های هایگر در باب معماری در: معماری: معنا و مکان*. ترجمه: ویدا نوروژ برازجانی، تهران: نشر جان جهان، 1382، صص: 84-59

دهسازینری و بینادهکریت و له فهزا جیا دهکریته وه. ههروهک ئه وهی هایده گهر له وتاری (دروستکردن نیشته جیبوون و هزرین) دا پوونیکردۆته وه¹ و پاشتر لئی ورد ده بمه وه.

ئهم بۆچوونه پیمانده لیت: پهیدا بوونی شوین به ره می چالاکی و کار و بیرکردنه وه و هه ولدانه، که به هۆیه وه مروّف پووبه ریک له بۆشایی و ده وره به ری خۆی له پانتاییه کی گشتیه وه ده کاته شوینیکی تایبته و بینای ده کات.

که واته شوین به ره می گۆرینی به شیک له فهزایه بۆ پانتاییه ک، یان پووبه ریک که تیایدا مروّف هه لده ستیت به هه لسوکه وته ماناداره کانی خۆی و دروستکردنی په یوه ندیه کانی له گه ل که سانیتتر و ئه و ده وره به ره تیایدا ده ژی.

به م پێیه ش بوونی مروّف له سه ر شوین، یان له شویندا، پێشمه رچی مانابه خشینه به و شوینه وه ک شوینیکی تایبته. ئه وه په یوه ندیی تاک و گرووپه مروّیه کانه به و شوینانه وه که له سه ریان ده ژین، که ئه و شوینانه ده کاته

¹ مارتین هایدیگر: شعر، زبان و اندیشه ی رهایی. مترجم: دکتر عباس منوچهری. تهران، انتشارات مولی، ص: 16-17 و به ره ودوا.

شوینی تایبەت و بەو جۆرەش جیایان دەکاتەوێه له شوینه
بیابانی و چۆلهکان.

مرۆف وهک پیتویستییهکی بوونگه رایانهی خۆی له گهڵ
شوین یادوهریی دهبیته، پیتوهی پابه‌ند دهبیته، هه‌ست به
ئارامی و ئاسووده‌یی و دنیایی دهکات، هه‌ست به
ئاسایش و متمانه دهکات و به‌وجۆره. بۆیه شوین بۆ ئه‌و
ده‌بیته شوینیکی که وهک به‌شیک له شوناسی خۆی
ده‌یپینی و ئه‌م شوین وهک شوناس بینینه بیرکردنه‌وه‌ی
ئهویش ده‌گریته‌وه. چونکه مرۆف کاتیک بیر له خۆی
ده‌کاته‌وه، له په‌یوه‌ندیی به‌و شوینانه‌وه خۆی بیر
ده‌که‌ویته‌وه، که هاوشوناسی له‌نیوانیاندا دروستبووه.¹

مامۆستا فازیل کۆی قسه و لیکدانه‌وه‌کانی بۆ ونبوونی
شار، پایته‌خت، یان شوین له ئه‌زموونی حاجی قادردا
ده‌گیریته‌وه بۆ پابه‌ندبوونی ئه‌و به په‌روه‌رده و پیگه‌ی
چینایه‌تیانه و په‌یوه‌ندییه باوکسالارییه‌کانی و ده‌گاته‌وه
ئه‌نجامه‌ی که ونبوونی ئه‌سته‌مبوول له ئه‌زموونی حاجی
و ئاماده‌یی و ناوه‌ینانی گونده‌کانی نیوان ته‌قته‌ق و
کۆیی ناوه‌راستی سه‌ده‌ی 19 هه‌روا به ریکه‌وت به
ته‌نیشته‌یه‌که‌وه ریز نه‌کراون. ئه‌مه ئه‌نجامی ئه‌و

¹ د. مصطفی بهزادفر: هویت شهر. نکامی به هویت شهر تهران. تهران، نشر شهر.

راچەلەكىن و حەپەسان و سەرسوپمانە بووہ كە حاجى
خۇى تىدا بىنيوہ تەوہ¹.

بىگومان رۇل و كارىگەرىي پەرورده و پىنگەى چىنايەتى
و هزرى بالادەستى باو، نەقشيان ھەيە لە دروستکردنى
تىگەى شوين لە بىرکردنەوہى مرۇقدا، لەگەل ئەوہشدا
ئەوہى بەتەواوى شوين دەخاتە چوارچىوہى ئەزموونى
تاکەكەسەوہ، بوونى ئەو كەسەيە لەو شوينە وەك
جەستەيەكى سەربەخۇ. بۇيە ھەر شوينىك بۇى ھەيە
بىيتە شوينىكى مانادار بەبى ئەوہى ماناى شوين بە
شيوہيەكى ناچارەكى و جەبرى پابەند بىت بە
رابدووہوہ. شوين لە ھەر ئىستايەكى ژيانى بکەردا،
بۇى ھەيە مانابەخش و دروستكەرى شوناس و شوناس
وەرگر بىت لەلايەن مرۇقەوہ. مادامەكى حاجى قادر وەك
مرۇيەكى زىندوو و خاوەن ھەست لەو قۇناغەى تەمەنىدا
لە ئەستەمبوول بووہ، ئەزموونکردنى ئەو بۇ شوين، يان
شار شتىكى حەتمىە، بەلام ھۆكارى رەنگنەدانەوہى ئەم
ئەزموونە جىي مشتومرە. ھەندىكىيان پەيوەندىيان بە
بىزارىي لە شوينەوہ ھەيە، ھەندىكىتريش بەو سنوورانەى

¹ فازىل كەرىم ئەحمەد، سەراچوہى پىشوتەر، ل: 438.

هەندئ شۆینی تاییەت لەبەردەم ئازادیی تاكەكەسدا
قوتیاندهكەنەوه.

لە دۆخی حاجی قادردا هەردوو ئەم ھۆکارە ئامادەن،
واتە هەم لە ئەنجامی ئەو پراچەلەکین و حەپەسان و
سەرسورمانە بوووە کە مامۆستا فازیل گوتویەتی حاجی
دووچاری بوووە و ئەمەش ئەوی لە ناخدا بەسەرخۆیدا
شکاندۆتەووە کاتی بەراووردی کۆیی و کوردستان و
ئەستەمبوولی کردووە¹.

ئەو بەراووردکردنە شتیکی سرووشتییە و پرۆسەییەکی
ناخەکیشە کە مەزوف لەکاتی شۆینگۆرکی و بەجیھێشتنی
شۆینی یەكەم، لەگەڵ شۆینەکانی دیکە بەراووردی
دەکات. بۆ ئەوەی حاجی ھاوسەنگییەکیش لە ئاستی
هەستەکیدا دروستبکات و وەلامی هەندئ پرسیار و
خۆدواندنئامیزی ناخی خۆی بداتەو، هاتوو بە
جەختکردنەووەی لەسەر جوانیی سرووشتی کوردستان،
جوانیی شارستانیانەیی ئەستەمبوول و دیاردهشارییەکانی

¹ بز باسیک لەبارەیی هەلوێستی کورد لە شار، بێوان: مارتین فان برونسن
الکورد والمدینة الترجمة عن الإنكليزية: راج آل محمد.
<http://www.medaratkurd.com>

دیکه‌ی رەتکردۆتەو و قەرەبووی دواکەوتووی کۆمەلگای کوردی پیکردۆتەو. له هه‌مان کاتیشدا، پیناچیت ئەسته‌مبوول و هه‌کئەو‌ه‌ی بۆ ئەوروپایی و میللەتانی سەر‌ده‌سته، به‌هه‌شت و شاریکی سەر‌سوور‌هینه‌ر بوو‌یت و هه‌میشه له پینگە‌ی خه‌لکی خاوه‌ن ژیا‌ری پێش‌که‌وتوودا، پێش‌وازی لیک‌دوون¹، بۆ خه‌لکی ژیر ده‌سه‌لاتی پاشکۆ‌ی عوسمانی، کورد و ئەرمه‌ن و میللەتانی دیکه، ئەو به‌هه‌شته بوو‌یت و زیاتر له گیتۆیه‌ک (شوینی ده‌سته‌سه‌ربوون)، چووه، که تیا‌یدا ئەو پینگە و پێشه و پله کۆمه‌لایه‌تی‌ه‌ی پێداون، که به‌شیوه‌یه‌کی جه‌بری له دۆخی پاشکۆ‌یدا بیان‌هێلێته‌وه.

رهنگه ئەم جه‌بره له ئاستی سیاسی و له تیروانینی فەرمیی عوسمانییه‌کاندا شوینگه‌لیکی تایبه‌تیشی بۆ که‌سانی سەر به‌ میللەته ژیر ده‌سته‌کان، پێش‌نیا‌ر کرد‌بیت و له ئاستی شوین و جینگه‌ی مانه‌وه‌شدا، هه‌مان جه‌بر کاری خۆی کرد‌بیت و ئەو که‌س و گه‌لانه‌ی ناچار کرد‌بیت ته‌نیا له شوینگه‌لیک و ناو فەزایه‌کی کاری و ژیا‌نی پێشه‌یدا بمی‌ننه‌وه.

¹ برنارد لويس: أستانبول و حضاره الخلفه العثمانیه. تعریب: د. سید رضوان علی. دار السعودیه للنشر و التوزیع، 1982، ص: 135

په یوه نډیې مرؤف و شوین:

ئامانجی من له م باسه دا، ئه وه یه له په یوه نډیې مرؤف و شوین له سه ر بنه مای ئه زموونی شیعریی حاجی قادری کوی، بکولمه وه.

ئده بیات و شاعر، به دهر له ناوه پوکه مانایې و ئیستاتیکه کانیان، که ئه ده ب و شاعریان پیوه دهناسریته وه، گه لیک په یوه نډیې مرؤف و دیارده ی دیکه ش پرونده که نه وه، له وانه ش کات و شوین. ئایا دهر وونمایه ی کات و شوین چ شتیکی گرنگمان له سه ر ئه زموونی حاجی بو ئاشکرا ده کات و چ یارمه تییه کیشمان ده دات له باره ی تیگه یشتن له شاعره کان و جیهان بینییه وه؟ شوین له ئه ده بیاتدا چونچونی ده خریته پروو، یان ره نگه داته وه و تویره ران و بیرمه ندانی بواری شوینناسی چ پولیتکارییه کیان بو په یوه نډیې مرؤف و شوین هه یه.. له سه روو هه موو ئه وانه شه وه، ئه زموونی حاجی ئه زموونیکې زور تایبه ته، چ ئه و به شه ی ژیانې که له کوردستانی سه رده می خویدا و به جه سته ی خویه وه بینویه تی ئه زموونی کردوه، چ ئه و کاته ش ئاواره ی دووره ولاتی ده بیته له نیوه ی دووه می سه ده ی نوزده به دواوه، تا کؤچی دواپی له شاری قوسته نتینییه، یان ئه سته موولی ژیر ده سه لاتی عوسمانی سه ر ده نیته وه.

من له م کاره شمدا و له کاره کانی دیکه شمدا له سهر ههردوو شاعیران، نالی و مهحوی¹، ئەنگیزهیهکی فهلسهفیشم ههیه و لهو برهوه دام که ئەم گهوره شاعیرانهی کورد، چه ندین چه مک و دهسته واژه و بیرۆکهی فهلسهفییان له بهر هه مه شیعره کانیاندا خستوونه ته روو، که ره خنه ی ئەده بیی که متر خوی له هه ندر توێژینه وه یان داوه. حاجی قادر له ههردوو بواری چه مکی کات و شوین، ئەمکارهی کردوو و تیگه یشتن له م بیرۆکانه هه م پله ی شاعیریتی و هه م شیعری بیرمه ندانه ی ئەو ده باته سه ری.

چۆره کانی په یوه ندیی مرۆف و شوین:

مرۆف بوونه وه ریکی شوینژی و شوینبووه. کورد په ندیکی ههیه، ده لیت: (بزن بۆ شه ویکیش جیی خوی خوشده کات). ئەم په نده باسی ئاژهل ناکات، هینده ی ئەوه ی وانه یه که بۆ مرۆف. له راستیدا ئاژهل و

¹ ههروهک ئەوه ی له (کتیپی نالی)، چاپی دووم، له بلاوکراوه کانی مالی وهفایی و ده زگای زه ریاب، 2015 و ههروه ها له زنجیره وتاری (خود و شوناس: خویندنه وه یه کی بوونخوازیانه ی عیرفانی مهحوی، 2014)، ئەنجام داوه.

خشۆکه کانیښ په یوه نډییه کی تایبه تیان به شوینه وه هه یه،
چ بۇ مانه وه، چ بۇ هیلکه دانان و چ بۇ زاووزی. له بهر
ئوه ئاژهل و خشۆکه کان له م رووه وه پیتشموونه بۇ
مرؤف که چۆن په یوه نډی له گهل شویندا ده گریت. له
پهنده کوردییه که دا بزن بوته سهرمه شق، بۇ ئوه ی
مرؤف هه مان شت بکات که بزن ده یکات و شوینی
حه وانه وه ی خوی دابین بکات. له گهل ئوه شدا شوین،
ته نیا هر شوینی هه وانه وه نیه، شوینی نیشته جیبوون
نیه، به لکو شوینی به رده و امیدانیسه به ره گزی مرویی و
شوینیکی تایبه تیشه که تایدا تاکه مرؤف له گهل خوی و
مرؤفه کان له گهل یه کتر ده که ونه په یوه نډییه وه.

مرؤف له میژوودا به یهک شیوه په یوه نډی له گهل
شوین، سرووشت، شوینی کومه لایه تی، کولتوری، یان
جوگرافیایی نه به ستووه. سرووشتی په یوه نډی مرؤف و
شوین، ریگه به جیاوازی و فرهیی دعات. هه رچه نده
هیچ هاوړاییه که له سهر په یوه نډی مرؤف و شوین و
جوړه کانی نیه، به لام زوربه ی شوینناسان و
فلسه فکاران و تویره رانی ئه م بواره، له سهر جیاوازی
ئو په یوه نډیانه کوکن. به گشتیښ باس له سی جوړ
په یوه نډی ده کریت که به هویانه وه مرؤف و شوین له

پەيوەندىدان، بەبى ئەۋەى چۆنايەتى ئەۋ پەيوەندىيە دەستىنىشان بىكرىت.

ھۆكارى ئەۋەى كە پەيوەندىيى مرۆف و شوين يەكئاراستەيى نىيە و ئەزمونى مرۆقىش لە شويندا چوونىەك نىە، ھەر بە تەنيا ناگەرپتەۋە بۇ بەھىزى و لاۋازىي تواناي ئەۋ لە دەربرپنى ئەۋ ھەستە خودىيەدا كە دەبەستىت بە شوينەكانەۋە، بەلكو شوينەكانىش لە بەدەنگھىنانى ھەستەكانى مرۆفدا بۇ خۇ دەربرپن، كارىگەرىي خۇيانيان ھەيە. مرۆف لە كوئى دەژى و ئەزمون دەكات، يان كوئى جىدەھىلىت و كوئى لە بىرەۋەرىي خۇيدا لەگەل خۇى دەبات و لە كوئىۋە بىرى كوئى دەكات و نۇستالىژيانە و مېژووييانە و كولتوورىانە بەرھەمى دەھىنىتەۋە، يان كوئى دروستدەكات و بۇچىي بەكارىدەھىنىت، ھەموويان بەشدارن لە بەھىزى ئەۋ پەيوەندىيەدا كە مرۆف دەبەستىت بە شوينەۋە. ھەر بۇ نمونە: مرۆف لە شويندا مال چىدەكات، لە مالدا ژوورەكان كە ھەرىەكەيان ئەركىكى ھەيە. لەھەر ژوورىكدا جىگە تايبەتەكان، (كونج و دەلاقە و كورەخانە و ئاگردان و تاق و پەنجەرە و..)، ھەرىەكەيان ئەركىكى تايبەتيان ھەيە و بۇ مەبەستىكى تايبەت دروستدەكرىن و

ئاستىكى تىڭەش ۋە جىھاننىيىنى ۋە كۆلتۈۋىرى مەۋىيى
پەرچ دەكەنەۋە.

بەمچۆرەش شوۋىن ھەر تەنیا رۈۋبەرىكى جوگرافىيى نىيە
كە ئىمە لە ساتەۋەختىكدا كە پىۋىستە ۋە تواناى مادىيى ۋە
بەدەستەينانى كە رەستەمان ھەيە، خانوۋىكى لەسەر
دروستەكەين. شوۋىن بۆخۆي رەنگدانەۋە ئەۋ جىھاننىيى
ۋە كۆلتۈۋەرەشە كە ئىمە بەھايەكى تايبەتمان بۆي ھەيە ۋە
لە ساتى بىناكردن ۋە جياكردنەۋەي شوۋىنە تايبەتەكەن لە
رۈۋبەرە جوگرافىيەكان ۋە فەزا، ئەۋ بەھايانەش
بەرچەستە دەكەين كە كۆلتۈۋىرىكى گىشتى تايبەت بە
پاشخانە ئەفسانەيى، كۆلتۈۋىرى ۋە مېژۋىيەكەيەۋە،
تىاماندا نىشتەجىيى كەردۈۋە. بۆيە ئەۋ خانوۋەي ئىمە
دەستىدەكەين، ھەر تەنیا قەبارەيەك نىيە بۆ
نىشەتەجىيۋون، بەلكو رەنگدانەۋەي ئەۋ بەھايانەشە كە
ئىمە لە ژياندا گىرنگىيان پىدەدەين ۋە لە رىگەيانەۋە
ھەۋانەۋەي خۆمان دەستەبەر دەكەين ۋە لە قۇرمى ئەۋ
قەبارە مادىيەدا كە خانوۋە، يان شوۋىنى نىشتەجىيۋون،
بەرچەستەمان كەردۈۋون.

لەم رۈۋانگەيەۋە، ئامۇس راپاپۇرت، لەۋ بىرۈايەدايە كە
مەۋف بەردەۋام لە ھەۋلى رىكخستەنەۋەي فەزاى
دەۋرۈبەرىدايە ۋە ئەمەش پىشمەرجى ناسىنى ژىنگەي

دهوروبه ره. (زهینی مروّف هه‌میشه پیووستی به‌وه‌یه فه‌زا له‌سه‌ر بنه‌مای پۆلینکاری و ناوان و جیا‌کردنه‌وه‌ی جییه‌کان (فه‌زا‌کان) له‌یه‌کتیری، پۆلینکاری و جیا‌کردنه‌وه، که بنا‌خه‌کانی ناسین و مانادار‌کردنی بوونن، ریک‌بخاته‌وه)¹.

تویژه‌رانی وه‌ک (کریستین نوربیرگ شولتز، ئیدوارد رۆلف، ئیدوارد هال، ویسلی کورت، هینری لوفیفر ئاموس راپاپورت و...) هه‌ریه‌که‌یان و تا رادده‌یه‌کی زور به شوینپه‌ه‌لگرتنی هایده‌گه‌ر، به جیا له جوهره‌کانی شوین و فه‌زا و په‌یوه‌ندی مروّف پتیانه‌وه، تویژینه‌وه‌یان کردووه. بۆ نمونه رۆلف، له کتیبه‌که‌یدا باس له چه‌ند جوهر شوینی جیا‌واز ده‌کات و به‌پیتی په‌یوه‌ندی مروّف به‌و شوینانه و ناوه‌رۆکی په‌یوه‌ندییه‌که‌وه، ناویان ده‌نیت: شوینی (سه‌ره‌تایی، ئیدراکی، بوونایه‌تی، پیروژ، جوغرافیایی، بیناسازی، مه‌عریفی و شوینی ئه‌بستراکت)². کریستین نوربیرگ شولتز، له کتیبه‌ نایابه‌که‌یدا: (رۆحیی شوین:

¹ ایموس راپاپورت -خاستگاه های فرهنگی معماری- ترجمه صدف ال رسول و افرا بانک، فصلنامه خیال، شماره 8، زمستان 1382، ص: 64

² ادوارد رالف: مکان و بی مکانی. ت: د. محمد رضا نقصان، د. کاظم مندگاری، مهندس زهیر متکی، تهران، انتشارات ارمانشهر، 2002، صص: 14-37.

بهره‌و دیارده‌ناسیی ته‌لارسازی¹، باس له شوینی (سرووشتی و شوینی مروّفساز)، دهکات و ئه‌وه‌ی یه‌که‌میان به‌سه‌ره‌تاییتترین ئه‌زموون و په‌یوه‌ندی نیوان مروّف و شوین داده‌نیّت². راپاپورت له‌و برّوایه‌دایه‌که مروّف به‌رده‌وام شوینه‌کان به‌یی ئه‌و کولتور و به‌هایانه‌ی هه‌لگریانه، به‌ره‌مه‌ده‌هینیتته‌وه³. هه‌ندیکیتر، باس له‌سی جوړ شوین و فه‌زا ده‌که‌ن، وه‌ک (زه‌ینی، یان خومالی، بابته‌ی، یان جیهانی و کولتووری یان به‌کومه‌لی). ئه‌مه‌جگه‌له‌وه‌ی که‌سانیکیش له‌سه‌ر ئاستی دابه‌شبوونی جوگرافیاپیه‌وه، شوینه‌کان لیکدی جیا ده‌که‌نه‌وه: "به‌رینترین پووبه‌ری شوین بریتیه‌له‌ئاسته مه‌زنه‌جوگرافیاپیه‌که، که‌دیمه‌ن و به‌رز و نزمیه‌کانن. پووبه‌ری ناوه‌ندیش بریتیه‌له‌ناوچه‌ی شاران. له

¹ کریستین نوربرگ- شولتز: روح مکان. به‌سوی پدیدارشناسی معماری. ت: محمد رضا شیرازی، تهران، رخداد نو، 1388 (2009).

² کریستین نوربرگ- شولتز: روح مکان. 2، مکان طبیعی، ص: 43-77.

³ راپاپورت، آموس (1384)، معنی محیط ساخته‌شده: رویکردی در ارتباط غیرکلامی، ترجمه‌فرح حبیبی، تهران، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

نزمترین ناستیشدا فهزای بچوکی حهوانه وه و نیشته جیپوونی که سهکان ده بنتری¹.

دابه شکردنی شوین و فهزا به شیوه کومه لایه تیه میژووییه که ی، له لای هه نری لوفیفر ده بیته سی پروبه ر: (پروبه ری جیهانی، یان گلوبال)، (پروبه ری شارنشین) که پیشتیده گوتریت (پروبه ری تیکه ل) و پروبه ری (ژیانی رۆژانه، یان پروبه ری تاییه ت)². دابه شکردنیکی دیکه ی شوین و فهزا ئه وه یه که باس له فهزایه کی (گهردوونی)، یان (گشتی) ده کات، پاشان فهزای (کومه لایه تی)، یان (سیاسی) و ئه مجا فهزای (تاییه ت) یان (دهروونی)³.

مرؤف بوونه وه ریکی گهردوونیه و له مرووه وه هیچ جیاوازییه ک نیه. یه که مین شوین و فهزای که مرؤف خوی تیدا ده بینتیه وه، فهزایه که له ئاست بوونی ئه ودا (پیشینه، به رزتره و مرؤف و ئه و بونیادانه ش ده گریته خوی که ژیان ریکده خه ن)⁴. بویه فهزای گهردوونی له هه مان کاتیشدا گشتیه. ئه م ئاسته له په یوه ندیی مرؤف و

¹ وسلی کورت: زمان و مکان در داستان مدرن. ت: فرناز گنجی و دکتر محمد باقر اسماعیل پور. تهران: اوند دانش، چ: اول، 1391 (2012)، ص: 230.

² Henri Lefebvre: *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Blackwell Publishing 1991.

³ وسلی کورت: زمان و مکان در داستان مدرن. (2012)، ص: 232.

⁴ وسلی کورت: زمان و مکان در داستان مدرن، ص: 45

گەردوون پەيوەندىيەكى راستەخۆيشى لەگەل سرووشتدا ھەيە. لەگەل ئەوەشدا مرۆف پەيوەندىيى كۆمەلايەتى و سياسىيى خۆى ھەيە و ئەمەش پەيوەندىيى مرۆفەكان بە يەكتەر و پەيوەندىيى مرۆف بە ياسا كۆمەلايەتتەكانەو ھەگرىتە خۆى.

سىنيەمىن پەيوەندى مرۆف و شوين لەسەر ئاستى تايبەت و كەسى، يان دەروونىيەو ھەيە. ئەمە ئەو پەيوەندىيە نزيكە دەگرىتەو، كە مرۆف لە سەرەتاو، لەگەل شوين دروستىدەكات و شوين پەيوەست دەبىت بە يادوھرىيى و نائاگايى ھەر مرۆفئىكەو¹.

ھەموو ئەم دابەشكردن و پۆلنىكارىيانە گرنكىيى خۇيان بۆ باسەكەى ئىمە ھەيە، چونكە دەبنە سەرەتايەك بۆ تىگەيشتمان لە چۆنىتى رىوانگە و پۆلنىكارىيى حاجى قادر بۆ شوينەكان. ھەروەھا ئەو راستىيەمان بۆ رىواندەكەنەو، كە لە ھەموو ئاستەكانى دابەشكارىدا، (شوينى تايبەت، جوگرافىيى و دروستكرار)، بە نەگۆرىيى دەمىننەو. مرۆف لە فەزايەكى بايۆلۆژى و پىش ئاگايىدا

¹ ئەم سى ئاستە دووبارە دارشتنەو ھەيە دابەشكارىيە كە لەم سەرچارەيەى خوارەو ھەدا ھاتوو: و سلى كورت: زمان و مكان در داستان مدرن. (2012)، ص: 45-

چاودەكاتهو و دیتە ناو شوینیکی سرووشتییه و و
 لەویدا شوینی گشتی، یان کۆمەلایەتی خۆی چێدەكات و
 پاشان لەناو خۆیدا شوینیک بەرھەمدەھینت، کە شوینیکی
 زەینیی و رۆحییە. پاشان ئەو راسستیەشمان بۆ ئاشکرا
 دەکەن، کە پەيوەندیی مرۆف و شوین دوو پێشمەرچی
 نەگۆری ھەیه: لەلایەكەو ھەموو پەيوەندییەکی مرۆف و
 شوین، پەيوەندییەکی فیزکییە. مرۆف بە جەستە
 خۆیەو، لەگەل شویندا پەيوەندیی دروستدەكات و بەبێ
 ئامادەیی جەستەیی لە شویندا، پەيوەندیی مرۆف و
 شوین دروست نابیت. لەلایەکیتریشەو، بۆ پەيوەندیگرتن
 لەگەل شویندا ھەر تەنیا ئامادەیی فیزیکی بەس نیە،
 چونکە پەيوەندیی مرۆف و شوین لایەنیکی مەعنەوی و
 رۆحیسی ھەیه.

حاجی قادری کۆیی، ھەم باسی گەردوون، جیھان و ھەم
 باسی سرووشت و ھەم باسی کۆیی و گوندەکانی
 دەورووبەری کردوو، ئەمەش لە کاتیکدا ئەو
 باسکردنەھی دەکەونە ئەو بەشە لە ژیانییەو کە لە
 ئەستەمبوول ژیاو و بە دەگمەن نەبیت باسی ئەو
 شارەھی نەکردوو، مەگەر بۆ تانەلیدان و لەبەرچاوخستن
 و شکاندنەوھی نەبیت، ئەمەش لە کاتیکدا یە ئەو ماو
 زۆرەھی حاجی قادر لە ئەستەمبوول ژیاو، ئەو شارە

زۆرترین گەشەى شارسازىيى بەخۆيەو بەبىنۆه و مەلبەندىكى كۆلتوورىيى گرنگ بوو.

لەناو پەيوەندىيەكانى حاجىدا بۆ نمونە بە كوردستانەو، پەيوەندىيى حاجى بە باشوورى كوردستان بەهيز تر و لەوئىشدا پەيوەندىيى حاجى بە كۆيى و دەوربەرييەو لە هەموويان بەهيزترە. پەيوەندىيى حاجى بە كۆيى و دەوربەرييەو، هەيندەى ئەوەى پەيوەندىيە بە شوئىنە سرووشتى و ديمەنەكانىيەو، ئەوئەندە پەيوەندىيەكى سياسى جوگرافىانە نىه. پەيوەندىيى حاجى بە كۆيىو هەك شار، پتر پەيوەندىيەكى زمانىيى و كۆلتوورىيە، ئەو بە زمان و شىوەزارىيى ئەو شارە نووسىويەتى و ئەمەش ئىنىتماي پۆشنىبىريانەى ئەو بەو شارەو ئەشكرا دەكات. بەلام پەيوەندىيى حاجى بە دەوربەرى كۆيىو، لەوانەش شوئىنى مندالىيى خۆي، بەتاييەتى بە گوندى گۆرقەرەج و ناوچە و گوندەكانى دەوربەرييەو، پەيوەندىيەكى خەيالى و ویتاكراو و پەيوەندىيەكى پيشزمانى و پيش پۆشنىبىريە.

ئەو وئىنە و ديمەنانەى حاجى باسى ئەم ناوچانەيان پىدەكات زۆر هەستەكىن، نەك زەينى و پۆشنىبىرى و ئەبستراكت و ئەندازەيىانە. حاجى لە وەسفى ئەم شوئىنانەدا لە ئەزمونى پيشىنەى خۆيەو كە لە

یادوهرییدا هه‌لیگرتوون، یان به‌ره‌میان ده‌هینیت‌هوه، دیت‌هه
 ده‌نگ. ویت‌ه‌کان پرن له ده‌نگی بیسراو، له دیمه‌نی بینراوی
 ره‌نگاوپه‌نگ. به‌لام ئەو ویت‌ه‌نه‌ی حاجی بو وه‌سفی کۆیی
 وه‌ک شار ده‌یانکی‌شیت، له سه‌رچاوه‌یه‌کی هزری و له
 پاشخانیک‌ی رۆشن‌بیرییه‌وه ده‌یان‌هینیت و له وه‌سفی
 گه‌ره‌ک و سه‌یرانگا و قه‌لاکانی کۆیی و ده‌وروبه‌ری،
 نیگایه‌کی ئەندازیارانه، جوگرافیانه و میژوویان‌ه‌ی هه‌یه..
 په‌یوه‌ندیی جوگرافیان‌ه‌ی حاجی زیاتر به کوردستانی
 گه‌وره‌وه‌یه، که ئەو هه‌مووی ئەزموون نه‌کردووه و
 نه‌ییبینیوه. له‌دوای ئەمانه‌ش، په‌یوه‌ندییه زه‌ینی و
 ده‌روونییه‌کانی حاجی به کۆیی و ده‌وره‌به‌رییه‌وه، زۆر
 به‌ه‌یزترن وه‌ک له په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و
 کولتوورییه‌کانی. ئەو ره‌خنه‌گریکی راشکاو و
 سه‌رسه‌ختی کولتووری بالاده‌ستی شاره‌که‌یه. بۆیه ئەم
 په‌یوه‌ندیانه وه‌ک تایبه‌تیت‌ترین به‌شی په‌یوه‌ندییه‌کانی
 حاجی به شوین‌ه‌وه، ده‌مین‌ه‌وه، له کاتیکدا ئەو چیت‌ر له‌و
 شوین‌ه‌نه‌ ناژی و ئەو شوین‌ه‌نه‌ی (به‌ده‌روونی‌کردوون)
 دوائ‌ه‌وه‌ی به‌جه‌سته ئەزموونی کردوون. بۆیه بو
 ئەوه‌ی باس له په‌یوه‌ندیی مرۆف به شوین‌ه‌
 تایبه‌تییه‌کانه‌وه بکه‌ین، مه‌رج نیه ئەو مرۆفه به‌کرده‌یی
 له‌و شوین‌ه‌نه‌دا بژی، به‌لکو پێویسته له‌ چۆنیت‌ی

بەرھەمھیتانەوھیان لە زمان و دەقەکانیدا، یان لە
بەرھەمەکانیدا، تیتگەین.

من سەرھەتا لیستی ناوی زۆربەى شوینەکان بەپیتی
پۆلینکردنیکى سیانەیی، لە شیعەرەکانى حاجییەو
دەردەکێشتم. پاشانیش لەسەر سنى ئاستى پێشنیارکراو،
لێیان دەکۆلمەو و ئەو پەيوەندیانە دەدۆزمەو و
حاجى دەبەستن بەم شوینانەو. ئەمکارە وەك
سەرھەتایەك و دەستگیرۆییەكى خوینەر دەبیت، بۆ
تیتگەیشتنیکى گشتیتەر لە چەمكى شوین لە شیعەرى
حاجیدا، كە لە بەشەكانیتەدا توێژینەوہى وردتريان
لەبارەو دەكریت. ئەمەش لەو پیناوەدا كە خۆمان
بەدوور بگرین لە سەپاندنى ھەر جۆرە تیوریەكى
پیشووخت كە لەزەمینەيەكى كۆلتوورى دەروەى ئەوہى
شیعەرى حاجى بانگەشەى دەكات، لەبابەت ناسیونالیزم،
كە دەستنیشانکردنیکى ئایدیۆلۆژیانەيە نەك كۆلتوریانە و
ھەستەكى.

ليستی ناماژه‌کانی شوین/شار له شيعری حاجی قادردا

زاره‌وه‌کانی شوین و ناوی جیگه و شته‌کان:
(ئەرز، زهوی، فه‌له‌ک، خاک، جی، شوین، ئەولا، ئەملا،
مه‌کان، کونج، کۆلان، شار، دئ، دیه‌که‌ده، مولک، بازار،
باغ، که‌لاوه، خانه، خانی، بی‌خانی، باره‌گا، مه‌لعه‌به، خان،
کولبه، سه‌دد، خه‌نده‌ک، جه‌ننه‌ت، گه‌می، گه‌رمین،
کوئستان، ته‌کیه، مزگه‌وت، مال، دار، دەر، ده‌یر، دیار،
ده‌رگه، وه‌ته‌ن، سه‌را، مه‌دره‌سه، مؤلگه، مه‌سجید،
میحراب، مینبه‌ر، مه‌رقه‌د، تاق، ره‌واق، ره‌شمال، دئ،
قه‌ندیل، ته‌خت، سه‌فینه، مه‌یخانه، ئەده‌بخانه، قه‌سر..)

ناوی شوینی سرووشتی و

شوینی جوگرافی و هه‌ریمه‌کان و شار و ناوچه‌کان:
(شاخ، داخ، چیا، کئو، که‌ژ، کانی، قه‌لات، خیتته، جیهان،
ویلايه‌ت، طور، به‌حر، خو‌شناو، ئاکو، ده‌ماوه‌ند، سه‌فینه،
ده‌شت، قوسته‌نته‌نیه، رۆما، رۆم، به‌غدا، فرانسز، جه‌زیره،
وان، مه‌رعه‌ش، ئەرمه‌نستان، سه‌نه‌ندوج، سنه، ره‌واندوز،
خیوه، بوخارا، تاران، کوردستان، هیتدستان، مازنده‌ران،

یەمان، یەمەن، ئوروپا، سوودان، بولغار، سیرب، یۆنان،
ئەرمەن، قەرەتاغ، مەككە، مەدینە، ژاپۆن، عێراق، داغستان،
قازان، شیراز، ئەسفەهان، حەریر، گودینگان، موسل،
سولەیمانی، بەردەشان، سابلاغ، ڕەه، بانە، جەزیرە،
بۆتان، عوممان، بەحرى عوممان، بالەك، سنگورە، لاجان،
ئاكو، دەشتى بیتوین)..

ناوى شوینەکانى کۆیى و دەوروپەرى (بەبى گۆر قەرەج):
(کۆیى، گۆلەشین، تەكەلتوو، قوشخانە، ئیچ قەلات، قشله،
چنارۆك، حەمامۆك، كەكۆن، هەببەسولتان، شیوی
پەزان، هاموون، حاجى قەلا، ئاوهگرده، ئیچ قەلا، قۆچ
پاشا..)

کاتیک لەم لیستانه ورد دەبینەوه، دەبینین كە بە
شێوهیهكى گشتى شوین لەلای حاجى قادر دابەشبووه
بەسەر سى جۆردا، یەكەم شوینی گشتى، شوینی تاییەت
و شوینی خودى. یان لە پۆلینکردنیکى دیکەدا، كە پتر لە
بواری ئەم توێژینهوهیهوه نزیكە، حاجى قادر بە سى
جۆر باسى شوینی کردووه: شوینی (هزرکراو)، یان
(خەياللیکراوه)، شوینی (ئەزمونکراو) لەگەڵ بەکارهیتانێ
(زاراوهکانى شوینناسى). دەبیت ئەوهش بلێم، كە حاجى

له شيعره كانيدا باسى فهزا، يان (سپهيس) ييشى كردووه و
جياى دهكاته وه له شوينى سرووشتى و شوينى
دروستكراو، ئەمه جگه له جياكارهى ئەو بۆ شوين و
جیگا:.

یه که م): شوینى هزرکراو، يان خه يالليکراوه:
فهلهک به تير و کهمانى له ئيمه چوووته که مين
شکارگاهى زه مينه، له چنگى کيوه ده چين!
(ديوان، ل: 104)

ئەم خهيمه که شه مسييه يى شاهه نشه يى ئەرزه
تا چادري نيلووفه رى سهر ته پله کى به رزه
ئەتتايى وه کوو توولى ئەمهل لاموته ناهى
ئەوتادى وه کوو کيوى ئو خود مه رکه زى فهيزه.
سه قفى وه کوو گهردوونه، شکافى وه کوو ئەنجوم
په رده ي وه کوو ئەدواری سه ما ئەتله سى سه وزه.
(ديوان، ل: 119)

هه ر دوينى ئەهلى "سوودان" هه ستانه پى وه کوو شير
بولغار و سيرب و يونان، هه م ئەرمه ن و قه ره تاغ..
(ديوان، ل: 99)

هیند و داغستان و قازان و قهزهم
خیوه و هیند و بوخارا و خوارپهزم
(دیوان، ل: 204)

مه‌نزلی مه‌ئمن نه‌ماوه ئیسته که ئه‌ییامه‌که
پراحتی مومکین نییه نه‌چییه مه‌دینه یا مه‌که
(دیوان، ل: 267)

ئه‌مانه هه‌ندیک نمونه‌ی ئه‌و شوین و فه‌زا و جیگه و
ناوی ولات و شارانه‌ن، که حاجی ناویان ده‌هینیت و
ده‌چنه‌خانه‌ی شوینی هزرکراوه‌وه و مه‌به‌ستی من له
شوینی هزرکراو، یان خه‌یاللیکراوه‌ی حاجی قادر، پرووتتر
ده‌که‌نه‌وه.

شوینی هزرکراو، مه‌به‌ست له‌و شوینانه‌یه که حاجی قادر
له سه‌رچاوه‌کانی رۆشنبیری خۆیه‌وه، (خویندنی
مه‌لایه‌تی، گه‌پیده‌یی و بیستن و خویندنه‌وه و مه‌جلیسی
زانایانی سه‌رده‌می خۆیه‌وه، ناسیونی)¹ که ئه‌م شوینانه
پانتایی جوگرافیا‌یه‌کی گه‌وره‌ داگیر ده‌که‌ن و تیایدا ناوی
چه‌ندین مه‌له‌به‌ند ولات و قه‌له‌مه‌وه و شوین دیت که

¹ بۆ باسی سه‌رچاوه‌کانی رۆشنبیری حاجی قادر بروانه: د. خانزاد عه‌لی قادر:
زمانی شیعی حاجی قادری کۆبی و مه‌حوی و شیخ ره‌زای تاله‌بانی. بلاوکراوه‌کانی
ئه‌کادیمیای کوردی، 2013، هه‌ولێر، له لاپه‌ره 157-179.

حاجی هندیکیانی له سهفه ره کانی خویدا بینون و
تیااندا ماوه ته وه، به لام هندیکیشیانی به شیوه یه کی
راسته و خۆ نه بینون و نه زموونی نه کردوون. له گه ل
ئه وه شدا دهیانکاته به شیک له ناوه پوکی شیعه ره کانی و
لیستیکی دهوله مەندیان له ناوی شوینی ئه فسانه یی،
میژوویی، جوگرافی لیدروست دهکات و زۆربه شیان
پینگه یه کی پیشینه بیان له ژیا نی حاجیدا هه یه.

له م پوهه وه و بو ئاشکرا کردنی رۆشنیری حاجی قادر،
تویژه ماموستا جه عفر، دنوو سیت: (شاعیر له ژیده ری
جیاوازه وه بیستویه تی، زانیاریه که ی له دهستی دووه م و
سینه مه وه به گوێزانه وه پین گه یشتووه. بیستن و
خویندنه وه دهوری خویان له دروستکردن و فراوانکردن
و قوولکردنه وه ی (هوش) هه یه، با نه گاته ئاستی بینین و
نزیکبوونه وه له پیست)¹.

ئه م به شه له جوگرافیای شوینناسی حاجی قادر،
هه رچه ندهش نه بوته به شیک له ئه زموونی سوژه کتیف و
به رکه وتنی جه سته یی له نیوان شوین و خودی حاجیدا
وه ک ئه زموونکه ریکی شوین، دروستنه بووه، به لام
گرنگیه که ی له وه دایه که ئاشکرای دهکات، حاجی قادر

¹ فازیل کریم ئەحمەد (ماموستا جه عفر): میژووی بیرى كوردی. حاجی قادری
کۆبی و پرسی و ئیستهرنیزه ییشن، ل: 434.

مروّقیکی گوئییست و خوازیاری فیربوون بووه و ئه‌وهی
فیری بووه له پرۆسه‌ی به‌ره‌مه‌هێتانی شیعریی خۆیدا به
شیوه‌یه‌کی گونجاو و پێویست، به‌کاریهێناوه.

بۆیه شوینناسی حاجی قادر هه‌میشه شوینناسییه‌که، که
تیایدا حاجی شوینی ئه‌زموونکراو، یان بیستراو، له
شوینی جوگرافییه‌وه ده‌گوژیته‌وه بۆ شوینتیک له‌ناو
خه‌یال و هزرینی خۆیدا. به‌مجوره‌ش، بکه‌ر، یان سوژه
بۆخۆی ده‌بیته مانابه‌خش به شوین و شوینه
ده‌ره‌کییه‌کان، یان شوینه جوگرافییه‌کان به هۆی ئاماده‌یی
خودیتی بکه‌ر له ناویداندا، مانای دیکه به‌خۆیانه‌وه
ده‌گرن.

لیزه‌وه (فه‌زا و شوین، به‌هۆی ئاماده‌یی سوژه‌وه شیوه‌ی
خۆیان وه‌رده‌گرن، ئه‌مه‌ش به مانای ئه‌وه‌یه شوین و
فه‌زا پابه‌ندن به ئاماده‌یی مروّقه‌وه، چ ئه‌و ئاماده‌یییه
مه‌جازی بیت، یان ئه‌زموونکراو)¹.

ئهم بۆچوونه به‌ته‌واوی بۆ ئه‌و شوینانه‌ی ده‌که‌ونه خاکی
کوردستانی گه‌وره‌وه، له ئه‌زموونی حاجی قادردا،

¹ حمیدرضا شعیری: *توع شناسی مکان و نقش آن در تولید و تهدید معنا* له دکتور
فرهاد ساسانی: *نشانه‌شناسی مکان*، مجموعه مقالات نقدهای ادبی-هنری. (مجموعه
مقالات هفتمین هم‌اندیشی نشانه‌شناسی)، تهران: انتشارات سخن، 1391 (2012)،
ص: 98.

راستن، وهلی ئه و شوینانه ی که دهکونه دهره وهی جوگرافیای کوردستانه وه، بۆ حاجی گرنگیان له وه دایه که وهک نمونه بۆ (پیاوه لدان، سه ره به خۆیی، چاولیکه ری، یان نشوستی و به کهم ته ماشا کردنیان)، ناویان ده هینیت و له ئه نجامی به دهر و ونیکردنه وه، یان به جهسته ییکردنه وه نین. واته حاجی هیچ بیره وه ری و یادگارییه کی له سه ر و له گه ل ئه و شوینانه نیه و ته نیا ههنده زانیارییه کیان له سه ر ده زانیت.

دووهم): شوینی ئه زمونکراو:

(مه پرسه دهردی غه ربیی و له زه تی وه ته نم
 ئه وی له دهستی ده گریام ئه میسته بۆی ده گریم).
 (دیوان، ل: 88)

له غوربهت به شاهی له بیر نا کرئ
 زه مانی جوانی و یادی ولات
 له "قوشخانه" وه تا ده می "ئیح قه لا"
 له "بایزاغه" وه تا مه حه لله ی "قه لات"
 (دیوان، ل: 60-61)

ئهمانه و چه ندین نمونه ی دی، ئه و شوینانه ن که حاجی بۆ خۆی له قو ناخه جیا وازه کانی ته مه نیدا، به تایبه تیش له

قوناخی مندالیی و لاویتیدا ئەزموونی کردوون و پیکهینه‌ری زیهنیەت و میزاج و ھابیتۆسی (تەبع)ی حاجین. ئەم شوینانە ئەو شوین و جیگایانە دەگریتەوہ کہ حاجی بە جەستەیی خۆی ئەزموونی کردوون و ھەستەکانی تیکەلیان بوون و لە یادوہریی خۆیدا (بۆن و ڕەنگ و دیمەن و چیژ و ھەستیان)ی پاراستووہ و لە سەردەمی دیکە و لە ئەزموونی دیکەدا، بە شیوہیەکی نۆستالیزیانە یادی کردوونەتەوہ. ئەزموونی حاجی لەگەڵ ئەم شوینانە تەنیا ئەزموونیککی دیداریی و بینراو نیە لە ڕینگەیی چاوہوہ، بەلکو ھەستەکانی دیکەیی وەک پیست و بیستن و بۆنکردنیش بەشدارییەکی چالاکیان ھەیە لە ئەزموونکردنی حاجیدا بۆ ئەو شوینانە. سەندنەوہی پیشکی سەرەکیی لە چاو و بەشداریییکردنی ھەستی بیستن، پیست و دەست، بۆن و چیژ، لە ئەزموونەکەیدا، دەلاقەییەکی وردمان لەسەر چۆنییتی ئەم ئەزموونە و پەیوہندیی مرۆف و شوین و دیاردە شوینییەکان، بۆ دەکاتەوہ¹. سەندنەوہی بالادەستی لە چاو و بەخشینی

¹ بۆ باسیکی ئاوا لەبارەیی ھەستەکانەوہ، بروانە: ئەم بەرھەمانەیی یۆھانی پالاسما: -- دست متفکر. حکمت وجود متجدد در معماری. ت: علی اکبری. تھران: پھام نقش، 1392. - چشمان پوست: معماری و ادراکات حسی. ت: رامین قدس. تھران: پھام نقش، 1390. ھەرۆھا: محمد رضا شیرازی: معماری حواس و پدیدارشناسی ظریف یوھانی پالاسما. تھران: رخداد نو، 1391.

دهسه لات به ههسته کانی دیکه ی مرؤف، دهسته وتیکه له شیعری حاجی قادردا، که جیای دهکاته وه له گه وره شاعیرانی پیشخوی، بۆ نمونه (نالی)، که ههستی بینین و ته ماشا له شیعره کانیدا زۆر بالادهسته.

له ناو ئەمانه شدا زنجیره ی ئەو شوینانه ی که له مندالییه کی زوودا بوونه ته دروستکهری ههستی شوین و شوناسی شوینناسیانه ی حاجیان پیکهیناوه، که زۆربه یان په یوه ندییان ههیه به ناوچه ی کوی و ده و روبه ریه وه. ئەم شوینانه له ته مهنی حاجیدا پینگه یه کی گرنگیان له پرووی میژووییه وه ههیه، چونکه به شینکن له شوناسی تایبه تی حاجی قادر و ده یه ستنه وه به شوناسی کی گه وره تره وه که کوردبوونی ئەوه. ههروه ها له پرووی دهروونی و پۆحیه وه گرنگ و هیز و وزه به حاجی ده به خشن له و کاتانه دا که له پرووی دهروونی و پۆحیه وه ههست به بی شوینی دهکات، په نایان بۆ ده بات و له ریگه ی ناوهیتان و بیرهاتنه وه یان، قه ره بووی ئەو دۆخه پۆحیه ی خویان پیده کاته وه و له ههسته کردن به بی شوینی رزگاری ده که ن¹.

¹ ئەم زاراوه یه له کتیه که ی ئیدوارد رۆلف، شیکردنه وه ی وردی بۆ کراوه و یه کیکه له سه رچاوه هه ره گرنگه کانی ئیمه بۆ قسه کردن له مباره یه وه، بروانه: ادوارد رولف:

ههروههها ئەم شویتانە، لە جیهانی خودییتى حاجیدا، پێگهیهکی بوونخوازانەیان ههیه له پرووی کهسایهتی و شوناسهوه، چونکه به شوینی یهکهمی ژیانی ئەو دادهنرین. بهجۆری که بوونی خۆی له پهیوهندیی بهم شویتانەوه دهبهستیتهوه و ههر به بنهما وهرگرنتی ئەم شویتانەشه که بوونی خۆی له ئاست بوونی ئەوانیتردا (کلاوسوور و کلاورهش، یان عوسمانی و سهفهوی)، که له روانگهی حاجیهوه، ههپهشهن لهسهر بوونی، بهرجهسته دهکاتهوه.¹

حاجی ئەم شویتانەى تا ئاستی (پیرۆزی) یی بهرز کردوونهتهوه و بوونهته شوینی نۆستالیژیک، که حاجی دواچار له ههر شوینیک بووبیت، لهگهڵ خۆی بردوونی.. بۆیه مهسعود محهمهد به وردیى ئەمهی پیناکاوه و نوسیهیهتی: (حاجی نهیویستوو له کۆین بهولاهه بۆی

مکان و بی مکانی. مترجمین: دکتر محمد رضا نقصان محمدی، دکتر کاظم مندگاری، مهندس زهیر متکی. تهران: انتشارات ارمانشهر، چ: اول: 1389 (2002).

¹ حاجی ههندیچار بوونی خۆی له بهرامبهر بوونی ئەوانیتردا، بهتایبهتی تورکی عوسمانی (کلاوسوور) و فارس (کلاورهش) و (ئههمههکان) پیناسه دهکات و ههندیچاریش بوونی خۆی له ئەنجامی ناماژهدان به چین و توێژهکانی کومهلگای ئەوسای کوردیهوه، که حاجی روانگهیهکی رهخنهگرانهی له ئاستیاندا ههبووه، بهتایبهتیش دهستهی (شیخ، مهلا، دهرویش و هتد)، پیناسه و بهرجهسته دهکات. چاریش ههیه حاجی ئەم خۆپیناسهکردنهوهیه دهباته ئاستی بهراووردی شوین و ولاتان و ناماژه بهو میلهتانه دهکات که تیاپاندا دهژین.

به مهفتن حساب بکری¹. ههروهه توێژه‌ری به‌ناوبانگی میژووی ئەدهب، د. مارف خه‌زنه‌داریش جهخت له‌سه‌ر پابه‌ندبوونی حاجی به‌کوێتوه ده‌کاته‌وه و ده‌نوسیت: (حاجی گیرۆده و دل‌به‌ندی شاری کوێی بووه تا گه‌یشتووته پله‌یینک لێی بووه به‌هه‌وه‌س. کوێی نیشتمانی بچووک و یه‌که‌می بوو)².

هه‌ردوو ئەم بۆچوونه‌ راستیه‌کی گرنگیان تێدايه، به‌لام به‌و مه‌رجه‌ی مه‌به‌ست له‌ وشه‌ی (کوێی) ته‌نیا چه‌قی شاره‌که نه‌ییت، به‌لکو ئەوه له‌ پیشچاو بگرین، که شیوه‌گرته‌ی هه‌ستی شوینناسی حاجی له‌ گوند و ناوچه و زیدی له‌دایکبوونی خۆیه‌وه بووه، له‌ سرووشتیکی ناشارییه‌وه بووه و ئەمه‌ش ده‌که‌ویتته پیش پۆشنییری و هه‌ستی شوینه‌وه له‌ شارد. بۆیه ئەوه راسته‌ که کوێی وه‌ک شار، له‌ پیگه‌یانندن و پۆشنییری حاجیدا نیشتمانی یه‌که‌مییه‌تی، به‌لام هه‌ستی ئەو به‌ شوین له‌سه‌ره‌تای مندالییه‌وه له‌ ناشار و ناوچه‌ی گوند و ناو سرووشت و له‌ که‌شی ژیانیکی نیمچه‌کوچه‌ری و ئاژه‌ل‌داریدا، که

¹ مه‌سه‌ود محمه‌د: حاجی قادری کوێی. به‌شی یه‌که‌م، ده‌زگای چاپ و بلاوکرده‌وه‌ی ئاراس، هه‌ولێر، هه‌ریمی کوردستان، چ: دووهم، 2010، ل: 53

² دکتۆر مارف خه‌زنه‌دار: میژووی ئەده‌بی کوردی. به‌رگی چواره‌م، نیوه‌ی دووهمی سه‌ده‌ی نۆزده‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستهم 1851-1914، هه‌ولێر، ده‌زگای چاپ و بلاوکرده‌وه‌ی ئاراس، ل: 135، 2004.

په یوه نډییه کی نژیک له نیوان مروّف و سرووشتدا دهیښته ناروه، گه شهی کردوه.

له پروانگه ی شوینناسی و په یوه نډی شوین به ناخ و دهروونی تاکه کهس و گرنگی شوین له دروستکردنی شوناس و تیکه لېوونی ههسته کان به شوینه وه، به پینی ئەزموونه خودییه کان و مانه وهی ئەم ئەزموونانه له بیروه ریدا، ئەم پابه نډبوونه ی حاجی قادر، جگه له هر لیکدانه وهیه کی ئایدیو لۆژی و دیارگه رایانه و نه ته وهی یانه ی حاجی قادر، رینگه به راقه کارییه کی شوینناسیانه ش دعات. له وهدا که مروّف زوریک له پرووداوه کانی ژیانی و ئەزموونه کانی له شوینی تایبه تدا، ته ی کردوون و له یادوه رییدا ماونه ته وه. بویه سه باره ت به حاجی قادر، پرووداویکی وه ک مردنی زوی باوک و مه رگی پاشتری داییک¹، که نډر و بوشاییه ک له ژیان و که سایه تی حاجی قادردا دروستده کهن، که خو شه ویستی

¹ ئەم زانیاریانه له نوسراویکی (مهلا عه بدورپه رحمانی کوری ئەحمده ی کوری محمه دی کوری مهلا ئەحمده ی گه وره)، که مه سعود محمه د، له کۆتایی به شی دووه می کتیبه که یدا: حاجی قادری کوی، به غدا، 1974، ل: 329-334، بلاوی کردۆته وه. زانیارییه کانی نیو ئەم نوسراوه یه ی مهلا عه بدورپه رحمان له لایه ن که لیک نوسه ری دواتره وه، راگو یزراون و هه ریه که یان بو به ده سه تهنانی پشتیوانی بو بۆچوونی خو یان له سه ر حاجی قادر، سوودیان لیوه رگرتوه. بویه من له م نوسینه دا، گه پامه وه سه ر ئەسلی نوسراوه که، نه ک بۆچوونی که سانیتر له باره یه وه.

بۇ نىشتىمان و بەتايىبەتتير بە خۇشەويستى و
پتوھچەسپىن بە جوگرافىاي منداليىھوھ لە ناوچەى كۆيىن،
باربووى دەكاتەوھ..

بەمجۆرەش، ھەستى شوئىنناسى حاجى قادر لە سەر
بەنەماى ئەزمونىيەوھ لەو شوينانەدا و ئەوھى
لەيادوھريدا لەبارەيانەوھ تۆمارى كردوون، دروستبووھ.
ھەربۆيەش ئەم جۆرە شىعرانەى بايەخىكى تايىبەتتيان
ھەيە بۇ تيگەيشتن لە ژيان و ناخى ئەو. ھەروھەا
رېگەشمان پيدەدەن كە بلىم: ھەستى نىشتىمانپەرورەيى و
ئەگەر بلىم: ناسيۆناليستيانەى حاجى، بەرەنجامى
ھوشيارىيەكى پاشترە و ئەو ھەستە سەرەتايىيەى حاجى
لە منداليدا بۆى دروستبووھ ھەستىكى ديارگەرايانەيە و
پاشتر كردويتتە بناخەيەك بۇ دامەزراندنى بىرۆكە و
ھەستە نەتەوھيەكەى.

گرنگىشە ئەم دوو دۆخە لە ژيانى حاجيدا ليكتەر جيا
بكرىتەوھ: ئەو لە پيشدا ديارگەرايە و ھەستى شوئىنناسى
ئەو ھەستىكى ئەزمونگەرانەى پيش ھوشيارىيە و
پەيوھندىيە بە منداليى و پرۆسەى بە دەروونىكردن و بە
جەستەيىكردنى شوئىنەوھ ھەيە لە سەرەتاي منداليىيەوھ.
بەلام پاشان بەپىنى شوئىنگۆرپكىي و پەرورەدى
رۆشنىيرانەى لەشارى كۆيىن و پاشتر لە شوئىنەكانىتر و

پاشانیش ئەزموونی دوورەولاتی، حاجی لەسەر بناخەى ئەزموونی یەكەم و سەرەتایانەى خۆیەو لەبارەى شوینەو، ئەم ئەزموونە لە بۆتەیهكى نەتەووخوازیانەى هوشیارانەدا دادەپێژیتەو و نیشتیمان وەك بابەتیكى كۆلتووری و ئایدیۆلۆژی بەرھەمدەھینیتەو.

جیاوازی نیوان دیارگەرایى، یان (ریگیۆنالیزم) و بەناو (ناسیۆنالیزم)ى حاجی قادریش ھەر لەمەدایە. دیارگەرایى ئینتیمیا و پابەندبوونی تاكەكەسە بە شوینی سەرەتایی و مندالیی خۆیەو وەكئەوہى لە ھەستەكانیدا ئەزموونی كردووە. بەلام ناسیۆنالیزم ویناكردى نیشتیمانە بەپى كۆمەلیك پراسیپى سیاسى و ئایدیۆلۆژی.

سینەم) زاراوەكانى شوینناسى:

بەدەر لە شوینە جوگرافی و شوینە ئەزموونكراوەكان، حاجی قادر چەندین دەستەواژەى شوینناسییش بەكار دەھینیت و بە وردی لیکتریان جیا دەكاتەوہ. ھەستى ئاگایی لەسەر شوین لەلای حاجی ئاستیكى بەرزى ھەیە، بۆیە بەكارھیتانى ئەو بۆ زاراوەكانى شوینناسى بەلگەىە لەسەر ئەوہى حاجى ھوشیارییەكى تاییەتى لەمبارەىوہ ھەبووہ. جیاكردنەوہى زارەوہى (شوین)، لە (جینگە) و (جى) و (كونج)، (مەعمورە) لە (كەلاوہ)، (ئەزر) و (عالەم)

و (فهزا) به‌دیارخه‌ری ئەم راستییەن. حاجی له به‌ستنه‌وه‌ی شوین به‌ئاوه‌دانی و گرنگی شوین بۆ ژیان، به‌وردی پۆچوو و تەنانەت به‌شیوه‌یه‌کی ئەده‌بی، پیش هەر بیرکردنه‌وه‌یه‌کی تیۆری و فەلسەفیی لەم په‌یوه‌ندییه، ده‌ستپێشخه‌ری کردوه:

(مه‌كانه، شه‌وقی به‌عیلاته، په‌شمه‌ كۆنه‌ هه‌وار

حه‌یاته، زه‌وقی به‌ئه‌حبابی، بایه‌ ئاب و هه‌وا)¹

وینه‌ی ئەم به‌یته‌ به‌ته‌واوی گوزارش له‌ شیوه‌ژیانی شوانکاره‌یی و نیمچه‌ کۆچه‌ریانه‌ی بنه‌ماله‌ی حاجی قادر ده‌کات. وشه‌کانی وه‌ک (عیل، کۆنه‌ هه‌وار) له‌مه‌دا یارمه‌تیده‌ری ئیمه‌ن بۆ ئەوه‌ی بنه‌مای خه‌یالی‌کراوه‌ی به‌یته‌که‌ به‌هۆی به‌کاره‌یتانی ئەم وشانه‌وه، ببه‌ینه‌وه‌ سه‌ر شیوه‌ژیانیکی هه‌وارنیشینی و کۆبوونه‌وه‌ی عیل و خیزانه‌کان له‌ هه‌مان شوینی جوگرافیایی ناو سرووشته‌ که له‌ بار بێت بۆ ئاوه‌دانکردنه‌وه. ده‌لاله‌تی سرووشته‌ی به‌یته‌که‌دا به‌هێزه‌ که له‌ وشه‌کانی (با، ئاب، هه‌وا)دا خۆیان به‌رجه‌سته‌ ده‌که‌ن.

ئاو و هه‌وا دوو په‌گه‌زی سرووشتی و با ئاماژه‌یه‌ له‌ جووله‌. له‌م به‌یته‌دا، شوین (مه‌کان)، ئاوه‌دانییه‌که‌ی، یان

¹ دیوانی حاجی قادری کوی، (سه‌عید که‌رهمی)، ل: 44

شەوقى خۆى لە بوونى ئەو كەسانەو، (عیلات) وەرەگریت كە لەسەرى دەژین. ھەرەك چۆن (كۆنە ھەوار)، یان شوینی چۆل، (پەشمە)، واتە ھیچ و بی كەلك، ژیانیش (حەیات) لە بوونی ئازیزان و ئەحابەو، زەوقى خۆى وەرەگریت. كەشووھەوای شوینیک ھەرچۆنیک بیئت، بەبی ھەبوونی دۆستان و خۆشەویستان لەویدا، ھەك با دیت و دەروات¹.

ئەمەش ئەو دەردەخات كە حاجى گرنگی شوین لە ئاوەدانى و بوونی مرۆف لە شویندا، دەكاتە پێشمەرچى شوینایەتى شوین. لەوھش سەرنجراکیشتر ئەو، كە حاجى قادر بوونی نیشتمان (وہتەن) یش دەبەستیتەو بە بوونی رەفیقان و دۆستانەو، ئەگەرنا نیشتمان بەبی ئەوان ھەك چوونە بۇ شارى (جابلوقا)، شوینیک كە ناوى ھەیە و بۆخۆى نیە:

كە بیى و بچیو، ئیستا (كأنه) دیسان،

سەفەر دەكەى لە وەتەن دەچیە شارى جابلوقا²

ئەم تیگەیشتنەى حاجى قادر ھەمان پێشمەرچى تیوریە لە بواری شوینناسیدا، كە بوونی شوین دەبەستیتەو بە

¹ وشەى (پەشمە) لە (پەشم) ەو، ھاتوو، بە مانای ھیچ، بی كەلك. بروانە دیوانى حاجى قادر، پەراویزی یەكەم، لە لاپەرە 44.

² دیوانى حاجى، لاپەرە: 44، پەراویزی: 4.

بوونی مروڤه وه، که له ریځه ی چالاکیه کانیه وه، مانا به شوین ده به خشیت. شوینی بی مروڤ، وهک نیشتمانی بی هاوړی و نه حباب چۆل و هوڼه، یان وهک شاری جابولقا، ناوی هیه و شوینی نیه.

ههروه ها، ریزکردنی چه ندین وشه ی وهک (ئه ملا، ئه ولا، مه کان، کونج، کولان، شار، دخی، بازار، که لاوه، خانه، خان، مال، دیار، ده رگه، مه دره سه، موڼگه، تاق، ره واق، تهخت، مه یخانه، ئه ده بخانه و قه سر و هتد...) هه موویان ده لاله تن له سه ر ئاماده یی زه ی نییه تیکی هوشیار به زاره وه ناسیی شوین و به کارهیتانی دروستیان بو به رجه سته کردن و جیاکردنه وه و هینانه پیشچاوی تایبه تمه ندییه کانی هه ر یه کینک له و شوین و جیگه و بابه تانه ی ناویان ده بات.

دابەشكاریی شوین لەلای دەربەندییەكان:

لایەنی میژوویی بنەمالەیی حاجی قادر ناکەوێتە چەقی توێژینەوێکەیی منەو. لەگەڵ ئەوێشدا بۆ بەستەنەوێکی زۆریک لە بیروکە و تیروانینەکانی حاجی قادر و تیگەیشتنیکی بونیادیتر لە ئەزمونە شیعرییەکەیی، پێویستییمان بە ئاماژەکردن بۆ میژوو و پێکھاتەیی تیرەکە هەیە، کە تیرەییەکی چینیایەتین و پێگەیی جۆربەجۆری هەر چین و گرووپیک لەناو کۆی تیرەکەدا، تەنانەت دواي ئاوارەبوونیشیان و گیرسانەوێشیان لەناوچە نووییەکەدا، تا رادەییەک پارێزراو بوو. ئەوێندەیی بتوانین پۆلینکارییەک بەکەین، دەتوانین سێ دەستە و چین، یان پێگەیی جیاواز لەم تیرەییەدا بدۆزینەو، کە هەم سەرچاوەکان و هەم شوینەوارەکان و هەم ژیانی کردەیی پاشماوێکانیشیان رێگە بەم پۆلینکردنە دەدەن.

یەکەم: دەستەیی جەنگاوەران، (دەستەیی سوپا و سەرکرەدەکان)،

دوویم: دەستەیی رۆحانیی و خویندەوارەکانیان،

سێیەم: دەستەیی ئاژەلدار و جوتیارەکان.

لەم روانگەییەو، بنەمالەیی حاجی قادر، لە بنەمالە خویندەوارەکانیان بوون، نەک شوانکارەکان، یان

دهسه لاتداره كانيان. هر بۆيه شه له هه لېژاردنى شوينى
ژيانيشدا، له و ناوچه نوپيه ئەم دابه شكارپيه چينايه تى و
كولتوورپه، دووباره بۆته وه.

دهستهى سوپا و جهنگاوهران كارپان پاراستنى
ناوچه كانيان و چاودير كردنيان بووه له په لامارى دوژمن
و بهرزاييه كانى دهره بهرى ئەو شوپانانەيان كردۆته
جنگهى خويان¹. خوينده وارەكان له ناوچهى گوند و
ئاوه دانى ژيان و دريژەيان داوه به سروته ئايينى و
كردنه وهى مزگهوت و حوجره كان و دهستهى جوتيار و
ئاژه لدارانپيش له ئەشكه و ته كان و دهشتاييه كان ماونه ته وه

¹ ئەم له بهرزايى و بلندي نيشته جيبوونهى جهنگاوهرانى دهره بندى و تيره كه له
ميژورى نوپيشدا دووباره بۆته وه. به پيى گيرانه وه كانى (عبدالكرىمى حاجى سونى
حاجى عومەر) و (حمده مين شيرين) كاتيك (عەزىزاغاي خەرابە بەناوى حەمە زىادى
كورى حەماغاي كۆيه له سالانى 1930-1950 چەندىن جار دەچيته ئومەرگومەت و
سنگردكان، بو كۆكردنه وهى خەرجى و زەكانى ئەم گوندانە و داگير كردنيانە وه،
گەنجەكانى تيرهى دهره بندى له سەر گرده بلنده كان و له سەر لوتكه بهرزەكان له هر
چواردەورى سنورى دهره بندييه كان چه كداريان دانا، شوپنى بهرگرييان قايم كرد، به
شيوه يهك شهري مان و نه مان بكن، له لايەن پياوه گه ورەكان و به
ئەزمونە كاتيشه وه بهرنامه و پلانيان بۆ دادەريژرا. چەند كەسيگيش تايبەت كرابوون
به گواستنه وهى نان و كەل و پەل و ئاوو پيداويستيه كانى شهركردن، بۆ ئەوه
كەسانەى له بهرزاييه كان خەرىكى پاسه وانى و بهرگري بوون). برونه: ئيدريس
عەبدوللا: له دهره بنده وه هەتا ئەيره، ميژوو. (مانه وهى كولتور و شيوه زار).
ليكۆلینه وه يهكى ميژووبى كۆمەلايه تيه له سەر ره چه له ك، شيوه زار، كولتور و داب
نەريت، درهختى خانه وادهى تيرهى دهره بندييه كان). سلیمانی: چاپخانهى كەمال، چاپى
په كەم، 2015، ل: 195، 198-199.

ھەمووشیان پېكەوھ لە تېكەئیی و پەيوھندیی بەردەوامدا
 بوون و نھینی تیرەكەیان پاراستووہ¹.
 یەكێك لەو خالانەش ئەوھ یە كە ئەوان ھەتا ئیستاش لەناو
 خۆیاندا بەشیوھزاری خۆیان دەئاخفن و ئەو شیوھزارە
 نیشانەیی یەكتر ناسینەوھیانە و زمانی دەربرپن چۆری لە
 ھەشارگەیی مەعنەوی ئەوان و سنووری خۆ
 جیاکردنەوھیانە. لەمەشدا ھەمان ترسی میژووویی
 دەبیینریتەوھ، ھاوكات بەوھش تواناییەكی زۆریان لە
 خۆگونجاندن لەگەل شوین و ناوچە نووییەكە پیشانداوھ.
 بۆ نمونە ئەگەر تەماشای زمانی حاجی قادر بكەین،
 ئەوھمان بۆ دەرەكەویت كە پاش ھەشتا ساڵ زیاتر لە
 ھاتنی باووباپیرانیان بۆ ئەم شوینەیی ئیستا، بە زمانی
 ستانداریی شیعی كلاسێك، یان شیوھیی موكری
 (سۆرانی) ناوچەیی كۆیی، شیعی نوسیوھ. لە ئیستاشدا
 خەلكی ئەم ناوچەییە بە ھەمان رەوانیی كە بە شیوھزاری
 خۆیان دەئاخفن، بە شیوھیی كۆیییش بە ھەمان رەوانیی
 قسە دەكەن و دەنوسن. بەمجۆرەش توانایی ئەوان بۆ

¹ سەبارەت بەوھیی ئەم تیرەیی نھینی پاریز بوون و شتی خۆیان بۆ كەس
 نەدركاندووھ و ئەمەش وەك كۆلتوورێكی گشتی لێھاتووھ لەناو خۆیاندا، بڕوانە:
 ئیدریس عەبدوللا: لە دەرەندەوھ ھەتا ئەیرە، ھەمان سەرچاوھیی پیشوو. ل: 11.

خوگونجانندن له گهل ژینگه کولتووری و جوگرافییه نوییه که مان بو دهرده که ویت.

له په یوه نندی به ژیان و نه زمونی حاجی قادر له م نیوانه دا، هه مان نه و ترسه میژووی و نادنیاییه کولتوورییه ده بیتریته وه. چونکه میژووی مندالی حاجی قادر له و مه لبه نده یا که ئیستا که ش نه م تیره ی دهر به ندییه تیایدا دهرژین، له میژووی ئاواره بوونیان بو نه م ناوچه یه وه نزیکتره: له 1731 وه که نه و تیره یه له و ناوچه یه ی ئیستایاندا گیرساونه ته وه تا 1816/1815 که حاجی تیایدا له داییک بووه، ده کاته 84 سال و نه گهر حاجی قادر له ته مه نی سی سالی شه وه کاریگه ری له و ژینگه یه وه وهرگرتیت و شوینه واره کانی له یادوهرییدا تومار کردبن، رینگه ی نه وه مان پیده دات قسه ر له سه ر کاریگه ری و شوینه واره دهروونی و ترسه کانی نه و کوچه ی دهر به ندییه کان بکه یین، که له ری گیرانه وه ی ده ماوده مه وه، پی گه یشتوون و منداله کانیان پی گوش کردوون. بویه نه ک هر ناراسته وخو حاجی کاریگه ری نه و کوچ و ئاواره بوون و گیرانه وانه ی وهرگرتوون، به لکو نه و شیوه ژیان و کولتووره ش که تیره ی دهر به ندی و بنه ماله کانی له سه ر بنه مای نه و کوچ و ئاواره بوونه میژووییه وه به ره میان هیناوه ته وه،

کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر ده‌روونی حاجی به‌جیه‌ه‌شتووه. یه‌کیک له‌ بنه‌ماکانی ئه‌و شیوه‌ژیان و کولتووره‌ش بریتیه له‌ مامه‌له‌کردنیان له‌گه‌ل شوین و هه‌لبژاردنی شوین بۆ ژیانه‌ نوینه‌که‌یان.

تیره‌ی ده‌ربه‌ندی خۆیان ده‌به‌نه‌وه‌ سه‌ر که‌سایه‌تییه‌ک به‌ناوی (جومعه‌ ده‌ربه‌ندی)، که له‌ بنه‌مادا له‌ ناوچه‌ی (ده‌ره‌ ته‌نگ، ده‌روه‌ند شاهو) بوون. (له‌ کاتی ه‌یرشه‌کانی نادر شادا بۆ سه‌ر کرماشان و سه‌رپێلی زه‌هاو، چه‌قی ده‌رنه، له‌ ساڵی 1731ی زایینیدا، هه‌موو ئه‌و ده‌سه‌لات و میرنشین و عه‌شیره‌تانه‌ی له‌و ناوچه‌یه‌ بوون له‌به‌رامبه‌ر ئه‌و ه‌یرشانه‌ی نادرشادا خۆیان پینه‌گیرا، به‌ناچاری ناوچه‌کانی خۆیانیان به‌جیه‌ه‌شت، کۆچیان کرد بۆ سنووره‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی میره‌کوره‌کان له‌ ناوچه‌کانی باشووری کوردستان)¹.

یه‌کیک له‌و پراستیانه‌ی له‌م میژووه‌ ده‌سه‌لمیت و که‌سانی وه‌ک شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی² له‌ میژوونووسه‌ کۆنه‌کان و

¹ ئیدریس عه‌بدوللا: له‌ ده‌روه‌نده‌وه‌ هه‌تا ئه‌یره، میژوو. (مانه‌وه‌ی کولتوو و شیوه‌زار). لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی میژوویی کومه‌لایه‌تیه له‌سه‌ر ره‌چه‌له‌ک، شیوه‌زار، کولتوو و داب‌نه‌ریت، دره‌ختی خانه‌واده‌ی تیره‌ی ده‌ربه‌ندییه‌کان. سلیمانی: چاپخانه‌ی که‌مال، چاپی یه‌که‌م، 2015، ل: 41.

² شه‌ره‌ف خانی به‌دلیسی: شه‌ره‌ف نامه. وه‌رگێرانی: هه‌ژار. هه‌ولێر، ده‌زگای ئاراس، 2006، ل: 415 و به‌ره‌ودوا.

ئەمىن زەكى بەگ¹ و محەمەد ئەلى سولتانى لە مېژوونوسە نوپىيەكان²، پىشتراستى دەكەنەو، ئەوئەيە: كە دەربەندىيەكان دانىشتووى رەسەنى خۆرەلەتى كوردستان بوون، بەتايبەتى ناوچەكانى (كرماشان و سەرپىلى زەهاو- درەتەنگ)، كە ھەر لە كۆنەو، فەرمانرەوايەتى ئەو ناوچەيان كردوو. بەلام لەبەر پىگەى جوگرافىيى دەره تەنگ لە نىوان دوو دەسەلاتى سەفەوى و عوسمانىدا، كە ھەمىشە لەژىر مەترسى پەلامار و ھىزشى ھەر يەك لەم دوو دەسەلاتە بوو، ئەو ناوئەندەكانى دەره تەنگ و زەھاوئىش بەردەوام لە نىوان عوسمانى و سەفەويەكاندا دەستاودەستى پىدەكرا³.

ئەم مېژوو ھەر تەنيا جۆرىك لە شوينگۆرپكى ناچارەكى ناسەپىنەت، بەلكو جۆرىكىش لە تىروانىن و نىگا بۆ شوين بەرھەمدەھىنەت، كە مرووف لىوھى مامەلە لەگەل شوين

¹ محەمەد ئەمىن زەكى بەگ (سەرچەمى بەرھەم، بەرگى چوارەم): خولاصەيەكى تاريخى كورد و كوردستان لە زۆر قەدىمەو تا ئىمرو. ئامادەكردنى: رەفيق صالح، بنگەى ژين، سلیمانی: 2006، ل: 154.

² محمد علی سولتانى: جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان (ایلات و طوایف کرمانشاهان)، جلد، دوم، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: بانک ملی ایران، 1381، ل: 883-893

³ ئیدریس عەبدوللا: لە دەروەندەو ھەتا ئەیرە، مېژوو. (پیشووتر)، ل: 44.

دهكات. بۆيه ئەگەر ئەو ميژووه كارىگهري هه بووبيت لهسهه لهليژاردنى شويني حهوانهوهى نويى ئەم تيرهيه له ناوچهى كوئي، ئەوه كولتورى دهربهنديهكان به گشتى و تيروانينيان بۆ شوين بهتايهت، ههم رهنگدانهوهى ئەو كوچه ناچارهكيى و ئەو كولتورهيه كه لهسهه بنه ماى خوپاراستن و ترس له دوژمنهوه دروستبووه، ههم رهنگدانهوهى دابهشبوونه چينايهت و ئەركمهنديى ههر چينيكيشه له ئاست تيرهكهدا. بۆ نمونه چين و دهستهى سوپا، ئەركيان پاراستنى ناموسى تيرهكه بووه¹، جوتيار و ئازهدارانيان ئەركيان بهرهمهتاني و دابينکردنى بژيوى ژيان بووه و دهستهى رۆحانى و خویندهوارهكانيشيان ئەركيان بهرپوهبردنى پى و پهسمه ئاييى و كومهلايهتیهكان بووه.

¹ يهك لهو داستان و ئەفسانانهى تيرهى دهربهندى كه ئەم راستيه دهسهلمينيت، ئەو بهسههاتهيه كه دهگيرپتهوه، نادرشا له ههلبيريني ئەم تيرهيهدا توانيوهت يهكيك له كچهكانى سهروكى تيرهكه (جومعه دهربهندى) بهناوى كهتان بفرينيت. بۆ سهندنهوهى شكوى تيرهكه، دوو كس له براكانى ئەم كچه ودهتوانن خويان بحزيننه ناو دهربارى شاوه و له شيوهى خزمهتكاردا دلسوزيى خويان بنوين و بتوانن كچهكيان و يهكيك له خانمهكانى بنهمالهى شا بهناوى (زيبا) لهگهله خويان بفريننهوه و بيانهيننهوه بۆ ناو بنهمالهكهى خويان و تهانهت ناوى زيبا بگزرن به زهينه. ئەم گيرانهويه چ راستيهكى ميژوويى بيت، يان ئەفسانهيهكى ئەم تيرهيه، باس له گرنگيى ناموس دهكات لهلايان، بهوپتهى فيگهري ژن سينبولى ناموسى تيره و نهتهويه له كولتورى خورهلاتيدا. سهبارت بهم گيرانهويه بېوانه: ئيدريس عهبدوللا ئومهه گومهت: له دروهندهوه تا تيره. ل: 86-88

هه مووشيان پينكه وه هه مان ئهرك و پيشه ي ئه وانيتريان
دووباره كردوته وه و له پاراستنى كومه لگه ي خوياندا
ئهركى هاوبه شيان بينوه..

كوتان (مالى يه كه م، هه وار):

يه كيك له پيكهاته شوينيه كانى تيره ي دهر به ندى برى تيه له
(كوتان). كوتان يه كه يه كى شوينيه كه ئاماده ي تيره كه
له سهر جيگه يه كى تاييه ت ده سه لمينيت و به مجوره ش
تيره كه له سه ره تاي نيشته جي بوونيانه وه له م ناوچه ي
ئىستاي كو يى، جيگه يه كى تاييه ت به خويان، له فزا و
رووبه رى جوگرافيا يى جيا ده كه نه وه و ده كه نه نيشتمان
بچكوله كه ي خويان. كوتان له م روانگه يه وه، يه كه مين مانا
به خشينى مروقه به شوين. كوتان له زماندا به ماناي
هه وار، يان مالى سه ره تايى ديت.. بويه كوتان ئه و
شوينه يه كه گروپه كانى ئه م تيره يه خويانى تيدا
دهگر نه وه و تيايدا جه م ده بنه وه، "چ به شيوه ي تاكه
خيزان بيت، يان چه ند خيزان يك بن"¹.

كه واته كوتان ماناي يه كه مين موله و هه وارى
دهر به ندييه كانه له دواى دهر به دهر يى و ژيان يكى سهخت و

¹ ئيدريس عه بدوللا ئومه ر گومه تي: له دهر وه نده وه تا ئه يره، ل: 139.

پهرته وازه بوونیان، که تیایدا ئەزموونی وەرزه کانی
سالیان کردوو.

پیش ئەم شوینە، پووبەری عەردیی و جوگرافیاییه کان
جگە لەوەی بەسەریاندا لە دەستی دوژمن رابکەن و
خۆیانی تیدا بشارنەو، هیچ مانایەکی دیکە ی نیه.

سەرنجراکێشی لەوەدایە، چ وەک ئەوەی سەرچاوەکان
باسی دەکەن و چ بەوجۆرەش کە من بوخۆم لە
سەردانی مەیدانیدا بینیم، جیگە ی (کۆتانه کان) یشیان، پرە
لە رەنگدانەوی ئەو یادوەری و ترسە ی ئەم تیرە یە
هە یانبوو لە دووبارە بوونەوی تراژیدیایان: ئەوان
هەوار و کۆتانه کانیان لە شوینی چالایی و نەدیو
دروستکردوون. بەجۆری تا نەچیتە سەر لیواری

بەرزاييەكان نازانيت ئەوھى لە خوارەوھيە شويني نيشتەجيبوون و ھەوارە¹، بەلام ئەوان بۆخويان بە ئاساني ھاتنى ئەوانيتريان بينيوھ. لەمەشدا داناييەكي زوريان بەكارھيئاوھ بۆ خوياراستن لە ھيرش و پەلامارەكان².

بەلام لەوھ ئەچيت ئەم شوينه وردە وردە بوبيتە شويني ھەميشەيي تيرەكە و دروستبووني پەيوھنديەكي شوناسبەخشانە لەو ناوچەيەدا. چونكە لەگەل دروستکردنى يەكەمين (كوتان)ەكانيان، كە پاشتر دەيانكەنە گوندى ھەميشەيي و تياياندا نيشتەجى دەبن³، يەكەمين دلنيايەكان بۆ ئەوان مانايەكي ژيانەكي بەخۆيەوھ و ڤووبەري زەوې بۆ ئەوان مانايەكي ژيانەكي بەخۆيەوھ دەگریت، دوايئەوھى لە گەشتە تراژيديەكەياندا ھيچ ڤووبەريك نەبوو، ئەوان ئاسوودەيي و دلنيايي خوياني تيدا بدۆزنەوھ.

ئەمەش لەگەل ئەو بۆچوونە تيورييەدا يەكدەگریتەوھ كە پەيوھنديي شوين و شوناس بەرجەستە دەكات: "لە دروستبووني شوناسدا دەوروبەري فيزيكي، يان شوين

¹ ئيدريس عەبدوللا ئومەر گومەتي: لە دەروھندەوھ تا ئەيرە، ل: 141

² ھەر ئەو سەرچاوھيە، لاپەرە 141-142

³ ھەمان سەرچاوھ، ل: 140

کارگه‌ری به‌رچاوی هه‌یه. شوناس له شویندا به‌رجه‌سته ده‌بیت و شوین بو شوناس ده‌وروبه‌ریکی ماناداره، که ره‌فتار و ئەزموونه‌کانی مرۆف ئەو مانایه‌ی پێده‌به‌خشن. ده‌وروبه‌ر بریتیه له چه‌ندین ویستگه‌ی ره‌فتاری که په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل یه‌کتر هه‌یه و له زۆر شتیشدا هاوبه‌شن. هه‌ندی له توێژه‌ران ده‌لێن، له‌وانه‌ش: (ئاموس راپاپۆرت: 2005): (ده‌وروبه‌ر، به‌ره‌می په‌یوه‌ندیه ماناداره‌کانه. بۆیه ره‌نگه ده‌وروبه‌ر بریتی بیت له زنجیره‌یه‌ک په‌یوه‌ندی نیوان شته‌کان خۆیان، نیوان شته‌کان و خه‌لک و نیوان خه‌لک خۆیان).

له‌مه‌وه ده‌کریت بگوتری، مرۆف به‌هۆی په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل ده‌وروبه‌ر، خۆی دروستده‌کات و مانا به‌ ژیا‌نی ده‌به‌خشیت. له‌ روانگه‌ی ده‌روونناسی ده‌وروبه‌ره‌وه، په‌یوه‌ندی و کارلیکی نیوان مرۆف و شوین، له‌لایه‌که‌وه ده‌بیته هۆی: گۆرپانکاری و ده‌ستکاریکردنی شوین و له‌لایه‌کیتریشه‌وه شوین و ده‌وروبه‌ر له‌ گۆرپینی ره‌فتاری مرۆف و شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌یدا کاریگه‌ریان هه‌یه¹.

هه‌ر بۆیه‌شه سه‌ره‌تای ئەم دلنیا‌بوونه‌وه‌یه بو ده‌ربه‌ندیه‌کان، له ئاسووده‌یی خۆیان و

¹ ریبوار سیوه‌یلی: دیارده‌ناسی شوین و شوناس. خۆپندنه‌وه‌یه‌کی دیارده‌ناسانه بو شاری سلیمانی، غه‌زله‌نوس، سلیمانی، 2015، ل: 85-86

دەستپێکردنەوەیان بە ژیان، پەيوەندییەکی توندی هەیه بە شێوە ژیانی ئاژەلداریانەى ئەوانەو و بەردەوامییان لە مانەوەى خۆیان و ئاژەلەکانیان و ئاشتبوونەوەیان لەگەل زەوی و سرووشت و دروستکردنەوەى ئاوەدانى و مانادارکردنى شوین بەهۆى ئەم چالاکیانەیانەو. واتە لەگەل دنیابوونەوەیان بە ئاسوودەى و پەوینەوەى پێژەییانەى ترسى لەناوچوون، هەمان ئەو شێوەژیان و بۆچوونە کولتووریانەى خۆیان لەسەر شوین، وەک شوینىکی مانادار بەرھەمدەھیننەو.

لێرەشەو، وشەى (کۆتان) زیاتر خۆى ئاشکرا دەکات و مانای (شوینىکی بەپیت و گونجاو بۆ خۆیان و

مه پومالاته كانيان)¹، له خوږى ده گريټ تا بيكه نه (ههوار).
"وشه ى ههوار وهك وار war ماناى جى ژيان و
دانېشته² و شوينى ههوانه وه له سه ر شوينيك، كه
ئوانى له خو گرتوه و بوونيان ده پاريزيت..

به رپوه بردنى ژيانى سياسى و كومه لايه تى
دهر به ندييه كان، به شيوه كى پينكه يى و به كومه لى بووه.
به رزترين ده سلات له تيره كه دا ده سلاتى ئه نجومه نى
تيره كه بووه³. ئه مه ش واى كر دوه، په يوه ندى
دهر به ندييه كان و شوين په يوه ندييه كى خاوه نديان
نه بيت و هيچ ده سلاتيكى تا كر هوانه حوكميان نه كات.
په يوه ندى ئه وان به قه له مره وى نيشته جيبوونى
خويانه وه، په يوه ندييه كى ژيانه كى بووه. شوين بو ئه وان
شوينى دروست كرنى شوناسه له ريگه ى چالاكى
هه مه لايه نه ى به ره مدار و مانا دار وه. هه ر بويه شه ئه م
تيره يه شوين وهك شوينى هاوبه ش ده بينيت، كه تيايدا
هه ر چين و ره گز و ده سته يه به هو ى چالاكيه كانيان وه،

¹ نيدريس عه بدوللا نومر گومه تى: له ده روه نده وه تا ئه يره، هه مان لاپه ره.

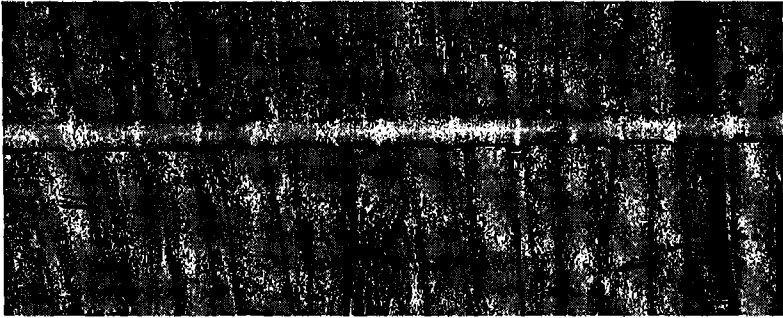
² د. جه مال نه بز: وشه تامه كى ئيتيمولوژياى زمانى كوردى. كوبه ره م ژ (8)، چاپى
په كهمى ئه ليكترونى، 2008، ل: 163

³ نيدريس عه بدوللا: هه مان سه رچاوه، ل: 194 و 211.

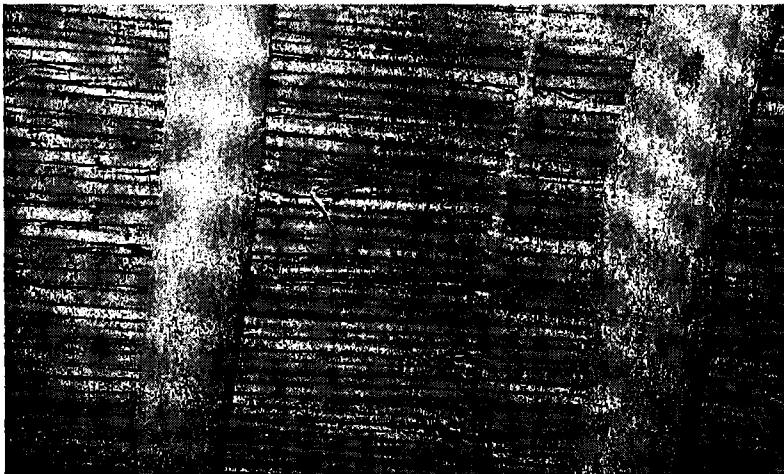
ئەو كارانه دەكات كە دواچار دەچنە خزمەت گەشتەوہ و
 پيشاندەرى ئەرك و پەيوەندىي ئەوانە بە شوينەوہ.
 دابەشکردنى كار لە نىوان رەگەزى نىز و مىي ئەم
 تيرەيەدا، شتىكى ئاسايى بوو، بەلام ئىنتىمايان بە
 شوينەوہ چوونىەك بوو: (لە سەرەتاي وەرزي بەھارى
 ھەموو سالىك ھەر سى چوار مالىك دەچوونە ھەوارىك
 لە سنوورى زەوہىيەكانى ئاقارى گوندەكە. پاشان
 پياوہكان دەچوونە بنارى ئەو چىايانەي سەرەوہ بۆ
 ئەوہى تىزاو، دووگويزو كۆلەگە و كارىتە)يان دەھىنا.
 ژنەكانىش بە تەشى رستن، بەنيان دروستکردووہ و
 بەھۆي ئەوہشەوہ چىغيان بۆ گرتنى دەورى مالەكيانيان
 شەتەك داوہ. ئەمە جگە لە دروستکردنى ھەسیر و پايەخ
 لە قامىش و مەشكەژەندن¹.

¹ ھەمان سەرچاوەي پيشوو، ھەمان لاپەرە.

رهنگدانه‌وهی هاوبه‌شیتی له په‌یوه‌ندیان به شوین و
هاوبه‌رژه‌وه‌ندیان له به‌ره‌م و چالاکی هه‌ره‌وه‌زیان له
مانادارکردنی ژیاناندا، له شیوازی مامه‌له‌کردنیشیان
له‌گه‌ل زه‌وی، ده‌بینریت: له‌کاتی چونه هه‌وار هه‌ر چه‌ند
ماله و به‌یه‌که‌وه ده‌چوونه هه‌واریک نزیک زه‌وییه‌کانی
خویان، بو‌ئه‌وهی هه‌ر مانگه و له‌ناو زه‌وی مایک بن،
بو‌ئه‌وهی زه‌وییه‌که به‌ه‌یوان و پاشماوهی مالاته‌کان

زبل بکهن¹. ئەم شیوازی مامەلەکردنە لەگەڵ زەوی، جگە لە رەهەندە ئەفسانەییەکی که جووتبوونەو و خۆپواندەوێه لەسەر زەوی بە مەبەستی زۆربوون و بەردەوامیی و بە پیتکردنی، نیشانەیی ئەو دنیابوونەیه که دواى تراژیدیاکەیان ئەزموونی دەکەن. ئەمەش سەرەتای ئەو کولتوورە پتەو دەکات که مرۆف دەبەستیت بە شوینەو و دەیکاتە شوینی بوونی خۆی. جیف مالپاس نوسیویەتی: "شوین رەهەندی بنەمایى بوونە و بوونیش هەردەم لە رینگەى شوینەو بەیان دەکریت.. لەبەر ئەو، شوین هەم وەکو زاراوێهەک و هەم لەشیوێ ديار دەیهکی پەيوەست بە ئەزموونەو، تواناییەکی زۆری هەیه بۆ پەيوەندیگرتن لە نێوان خۆی و کۆمەلگا و زەویدا و هەر بەو جۆرەش دەتوانیت ئەوێ خۆمائی و تاییبەتە و ئەوێ ناوچەیی و جیهانیه پیکەوێ گری بەدات"². لێرەوێه، که رەنگدانەوێ ئەو ترسە کولتووری و میژووییە تیرە، هەر وەها ئەو پیکەوێ بەستەوێ خۆمائی و لۆکالییه بە گەردوونییەت و جیهانەو، لە ئەزموونی شیعری حاجیدا، بە جەختکردنەوێ زۆری حاجی لە پاراستنی کوردستان و سەر بەخۆبوونی لە

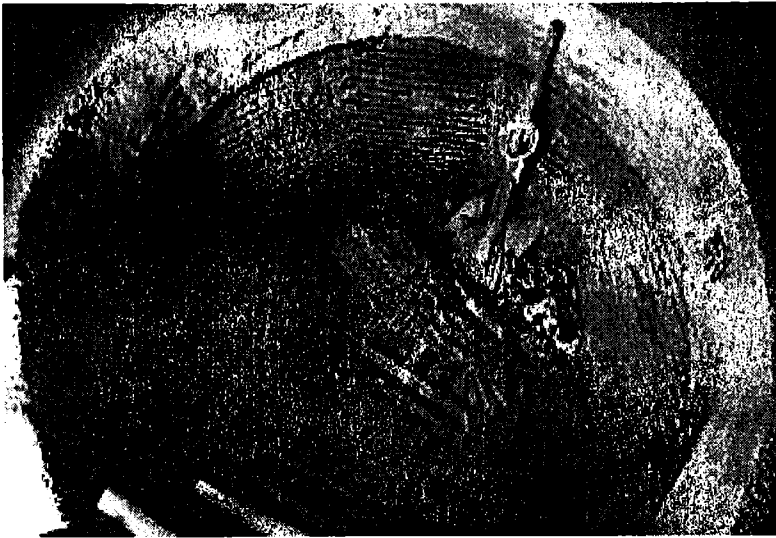
¹ ئیدریس عەبدوللا: ل: 141

² ادوارد رولف: مکان و بی مکانی. ص: 19-20

داگیرکه رانی و داوای به رده وامی بو یه کگرتوویی
کورده کان و پشتگیری بو میلیله تانی راپه رپو له
سته مکاری، رهنگیداوه ته وه. وه کئه وهی حاجی له ژیر
کاریگه ریی و ترسی نائاگایانه ی به میرات بو جیماوی
تیره کهیدا، که به رده وام ئاواره یی و له دهستان و هیرشی
دوژمنانی بیر دهخاته وه، بیه ویت دنه مان بدات بو
دروستکردنی کوردستانیک به تایبه تمه ندیی و
سه ربه خوویی کانی خویه وه و له م ریگه یه وه خوئی له و
ترس و دله راوکی میراتییه بیاریزیت.

شوینی پیروۆز:

له زۆرینهی کولتورهکانی مرۆڤایهتیدا و له گشت قوناغهکانیدا، هەر گۆرانیکیش پرویداییت، شوینی پیروۆز هه‌بووه. شوینی پیروۆز زاراوهیه‌که بۆ جیاکردنه‌وهی ئه‌و شوینانه‌ی "به‌رجه‌سته‌که‌ری هێما و په‌مز و په‌رستگا و

شته‌لیکی پرمانایه و بۆ که‌سیکی برۆادار ئه‌م شوینانه به‌شیکن له فه‌زای مه‌عنه‌وی و ئه‌زموونکردنی ئه‌و شوینانه یه‌که‌مین ئه‌زموون و یه‌کسانه به‌ ئه‌زموونی تیکه‌یشتن له جیهان".¹

(وێنه‌که: مه‌رقه‌دی ئومه‌رگومه‌ت 2016)

¹ ادوارد رلف: مکان و بی مکانی، ص: 21.

(میترسیا نیلیاده)، گه‌وره‌تویژهری بواری ئایینناسیی دیارده‌ناسانه¹، له‌و بر‌وایه‌دایه تیگه‌یشتن له‌رهمز و تایبه‌تمه‌ندی شوینه ئایینه‌کانی وه‌ک په‌رستگا و ماله‌کانی خودا و مروّف، "پیش‌ه‌موو شتیگ په‌یوه‌سته به‌فامکردنی چۆنیتی به‌هابه‌خشین به‌فه‌زا و شوینه‌وه، به‌مانایه‌کی دیکه بریتیه له‌ناسینی پیکهاته و ئهرکی فه‌زا یان شوینی پیروژ²، له‌ژیانی مروّفا.

به‌مجوره‌ش، وا‌نیه‌که شوین له‌خویدا هه‌میشه پیروژییه‌کی هه‌یه و ئه‌م پیروژییه‌ش په‌یوه‌ندی هه‌بیت به‌ئایینیک له‌ئایینه‌کانه‌وه. پیروژی شوین ده‌گه‌ریته‌وه بو چالاکی مروّفانه و ئه‌و به‌هایه‌ی شوین له‌ئه‌نجامی ئه‌و چالاکیه‌ماناداره‌وه پیروژی به‌و شوینه‌ده‌به‌خشیت. به‌مجوره‌ش مروّف به‌هوی ئه‌نجامدانی بو‌نه و سرووته‌کانه‌وه جیگه‌یه‌ک له‌شوین و فه‌زای گشتیی جیا ده‌کاته‌وه و تایبه‌تمه‌ندی خو‌ی پیده‌به‌خشیت له‌

¹ یه‌کیک له‌به‌ناوبانگترین به‌رهمه‌کانی نیلیاده، که تیوره‌ی ئه‌فسانه‌ی گه‌رانه‌وه‌یی نه‌مر، یان هه‌میشه‌یی و کتیبه‌که‌ش هه‌ر به‌و ناوه‌وه‌یه، تیدا خستۆته روو بریتیه له: میرچا الیاده: أسطوره‌ه‌بازگشت جاودانه. ترجمه: بهمن سرکاراتی، تهران، انتشارات طه‌وری، چاپ: دو‌م، 1384 (2006).

² میرچا الیاده: 'معماری قدسی و رمزپردازی'. له: أسطوره و رمز در اندیشه‌ی میرچا الیاده. ترجمه: جلال ستاری، VI، چ: اول، 1381 (2002)، تهران: نشر مرکز، ص: 177.

په یوه نډی بهو چالاکیه مانداره وه، که بو ئهوانه ی
بروایان به چالاکیه که هه یه و به پیروزی دهزانن، جییه که
له شوینیکی ئاساییه وه ده بیته شوینیکی تایبته و پیروز.
ئهمه یه که شوینی پیروز له شوینی گشتی هه لداویری و
سنووری خوی بو داده نیت و ده یکاته شوینیکی ناوهند له
دلی شوین و فهزای گشتیدا. ئیلیاده دنووسیت: "فهزای
پیروز خاوه نی سنووریکي ده ستیشانکرا و و به ته واوی
بونیا دمه ند و به چه ق بووه"¹.

گرنگترین تایه به تمه نډی شوینه پیروزه کان ئه وه یه، که
ئهم شوینانه ئه زمونیکي ژیانه کی ده خه نه روو به جوړی
که گشت شتیک به ره و شوینه پیروزه کان ئاراسته بکریت
چونکه "شوینه پیروزه کان سه نته ره کانی جیهانن"². من
سالانیک پیش ئیستا، له له لای (نالی) یش به جوړیکي دیکه
ئهم پرؤسه یه م باسکردووه که چون له قه سیده ی
(قوربانی توزی ریگه تم) دا، نالی له هه ولدانیکي
به رده و امدا یه بو ئه وه ی شاری سلیمانی بکاته چه قی

¹ میرچا الیاده: هه مان سه رچاوه، ل: 177.

² ادوارد رلف: مکان و بی مکانی، ص: 21

گهردوون وهک پيروژترين شوين، بۇ سهرله نوئ پيکه وه بهستنه وهی (خود)ه دووله تبووه کهی خوی¹.

حاجی قادریش شتیکی لهو جوره دهکات، به لام له پانتاییه کی زور فراوانتردا له وهی نالی بیری لیده کرده وه. مرؤقی کون له میانهی چالاکیه ماناداره کانیه وه، گهردوون و جیهانی به سهر دوو به شی سهره کیدا دابه شکر دووه: به شیکی دنیاوی و به شیکی بالا و قودسی و ئەم دوانهش له روانگهی مرؤقی دیرینه وه دوو شوین و فهزای جیاوازن. شوینی پيروژ په یوه ندیی به شوینی جیهانییه وه نیه و بالاتره له شوینه کانی دیکهی جیهان. ئەوی شوینیکی واقعی و راسته قینه یه و رهنگدانه وه و تهجه لای بوونه². وهک پاشتریش دهیبینین، ئەزموونی حاجی قادر زور به وردی رهنگدانه وهی ئەم تیگه یشتنه ی مرؤقه له جیاکاره یی نیوان شوینه کاندا. حاجی سهره تا، شوینه پيروژه کانی ناوچه ی دهر به ند و شوینی یه که م و مندالی خوی بهرجهسته دهکات و پاشان کوینی دهکاته شوینیکی پيروژ و له ئەنجامیشدا هه موو کوردستان وهک شوینیکی پيروژ لیده کات و جیهانناسیه ک له سهر بنه مای

¹ رینوار سیوهیلی: کتبی نالی. له بلاوکراوه کانی مالی وهفایی و دهزگای زهریاب، ههولیر، چاپی دووهم، 2015، ل: 72-78.

² هه مان سهراوه، ل: 178.

پيروژکردنی شوینه جياوازهکان و جياکردنه وهيان له شوینهکانی دیکه‌ی جيهان به‌ره‌مده‌هیتیت و دهیکاته چه‌قی جيهان.. وهک رۆلف له شییکردنه وهکه‌یدا بۆ لیکدانه‌وه‌که‌ی ئیلیاده، ده‌لایت: "شوینه پيروژه‌کان چه‌قه‌کانی جيهانن. ئەو پنتانه‌ی که تیاياندا په‌یوه‌ندی نیوان زه‌وی، به‌هه‌شت و دۆزه‌خ پیکدیت"¹.

ئهمه هه‌مان شته که حاجی قادر به وردیی و به به‌کاره‌ینانی هه‌مان وشه‌کانی وهک (به‌هه‌شت) و (جه‌ه‌ننه‌م)، گوزارشی لیکردوه. له خویندنه‌وه‌ی ئەم نمونانه‌ی پاشتردا سه‌رنج بدن چون حاجی هه‌میشه په‌یوه‌ندی شوین و ئاوه‌دانی و شوین و مروّقه ئاشناکان پیکه‌وه ده‌بینیت و کونجی (توی دۆست) ی لیده‌بیته مه‌عموره و (شاری) پر له بیگانه‌ی لیده‌بیته (که‌لاوه). چون نزیکي مروّف له کوّیه‌وه، ئەو شاره ده‌کاته به‌هه‌شت و دووریش لیه‌وه، وه‌کئوه‌یه که‌سه‌کان له دۆزه‌خدا بن، که ئەو به وشه کوردیه کوّنه‌که: واته جه‌ه‌ننه‌م² گوزارشی لیده‌کات.

¹ ادوارد رلف: مکان و بی مکانی، سه‌رچاوه‌ی پیشووتر، ل: 21.

² جه‌ه‌ننه‌م، دۆزه‌خ، وشه‌یه‌کی کوردیه. جه‌ه‌ننه‌م له (جهه) واته جزی و نم واته نزمه‌وه هاتوه، که له قورئاندا به أسفل السافلین نویی رۆیوه. بروانه جه‌مال نه‌بزن.

2007. ل: 96

ئەم دابەشكارىيە بى ھۆ نىە و دەبىت پاشتر لە ئاستىدا بوەستىن. ھەروەھا سەرنج بدەين چۆن شىعر و بەيتەکانى خۆى دەکاتە ھۆکارى کۆبوونەوہى مرۆقەکان لە دەورى کۆيى و بەو جۆرەش بە سەنتەرکردنى شارەکە بۆ گشت. ديسانەوہ بە گەرانەوہى بۆ ئەفسانە و ئايىن و بە ناوھىنانى دوو پەيامبەر، يەکیان يەھوودى (سموئىل) و ئەويدىکەيان (ئىسماعىل) و بە چەقکردنى چىاى قەندىل، چ ھەولنىک دەدات بۆ بەسەنتەرکردنى کوردستان.

لە يادکردنەوہ يەکيشيدا بۆ سەفەرىکى بەناو کوردستان و مەلەبەندەکەيا لەگەل ھاوپرێيەکى، ھەژارىيە خۆى بىر دەخاتەوہ کە بە پىيى خاوسى بەسەر خاکی (بالەک)دا رۆيشتووہ و دېرک و دال و دارى ئەو خاکە لە ژىر پىيدا وەک مەخمەلى نەرم و قالىيى وابوون. جگە لەو زىادەرپۆيىيە لە ھەولداندا بۆ نەرمکردنەوہى شوينەکانى کوردستان، پىنخاوسبوونەکەش ھەلگريى دەلالەتى خۆيەتى، نەک لەبەر ئەوہى بارى ئابوورىيە ئەوساى حاجى قادر ئاشکرا دەکات: ئەوہ دەردەخات کە چۆن حاجى نايەويت پيشانى دات لە نىوان خۆى و جەستەى خۆى و شوينە پىرۆزەکەيدا (کوردستان)، ھىچ سنوورىکى جياکەرەوہ ھەبىت. ئىدى دواچارىش، حاجى

(وهتن) له شیوهی مه‌حبووبینکا ده‌بینیت که ده‌بیتته جیاکه‌ره‌وه‌ی دین و ئیمان و خویشی به وینه‌ی ئاده‌م به نه‌وه‌ی ئه‌و خاکه ده‌زانیت. هه‌موو ئه‌مه‌ش په‌وه‌ندیکه به‌بئ سهرکی‌شیه‌کی بئ وینه‌تتپه‌ر نابیت: حاجی چه‌نده مه‌فته‌نی مندالی‌ خو‌ی و کو‌یی و کوردستانی گه‌وره به‌پیرۆز ده‌کات و به‌سه‌تته‌ریان ده‌کات، ئه‌وه‌نده‌ش جیهان و ئه‌سته‌مبوول و شوینه‌کانی دی بچووک و په‌زیل ده‌کات و شه‌ق له‌ قوبه‌ی (کشمیری سه‌رووی رۆژئاوای هیندستان)، هه‌لده‌دات:

له‌ مه‌یدانی به‌ه‌ارا شاره‌که‌ی "کو"
 قوبه‌ی کشمیری دا به‌ر شه‌ق وه‌کوو گو
 (دیوان، ل: 247)

یان بزانه‌ چۆن شاری رۆما، یان ئه‌سته‌مبوول، به‌ پینچه‌وانه‌ی لیکدانه‌وه‌ی دیوانه‌که‌یه‌وه، به‌ژن ده‌کات و له‌و ریگه‌یه‌وه و به‌پیی میکانیزمه‌کانی پیاوسالاری به‌ شاری ژنانی ناو ده‌بات:

مه‌لین: بئ کاره‌ بوو "حاجی" له‌ رۆما
 ئه‌من پیاوم له‌ نیو شاری ژنانه‌م
 (دیوان، ل: 85)¹

¹ له‌ دیوانه‌که‌ی حاجیدا ئه‌م به‌یتته‌ وه‌ها لیکدراوه‌ته‌وه‌ گوايه‌ باسی بئ ژنی و بئ مندالی‌ حاجی ده‌گریته‌وه، ب‌ر‌وانه: دیوانی حاجی قادری کو‌یی، په‌راویزی 1. ل: 85.

ههروهها بنۆره چۆن به خۆپایى بوونی مهتاع له شارى
پۆما (ئهسته مبول)، هيشتا گران ده بينى:
له پۆما گهر مهتاعى بى ته ماعى
به خۆپایى بدهن هيشتا گرانه
(ديوان، ل: 136)

ياخود ئه م شكاندنهى رۆميهه كان به زمانىكى زبر:
ناگه ن به حيز و پىگرى ئيمه له مولكى رۆم
عه للامه يى ويلايه ت و شىخى ويلايه تى
(ديوان، ل: 164).

ههروهها له پرۆسه سه ركيشيه كهيدا بۆ گه و ره كردنى
كوردستانى گه و ره به شارى جهزيره ي بۆتان به بى
روددهرباسى، ده لىت:

ئىستاكه جزيره بى موحابا
مه عموره يى ئه وه له له دونيا (ديوان، ل: 198)، كه هيج
سه رچاوه يه كى ميژوويى ئه مه وه ك راستيه ك،
پشتر استنا كاته وه.

بۆيه له م پرۆسه يه دا هه ميشه جۆرى له گه و ره كردن و
بچوو ككردنه وه ده بينين، جۆرى له سه نته ر و په راويز
ده بينين و جۆرى ك له سوو ككردن و به هادار كردن دياره.

به تايبه تي که به پتي هه مان ميکانيزم و له په يوه نديي به
توي دوسته وه، که ليره دا مه به ستي که يفي شاعيري
هاورپيه تي، کويره ديه ک ده کاته فيرده وس و شاري
قوسته نتي نيه ده کاته جه هه نهم و دهنووسيت:

له کويره ديهي که که يفي تيا بي فيرده وسه
جه هه نهمه که نه ما که يفي شاري قوسته نتي ن
(، ل: 106)

هه ر ليره هه تا ده شتي به هه شت ئاييني لاجان
ئاهيستته برؤ نه ک وه کوو ديوانه يي هه رزه
(ديوان، ل: 120)

به يادي کونجي تو "حاجي" وه کوو بووم
له مه عموره ده چيته ناو که لاره
(ديوان، ل: 123)

ئهي موحه ممه د! وهی ئه مينود ده وله! ئيمرؤ کوئي تو
جه ننه تيکه که وته دوزه خ هه رچي لي ديور که وته وه
(ديوان، ل: 126)

هه روه کو شارانيتر که س ئاشنای کوئي نه بوو
شوه رته ئه بياتي من خه لکی له سه ر کوکرده وه
(ديوان، ل: 134).

له وهفا سموهٔئیل و ئیسماعیل
عههد و پهیمانیان چیا ی قه‌ندیل
(دیوان، ل: 212)

به فیکرت دئ زه‌مانئ چووینه "باله‌ک"
به پئ خاوسی نه که‌وشم بوو نه کاله‌ک
له‌به‌ر پیم درک و دار و شاخ و باری
وه‌کوو مه‌خمر بوو نه‌رمی یا نه قالی
که چووینه "سینگووره" سینهم گری به‌ست
وه‌کوو "قه‌ندیل" ی سه‌رگه‌ردان، وه‌کوو مه‌ست
(دیوان، ل: 244).

نمونه‌ی جه‌ننه‌ته شیوی "په‌زان" ی
به‌هاری شامه‌ئه‌ییامی خه‌زانی
(دیوان، ل: 248)

وه‌ته‌ن مه‌حبووبه‌بیئکه حو‌جره‌ ئارای
نیشانه‌ی دین وئیمان‌ه ته‌مه‌ننای
له "ئاده‌م" بگره‌ تا ده‌ورانئ ئیستا
یه‌کئکه "حاجی" له‌و خاکه‌ هه‌ئستا
(دیوان، ل: 250)

له هه موو ئه و نمونانه دا، حاجی قادری کۆی ناوی هه ندی شوینی پیروز دههیتت که په یوه ندیان به فورمیکی ئایینداری و ژیا نی کۆمه لایه تیه وه، هه یه و هه لگری ئاماژه ی کولتوری و تیروانی تابه تن، ئه مه ویرای ئه وه ی هه لگری نیشانه کانی شوینگه لیکی تابه تیشن له په یوه ندی به ژیا نی سه ره تای حاجی قادر وه.

لیزه وه ده توانم بلیم: ناوهینانی ئه و شوینه پیروزانه و به پیروز کردنی شوینه کان، ئه وه ندی په یوه ندیان هه یه به یادوه ری سه ره تای حاجی قادر به شوینی یه که مه وه¹، ئه وه ندی په یوه ندیان نییه به به ستنه وه ی حاجی قادر به بیروپایه کی ئایینی تابه ته وه. بۆ ئه مه یان به لگه ی زۆرمان به دهسته وه ن که چون حاجی ئایینداری له ئاسته پراکتیکه که یدا و وه کئه وه ی له لایه ن هه ندی شیخ و

¹ بۆ باشتر تیگه یشتن له به ستنه وه ی یادوه ری تابه ت و کۆ به رووداوو و شوینیکی تابه ته وه و ئه و رووداوه ی له ژیا نی که سان و مروّفه کاندای روویانداوه و به رووداوی یه که مه هه ژماریان ده که ن و وه زیفه ی ئایدیۆلۆژیانه ی ئه م یادکردنه وان، بروانه وتاره گرنگه که ی پۆل ریکۆر:

- پۆل ریکۆر: 'خه یالی کۆمه لایه تی و مه سه له ی ئایدیۆلۆژیا و یۆتوپیا'. له: نازاد سوچی: دهنگ و سینه ر. کۆمه له وتار. چاپی یه که م، هه ولیر: له بلاوکراوه کانی سه نته ری نما (8)، 2002، ل: 215-217.

دهرويش و موریدی کوردانهوه جیبهجیکراوه،
رهتدهکاتهوه.

من تهواو لهگهل ئه و رایهدام که دهلئت: "حاجی قادر به
گشتی رهخنهی له هه موو شیخانی تهریقته نهگرتوو،
بهلکو لهوانهی گرتوو که خهریکی فروفیل، ساختهبازی
و خیچاندنی مروقی ساویلکه و نهقام بوون".¹ بهلام ئه
راستییه ئه و رهههنده رهخنهگرانهیه له شیعری حاجیدا
ناشاریتهوه، که له رهخنهگرتن له نوینهرانی ئایینییهوه بو
رهخنهگرتن له شوینه ئایینییهکان و لهویشهوه بو خودی
ئایینهکه درئژ دهبیتیهوه. لهم رووهوه، کتیبهکهی ماموستا
خالد دلیر: (ستهمکردن له حاجی قادری کویی تاوانه
(1998)، که له روانگهیهکی چهپیانه و به بهرجهستهکرنی
ئهم لایهنه رهخنهیییهی حاجی قادر له وهلامی
سیانهیییهکهی ماموستا مهسعود محهمه دا، نویسیویهتی،
بایهخی تاییهتی خوئی ههیه². ئه مه جگه لهوهی بو
پتهوکردنی ئه و سهرنجهم که باس له رهخنهی حاجی له
ئاین دهکات، پیویسته ئه و بهیتش لهبیر نهکهین که

¹ د. جمال محهمه ده فقی رهسول باجهلان: 'رؤلی حوجرهی مزگهوتهکانی کوردستان
له سه رژیان و هزر و بهرهمی حاجی قادری کویی' له: دیداری حاجی قادری کویی
(2016)، تهقتق، ل: 50-51

² خالد دلیر: ستهمکردن له حاجی قادری کویی تاوانه. سلیمانی، چاپخانه و ئوفیسی
سه فوهت، 1998.

تیایدا حاجی خۆی به فهقییهکی دهستکورت ناودهبات،
بهلام خۆی به دهوله‌مهند ده‌زانیت چونکه سیپاره (سیی
جزمه‌ی قورئان)ی له باخه‌لدايه:

من فه‌قینم و غه‌یری سیپاره‌م له باخه‌لدا نییه
ئه‌و کهسه‌ی ساحیب قرانه ئیددعای غازی ده‌کا
پاش ئه‌مه‌ش ده‌لایت:

ساغی له‌م ڕینگایه‌دا کاری له‌ دین چی؟ سادیه
هه‌رکه‌سیکی عاشیقه ئه‌لبه‌تته ئه‌نبازی ده‌کا

(دیوان، ل: 50)

حاجی له‌م به‌یتهدا و له به‌یته‌کانی پیشووتردا، پاره و
ماده و سحر و ئیعجاز په‌تده‌کاته‌وه و عه‌شق ده‌کاته
پنوه‌ری ساغیی و راستگویی و هاوده‌ردی و دۆستایه‌تی،
نه‌ک ئایینیکی تاییه‌ت. حاجی به‌ مانایه‌ک دین سوژه‌کتیقه
ده‌کاته‌وه و به‌ په‌یوه‌ندییه‌کی ڕۆحیی و مه‌عنه‌وی نێوان
مرو‌ف و خودای ده‌زانیت و (حه‌ق ته‌عالا) ده‌کاته‌شایه‌تی
خۆی، هه‌ر بۆیه‌ش باکی نیه‌ به‌ بۆچوونی که‌سه‌کان له
ژیانی کۆمه‌لایه‌تیدا:

تاکی دونیا مایه‌ پوخته‌ی هه‌ر هه‌یه
له‌م که‌ر و خامه‌ی که‌ هه‌ن باکم نییه
با بلێن: ئه‌م شیته‌ قه‌حبه‌ مردووه
چه‌ند وه‌رپوه، چه‌ند ورپینه‌ی کردووه!

حهق تهعالا واقيفى ئهحوالمه
"خالصا لله" به تهرقيمى ئهمه
(ل: 207)

ههروهها له بهيتىكى ديكهيدا، ناوهيتانى پهيامبهرى
مسولمانان به كهسيكى سياسى و ئيدارىي ناو دهبات،
نهك پهيامبهريك:

ئهى موحمهدا! وهى ئه مينوددهوله! ئيمړو كويى تو
جهننه تيكه كهوته دوزخ هه رچى لىي دووركه وته وه.

ناوهيتانى پيغهمبهه له م دهقهدا، به ناوى خوويه وه، نهك
پيغه و پيشهكهى و بينينى وهك سه ركرده يهكى
متمانه پيكر اوى دهولت، كه دهوله تيش شتىكى ماديبانه و
ماتهرى اليزه بووه، نهك ناوهيتانى وهك پيشه و اى روى،
پرسىار بزوينن. ناوهيتانى به بى ناردنى درود بوى،
وهكه وهى له نه ريتى زاره كى و نووسراوى ئيسلاميدا
باوه، ههروهها به جهننهت (فيردهوس، يان به ههشت)، له
قهله مدانى كويى له دوى ئاماده بوون تاييدا و كردنى به
دوزخ له دوى دووركه وته وه لىي، به له بهرچا و گرتنى
پيغه به ههشت له ئايينى ئيسلامدا وهك شوينىكى
واده پيدراو، ههروهها به پيرو زكردنى شوينىكى كو نكريتى

وهك شارى كۆيى و بهراووردكردنى به بههشت،
بهلگه‌ئى ئه‌و پاراييه ئيماندارييه‌ئى حاجى پته‌و ده‌كهن.
ئه‌لبه‌ت له شيعرى ديكه‌يدا، حاجى له‌سه‌ر ئه‌م بيروپايه‌ئى
ده‌پوات و پينغه‌مبه‌ر وهك قاره‌مانى ئيمانتيكى راسته‌قينه
ده‌خاته روو، له‌به‌رامبه‌ر ئايندارانى ساخته‌كار و
چاوبه‌ستكه‌ردا، كه پاشان لى‌ئى ده‌دويم.

ئه‌مه جگه له‌وه‌ئى حاجى له تيكراى شيعره
نيشتيمانىيه‌كانيدا ره‌وتىكى ئيراده‌گه‌رانه و هاندانى مرؤفى
كورد ده‌گرته به‌ر بۆ يه‌كگرتن و زانست و پيشكه‌وتن و
هاندانيان بۆ دروستكردنى ده‌وله‌ت وهك به‌ره‌ئه‌نجامى
ئيراده‌ئى مرؤفانه‌ئى خۆئى، به ئاشكرا دياره. ئه‌مه‌ش له‌گه‌ل
ره‌وتى ئايىنى ئيسلامدا كه مرؤف هانداده‌ت چاره‌نووسى
پيشتر بريا له‌سه‌ردراوى خۆئى په‌سه‌ند بكات و هيچ
ويستىك، جگه له‌وه‌ئى له چاره‌ئى نووسراوه، په‌سه‌ند
نه‌كات، له‌گه‌ل بنه‌ما دينىيه‌كان و ئايندارى باوى
سه‌رده‌مه‌كه‌ئى خۆئى، ته‌واو پيچه‌وانه‌ئى:

پارانه‌وه و ته‌وه‌ككول له‌م عه‌سره پاره‌ناكا
تيره‌دوعاى "جه‌وشن"، په‌يكانه "حيرزى"¹ مه‌يدان
(ديوان، ل: 97)

¹ وشه‌كانى جه‌وشن و حيرز دوو وشه‌ئى عه‌ره‌بين و به ماناى (زرى ئاسن و جزره
دوعاىك دين، بروه‌ ديوان، ل: 97، په‌راويزى يه‌كه‌م.

لە رەخنەى شىخەكاندا دەنوسىت:

بى میننەتە گەر خوانى وەلى نىعمەتى "حاجى"
ئەم شىخە چىيە؟ "قونچكى پيازە، سەرى سىر (ل: 69)

پاشان وەك پىداچوونەو بە رۆژگارى گەنجىتى خۇيدا و
وەك رەخنەگرتن لە ئاستى ھوشيارى خوى لەو
رۆژگارەدا، دەنوسىت:

كە دەيگوت شىخى من: من دەستگىرم
لەلام وابوو لەبەر جەھل و جوانى
كە پىر بووم تىگەيشتم دەستى گرتم
لە كەسب و كارى تەحسىلى مەعانى
بەلى شىخ قوتبە ئەمما قوتبى ئاشە
بە ئاو و نىعمەتى خەلكە گەپانى
(ديوان، ل: 153)

پىگر و حىز و دزە، ژن ھەلگر و مالان بىرە
فائىدەى چى نىو و كونىەى خوى مسولمان دادەنى
وا دەزانى قەومى خوى وەك داىە بەر شىر و تفەنگ
قەسرى دىن ئاوا دەكا، بونىادى ئيمان دادەنى

سائیلیکی¹ مهککهیی دیت و به مهکتووبی درۆ
حیشمهتیک پهیدا دهکا، مالی فراوان دادهنئ
(دیوان، ل: 183)

خانهقا و شیخ و تهکیهکان یهکسه
پیتم بلین: نهفعیان چیبیه ئاخر
غهیری تهعلیمی تهنهلی کردن
جهمعی ئەملاک و خهزنه کوکردن
دهفعهیهک ئیمتیحانیان ناکهن
تئ بگهن زههره یا نه تریاکن
(دیوان، ل: 188)

سوؤفی وهک تیشنه بوو له زیگری ههتاو
سهده نوئیزی دهدا به کاسهیهک ئاو
شیعی وهک تیشنه بوو له سینه زهدهن
به دوو قهتره دهدا حوسهین و حهسهن
(دیوان، ل: 191)

ههروهها حاجی به ئاشکرا باس له جووری له ریژهگه رای
دینی دهکات و عیلم و فهن و عیرفان دهکاته مهرجی
چوونه بهههشت:

تو وهره فهننئ فیر به چیته لهوه

¹ سائیل واته سوالکەر، بېرواته دیوان، ل: 183، پهراویزی 2.

گاوره، هیندووه، وهیاخۆ جووه

ئههلی جهننهت نه شوان و گاوانه

ساحیبهی فهنن و عیلم و عیرفانه

(دیوان، ل: 190)

له جۆشین و له نیشا میثی ههنگن

به من چی کافرن یانه فهپهنگن

(ل: 231)

ویرای ئهمانهش کاتیک بیروپای حاجی لهسه کات و
دۆخهکانی شییدهکهینهوه و بۆمان دهردهکهویت که
دۆخی (پابردوو) بۆ حاجی ههمان بایهخی نیه له چاو
(ئێستا)دا و کاتیکیش بۆمان دهردهکهویت که
(داهاتوو)یهکیش مرۆف به ویستی خۆی دروستیکات
گرنگتره له ههر کاتیکێ دی، که مژدهی پیدراوه، ئیدی
زۆر شتمان لهسه نهگوتراوهکانی حاجی لهبارهی
دینهوه بۆ ئاشکرا دهبیته و ههرگیز نهچوونه ههج و
ههرگیز نهبوونه مهلایهتییهکهی پاپینچمان دهکهنه ناو
لێکدانهوهی دیکهوه. کاتیک ههموو ئهمانهش لهگهڵ
ههلوێستی راستهوخۆی حاجیدا لهسهر نوێنه رانی ئه
دینه له کوردستانی ئهوسادا، بهراوورد دهکهین که چهنده

په‌خه‌یی و تیژ و زبر پووبه‌پوویان ده‌بیتته‌وه، گومان له
چۆریک له توورپه‌یی حاجی له ئاست ئاییندا ناهیلنه‌وه.
ئهو دیره‌شی که ئایین به تلیاک ده‌چووینیت، نه‌ک بۆ
ئه‌وسا، بۆ ئیستاش بویرانه و جیی مه‌ترسییه.

به‌مجۆره‌ش ئهو راستییه حاشاه‌لنه‌گره‌ی له‌م دیزانه‌ی
خواره‌وه‌دا خۆی به‌رجه‌سته ده‌کات، هیچ گومان له‌سه‌ر
ئه‌وه ناهیلنه‌وه که حاجی سه‌ره‌تا له‌ ریگه‌ی قسه‌ و تن به
و په‌خه‌گرتنی له‌ شیخ و ده‌رویشه‌کان، هه‌لویستی خۆی
له‌ ئایینداری ده‌رده‌بیریت، به‌لام دوا‌یی ئه‌م په‌خه‌یه
ئاراسته‌ی دین خۆیسی ده‌کات. (پیشتر له‌ شیعر
کوردیدا شاعیران په‌خه‌ی پیاوانی ئایینی و ئایینداری
په‌شه‌خه‌کیان کردووه، هه‌ر بۆ نمونه مه‌حوی و شیخ
په‌زا، پیش ئه‌وانیش نالی و سالم و کوردی هه‌مان شتیان
کردووه، هه‌میشه له‌ شیعر ئه‌واندا ئیدیومی وه‌کو
«وشکه‌سۆفی، زاهید و شیخ» هه‌یما بوون بۆ ئه‌و مرۆفانه‌ی
ئایینان کردووه به‌ کالایه‌ک و بازرگانیان پێوه کردووه،
به‌لام هیچ کات نه‌گه‌یشتوونه‌ته ئه‌و ئاسته‌ی که په‌خه‌ی
خودی ئایین خۆی بکه‌ن، یان په‌خه‌ی دامه‌زراوه

ئایینییه‌کان بکه‌ن، ئەم کاره‌ بۆ یه‌که‌مجار له‌لایه‌ن حاجی
قادره‌وه‌ ده‌کریت¹ :

شهریعت گهر بزانی یا نه‌زانی
وه‌کوو گهر ده‌چنه‌ بن باری گرانی
(دیوان، ل: 254).

به‌شیک‌ی زۆری شیعی (تاجی بیسم‌الله) ئەم په‌یوه‌ندییه‌
ره‌خنه‌گرانه‌یه‌ی حاجیمان به‌ دین و ئایینداران و چۆنیتی
جیاکردنه‌وه‌یان، بۆ روون ده‌کاته‌وه‌. ئەو له‌م ده‌قه‌دا
(ماجه‌را) و به‌سه‌ره‌اتی په‌یوه‌ندیی خودا و پیغه‌مبه‌ر باس
ده‌کات. خودا به‌ (بانی)، یان وه‌ستای تۆ تاقی ئاسمان
(قوببه‌ی بی ستوون)، ناو ده‌بات که‌ چۆن (که‌عه‌ی) بۆ
کردووینه‌ته‌ رینموون و سه‌نته‌ری ژیانیکی دیدنارانه‌.
له‌مه‌شدا ده‌لاله‌تیکی جوانی شوینناسیانه‌ هه‌یه‌، پشتیوانه‌ی
قسه‌که‌شی به‌ فه‌رمووده‌یه‌کی پیغه‌مبه‌ر به‌هێز ده‌کات:

قاسیدی په‌یغامی فه‌رمووی "مه‌ن به‌نا
مه‌سجیده‌ن، یوبنا له‌هو به‌یتون که‌ما
(ل: 202)

¹ یاسین عومه‌ر ئیبراهیم: مؤدیرنه‌ و ره‌خنه‌کردنی کومه‌لایه‌تیانه‌ی ئابین له‌ ههریمی
کوردستاندا. ماسته‌رنامه‌ (بلاو نه‌کراوه‌ته‌وه‌)، زانکۆی سلیمانی، به‌شی کومه‌لناسی.

پاشان ئەم فەرموودەیه بە یه کیکتیر، بەلام
گەردوونناسیانەتر و مەعنەویانەتر، پشتنەستوور دەکات:

باز فەرمووی: سەربەسەر رووی زەمین

مەسجیدە بۆ زیكری "رب العالمین"

یەعنی هەر مائی کرابی بۆ خودا

کەعبەیی عەلیایە بۆ زیکر و دوعا

و هکئەوێ حاجی بیهوێت فەرموودەیی یەکەم، کە
(هەرکەس مزگەوتی دروست بکات، لە بەهەشتدا
خانووێکی چەشنی ئەوی بۆ دروستدەکرێت)، بخاتە
پەراویزەو، چونکە بەپینی بەیتی دواتر، دەکرێت
سەرچەمی زەوی شوێنی یادکردنەوێ خودا بیت. لێرەدا
پووداوێکی گرنگ پوویداوه کە تیگەیشتنی
سۆپژەکتیقانەیی حاجیمان لە دین بۆ پووندەکاتەو.
سەرەتا لە زمان پینغەمبەرەو ئەوێ پێراگەیان دین کە ئەو
کەسەیی مزگەوتیک دروست بکات، پاداشتەکەیی لە
بەهەشتدا وەرەگرت. مزگەوتیش بە شوێنی عیبادەت و
یادکردنەوێ خودا ناو دەبات.

بەلام بۆ ئەوێ عیبادەت بکەن، چ پتووستە چاوەرپی
پاداش بین؟ لێرەدا حاجی لە ئیمانباوەرپی
پاداشتوویستانەو، کە مرۆفی مشەخۆر لەبواری ئیماندا
دروست دەکات، دەگوێزێتەو بۆ ئیمانباوەرپی بێمەرچ لە

پیناوی ئیمان خۆیدا. بۆیه له بهیتی دواتر ئەم چاوه‌روانییه له دروستکردنی مزگه‌وت به په‌تکردنه‌وه‌ی (دروستکردن) وه‌ک مه‌رجیک بۆ (پادا‌شتکردنه‌وه‌)، ده‌سپێته‌وه، چونکه بۆ بر‌و‌اداریک بیه‌و‌یت زی‌کری خودای خۆی بکات و عیبادت بکات، پێویستی به‌ بینایه‌یه‌کی تایبته‌ نیه، به‌لکو سه‌راپای زه‌وی جی‌گه‌ی عیبادته‌. لێره‌شه‌وه مانای که‌عبه و مزگه‌وت له‌ ماجه‌راکه‌ی حاجیدا، گۆرانیان به‌سه‌ردا دێت: سه‌ره‌تا که‌عبه له‌ شوێنه‌ی که‌ هه‌یه، جی‌گه‌یه‌کی تایبته‌ و پنتی پینموونی ئێمه‌یه. پاشان هه‌موو زه‌وی ده‌بێته (مه‌سجید) و پاشانیش هه‌ر (مال)یک ده‌بێته (که‌عبه‌یه‌ک)، که ئیماندار ده‌توانیت عیبادته‌تی خۆی تێدا بکات:

یه‌عنی هه‌ر مالی کرابی بۆ خودا

که‌عبه‌یی عه‌لیایه بۆ زی‌کر و دوعا (ل: 203)

به‌مجۆره‌ش هه‌ر شوێنیک په‌یوه‌ند به‌وه‌ی عیبادته‌تی تێدا ده‌کریت، مالی خودایه و شوێنی یادکردنه‌وه‌ی و هێچ شوێنیک به‌ته‌نیا نیه که شوێنی ئەم عیبادته‌ته‌ بیت. لێره‌دایه، حاجی شوێنه‌کانی دیکه‌ی وه‌ک (ته‌کیه) و (خانه‌قا)کان، که گوايه شوێنی عیبادته‌تن، (جگه له‌ په‌هه‌نده‌ می‌عماریه‌که‌یان)، په‌ته‌ده‌کاته‌وه و به‌ شوێنی ریا‌یان ده‌زانیت:

شڪلى ته كيه و خانه قاهى شيخه كان
 واقيعه ن رهنگينه ئه ماما بؤ پريان
 له م هموو شيخ و موريدانه ي پيا
 فردهكى ناچيته مزگه وتى خودا
 مه سجد و ميحراب و مينبر بى كه سه
 هم مه پرسه حالى چؤنه مه درسه
 شه يخه نا گهر ئه م قسه ت نا يته گوى
 سه يرى وا چؤله كه رى تيدا بگى (ل: 203)

له به يته كانى ديكه دا، حاجى قادر باسى دوو نمونه ي
 شوينى ديكه: (مه رقه د) و (قوببه ي) ئه هلى پاز، دهكات و
 خه ميان بؤ ده خوات، كه ئه وانيش شوينى عيباده تى
 راسته قينه ن، به لام له بهر هيرشى ئميانباوه رانى
 پاداشتخواز و مشه خؤر، چ له دنيا و چ له ئاخيره ت،
 ئه وانيش به و دهرده چوون كه چوون:

مه رقه دى ئه قتاب و قوببه ي ئه هلى پاز
 بؤته جيگه ي گاگه ل و مؤلگه ي به راز
 (ل: 204)

له دينباوه رى بى ريبايانه ي حاجيدا، جگه له قوتبه كانى
 وهك (مه ولانا خاليد) و (ئه هلى پاز) و كه سانيتير كه له

شيعره کانيتری دیکه‌یدا ناوی هیناون، تهنیا پیغه‌مبهر قاره‌مانی سه‌ره‌کییه. بۆیه حاجی قادر له‌به‌رامبهر ده‌سته‌ی ریکاران و نومایشکارانی ئاینیدا، که (موعجیزه و که‌شف و که‌رامات و دوعا و ته‌زیبح و میسواک و خه‌رقه و ته‌یله‌سان)، ده‌که‌نه ئامرازی ئیمانباوه‌پییه پاداشتخوازییه‌که‌یان بۆ چاوبه‌ستکردن و له ژیره‌وه ته‌رکدان له خه‌لک: (ئه‌م ئیشاران به‌ جیگایه و به‌ پئی/ نه‌ک وه‌کوو چاو به‌سته ته‌رکی بن به‌پئی)، (ل: 206)، که‌سایه‌تی پیغه‌مبهر خۆی ده‌کاته نمونه و پیوه‌ری ئیمانی راسته‌قینه، که چاوه‌پیی هیچ پاداشتیک له ئیمان ناکات، چونکه ئیمان خۆی پاداشتیه‌که‌یه:

موعجیزه و که‌شف و که‌رامات و دوعا
 بۆچی نه‌یبوو فه‌خری عاله‌م مسته‌فا؟
 جیسمی نوورین و ددانی گه‌وه‌هرین
 ئه‌و شکا، ئه‌میان بووه جیگای برین
 سه‌بچه و میسواک و خه‌رقه و ته‌یله‌سان
 بوونه پابه‌ندی جیهادی غازییان (ل: 204)

من ئیتر له‌سه‌ر ئه‌م شيعره‌ی حاجی نارۆم، چونکه پیموایه‌ی پرونکردنه‌وه‌ی پیویستم له‌سه‌ر بۆچوونه‌کانی خسته‌ی پوو. جیاکاره‌کانیم ئاشکرا کرد و قاره‌مانه

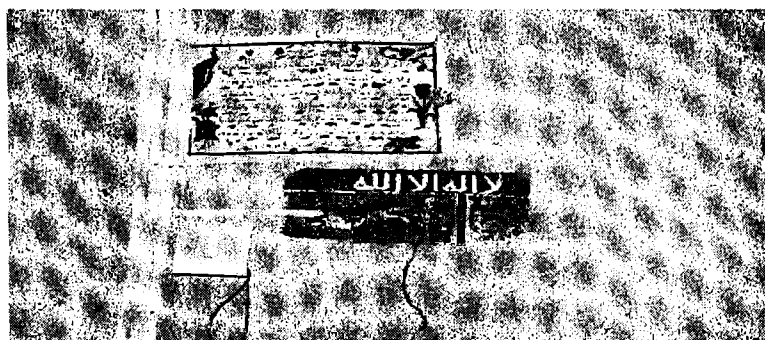
ئیماندارهکانی حاجیم له ریاکارانی ئایینی جیا کردهوه. ئەم بەلگه و قسانه هیچیان بۆ ئەوه نهبوون حاجی بهبی ئیمان ناوونوس بکهه. بهلام ئیمانی حاجی قادر تایبته و خوداناسییهکەشی خوداناسییهکی کوردیانەیی زۆر گرنگه. خوداناسییهی حاجی قادر، خواناسییهکی نه ریتی نیه. ئەو پێڕهوی له خوداناسییهکی پاکژ دهکات، که تیایدا خودا له په یوه ندییهکی راسته و خودایه له گهڵ کهسی ئیمانداردا. ئیمانداریش که سیکه، نهک جهماعه تیک. له مهشدا تیگه یشتنیکه مؤدیرنی حاجی ههیه بۆ مهسه لهی ئیمان و بهستنه وهی به تاکه که سه وه و سوژه کتیفه کردنی دینه وه وهک رینگایهک بۆ ده رباز بوون له ئایینبا وه پیری ئاپورهیی. بۆ تیگه یشتن له خودا با وه پیه کی ئەوتو له لای حاجی قادر، هیچ شیعریکی ئەوه ندهی دهقی (ئهی بی نه زیر و هه متا) به گرنگ نابینم. پێشئه وهی با سه که شم له سه ر شوینی پیروژ، ته واو بکهه، که میک له سه ر ئەم دهقه ش ده وه ستم بۆ ئەوهی گومانیک له سه ر برواداری سوژه کتیفانهی حاجی دروستنه بیت.

ئهی بی نه زیر و هه متا

پیناسه ی حاجی قادر بۆ خودا، له بینمونه یی و بی هاوتایی خودا وه ده ست پیده کات، که له هه مان کاتیشدا

بوونیکى بهرقه رارانہی ههیه. بوونیکى بیدارانہ و پایه دارانہ، به بن ئه وهی شوینیک، یان دار و دیاریک هه بیت ئه م پایه دارییهی تیدا بیته ئه نجام. پیشتریش حاجی گوتبووی خودا له هر جییه که و سهراپای زهوی شوینی عیادهتی خودایه:

ئهی بی نه زیر و هه متا هر توی که بهرقه راری
بی دار و بی دیاری، بیدار و پایه داری

(وینهی به شیک له مزگهوتی ئومه رگومهت)

پایه داریی خودا په یوه ندیی به شوینه وه نیه. بوونی ئه و دهره کات و دهره شوینه. بگره پیش کات و پیش شوینه. ئه و بوونیکى ته جه لایانهی ههیه، چ له سرووشت و چ له زهگه زهکانیدا. حاجی ئینکاری نه بوونی جیاکارهی چینایهتی له مهمله که تی خوادا ناکات، به لام بوونی ئه و بو هه مووان وه کو یه که. بوونی خودا دابهش و پارچه پارچه

نابيت، تا به شيكى بۆ دهوله مهندهكان و به شيكى بۆ
 هه ژاران بيت. ئەو نيشانه كهى پاشايانهيه، به لام له شويى
 پاشاكان ناژى و سنوورىكى په ردهى خودا له مروڤ جيا
 ناكاتهوه، خودا له نيوان خويى و مروڤدا په ردهدارى
 ناويت:

بۆ باغى مهردى باغى سهرمايه كهى خهزانى
 بۆ مهزرعهى فهقيران سهرمايه كهى به هارى
 تو پادشا نيشانى بۆ هه ر سه وادى ئەعزه م
 بى سهدر و شانشىنى، بى په رده و په رده دارى

له قوناغىكى ديكه دا، خودا وهك بكه ر بۆ حاجى به دهر
 ده كه وىت: ئەو داهينه ر و خه للاقه. سولتانيكى بى كه م و
 كوره. نهك ته نيا له په يوه ندى به مروڤ و ئەو شويئانهى
 به پيتى سرووشت ده يانگرىته وه له سه ر زهوى، به لكو له
 ژير زهوى و له و شويئانه ش كه ديمه كارن. خودا بۆ
 ئەوهى به مجوره بيت كه حاجى باسى دهكات، ده بيت دوو
 سيفه تى ديكه يشى تيدا بيت: يه كه م (په زاق) و به خشنده
 بيت بۆ ئەو بوونه ووه ر و مار و ميرووانه ي له ژير
 زهوى ده ژين، دووه ميش (ئاودير)ى ئەو شويئانه بيت كه
 ديمه كارن و ئاو نايانگرىته وه. له وه دا كه خودا به سولتان
 ده چوئيت، پينگه يه كى (به رزى)ى بۆ ده ستنیشان دهكات،

بهلام سولتانيک که نامادهيه بيته (خوارهوه) بو ئاستی مارومووری ژير عهرد و بيته تهرايي بو ديتمهکاريي ناوچه وشکاييهکانيش. بهمجورهش، خوداي حاجي تهنيا چه مکيک نيه و بهس، بهلکو بوونيکی کردهکيشی ههيه:

خهلالای بي فتووری، سولتانی بي قسووری
پهزاقی مار و مووری، ئاوديري ديتمهکاري

له بهرامبهه ئه م هينانه خوارهويه بو ئاستی ماروميتروو، خوداي حاجي وهديهينهري سهقفي شيني ئاسمانيشه، که ياقووتهکهی پوژ و ئهستيرهکانيش دوورپهکهين. ئه مهش دهلالهت له بوونی ئه و له هه موو جيههک دهکات له کاتيکدا بو خوی بي جيی و بي مهکانه و له هه مان کاتيکدا، دهلالهت له توانای بهرينی خودا له ئهفراندندا دهکات:

فه پوژه تهختی گهردوون مهسنوعی نهقشی تويه
ياقووت و لهعلي پوژه ئهستيرهکان دهراي

له گه ل ئه وهشدا که هه رچی جيگه و شوينیک که هه بيته و هه ر شهووپوژيک که هه لبي و ئاوا بيی، دهستکردی ئه م خودايه ن، به بي ئه وهی بوخوی له شوين و جيگه يه کی

تایبەت و بەبێ ئەوەی ئەم شەوورپۆژ ھەلھاتن و
ئاوابوونە، لە خۆشی ھەلپین و ئاواش ببن:

جی و مەکانی تۆیە بێ جی و بێ مەکانی

لەیل و نەھاری تۆیە بێ لەیل و بێ نەھاری

بەمجۆرەش جیاوازیی شەو و پۆژ کە نیشانە
تییەربوونی کاتە، خودا ناگریتەوہ. چونکە ئەو چۆن لە
ھیچ شوین و جینگەیک نیه، ئاواش ھیچ شەوورپۆژیکی
بۆ نیه. بوونی ئەو لە دەرەوہی شوین و جی و لە
دەرەوہی پۆژ و شەوہ. ئەو بەرقەرارە و وەک خۆی
ھەبە، کە بوونەکەئە پەیوہست نیه بە بوونی شتیکیترەوہ
لە دەرەوہی خۆی.

ئەم خودایە کە سولتان و شا بوو، ھەر تەنیا بکەریکی
کردەیی نیه، ھەر تەنیا ئەفرینەرێک نیه، بەلکو
فەرماندەییەکیشە کە ھەر فەرمانیکی مەداری کاروباری
جیھان ھەلەسوورپینیت بەبێ ئەوەی ھیچ وەزیر و
سەرۆکوەزیریکیشی ھەبیت. دەستی درێژکراوەی ئەو،
تیشکی نوورەکەئەتی (اللہ نور السماوات والارض)، کە
بەھۆی خورشید (خۆر) و مانگەوہ وەک دوو ھاوسیی
گەپیدە بە جیھاندا سەفەر دەکەن، بەبێ ھیچ کەژاوەیک:

ھەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کار و باری عالەم

ھەرچەندە بێ وەزیر و بێ سەدر و کار و باری

سەحرانە وەردى شەوقت خورشيد و ماھى تابان
دوو جاريەن شەو و پوژ بى مەحمەل و عەمارى
حاجى قادر لە كۆتاييدا پەيوەنديەكى سەرنجراكىش لە
نيوان خۆشەويستى بۇ خدا و خۆشەويستى بۇ زمانى
كوردى دەھىتتە ئاراو. مەدحى خودايەكى ئاوا مەزن و
فراوان، كە نە شوين لە خۆى دەگرئ و نەكات، كەچى لە
ھەموو شوين و كاتيكشدا ھەيە، بە ھەر زمانىك، نيشانەى
فراوانى زمانەكە و دەولەمەنديەكەى دەگریتەو. حاجى
ئەمكارەى كردووھ تا بيسەلمينيت، كە گەورەيى و
فراوانىي خدا لە دەولەمەنديى زمانى كورديدا جىگەى
دەبىتتەو. بەلام لە راستيدا ئەمە پىچەوانەكەشى راستە:
ئەوھ زمانى كوردىيە كە وەك دەفرىك جىگەى وەسفى
بەرىنى خودا، لە خۇيدا دەكاتەو، بۆيە دەبىت دەفر لە
دەفرکراو بەرىنتر بىت!

مەعلومە بۆچى حاجى مەدحت دەكا بە كوردى

تا كەس نەئى: بە كوردى نەكراوھ مەدحى بارى

(ديوان، ل: 150-151)

بەمجۆرەش، حاجى لە نيوان خوداناسى و كوردايەتى
خۇيدا، پەيوەنديەك دروستدەكات و خدا لەناو
زمانەكەيدا دەكوردىتىن، يان بەوھى لە زمانى كورديدا
وەسفى خودا دەكات، ئەم زمانەش بەرىن دەكات.

من هه موو ئەم شیکردنه وانه م تێهه لکیش کردن بۆ ئەوهی
بچمه سەر باسی شوینی پیروۆز و نا پیروۆز، له جیهانیی
باوهردارانەى حاجیدا.

وهلی کاتیک هه موو ئەمانه پیکه وه ده بینین، ئەوه مان بۆ
پرونده بیته وه، حاجی ناوی شوینه پیروۆزه کان له
په یوه ندیی به شوینه تایبه تیه کانی ژیا نی خو یه وه
ده هینیت، نهک وهک پیشاندانی پیروۆزی ئەو شوینانه له
په یوه ندییان به ئایینیکی تایبه ته وه.

بۆیه هه لویستی حاجی به رامبه ر به شوینی پیروۆز له
گۆشه نیگایه کی دیکه وه هاتو وه نهک له ئایینبا وه ریه کی
ریاکاران وه. خو له ئەسته مبولیش حاجی له هه رکاتیک
زیاتر نزیك بوو له شوینه پیروۆزه کانی هه مان ئەو دینه وه
که ئەو له سه ر رێبازه که ی بوو.

کۆی ئەم نمونه و لیکدانه وانه ی شیعرى حاجی قادر ئەوه
پرونده که نه وه، که:

یه که م: یه کیتییه کی بابه تی له ئەزموونی شیعرى حاجی
قادر دا سه باره ت به ئایینداران هه یه و ئەمه ته نیا
بابه تیکی پچر پچر و میزاجیانه نیه. ئەمه ش ئەوه ئاشکرا
ده کات، که حاجی تیروانینیکی دژه باوی بۆ ئایین هه یه و
دین له نومایشی ئایینی، (ئایینداری) جیا ده کاته وه.

دووه م: حاجی قادر تایندارانی خۆبه نوینه‌ری دین کردوو له یه‌کتر جیاده‌کاته‌وه و سه‌ره‌تا ره‌خنه‌ی ئاراسته‌ی ئاینداران ده‌کات تا ده‌گاته ره‌خنه‌گرتنیکی شه‌رمانه له دین خۆی و هه‌ولدان بۆ که‌مکردنه‌وه له پیرۆزی دوو شوین و شاری ستراتیژی له دنیا‌بینی ئیسلامیدا، که شاری مه‌ککه و مه‌دینه‌ن و به‌پیی شیکارییه‌کانی می‌رسیا ئیلیاده، ده‌که‌ونه چه‌قی گه‌ردووناسیی ئیسلامیه‌وه¹.

سه‌یه‌م: له په‌یوه‌ندی به شوینه‌وه، حاجی گشت شوینه‌کانی کوردستان به پیرۆز ده‌کات و گه‌وره‌یان ده‌کات، له‌به‌رامبه‌ر ئه‌مه‌شدا گشت شوینیکی ده‌ره‌وه‌ی کوردستان و ولاتی خۆی له پیرۆزی ده‌خات و بچووکیان ده‌کاته‌وه تا ئاستی سووکایه‌تی پینکردن. بۆ ئه‌و سه‌راپای زه‌وی شوینی ئیمان و مزگه‌وت و که‌عبه‌یه.

ئهم روانگه‌یه بۆ جیهان و شوین له کوپوه هاتووه؟ بینگومان له‌و جیاکاره‌یه‌وه حاجی کردووییه‌تی له نێوان شوین و جیهانی سه‌ره‌تای ژیا‌نی خۆیی و شوین و جیهانی قۆناغی ده‌ربه‌ده‌رییه‌که‌ی. ئه‌ویان به جیهان و شوینیکی مه‌له‌کو‌تی و به‌هه‌شتیی وینا ده‌کات و ئه‌میان به

¹ ئیلیاده ئه‌مه‌ی له کتێبه‌که‌یدا ا‌سطوره‌ه‌ بازگشت جاودانه باسکردووه..

جيهانتيكى ناسووتى و دۆزهخى، ئەويان وەك پيرۆزىيەك
 لە ژيانى خۇيدا بەرھەمدەھيئەتتەوہ و ئەميان وەك
 پيسىيەك و خەوشدارىيەك ئەزمون دەكات.
 حاجى وەك لە شيعرى (قسە يەكەم ھەيە دەيكەم) يشدا بە
 پرونى ئەوہى خستۆتە پروو: جيهانى ئىستاي خوى كە
 جيهانتيكى مۆديرنە، وەك دابرانىك لە جيهانى پيشووى
 ئەزمونكرائى خوى دەبينىت كە ئىتر ناتوانىت لىرەوہ
 دەستى بەوئى بگاتەوہ. ھەر وەك ئىليادەش دەلىت:
 ئەزمونى جيهانىيە لە كۆمەلگا مۆديرنەكاندا جىگەي
 ئەزمونە پيرۆزەكانيان گرتۆتەوہ. ئەم ئەزمونە
 جيهانىانە جۆرە فەزايەك دەخەنە پروو كە "پيرۆز نين و
 بى بونىاد و بى سەقامگىرىن"، چونكە جيهانى ئەمرۆ چىتر
 ناتوانىت مەرؤف بەرەو چەقىكى پيرۆزىيە ئاراستە بكات،
 ئەزمونكرەن لە دنياي ئەمرۆدا وەكئەوہيە خۇمان
 لەبەر دەم پارچەگەلىكى دنيايەكى شكستخوار دودا
 ببىننەوہ.¹

حاجى قادر ھەولتيكى زۆرى داوہ بۇ گەرانەوہ و
 بەرھەميھانەوہى شوئىتى پيرۆزىيەكەم و
 بەپيرۆزكرەنى شوئىن، بايى ئەمەش لە ئەزمونكرەنى

¹ ادوارد رلف: مكان و بى مكانى، سەرچاوەى پيشوو، ص: 22

شوینى ئىستاي كە شارى ئەستەمبولە، خۆى پاراستوۋە چونكە بە شۆينىكى زانىۋە ۋەكئەۋەى بەشىك و پارچەيەك بىت لە جىهانىكى شكستخواردو، كە لانىكەم نايىت بۆ كوردەكان بىتتە پىشمنمۋنەى چاولىكەرى و شۆينكەۋتن، ۋەكئەۋەى لە شىعرى (قسەيەكم ھەيە دەيكەم، مەلین بى تەجرەبەيە) باسىكردوۋە.

بەمجۆرەش، حاجى قادر تۋانىۋىەتى جۆرىك لە راگۋىزانى كۋلتۋورىى (Cultural transformation) بەئىتتە ئاراۋە. خۆى دەكاتە پىتى ۋەرچەرخان و راگۋازتن و رايەلكردنى پردىكى پەيۋەندى:

يەكەم: لە كۋلتۋورىكى تىرەگەرىيەۋە، بۆ بىرى ديارگەرايى و كۆيىپەرستى و لەۋىشەۋە بۆ نەتەۋەخۋازى و لە فۆرمىكى نەتەۋەخۋازى بەشەككىيەۋە (باشۋورى كوردستان)، بۆ نەتەۋەخۋازىيەكى سەرتاسەرى، يان لە كۆيى و كوردستانى باشۋورەۋە بۆ كوردستانى گەرە.

دوۋەم: ئەمە جگە لەۋەى حاجى تۋانىۋىەتى سوود لە ئەزمۋونى تراژىدىيى بنەمالە و تىرەى خۆيان ۋەربگرىت (ئەزمۋونى سۋبژەكتىف)، بۆ بەرھەمەيتانەۋە و خستتەپروۋى تراژىدىيا و كۆژانى نەتەۋەيى و كردنى بە

ئەزمونىكى بابەتى. بەمكارەشى خۆى لە شوناسى تىرەكەى، كە كۆلتوورى بىدەنگى و نىھىنى پارىزى بەسەردا دەسەپاند¹، پزگار دەكات تاكو وەك كوردىك دەنگ ھەلبىرېت، نەك وەك ئەندامى تىرەكەى.

سىنەم: لە ھەموو ئەوانەش گرنگتر ئەو ھەيە، كە حاجى قادر شىوہزارى تىرەكەى خۆى جىدەھىلېت كە دىسانەو ھە شىوہزارىكە رۆلى خۇجياكردنەو ھە و خۇحەشاردان دەبىنېت، بۇ ئەو ھەى زمانى باوى نووسىنى سەردەمەكەى بىكاتە زمانى شىعەرىي و شوناسى خۆى.

¹ چىرۆكىك لە ژيانى دەربەندىيەكاندا ھەيە ئەم بۇچونە پىشتراستدەكاتەو ھە شىوہزارەكەيان وەك كۆنجىكى خۇحەشاردان و ئاشكراپوون، بەكار دەھىنن: لە پايىزى سالى 1910دا چەند گەنجىكى تىرەى دەربەندى، لە وەرزى كۆردنەو ھە سەرانە و باجدا خۇيان نامادە دەكەن بۇ لەناو بردنى عەرىف سەقا و زەفتىيەكانى توركى عوسمانى. لە تەنگەبەرى ئەو رىگەپەى زەفتىيەكان ھاتوچۇيان پىدا دەكرد، بۇسەيەك بۇ توركەكان دەننەو ھە. بەلام پىشتەر لە كاتى دارىشتى پلانەكەدا، ھەمەى مەولود كە بەكىك دەبىت لەو گەنجە نازا و سوارچاكانە بە ھاورىكانى دەلېت: ئەگەر برىندارىش بوون، بە زمانى خۇمان قسە نەكەن كورە، دواتر دەزانن ئىمەين و ئاشكرا دەبىن. بەلام لە گەرمەى تەقەكردن و لىدانى زەفتىيەكاندا بەكىك لە گەنجە سوارچاكانى ئومەرگومەت بە زمانى خۇيان قسە دەكات و دەلېت: ئەرەولا داملەى داپكەكەى گایم. عەرىف سەقا بە برىندارى گوىى لەو قسەيە دەبىت و دەزانن ئەوانە خەلكى ئومەرگومەت بوون، چونكە تەنيا ئەوان لەم سنوورە ئاخاوتىيان جىاوازە لە ناوچەكە. بىروانە: ئىدىرىس عەبدوللا ئومەرگومەتى: لە دەروەندەو ھە تا ئەبىرە. ل: 204-

هه موو ئەمەش پروانگەى ئەو لەسەر شوین دەگۆریت: چەندە لە یادوهرییدا شوینی ئەزموونکراوی سەرەتا، شوینی مندالییهکانی، بەرجهسته دهکاتهوه، ئەوهندهش لە خەيالیدا شوینی هزرکراو، یان خەياللیکراوه، بەرینتر دەبیت. چەندە شیوهزاری خۆی دەشاریتەوه ئەوهندهش لە زمانی سەردهستهی شیعری کوردی ئەوکاتەدا، بەرجهسته دەبیت.

بەلام ریک لەم گواستنهوه و جیهیشتنه دایه که په یوهندیه لۆکالییهکان به شوینهوه، دەبنه په یوهندی بهرین به جیهانهوه: حاجی ئەسته مبول بچووک و سووک و هیچ دهکاتهوه، تا کوردستان و کۆیی و دەوروبهری گهوره و به هادار بکات. چەندە خۆی لە ژیر گووشاری فیزیکی و جهستهیی و دەروونی کولتووری ئەسته مبولی عوسمانیدا دەبینیتەوه و بەرگه ی نومایشهکانی ئەو کولتوور و سیاسهت و مهراسیمهکانی ناگریت، ئەوهندهش به خەيالکی ئازادهوه خهون به کوردستانیکی پزگارکراوهوه دەبینیت و لییده بیته به ههشت و بچووکتترین ئەزموونی ههستهکی خۆی بیر دهکهوینتهوه. وهکئوهی هیچی لهو دهرد و مهینتیانه بیر نه مابیت که له ولاتی خۆی و له لایه ن خویشانی خۆیهوه بهسهری هینرابوو.

جوگرافیای ئەزموونکراوی حاجی لە کوردستان:
ئیمە لە ئەریستۆتالیسەو دەزانین، کە شوینگۆرکی،
بەشیکە لە جولان کە نیایدا هەم شوین و هەم کات
دەگۆرین و ژینگەیی نوێ، دەبیتە هۆی گۆران لە
چۆنایەتی ژياندا¹. بەمجۆرەش کولتور و شوینگۆرکی
دەوریکێ گرنگیان هەیه لەسەر مەژۆ و ئەو گۆرانانەیی
بەسەر بیرکردنەویدا دین، یان جیگیریان دەکات. مەژۆ
بە جەستەیهو شوینگۆرکی دەکات و ژيانی پۆزانەیی
ئەزموون دەکات. جەستەش وەک مۆریس مێرلۆپۆنتی
دەنووسیت، (هۆی بوونی بوونەوەرە لە جیهاندا².. جەستە
شوناس بە جیهانی دەرەکی دەبەخشیت و جیهانی
دەرەکی بۆ ئیمە شیایوی تیگەیشتن دەکات. هەر جولەیک
ئەوکاتە دەبیتە بەشیک لە ئاگایی، کە بووبیتە ئاگایی
جەستە، واتە ئەو کاتە جەستە کردبیتی بە بەشیک لە
جیهانی خۆی، بەجەستەیی کردبیت)³..

¹ أرسطو: سماع طبیعی (فیزیک)، ت: محمد حسن لطفی، تهران، طرح نو، 1386
(2007)، ص: 96. (a201, b200).

² مورس مرلو پونتی: ظواهرية الإدراك. ت: د. فؤاد شاهین، معهد الانماء العربي،
بيروت، 1998، ص: 78

³ Maurice M. Ponty: Kroppens fænomenologi. Det Lille Forlag,
København, 1994, s: 92

به مجورهش، په يوه نډی جهسته و شوین و شوینگوړکیتی جهسته بؤ توږینه وه که ی من له سهر نه زموونی حاجی قادر، گرنگی تایبه تی خوی هه یه. چونکه من ته نیا باس له جول و سهر و شوینگوړکیتی حاجی قادر به ناو چند پانتاییه کی جوگرافیدا ناکم، هینده ی نه وه ی باس له گهستی جهسته یه کی ناگای زیندووش ده کم، که له میانه ی گه رانیدا به ناو کولتوور و شوینه کولتووریه جوراو جوړه کاندا. له لایه که وه نه و شوینانه ده کاته به شیک له ناگای خوی و به جهسته بیان ده کات و له لایه کیتروه، وهرسی خوی له هندی شوین پیشانده دات تا سنووری دهرهاویشتنه دهره وه یان له یادوهری و جهسته ی خوی.¹

لیره شه وه، سهره تایه ک دستپیده کم بؤ دوزینه وه ی په یوه نډی له نیوان جهسته ی گه شتکر و نه و ویستگانه ی پیناندا تیره رده بیت و کاریگری نیوانیان، رهنگدانه وه ی له سهر بیرکردنه وه و رهفتاری نیمه داده نیت، چونکه: (به هوی نه دنامه کانی جهسته مانه وه یه

¹ بؤ باسیکی وردتر له سهر جهسته و ناگای له روانگی میرلوپونتییه وه، بروانه: ریبوار سیوه یلی: بیهر بوردیق و کومه لناسی فله سفی. ج: دووم، 2013، ل: 272-279. هروه ها: داوید لو برتون: جامعه شناسی بدن. ت: ناصر فکوهی. تهران: نشر ثالث، 1392.

ئىمە لە رەوتى بنيادنانى ژيانى رۆژانەماندا، كارگەلىك
ئەنجام دەدەين)¹.

بەمجۆرەش جەستەى ئىمە دەبىتە ناوهندىكى پەيوەندىيى
و نىتۆركىك و تۆرىكى پەيوەندىيى لە نيوان شوين و
خودىتىماندا. بۆيە جەستە لە شوينگۆركىيى مرؤفدا چەندە
جەستەى بايۆلۆژيانەى ئىمەيە، ئەوئەندەش دەبىتە
جەستەيەكى كۆلتوورى و شوينەكان جەستە
بەرھەمدەھىننەو، ھەرۆھكچۆن جەستەش كارىگەرىيى
دەكاتە سەر شوين. كەواتە شوين، كارىگەرىيى دەكاتە
سەر چۆنىتى شىوہگرتنى جەستە و پەرۆدەبوونى
زەينى و ئەم كارىگەرىيەش لە بىرکردنەوہكانى مرؤفدا
رەنگەداتەوہ. بۆيە دەتوانرى بگوترى كۆلتوور، لەوانەش
شوینە جياوازە كۆلتوورىيەكان، كارىگەرىيى دەكەنە سەر
سرووشت و ناخى مرؤف و دەيگۆرن. واتە جەستەى
ئىمە بەھۆى ئەو شوینە جياوازەى كە ئەزموونيان
دەكەين و بالادەستى ئەو فۆرمە كۆلتوورىانەى ژيانى
رۆژانە تىاياندا، كۆلتوورىزە دەبىت².

¹ دىويد انگليس: فرهنگ و زندگى روزمره. مترجم: عليرضا مرادى، تهران: انتشارات
نيسا، 1391 (2012) ص: 55.

² ھەمان سەرچاوە، ص: 56 و بەرەودوا.

جەستەى ئىمە شوين بە دەروونى دەكات و شوين له
يادوهریدا نىشتهجى و تۆمار دەكات. من وها له
زاراوهى (بەدەروونىکردن)ى شوين تىدەگەم، که
پرۆسەیهک بیت، مروّف له ئەنجامى مانەوهى له شوینه
جیاوازهکاندا و بەپى تىوهگلانى هەستەکانى له و پروداو
و ئەزموونانەى له و شوینانەدا بەسەرى دین،
بەشیوهیهکی خۆبەخۆ و زۆرجار له نائاگاییهوه،
شوینهکان و یادوهرییهکانیان دەبنە بەشیک له ئاگایى
جەستە و تیايدا تۆمار دەکرین، بەجۆرى هەر کات مروّف
دوو باره ئەو شوینانە و شوینی هاوشیوه ئەزموون
دەکاتەوه، یان له یادوهریدا دینهوه، جەستە و هەستەکان
بەشیوهیهکی زیندوو، ئامادهی ئەو شوینانە بەرجەستە
دەکەنەوه و ئەمەش کاریگەریی خۆى لەسەر بیرکردنەوه،
رەفتار و زمانى بکەرى ئەزموونکەر دادەنیت،
وهکئەوهى، ئەوهى له یادوهریدا زیندوو دەبیتەوه، هەمان
شته که ئەو جارى یەکهەم پیايدا تىپەر بووه. ئەم
هەستپیکردنەوهیه نیشانەى ئەوهیه که جەستە و
هەستەکان شوینهکان و هەر شتى پەيوەندى پیتانەوه
هەبیت، وهک دیمەن، بۆن، رەنگ، تام، پروخسار، شت و
هتد، له خۆياندا دەهیلنەوه و تۆمارى دەکەن، واتە بە
دەروونییەکەن و لەکاتى دیکەدا دەیژیننەوه. بەمجۆرەش

جہستہ لہ لاشہ و لہش جیا دہبیتہوہ: لاشہ دؤخی پانتایی جہستہیہکی بن ہہستہ، لہ کاتیکدا جہستہ دؤخی ژیاندنہوہی ہہستہکان و سہوزبونہوہی یادوہریہکانہ. (ئوہی کہ شوین بریتہ لہ رووبہریکی (ہہستپیکراو)، گرنگیہکی تایبہتی بؤ ئیمہ ہہیہ. چونکہ ہہستکردن بہ شوین، یان ئاویتہبوونی ہہستہکانی مرؤف بہ شوینیکی تایبہتہوہ، گرنگی ئہو شوینہ لہ بہخشینی (شوناس و ئاساییش و متمانہ) دا ئاشکرا دہکات.

ئیدوارد رؤلف لہمبارہیہوہ نویسیویہتی: شوین واتہ ہہبوونی پنتیکی ئاساییش کہ دہکری لئوہی تہماشای دنیا بکہین. پھیوہندیہکی بہہیزہ کہ مرؤف لہ جیگہی خویہوہ دہبہستیتہوہ بہ کوی شتہکانیتہوہ، بہدہستہئان، یان پھیوہندیہکی پؤحیی و دہروونیہ بہ پنتیکی تایبہتہوہ)¹.

بہمجؤرہش جہستہی ئیمہ لہ شوینہ جیاوازہکاندا شوناسی جیاواز بہ خویہوہ دہگریت.

بہپیی ئہم شیکردنہوانہیہ، کہ دہبیت لہ پھیوہندیہ ئہزموونی حاجی قادر و شوین، بکؤلینہوہ. بؤیہ لئرہدا

¹ لہبارہی شوین و شوناس و مانا کولتورویہکانی شوین و بہدہروونیکردنی شوین، بروانہ: پینوار سیوہیلی: دیاردہناسی شوین و شوناس. (خویندنہوہیہکی دیاردہناسانہ بؤ شاری سلیمان)، سلیمان، غزہلنوس، ل: 85-95.

دهبیت، ههنگاویکی دیکه بهاوین و بزاین حاجی قادر
چۆن ئەزموونی شوینی له ماوهی ژیانیدا، له کوردستان
و دهرهوهی کردووه. کوین ئەو شوینانهی ئەو تیااندا
ژیاوه و ماوهتهوه و بوونهته هۆی خهملاندنی بیروکه
شوینناسییهکانی و ئەزموونی ههستکردن به شوینی له
شیعرهکانیدا بهرجهسته کردوون. ئەی له کویدا حاجی
قادر ههست به بی مالیی دهکات و له شوین وهپس دهبیت
و چۆن قهرهبووی بی مالیی دهکاتهوه؟ بو ئەمهش
سهههتا دهبیت دهووریکی ههندیک لهو تیوری و فهلسهفه
گرنگانه بدهینهوه، که ئاسانکاریمان بو دهکهن له
تیگهیشتماندنا بو پهیههندی نیوان شیون و کهس، یان
مال و ناخی مرۆف تا وهک بنهمایهک بو تیگهیشتن له
پهیههندی و تیگچوونی پهیههندی حاجی قادر به
شوینهوه، سوودیان لیوهربگرین.

یهکه م: (مال)

دهزانن که من بی دار و دیارم
سهگی مهجنوونم و غه مخواری له ییلا. (دیوان، ل: 54).

جیهان بویته جهزیره ی بهحری گریه م

به بی بوھتان ئەتۆ زین و ئەمن مەم (دیوان، ل: 82)

”سەعدی ئەییامی خۆی نەبوو نانی

وھکوو من بوو گھپۆک و بی خانی (دیوان، ل: 216)

مال و کولتور

حاجی قادریش وەک زۆر شاعیری دیکە، ھەندێ شیعری ھەیە ھەستی خۆی لەسەر بابەتی بچووک بەشێوەیەکی گەورەکراو باس دەکات. ئەم سێ بەیتە ھەرسیکیان ئەو راستییەمان بۆ دەردەخەن. ھەر لە بەیتی یەکەمدا، نیووی دووھمی بەیتەکە جۆریک لە دووبارەکردنەوەی ھەمان شینواری تێدا، کە چۆن شاعیر خۆی بە سەگیک دەچوینیت و لەبەر دەرگای یار، پیشەیی خەمخواردنە و ئەم وینەییەش وینەییەکی شیعریی باوی ناو ئەزموونی شیعریی خۆرھەلاتە.

لەم نزیکخستتەو و خۆخستتەبرییدا، جۆریک لە ھەولدان ھەیە بۆ ئەووی وەک مەجنوون تەماشای بکریت، بەلام نیووی یەکەمی بەیتەکە ھیچ موبالەغەی تێدا نیە. حاجی قادر ھەر بە راستیی یەکیک بوو لە مرۆڤە بی مال و بی دیار (نیشتمان)ەکان و ئەم دۆخەیشی لە شیعەرەکانیتریدا

به رجهسته کردووه، که بۆ ئه و بۆته دۆخیک له بوونیدا و سینه‌ری به‌سه‌ر چاره‌نووسیییدا کردووه. حاجی له‌م به‌یتهدا، نه‌ک هه‌ر په‌یره‌وی له نه‌ریتیکی شیعیی ده‌کات، به‌لکو ئه‌وه‌ش له‌سه‌ر بێ مایی خۆی ده‌یلت په‌نگدانه‌وه‌ی شیوه‌ژیا نیکه، که ئه‌و چ له نیشتیمان و چ له تاراوگه و ئاواره‌بییدا ئه‌زموونی کرد. هه‌رچه‌نده حاجی به‌شیوه کۆنکریتییه‌که، بێ (مال) و بێ (خانی) و دیار بوو، به‌لام نابیت ئه‌م ده‌رده‌لی و شکایه‌ته له ژیان، ته‌نیا وه‌ک په‌هه‌نده مادییه‌که‌ی تیبگه‌ین. مال بۆ حاجی قادر په‌هه‌ندیکی مه‌عنه‌وی و سیمبولیشی هه‌یه. ده‌نا ئه‌و هه‌میشه له شوینیکدا ژیاوه، به‌لام هیچ شوینیک به‌مانا هایده‌گه‌رییه‌که شوینی نیشته‌جیبوون و هه‌وانه‌وه‌ی بۆ بوونی ئه‌و نه‌بووه.¹

وه‌ک مامۆستا جه‌مال نه‌به‌ز، شییکردۆته‌وه، له ئاستی شیکاریی په‌چه‌له‌کناسیانه‌ی زمانناسیییدا، وشه‌ی مال له زمانی کوردیدا، یارمه‌تیده‌ری ئیمه‌یه بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ی مه‌به‌سته‌که: "مال (Mal) ، واته‌ خانوو

¹ بۆ تیبگه‌یشتن له شوین له روانگی هایده‌که‌ر و مال به‌ تایبه‌تی پێشیار ده‌که‌م، خوینهر به وردیی وتاره‌که‌ی بخوینیته‌وه: مارتین هایدگر: عمارت سکونت فکرت. له: مارتین هایدگر: شعر، زبان و اندیشه‌ی رهایی. ت: د. عباس منوچهری، تهران، انتشارات مولی، چ: دوم، 1389 (2010).

(xanu)/خانی (xani). له (مال)ی عه‌ره‌بیبیه‌وه نه‌هاتووه. مال له بنه‌ره‌تدا (mar)ه، که هه‌تا ئه‌ورپۆ له شیوه‌زاری هه‌ولیز و ده‌وروبه‌ریدا به‌کار ده‌برئ. وشه‌ی مال (mal) له هه‌میار (hemyar) و هه‌مار (hemar)ه‌وه هاتووه، که مانای شوینی لیدانان و کوکردنه‌وه‌ی هه‌م (هه‌موو) (hem/hemu) شتوومه‌که، که له فارسیدا بووه به (انبار enbar) و له هینده‌ک شیوه‌زاری کوردیدا بووه به عه‌مار emar (عه‌مبار embar). هه‌واریش hewar که له بنه‌ره‌تدا هه‌و(ق)وار (hew(v)war)ه، واته (هه‌ق) hev (هه‌موو)، له خۆیدا کو‌ده‌کاته‌وه، له‌م ره‌گه‌وه‌یه¹.

به‌م پێیه‌ش بیت، وشه‌ی مال چه‌ندین مانای هه‌یه، به‌لام به شیوه‌یه‌کی گشتی به دوو مه‌به‌ست به‌کار دیت: مه‌به‌ستیک ئه‌وه‌یه که لایه‌نی ماته‌ریالی ده‌گریته‌وه. مال واته شوین، خانوو، فه‌زای ژیان و ئه‌و که‌لوپه‌لانه‌ی له‌ویدان و کۆی ئه‌و شت و ئاژهل و زه‌وی و دره‌خت و شوینانه‌ی وه‌ک به‌شینک له سامانی خاوه‌نه‌که‌یان هه‌ژمار ده‌کریت. لێره‌دا وشه‌ی مال له‌گه‌ل سامان یه‌ک مانا ته‌واو

¹ د. جه‌مال نه‌به‌ز: وشه‌نامه‌کی ئیتیمۆلۆژیای زمانی کوردی، 2008، ل: 213-214 چاپی ئه‌لیکترونی. ئەم کتێبه هاورینی به‌ریزم له خۆره‌ه‌لاتی کوردستان. (ئه‌نوه‌ر عه‌ره‌ب) قوتایی ماسته‌ر له ته‌لارسازی زانکۆی ئازادی مه‌هاباد، بۆی ناردم. بوخۆشی باسیکی قه‌شه‌نگی هه‌یه له‌وباره‌یه‌وه: بېروانه: انور عرب: پدیدارشناسی مال همچون مکانی برای زیستن. (نمونه موردی روستای زاواکیو). بلاونه‌کراوه.

دهكهن و دهبنه مال و سامان. له م مانايه دا، مال و سامان
پتوه ریی بالادهستی و دسترۆیشتوویی مروڤه و ئه وهی
مال و سامانی زۆر بیت، پینگهی کۆمه لایه تیشی له
سه ره وهیه.

به کارهیتانی دووهمیش ره هه ندیکی مه عنه وی هه یه: مال
به واتای شوینی ئاسوودهیی و ئاساییش. ئه و شوینهی
که هی خۆمانه و تایبه ته به ئیمه و ئه مهش په یوه ندیی
هه یه به مال و منداله وه، که هاوسه ریش ده گریته وه. واته
په یوه ندیی کهس له گه ل کهسه کانیتر و ئه و فهزا
هاوبه شه دا که شوینی ژیانی هه میشه ییه و
کۆمانده کاته وه. ئه م مانایه هه یچ په یوه ندیی به سامان و
ره ههنده ماته ریالییه که ی هه بوونی شت و که لوپه له کانه وه
نیه. مروڤ ده توانیت هه ژار بیت و خاوه نمایش بیت.
هه روه کچۆن ده شگونجیت سامانیکی زۆری هه بیت و
وهک مالدار حسابی له سه ر نه کریت. مال له م مانایه یدا
هه واری کۆبوونه وهی گشته کیه.

ئه وهی له مروکه دا ده ستنیشانی پینگهی مال له ژیانی
مروڤدا ده کات، ستاندارده کانی ئه ندازیارین، که مال تیایدا
بۆ ئامرازیکی به کارهیتان که له سه ر شیوهی پیشه سازی
جۆربه جۆر دروسته کریت، بچوو کراوه ته وه، نه ک

شوینیک بیت که مروّف به ره‌می ده‌هینیت به‌پیی پیوره
مه‌عنه‌وییه‌کان بۆ نیشته‌جیبوون¹.

ئه‌و مال‌ه‌ی حاجی قادر گله‌یی له‌ نه‌بوونی ده‌کات، بریتی
نیه‌ له‌ مال‌ به‌شیوه‌ ئه‌ندازیاریه‌که‌ی. به‌لکو مال‌ بۆ ئه‌و،
ره‌هه‌ندیکی مه‌عنه‌وی و ره‌مزی هه‌یه‌ وه‌کئه‌وه‌ی له
شیکردنه‌وه‌ی مانای شوینی پیروز له‌لای مرسیا ئیلیاده
بینیمان.

له‌لای زۆربه‌ی نه‌ته‌وه‌ و میله‌تان و له‌ کولتوری گه‌لانی
جیهاندا، مال‌ پیگه‌ و شوینیکی گرنگی هه‌یه‌. مال‌ به‌ر
له‌وه‌ی قه‌باره‌یه‌کی شیوه‌یی و میعماری هه‌بیت،
ره‌نگدانه‌وه‌ی کولتور و تیگه‌یشتنیکه‌ له‌ بوونی مروّی و
به‌ کۆنترین شوینی دروستکراو بۆ ژیان له‌ قه‌له‌م
ده‌دریت که‌ تیایدا بوون ده‌بیته‌ پیکفه‌بوونیکی هه‌مه‌کی.
مال‌ له‌م روانگه‌یه‌وه‌، پیشئه‌وه‌ی به‌رجه‌سته‌بوونی
قه‌باره‌یه‌کی شوینی بیت له‌ سه‌ر رووبه‌ریک،
ناوه‌روکیکی کولتوری هه‌یه‌ و ره‌نگدانه‌وه‌ی بۆچوون و
تیگه‌یشتنیکه‌ تاییه‌تی مروّقه‌ له‌سه‌ر شوین. "ئه‌وه‌ی ئیمه
ده‌کاته‌ مروّف و جووره‌کانمان پیناسه‌ ده‌کات، کولتوره‌،
ئه‌مه‌ش له‌ کاتیکدا که‌ هه‌ر کولتور به‌پیی زمان،

¹ ناصر براتی، فرزاد زرین قلم: ملاحظاتی در رابطه با زبان، فرهنگ، ادراک و محیط
انسان ساخت. تهران: انتشارات پرهام نقش، 1392، (2010)، ص: 117.

مەزھەب، پراھاتن لەسەر خواردنەکان، یاساکان و زۆر
پەھەندی دیکەى کولتور، ئەمە لە یەکتەر جیا دەکاتەوہ¹
و پۆلین مان دەکات.

بە ھەمان شیوہ دەورو بەرە ھاوشیوہ کانیس بۆیان ھە یە
کاریگەری جیاواز بکەنە سەر مرۆف، کە ئەمەش
پە یوہست دەبیتەوہ بەو تاییەتمەندیانەیانەوہ کە لە
کولتورەوہ و ھریانگرتوون. بۆ نمونە ئەندامانی ئەو
گروپانەى لەسەر یە کجی نیشتە جیوون (sedentary)
پراھاتوون و مالا کانیان لە ریزی یە کەوہ یە، لە بالاخانەى
چەند نھۆمیدا ناحەوینەوہ، یە کجی نیشینی بۆ ئەوان، کە
مالەکانیان لە ریزی یە کەوہ یە و بە یە کترەوہ چەسپیون،
یان مەو دایەکیان لە نیوانیاندا ھە یە، ھەستکی دنیایی
زیاتریان دەداتی وەک لەو ھەستەى کە مال لە تەلاری
چەند نھۆمیدا بە مرۆفی دە بەخشیت و ھەر نھۆمەى
لەوانیتر دابراوہ. ئەم سرووشتی ژیانى لادییە لە
کوردستاندا، لانیکەم بۆ سەردەمى حاجی قادر. بۆ یە
یە کجینشینان ھە لگری تیگە یشتنیکی تاییەتن لە شوین و
لە مانای ھاومالەتى و ھاوسییەتى، کە ھەرچەندەش
دوو چاری شوینگورکی و جیھیشتنی شوینی یە کەم بین،

¹ اموس راپاپورت: فرھنگ، معمارى و طراحي. مترجمان: ماریا برزگر، مجید یوسف
نیپاشا، تھران، انتشارات سلفین، چ: اول، 1391 (2012)، ص: 61

وہک کۆچکردن له گوندەوہ بۆ شار، یان بە زۆر
راگواستنیان، یان چوونیان بۆ تاراوگە، دیسانەوہ

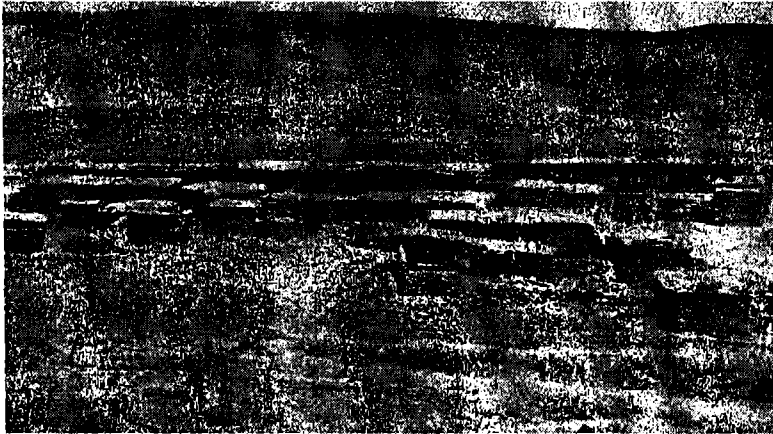

هەولەدەن هەمان ئەو مانا کولتووریانە بە شوینە
تازەکانیان ببەخشنەوہ، کە کۆدەکانی ئەو کولتووریان لە
خویندا هەلگرتووە. بۆ نمونە کولتووری پازاندنەوہی
تایبەتی شوینی حەوانەوہ، بە ھۆی ھیما و سیمبۆلە
لۆکالیی و نەتەوہییەکانەوہ. یان درێژەدان بە کولتووری
خواردن و مۆزیک و پەھەندەکانی دیکە کولتوور¹.

بۆیە ھەندیک لە توێژەرانی لەو برۆایەدان "مال شتیکی
زیاترە لەوہی تەنیا پەناگایەکی بیت بۆ ژیان، ھیندە
ئەوہی پەھەندیکی مەعنەوی و ئایینی و پۆحیی ھەبووہ

¹ لەمبارەوہ بڕوانە: رینیوار سیوہیلی: دیاردەگەرابی تاراوگە. چاپی یەکەم، 1995،
انتشارات باران، سوئد. چاپی دووہم، دەزگای ئاراس، ھەولێر، 2002

و ئەمەش لە ھەموو قۆناخەکانی دروستکردن و تا
سەقامگیربوون و سوودلێتوەرگرتنی، لەبەر چاو گیراوه و
رەنگیداوہتەوہ¹.

وہک ئامۆس راپاپۆرت دەنووسیت: مالمیکەوہنان و مال
دروستکردن تەنیا پیشەیک نەبووہ، کە بەھۆیەوہ ئەو
کەرہستە و ئامرازانە بەکار بین کە قەبارەیک لەسەر
پووبەری زەوی بۆ مانەوہی مرۆف ھەلدەچنن، بەلکو
پیش ھەموو شتیک مال دروستکردن و دابەشکردنی
شوین و شیوہ و ریکخستەکە، پەیوہندی ھەبووہ بە

¹ Rapaport, A: House Form and Culture. Englewood Cliffs:
Prentice- Hall Saeed, J. I. (2003). Semantics. 2ed edition,
Blackwell Pub. لە ناصر براتی و فرزاد زرین قلم وەرگیراوه:

ناصر براتی، فرزاد زرین قلم: ملاحظاتی در رابطه با زبان، فرهنگ، ادراک و محیط
انسان ساخت. تهران: انتشارات پرہام نقش، 1392، (2010)، ص: 116.

تیگه‌یشتنی مرۆف له جیهان و ژیان و کولتوری خۆی. (کولتور رۆلئیکی کاریگه‌ریی هه‌بووه له دروستکردنی مالد، چونکه ئه‌گه‌ر وا نه‌بوایه، ئه‌و هه‌موو فره‌ره‌نگیه له دروستکردنی ماله‌کانی جیهاندا نه‌ده‌بوو)¹.

زۆرن ئه‌و فه‌یله‌سووف و ته‌لارساز و فه‌یله‌سووفانه‌ی ته‌لارسازی، باسی مال و گرنگیه‌که‌یان بۆ مرۆف کردووه، به‌لام که‌م که‌سیان وه‌ک هایده‌گه‌ر و باشلار، به‌ قوولیی و گرنگیه‌وه باسی مالییان وه‌ک شوینیکی تایبه‌ت بۆ مرۆف، کردووه. من له کتییی شوین و شوناس (2015)، به‌شوینیی هه‌لگرتنی بیرۆکه‌ی هۆسه‌رل و هایده‌گه‌ر له‌باره‌ی شوینه‌وه، هه‌ندی بیرۆکه‌ی هایده‌گه‌رم له‌باره‌ی شوین و په‌یوه‌ندیی به‌ شوناسه‌وه، شییکردۆته‌وه. لیره‌شدا به‌تایبه‌تی بیروپراکانی ئه‌م فه‌یله‌سووفه‌م له‌سه‌ر مال وه‌ک شوینی نیشه‌جیوون و هه‌وانه‌وه بۆ گرنگه‌ و پاشانیش ده‌چمه‌ سه‌ر شییکردنه‌وه‌ی بیروپراکانی باشلار. له‌م به‌شه‌دا و بۆ تیگه‌یشتنی زیاتر و وردترمان له‌سه‌ر هه‌ستی شوین و شوینناسی حاجی قادر، بیروپرای ئه‌م دوو فه‌یله‌سووفه‌ یه‌کجار گرنگه‌. به‌تایبه‌تی کاتیک ده‌گه‌ینه شییکردنه‌وه و

براتی: ص: 119، 47. P: Rapaport, A : House Form and Culture

پاڦه‌ی گشتی قه‌سیده‌ی (وتم به بهختی خه‌والوو)، له
بۆچوونه‌ی هایده‌گه‌رییه‌که‌یدا.
جه‌ختکردنه‌وه‌شم له‌سه‌ر هه‌ندی بۆچوونی باشلار له‌سه‌ر
مال و بیروپای هه‌ندی بیرمه‌ندی دیکه له‌ بواری
ته‌لارسازیدا، که‌ ئه‌وانیش به‌شیوه‌ی دیکه‌ ئه‌م
په‌یوه‌ندییه‌یان بۆ پوونکردووینه‌ته‌وه، هه‌ر له‌م
پوانگه‌یه‌وه‌ هاتوو.. باشلار گرنگییه‌کی ته‌واوی هه‌یه‌ بۆ
تیگه‌یشتن له‌ هه‌ندی لایه‌نی په‌یوه‌ندی حاجی قادر و
شوین و له‌وانه‌ش مال و هه‌ستکردن به‌ بی‌ مالی.
به‌تایبه‌تی که‌ باشلار په‌یوه‌ندییه‌کی بی‌ مه‌ودا له‌ نیوان
مال و نه‌ستی مرۆڤ، یان ناناگایی ئه‌ودا ده‌بینیت.

هایده‌گه‌ر: نیشته‌جیبوون و چه‌وانه‌وه:

هایده‌گه‌ر له‌ سالی 1951دا بۆ یه‌که‌مجار له‌باره‌ی
(دروستکردن نیشته‌جیبوون بیرکردنه‌وه) وتاریکی
پیشه‌که‌ش کرد و له‌ سالی 1954دا بلاو کرایه‌وه¹. ئه‌و له
ناونیشانه‌که‌دا و له‌ دانانی نیشانه‌ی فاریزه له‌ نیوان
وشه‌کاندا، خۆی پاراست بۆ ئه‌وه‌ی جه‌خت بکاته‌وه‌ سه‌ر

¹ مارتن هایدگر: شعر، زبان و اندیشه‌ی رهایی. ت: دکتر عباس منوچهری. تهران،
انتشارات مولی، چ، دوم، 1389، ص: سی و یک.

یه کیتی و یه کپارچه بیی ئەم سئ گوزاره یه¹. ئەم وتاره ی هایده گەر، خستنه کاری ئەو بیروکانه ی بوو که له وتاریکی دیکه ییدا به ناوی (شت)² خستبوونیه پروو. هایده گەر له م وتاره دا دوو پرسیری سهره کی ده کات: یه که م) نیشته جیبوون چیه و دووهم) چون دروستکردن په یوه ست ده بیته وه به نیشته جیبوونه وه؟ هایده گەر ده یوست هه ردوو کرده ی دروستکردن و نیشته جیبوون وه ک دوو ره گزی بی نیوان بخاته پروو که یه کتریان داپوشیوه و ئەمەش له میانه ی پرووبه پرووبوونه وه ی مروّفه کان له گه ل شته کان و فهزا (شوین) و هه ولدانیان بو هه ستکردن به فهزا، گونجانیک ده هیته ئاراهه³. به م پینه ش مروّف له ئەنجامی ئەو چالاکیانه ی له میانی ژیا نی خویدا و له مامه له یدا له گه ل فهزای ده وره به ری خو ی و چیکردنی شوینه کانی، له و په یوه ندیه ی نیوان دروستکردن و نیشته جیبوون تیده گات.

په ره گرافی یه که می وتاره که ئاوا ده ستییده کات:

¹ آدم شار: هایدگر برای معماران (تأملی بر سنت معماری مدرن). ترجمه و گردآوری: روزبه احمدی نژاد. تهران: انتشارات: طحان/هله، 1388، ص: 76

² ئەم وتاره ش له م کتیبه دا بلاوکراوه ته وه: مارتن هایدگر: شعر، زبان و اندیشه ی رهایی. ت: دکتر عباس منوچهری. تهران، انتشارات مولی، چ، دوم، 1389، ص: 27-

51. هایده گەر وتاری (شت) ی له سالی 1950 دا بو یه که مجار پینشکه شکر دوه.

³ آدم شار، پیشوو، ص: 77-78

١ وا دیته پیتشچاو که تهنیا له ریگهی دروستکردنه وه به
 نیشته جیبوون دهگهین. نیشته جیبوون ئامانج و قهسدی
 دروستکردن پیشاندهدات، له گه ل ئه و جیاوازییه دا که ههر
 بینایه یه ک بۆ نیشته جیبوون دروست نه کراوه. پرده کان،
 هۆله کان فرینی فرۆکه کان، وهرزشگاگان و ویستگه کانی
 وزه بینان به لام به جیگهی نیشته جیبوون ئه ژمار ناکرین.
 ویستگهی شه مه نده فهر و شارئ، به نداو و بازار بینان،
 به لام شوینی نیشته جیبوون نین. له گه ل ئه وه شدا ئه م
 بینایانه له سنووری نیشته جیبوونی ئیمه دان. ئه و
 سنوورهش زیاتر له شوینی بیناکان ده پوات و سنووردار
 ناکریت به شوینی نیشته جیبوون. شو فیتری لۆری کاتیک
 به شارپیدا لیده خورپیت، ئه گه رچی ههست دهکات له
 ماله وهیه، به لام له ویدا په ناگه یه کی نیه. ئه ندازیار له
 ویستگهی وزه بۆی ههیه ههستی له ماله وه بوونی هه بیت،
 وه لی نیشته جیبی ئه وئ نیه. ئه م بینایانه مرؤف له خویان
 ده گرن، به لام شوینی نیشته جیبوون نین. ئه و له وئ
 ده مینیته وه به لام ئه وئ شوینی نیشته جیبوونی نیه، ئه گه ر
 مانای نیشته جیبوون بریتی بیت له وهی ئیمه مالیک بۆ
 په ناگرتن هه لبرترین¹.

¹ په ره گرافه کانی نووسینه که ی هایده گه رم، له ههردوو ئه و دهقه وه وه رگرتوه که له
 دوو سه رچاوه که ی پیشوودا ئاماژه م پیکردوون و لیزه به دواوه ژماره ی لاپه ره ی

به پیچه‌وانه‌ی زمانی داپشتنی هایده‌گه‌ره‌وه، که همیشه ئالۆز و قورسه، ئەم نووسینه‌ی له پوآله‌تدا پوون و ئاشکرایه. هایده‌گه‌ر به‌یه‌وێت له رینگه‌ی ئەو نمونانه‌وه که هم‌موویان دروستکراون و بینا و ته‌لارن و هم‌مووشیان مرۆف له خۆیان ده‌گرن، جیاوازی بکات له نێوان (دروستکردن نیشته‌جیپوون)‌دا و په‌یوه‌ندی نه‌پساوی نێوانیان ئاشکرا بکات.. ئەوه‌ی دروستده‌کریت مه‌رج نیه شوینی نیشته‌جیپوون بیت و هه‌مان ئەرکی (مال‌)ی هه‌بیت که بۆ مرۆف په‌ناگه‌یه‌که. له‌گه‌ل ئەوه‌شدا هایده‌گه‌ر جه‌خت له‌سه‌ر ئەو راستیه‌ ده‌کاته‌وه که ده‌لێت ئەم دوانه، (دروستکردن نیشته‌جیپوون) لیکدی دانابرین، هه‌موو دروستکردنیک ئامانجی نیشته‌جیپوونیشی له‌خۆیدا هه‌لگرتووه، بۆیه "هه‌موو نیشته‌جیپوونیک یان په‌ناگرتنیک، ئامانجی گشت دروستکردنیکه، دروستکردن و نیشته‌جیپوون وه‌ک ئامراز و ئامانج پیکه‌وه له په‌یوه‌ندیدان"¹.

هایده‌گه‌ر بۆ ئاشکراکردنی ئەو په‌یوه‌ندییه‌ی له نێوان دروستکردن و نیشته‌جیپووندا په‌نا بۆ ره‌گه‌ز‌دۆزی و شه‌کان له‌ زمانی ئەلمانی و (ئینگلیزی) کۆن، ده‌بات و

هه‌ردووکیان ده‌نووسم: (هایدگر: ص 3-4 ادم شار: ص: 29-30).

¹ هایدگر: ص: 4، ادم شار: ص: 30.

لهوئیدا دهیدۆزیتهوه و ئهوهمان بۆ دهردهکهوئیت که دروستکردن و نیشتهجیبوون له بنهمادا ههر ههمانن. "له ئینگلیزی کۆن و ئهلمانیدا وشه‌ی دروستکردن (buan) بهمانای نیشتهجیبوون و مانهوه‌ی له شوئینیکی تایبته بهکار دههات. مانای پهسه‌نی کرداری (bauen) که ئیستا بهکار نایهت، بریتیه له نیشتهجیبوون"¹.

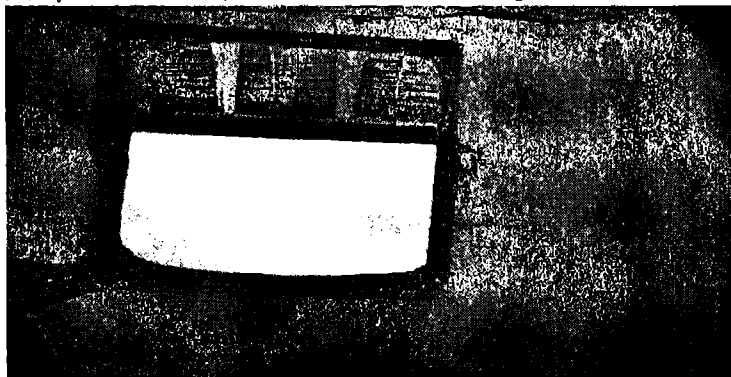
نیشتهجیبوون بۆ هایده‌گهر په‌یوه‌ندی هه‌یه به دۆخی مروقبوونهوه له‌سه‌ر زه‌وی. کاتیک ئیمه ده‌لئین (من ههم) و (تۆ هه‌یت) به‌و مانایه‌یه من نیشته‌جیم و تۆش نیشته‌جییت. "ئه‌و شیوه‌ی بوونه‌ی که تۆ هه‌یت و من ههم و دۆخیکی که ئیمه‌ی مروقب له‌سه‌ر زه‌وی هه‌ین، (Buan) نیشته‌جیبوونه"². به‌لام نیشته‌جیبوون له خۆیدا چیه‌؟ هایده‌گهر بۆ وه‌لامی ئه‌م په‌رسیاره ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ زمان. وشه‌ی (Wunon) له ساکسونی کۆندا و وشه‌ی (Wunian) گۆتیکی ههمان مانای وشه‌ کۆنه‌که‌ی (bauen) به‌ واتای مانه‌وه و نیشته‌جیبوونیان هه‌یه. به‌لام وشه‌ گۆتیکیه‌که به‌ شیوه‌یه‌کی راشکاوتر پیمان ده‌لئیت که ئه‌م مانه‌وه و نیشته‌جیبوونه چۆن ئه‌زموون ده‌کریت. (Wunian) واته‌: کامه‌رانی، گه‌یشتن به‌ ئارامی، له

¹ هایدگر: ص: 5, ادم شار: ص: 30-31

² هایدگر: ص: 6, ادم شار: ص: 31

ئاسودەييدا ژيان¹. بەمجۆرەش نىشتەجىبوون شىوازىي
ئاسودەژيانى مرقۇقە لەسەر زەوى. هايدەگەر
دەنووسىت لە ئەلمانىدا: "وشەي (friede) بە ماناى ئارامى
وشەي (das Freie, das Frye) بە ماناى ئازاد و وشەي
Fry بە واتاى: لە ئەماندا بوونە لە ھەر جۆرە زيان و
ھەرەشەيەك... لەم پروەيشەوہ نىشتەجىبوون بە ماناى
كەوتنە ئارامىيەوہ. واتە پانتايى ئازادىي لە ئارامىي
دەروونىدا، ھەر شتىك لە سرووشتى خۇيدا دەپارىزىت.
تايبەتمەندىي بنەمايى نىشتەجىبوون، كە نىشتەجىبوون لە
گشتىتى خۇيدا پەرچ دەكاتەوہ، ئاگالىبوون و
پارىزگارىكردنە"².

(دەلاقەي مېنبەرى مزگەوتى ئومەركومەت كە بەسەر ھەردوو چىاي بەرامبەرىدا دەپوانىت)

¹ هايدگر: ص: 8-9، ادم شار: ص: 33

² هايدگر: ص: 9، ادم شار: ص: 33

نىشتە جىبوون بە واتاي جىگىربوون لە شويندا. بە ماناي
 دروستکردنى فەزايەك بۆ ئارامى و ئاسوودەيى بوون تا
 خۇمان لە ھەر جۆرە زيانىك بپاريزين كە زەوتكەرى
 ئاسوودەيى و ئاراميمان بىت. بۆيە ھايدهگەر
 نووسىويەتى: "پەيوەندىي مرۆف لەگەل شوين و
 لەوئىشەو بە فەزاو، تايبەتمەندىيەكى ريشەيى
 نىشتە جىبوونە. پەيوەندىي مرۆف بە فەزاو، شتىكىتر نىە
 بىجگە لە نىشتە جىبوون كە بە شىوہيەكى بنەمايى شوينى
 بىرکردنەوہيە"¹. لىزەشەو، وەك لە وشە كوردىيەكەشدا
 ئەو مانايە دەگەيەنيت: "(نىشتە جى بوون) تايبەتمەندىي
 بنەمايى بوونە. تايبەتمەندىيەك كە مرۆفە مەرگىنەكان بە
 شىوہيەكى سازگار لەگەلدا دەژين"².

بەمجۆرەش، بوون لە نىشتە جىبووندا خۆي بەرجەستە
 دەكات و ئەمەش ئەو شوينەيە كە ئاسوودەيى و
 بىرکردنەوہ تيايدا دىنە دى.

مرۆف بۆ ئەوہى بە ئاسوودەيى بژى و لەويدا بىر لە
 ژيانى خۆي بكاتەو، پىويستى بە نىشتە جىبوونە، بۆيە
 ھەموو ھەولتيكى بۆ دروستکردن و شوينبەخشين بە فەزا
 و گەپانى بۆ دۆزىنەوہى شوينتيك كە تيايدا نىشتە جىي

¹ ھايديگر: ص: 20، ادم شار: ص: 42

² ھايديگر: ص: 24، ادم شار: ص:

بیبت، گه‌پان و هه‌و‌لدانه بۆ ئه‌وه‌ی ژیان و بوونی خۆی تیدا ئیداره بکات و به ئارامیی مه‌عنه‌وی خۆی بگات. به‌مجۆره‌ش هه‌موو نیشته‌جی‌بوونیک نیشانه‌یه‌کی رۆشن و به‌رجه‌سته‌ی بوونه، بوونیک که مرۆف ده‌زانیت چاره‌نووسی تیایدا مه‌رگه. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئه‌و بیر له نیشته‌جی‌بوون ده‌کاته‌وه وه‌ک ئه‌نجامیکی بیرکردنه‌وه‌ی له شوین دروستکردن¹.

که‌واته نیشته‌جی‌بوون و دروستکردن لیکدی جودا نابنه‌وه، لیره‌شه‌وه‌یه که هه‌موو نیشته‌جی‌بوونیک له شویندا، هه‌و‌لدانی مرۆفه بۆ خۆدۆزینه‌وه و به‌ده‌سته‌هینانی شوناسی خۆی له په‌یوه‌ندیدا به شوین و مرۆف و بوونه‌وه‌ره‌کانی‌تره‌وه²، دوا‌یئه‌وه‌ی ئه‌و مرۆفه ئه‌و شوین و دیاردانه له ئه‌زموونکردنی خۆیه‌وه به ده‌روونیده‌کات و له یادوه‌ریدا هه‌لیانده‌گریت. هه‌لگرتن و پاراستنی ئه‌و ئه‌زموونه به‌ده‌روونیکراوانه له و کاته‌دا بۆ مرۆف به سوودن که له شوین و کاتی دیکه و ژیر باری هه‌لومه‌رجی دیکه‌دا، بوون و ژیانی ده‌که‌وینه

¹ ناصر براتی، فرزاد زرین قلم: ملاحظاتی در رابطه زبان، فرهنگ، ادراک و محیط انسان ساخت. بررسی پنج حوزه معنایی به مثابه متن. تهران: انتشارات پرهام نقش.

1392، ص: 118

² سیوه‌یلی: شوین و شوناس، 2015، ل: 87

مهترسییه وه و ئەو دهیهوئیت به دووباره سازدانه وهی بوونی خۆی له سه ر بنه مای ئەو ئەزموونانهی پیشتر به ده روونیکردوون، له مهترسی بپاریزیت و ئەو بۆشاییه ی که وتۆته نیوان بوون و خۆیه وه، به دووباره نیشته جیکردنه وهی خۆی له یادوه رییدا، پر بکاته وه. ئەمه ش ئەو دۆخه یه که حاجی قادر به سهختی ئەزموونی کردوه و نه بوونی مایک بۆ نیشته جیووون و دۆزینه وهی شوناسی خۆی له په یوه ندیی به جیهان و بوونه وه، خستوئیتیه بهرده م هه ره شه یه کی بهرده وامی هه سکردن به بی مالی و بی نیشتمانی و وه رسبوون له و شوئینانه ی که بوونی ئەویان تیدا به ده ست نایه ت و ناتوانیت وه ک شوئینکی ئەمین بۆ بوونی خۆی بیریان لیکاته وه. دا برانی بیرکردنه وه له شوئین وه ک شوئینی دروستکردن بۆ نیشته جیووون و له وئیشه وه بوونیک له ئاسووده یی و ئازادیدا، له هزر و بیرکردنه وهی حاجیدا ئەوهنده بهرجه سته یه، هه رکات بیر له خۆی ده کاته وه وه ک که سیک و وه ک کوردیک، ئەم راستیه وه ک درکیک له رۆحی هه لده چه قیت. ئەو بۆ ئەوه ی (مالیک/ نیشتمانیکی)، یان ماله نیشتمانیکی هه بیت، ئەزموونکی ئەوتوی نیشته جیووون شک نابات جگه له وه ی له یادوه ریی خۆیدا هه یه تی. به لام ئەم ئەزموونه هه میسه

ئەو دابراڭە بىر دەخاتەوہ كە ئەو لە نىوان بىر كوردنەوہ و دروست كوردنى مال/نىشتىماندا ھەستى پىدەكات. بە شىكى دىكەى ئەم كىشەيەى حاجى، لە رىگەى گاستون باشلار و تىگەيشتنى ئەوہوہ بۆ پەيوەندى نىوان مال و نەستى مروّف، تىدەگەين.

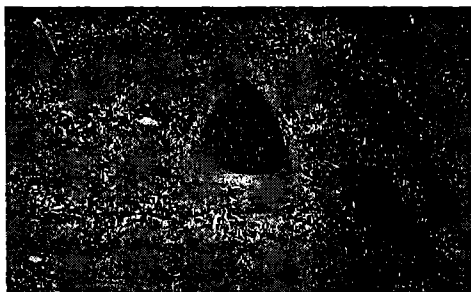
باشلار: مال و نەست.

بە پىي لىكدانەوہكانى باشلار، ناڭاگىي ئىمە لە مالد شىوہ و ناوہرۆكى خۆى وەر دەگرىت. چونكە (مال پەناگى خەونەكانى ئىمەيە و مال پشتىوانى خەونىنە. مال ئەو توانايىيە بە مروّف دەبەخشىت لە ئاسوودەيىدا خەون بىنىت. ھزر و ئەزمون بەتەنيا بەھا مروىيەكان ناپارىزن، بەلكو بەھاكانى پەيوەست بە خەونىنەوہ، نىشانەى قوولى مروّفانەن).¹

ئاسوودەيى لەو شوينەوہ دەستپىدەكات كە ماله. مال لىزەدا ھەر جىيەك نىە بۆ ھەوانەوہى جەستەيى، بەلكە پىكەينەرى ئەو كەشەيە كە مروّف تىايدا (ئىستا) و (پاردوو) و (داھاتوى) دەژى. باشلار دەنوسىت: (پىويستە ئەوہ پىشاندەين كە مال گەورەترىن ھىزگەلى

¹ گاستون باشلار: بوئىقاي فضا، مترجمان: مريم كمالى و مسعود شيربجە. تھران، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، چ دوم، 1392، ص: 46.

پېكېتېنېرى ھزر، يادوھرى و خەونى مرؤفە. پابردوو، ئىستا و داھاتوو، بزاڧىكى جۆربەجۆر بە مال دەبەخشن، كە جاروبار پووبەپووى يەكتر دەبنەو، گاهى پىكدادان و گاهىكىش دەبنە بزوينەرى ژيان).¹

بەمجۆرەش،
دوایئەوھى رەحمى
دايك لە پووى
بايۇلۇژىيەوھ چىژى
يەكەم شوينى
ئاسوودەيى تىكەل بە

بوونى مرؤييمان دەكات و ئەمەش دەبىتە ھوى ئەوھى كە بەشىوھىەكى نائاگايى بۇ ھەمىشە شوين و جىئە تايبەتییەكانمان لەلا شيرين بيت و عەودالىان بين و خۆمان لەسەر شوينە ماتەريالى و رەمزيیەكان بدەين بە كوشت، ئەوھ مال، يەكەمین لانكەى پاژەندى بوونى رۆحییانەى ئیمەیە: (مرؤف پىتشئەوھى فرى بدريتە ئەم جیھانەو، لە بىشكەى مالدا دەنویت. لە خەونىنين و خەيالکردنەوھى ئیمەدا، مال لانكەىەكى گەورەيە. ژيانىكى

¹ گاستون باشلار، بوطقای فضا، پىشوو، ل: 47.

باش له توپکلی پاریزگاریدا گهرم ده بیته وه، له ئامیزی مالدا).¹

بهم پیوه رهش، په یوه ندیی مال و مروڤ، په یوه ندییه کی برده و امانه و هه میشه ییه، په یوه ندییه کی نیه له گه ل ته من و شوینگوړکی و ئاواره یی و بیتمالی، به مانا پروته که ی، کو تایی پی بیتت. مال له مروڤ دایه و مروڤ له مالدا مروڤانه یه و ده بیته مروڤی ته واو. هه ربویه شه ده سه لاته تو تالی تار ییه کان یه که مین شوینیک که خاپووری ده که ن ماله. به عسیش ئه مه ی له گه ل کورد کرد و به مهش بووه میراتگری کی دیکه ی ئیمبراتوییه ته کانی ناو میژوو، له وانه ش عوسمانی. پروڤانی مال، به زور گواستنه وه ی

مروڤ و سوتاندنی مال و گونده کانی.²

به لام راپیچکردنی مروڤ له شوینیکه وه بو شوینیک، کوچ و

¹ گاستون باشلار: بوطیقای فضا. هه نه ی، ل: 47.

² له باره ی ئه م په یوه ندیی و ناچارکردن و به زور راگواستنه ی مروڤ له دنیای ئیمدا و چونیتی مامه له کردنی مروڤ له گه ل شوینه به زور بو راگویزراوه که ی و به ره مه یئانه وه ی شوین له لای مروڤی به زور راگویزراوی کورد، بروانه ماسته رنامه که ی - د. مراد حکیم محمد، ئاکامه کومه لایه تییه کانی راگواستنی کورد له عیراق ۱۹۶۳-۲۰۰۳، سه نته ری لیکولینه وه ی ستراتیجی، سلیمانی ، ۲۰۰۵، که یه که م توژیئنه وه ی زانستییه ئه م په یوه ندییه ی به شیوه یه کی ورد شییکرد بیته وه. به داخه وه پیموایت له کاتی گفتوگو که دا ئه و به شه یان (به زور) پی لابرده بو!

ئاواره‌ی، هیچیان پیگه و جیگه‌ی مال له ناخی مرۆف و له بوونی ئەودا له‌ق ناکەن. مرۆف له هەر شوینیک بیت و له هەر جوگرافیا یه‌کدا ژیان بباته سەر، له ناخی خۆیدا مالتیکی سەرەتایی و هه‌میشه‌یی خۆی هه‌یه. وه‌ک باشلار دهنوسیت: (ئەو ماله‌ی که تیایدا له‌دایک دهبین، له پشت گشت ئەو به‌ها باشانه‌ی پارێزگاری‌کردنه‌وه، پر دهبیت له‌و به‌ها خه‌ون پێوه‌بینراوانه‌ی ته‌نانه‌ت پاش

جیه‌یشتنیش، مال وه‌کخۆی دهمینیت)¹.

به‌مجۆره‌ش، مال له شوینیکی مادیه‌وه دهبیته شوینیکی مه‌عه‌وی و له یادوه‌ریدا هه‌مان کاریگه‌ریی له‌سه‌ر بێرکردنه‌وه و ره‌فتاری مرۆف و خه‌ونه‌کانی هه‌یه، که له ژیا‌نی کرده‌بییدا هه‌یه‌تی: (مال، کۆمه‌له

خه‌یالیکه، ئەو به‌لگه و وه‌همانه به‌ مرۆف دهبه‌خشیت، که

¹ گاستون باشلار: بو‌طیقای فضا. ل: 57

بۇ مانەۋە و (بەرگىرى و بەردەوامى (پ. س)، پىئويستى پىئانە. ئىمە لە عەودا ئيماندا بەدۋاى واقىعەۋە، خەيال لەم پىتە دەكە يەنەۋە. دەستىنىشان كىردى ئەم خەيال اتانە، بىرىتە لە ۋەسفى كىردى پۇخى مال، كە بۇخۇى ھەر ھەمان دەروونىشىكارى مالە¹.

بۇيە باشلار ىش ۋەك ھائىدەگەر، لەم شىكىردنەۋە ۋر دەيدا بۇ پەيۋەندى مال و مرۇف، يان شوين و ناخ، كاتىك دىتە سەر دىئاي ھەنووكە و پەيگىرى ئەم پەيۋەندىيە دەكات، نائومىد دەبىت. لە دىئاي ھاۋچەرخ و مۇدىرنىدا، كە سەرەتاكانى ئەم دىئايە لەۋ كاتەۋە دەستىدەكات و شارى ئەندازىارى و پلانپىژكراۋ بەپى پىۋەرە ئابوورى و مادىيەكان، پەيدا دەبن. پەيۋەندى مەعنەۋى و ناخەكى مرۇقىش بە شوينەۋە درزى تىدەكەۋىت. ئەۋەش دەبىتە پىكەۋتىك لە ژىانى حاجى قادردا، كە پىك لەۋ سەردەمەدا ئاۋارە دەبىت، كە مۇدىرنىتە رەنگدانەۋەى خۇى لەسەر سىمى شار و پەيۋەندى مرۇف بە شوينەۋە جىدەھىلىت، پاشئەۋەى لەسەرەتاكانى سەدەى نۆزدەھەمدا كۆلتوورى كشتوكال و شىۋەژىانى سىروۋشتى، پىگەى خۇى بۇ شىۋەژىانى شارى چۆل

¹ كاستون باشلار: بو طيقاى فضا. ل: 58.

دهکات. له ناوه‌پراستی هه‌مان سه‌ده‌دا، هاوسه‌نگی دانیش‌توان تیک‌ده‌چیت و زۆرینه‌ی دانیش‌توان له‌شاره‌کاندا نیشته‌جی ده‌بن.¹

له‌ژیر کاریگه‌ریی ئه‌م گۆران‌کاریانه‌دا به‌ناوی پیش‌که‌وتن و مؤدیرنیه‌وه، که‌هه‌ر زوو پ‌پیش‌کیان له‌ریگه‌ی ئه‌ده‌بیات و (پۆمان و جه‌ریده) وه‌ده‌گاته ئه‌سته‌مبوول، ولاتیکی وه‌ک به‌ریتانیا، له‌دوو‌رگه‌یه‌کی دووره‌ده‌سته‌وه‌ده‌بیته‌ناوه‌ندی ئیمبراتوریه‌تی جیهانی.² بیگومان هه‌ر زوو ئه‌م بزاقی پیش‌که‌وتنه، که‌په‌گورپیشه‌ی خۆی له‌هزری فه‌لسه‌فیی و ئومیده‌وارانه‌ی فه‌یله‌سووفه‌رۆشنگه‌ره‌کانی وه‌ک پۆسو و کانت و هیگل و مارکسه‌وه، وه‌رگرتبوو، به‌وه‌ی که‌بروایان وابوو میژوو له‌به‌ره‌وپیش‌چووندایه‌و ئه‌قل‌جله‌وی ئه‌م پیش‌که‌وتنه‌به‌ره‌و ئازادیی مرۆف ده‌کات، کیشه‌کانیشی ده‌رکه‌وتن و نائومیدی وه‌ک به‌شیک‌ی دیکه‌ی مؤدیرنیه‌ خۆی پیش‌اندا.³

¹ ویسلی کورت: زمان و مکان در داستان مدرن. ت: فرناز گنجی و د. محمد باقر اسماعیل پور. تهران، اوند دانش، چ، اول: 1391 (2012)، ص: 22.

² هه‌مان سه‌رچاوه، ل: 22

³ له‌باره‌ی چه‌مکی پیش‌که‌وتن له‌فه‌لسه‌فه‌ی رۆشنگه‌ریدا، بروانه‌سیوه‌یلی: نیشزه‌مینه‌کانی سه‌ره‌له‌لانی بزاقی فه‌لسه‌فه‌ی رۆشنگه‌ریی له‌ئهورپا. له‌گۆفاری براهه‌تی. ژ. 25، پاییزی 2002، هه‌ولیر

له ولاتیکى وهک بهریتانیا و له سایه‌ی گواستنه‌وه له شیوه‌ژیانی کشتوکالییه‌وه بۆ پیشه‌سازی له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا پرویدا، هیشتا ئه‌و سه‌ده‌یه کۆتای پینه‌هاتبوو، که په‌یوه‌ندی ولاته‌که له‌گه‌ل ئه‌و میلله‌تانه‌ی له دوورییه‌وه ده‌ژیان، بووه په‌یوه‌ندییه‌کی پر کیشه و ئالۆز، ئه‌گه‌ر نه‌گوتری دوزمنانه. شاری له‌ندهن هه‌روهک مالکولم برادبری ده‌نووسیت: نه‌ک هه‌ر (به شیوه‌یه‌کی به‌رجه‌سته بووه سیمای شاره‌گه‌وره‌که‌ی مؤدیرنیه‌) ¹، به‌لکو بووه شاره‌سته‌مکاره‌که‌ی کۆلۆنیالیزمیش که گۆرانیکی گه‌وره‌ی له په‌یوه‌ندی مرۆف و شویندا به‌دیھتا. بۆیه له‌م په‌یوه‌ندییه‌دا رۆلێکی سه‌ته‌مکارانه‌ی بینى نه‌ک هه‌ر به‌سه‌ر شارانی تری ئه‌و ولاته‌وه، به‌لکو بووه سیمبول و پایته‌ختی سه‌ته‌مکاری به‌سه‌ر ولاتانی دووره‌ده‌ستیشه‌وه.

ئهمه‌ش هاوکاته به سه‌ره‌لدانی ئیمپریالیزم و کۆلۆنیالیزم، که پریشکی ئه‌م گۆران و پێشکه‌وتنه، پاشتر به‌ر ولاتی حاجی قادریش ده‌که‌ویت و له ئاستیدا ناره‌زایه‌تیش ده‌رده‌بریت:

له به‌غدا بۆچی خورما بیت و له‌یموون

¹ ویسلی کورت: زمان و مکان در داستان مدرن، پیشوو، ل: 23.

له بۇ دەرمان له شار بى پۇنى زهيتوون
له دهورى كوللى باغى شارى كۆيى
دوسه د بن دارى زهيتوونى به جۆيى
(ديوان، ل: 254)

يان بۇ پهواندنه وهى بچووكى دنيا له خه يالدانى كورديدا
و متمانه گيژرانه وه بۇ ههستى كورد له ئاست ئه و وينايه ي
له سهر جيهان بۇى دروستبووه، له و ريگه يه شه وه
بچووك پيشاندانى دوو پنتى داگيركارىي كوردستان، كه
تاران و ئهسته مبولن: حاجى به شيويه كى ره تكه ره وانه
دهنووسيت:

يه كتان نه چوونه گهر دش وا تيده گن له دنيا
ههر پادشاهى رومه و شاهى عه جه م له تاران
(ديوان، ل: 97)

حاجى له و بارودوخه دا ئاواره ي شوين و ولايتك ده بيت
كه له ميژه بۇ لاسايي كوردنه وه و خوگونجان دن له گه ل
دنياى نويى، دهوله تى عوسمانى دهستى كوردوه به
پرؤسه ي (ته نزيما ت)¹. پرؤسه يه ك نه ك ته نيا چاكسازىي

¹ بۇ تيگه يشتنى زياتر له كرنكىي سه رده مي ته نزيما ت، له ناوخوى سيسته مي ئيدارىي
و دهسه لاتي عوسمانيدا، كه پيش چوونى حاجى قادر بۇ ئهسته مبول دهستى بيكر دبوو
و ئه نجامه كانيشى له ماوه ي مانه وه ي حاجى قادردا به باشى دهرده كه وتن، بروانه: پۇل
دؤمؤن: سه رده مي ته نزيما ت (1839-1878). وه رگيژراني له فره نسويه وه: نه جاتي
عه بدوللا، هه وليز: ده زكاي چاپ و بلاكردنه وه ي ئاراس، چاپى يه كه م: 2008،

ده‌کرد له په‌یوه‌ندیه‌کانی مروّف و ده‌سه‌لات و په‌روه‌رده و به‌رپوه‌بردنی سیستمی سولتانیدا، به‌لکو ده‌ستکاریه‌کی ریشه‌یی شاریکی وه‌ک ته‌سته‌مبولیښی ده‌کرد، که حاجی تیایدا ده‌ژیا¹. لیره‌وه، حاجی که به‌ ټومیډی زانست و پیشکه‌وتنه‌وه خه‌ونی خوی له‌سه‌ر شون، (نیشتمان) هه‌لده‌چنی و ده‌بینی و خه‌یالی به‌ ټازادیه‌وه له‌ ریگه‌ی زانسته‌وه لیده‌دا، ته‌وه‌شی ده‌بینی که‌چون سیستمی داگیرکاری عوسمانی بوخوی له‌ په‌له‌قاژه‌دایه‌ تا به‌هوی ده‌ستگرتن به‌ هه‌مان زانست و پیشکه‌وتنه‌وه، هه‌م خوی له‌ کیشه‌ ناوخوییه‌کانی بپاریزیت و لاسایی ته‌ورویا بکاته‌وه، هه‌م زانست و پیشکه‌وتنیش بکاته‌ ټامرازیک بو چه‌وساندنه‌وه و ژیرده‌سته‌بیکردنی زیاتری میله‌تانی ژیر چه‌پوکی خوی. لیره‌وه‌یه که‌ له‌ هه‌لوښته‌ دووفاقیه‌ی حاجی له‌ ټاست دنیای (پیشکه‌وتوو، زانست و نووسین و جه‌ریده‌ و پښمان)، له‌ لایه‌که‌وه و له‌م کاتانه‌شدا ده‌ستگرتنی به‌ په‌وتیکي هزری ټایینی و نه‌ریټگه‌راییه‌وه، له‌ولای

به‌تابیه‌تی ته‌وه‌ی په‌یوه‌ندیی به‌ شاره‌کان و ته‌سته‌مبوله‌وه هه‌یه له‌ لاپه‌رده‌کانی 78-85.

¹ له‌به‌شیکي دیکه‌دا باسی ته‌وه‌ ده‌که‌ین که‌ چ گورانکاریه‌ک له‌سه‌رده‌می ناواره‌یی حاجی قادر له‌ ته‌سته‌مبولدا پرویداوه، که‌ پیمانوايه، ده‌بو له‌ ته‌زمونی شیعرییدا په‌نگبداته‌وه.

دیکه وه، تئده گهین. حاجی قادر، به شینکی زوری ئەم ئازار و بیروکانه، له شیوهی (قسه یه کم ههیه) ئاراسته ی خه لکی شار و لادی و لاتی خوی ده کات و وه کئه وه ی بیهوی له ریگه ی ئەو قسه یه وه بلیت: نابین ئیمه ش به و دهرده بچین. هه لویستی حاجی له م ده قهیدا پروونکه رهوانه و له ئەزموونه وهیه، ئەزموونیش ئەنجامی ژیانیکه، بۆیه حاجی ده ستپیشخه ری ده کات له وه ی که وهرگر، به گه مه ی تینه گات:

(قسه یه یه کم مه لئ بئ ته جره به یه باو جوودی ئەوی نادانه له لای وه ک گه مه یه مو قته زای ئاب و هه وای خاکی دیاری پۆمه ئەهلی سوتاوی مه یه، به سته یی ئاوازی نه یه حا کمی ریگری مه عموره یه، قازی دزی پۆژ وزه را و وکه لای گورگه، په عییه ت گه له یه سالیکی ریخه ئەگه ر شیخه ئەگه ر مینخه، له وی شیخه هه ر کامی نه دا تا دهمری هه ر ده ده یه زانی و شاریب و لۆتی ده گرن، والی ده لئ: به ری دهن پاره یی خوی دایه، چ عه ییکی هه یه هینده بینگانه له ئیسلامن و ئەحبابی فه رنگ مو تته قی دیوه له لایان، مو ته شه پریع شه وه یه زولمیان عامه له سه ر عاممه، په عییه ت فه وتا

تو مه که مه نعی عه و امیل، که خه تایی گای بنه یه
 هه ر له شا تا به گه دا تووشی یه کیکی نابی
 لئی بپرسی به حه قیقه ت بلئی: جه ددم ئه مه یه
 لازمه ئه م غه زه له وه ک غه زه لئی بیکه نه به ر
 هه ر وه کوو "حاجی" ئه گه ر شاره، وه گه ر دیه که ده یه)،
 (دیوان، ل: 146-147)

ده مه ویت که میک له نه گو ترا وه کانی ئه م ده قه پامینین:
 کووی ده قه که هه ولدانیکی ورده بو به دراماتی ککردن و به
 دۆزه خکردنی شاری ئه سته مبول و پیشاندانی حاکمان
 وه ک زالم و گهنده ل و خه لک و عاممه ش وه ک
 سته ملیکراو. له پرووی ئه خلاقیه وه، هه لویستی حاجی له
 ئاست ئه م دوو به ره یه دا دوویات ده کاته وه: ره خنه له
 ئه ویان و پشتگیری له میان. هه موو ئه مه ش وه ک
 نامه یه ک ئاراسته ی خه لکی شار و لادینی کوردستان
 ده کات.

(قسه) ده بیته سه ره تایی شیعه ره که، که ده بیت بکریت.
 فۆرمیکی ده ربړینی زمانی به وشه و ده نگ خووی
 به رجه سته ده کات. قسه یه ک له دلدایه و له
 بیرکردنه وه دایه و ده بیت بکریت و ماته ریالیزه ببیت.
 قسه که ش له خوړا نه هاتوه و له (ته جره به) وه یه.

قسەكەر لە تەجرەبەو، لە ئەزموونی سوڤرەكتيفانەى خۆيەو قسەيەك دەكات، بۆ ئەوانەى (دانان، دەزانن ئەمە بە واتاى چى بەلام ئەوانەى (نادان)ن بە گەمە و گالتەى ليكەدەنەو. پرووى حاجى لە لادىيى و شارىيە وەك لە دوا بەيتيدا هاتووە. حاجى دەيەويت ئەزموونىكى تايبەتى خۆى بگشتينيت، كە ئەمە پىچەوانەى ئەزموونە و ئەزموون هەميشە ئەزموونى تايبەتە. بەلگەى ئەزموونەكەى قسەكەيەتى كە دەيكات.

پروانگەيەكى ژينگەناسى دەبىتە دەستپىك: كاريگەرىي ژينگە و دەوروبەر پەنگدانەوەى لەسەر پەفتار و بىركردنەوەكانى مرۆف هەيە. ژينگە بۆتە هۆكارى ئەم واقعە و ئەو جۆرە مرۆفەى بەرھەمەيناو! بەو پىنەش ژينگە و ئاو و هەواى ديارى رۆم، يان ئەستەمبوول و دەخوازيت دانىشتوانەكەى (ئەهل)، بە مەى و خۆشگوزەرانى و بەستە و ئاواز ژيان بىنە سەر. ئەمەش لە پروانگەى حاجىيەو، تۆنىكى سووك دەداتە ئەو ژيانەى لەوى دەكرىت و ئەو بەچاوى كەم و نزم لييدەپروانىت.

بەم تىپروانىنە لە هەمان كاتيشدا پەتكردنەوەى مۆدىرنيزەبوونىكى لاسايكەرەوانە و پروالەتتية كە پاساوى واقعىكى تال و ستەمكارانە ناداتەو. پاشان

يەككە يەك پىشتەملى كۆمەلىك كەس و خاۋەن پىنگە دەگرىت و رېسۋايان دەكات. سەرەتا لە حاكمەوہ دەستپىدەكات و بە رېگرىي ئاۋەدانى (مەعمورە)ى ناۋ دەبات. دژايەتى حاجى بۇ دەستەى حاكمان شتىكى ئاسايى و چاۋەرۋانكراۋە، چونكە ئەو ھەرگىز نەيتۋانىۋە بۇ يەك چركەش بىت، قىنات بەخۆى بكات ددانى خىر بە عوسمانىيەكاندا بنىت. بەلام حاجى لە كاتىك و سەردەمىكدا ئەم حاكمانە بە رېگرى مەعمورە ناۋ دەبات، كە برىارى پرۆسەى تەنزىمات بۇ چاكسازىي و مۇدىرنەكردنى ولات، بە تايبەتى شارى ئەستەمبولل لە لوتكەى خۇيدايە. ئەم برىارە كۆتايى سىيەكانەۋە، واتە پىش سىي و چەند سالل بەر لە چوونى حاجى قادر دەستپىنكردۋە و لەسەردەمى ئەۋدا (دۋاى 1864)، بەرھەمەكانى بە تەۋاۋى بەرچەستەبوون و ھەر ئەم حاكمانە و چەندان كەسىترىش بەرپۆەيان بردۋە¹. دەستەى دوۋەم كە حاجى ھىرشىيان دەكاتە سەر، قازىيەكانن. پىشترىش لە شىعەرى دىكەيدا ھىرشى توندى كردۆتە سەر كاراكتەرىي و قازى و بە (ماكەر گى)ى ناۋبردۋە:

¹ بېروانە: دۆمۈن: سەردەمى تەنزىمات. ل: 82-83

خۆت حاكمى ئەم مەسئەلەيە كەي دەبىي وا بىي
پىرى وەكوو تو "ماهى" ھەبىي و ماكەرى گا بىي
(ديوان، ل: 162)

لە پال ئەمانىشدا (وەزىر و دادوەرەكان (وكەلا) بە گورگ دەچۆينىت. دوايئەوھش دىتە سەر شىخەكان و بە ساليكى (پىخ و بدە) ناويان دەبات. شىخەكان بەوھدا لە حاكمان و قازى و وەزىر و دادوەرەكان جيا دەكرىتەوھ، كە دەستەيەكن راستەوخۆ لە ناو سىستەمى دەسەلاتدا نىن. بۆيە لە ھەرەمىيەتى پىداھاتنەخوارەوھ سووككەرانەكەي حاجيدا بۆ پەيكەرى سىستەمەكە، ئەمان دىتە پىزى خوارەوھ. پاشان نۆرەي (والى) دىت و بە كەسىكى (پىشووھۆر) ناوى دەبات و بەمەش دەچىتەوھ ناو پەرخنە لە پىكھىنەرانى سىستەمەكە.

لەدواي ئەمە دژوازيە ھەمىشەيەكەي حاجى خۆي بەرجەستە دەكاتەوھ. حاجى كە لە چەندىن شوين ھەر بەھۆي بە نوينەركردنى چىن و تويزەكانى وەك شىخ و مەلا و دەرويش و والى، ھىرشى كردۆتە سەر ئەو فۆرمە ئايىندارىيەي بۆخۆي لىي وەرس بووھ، لىرەدا بە دوو بەلگە عوسمانىيەكان لە دژى ئىسلام تاوانبار دەكات، كە بۆخۆي لە ھەردووكاندا ھاوبەش و شەرىكە! بەلگەي يەكەم ئەوھەي ئەمانە (بىگانە لە ئىسلامن) و بەلگەي

دووهمیش ئەو هیه که (ئەحبابی فەرەنگن). بۆیه مۆتتەقی (له خواترس) له لایان بۆتە دیو و پەیرەوکاری شەرع (مۆتەشەریع)، بۆتە مۆتەکه. حاجی بۆخۆی له چەندین شوینی شیعرهکانیدا، له لایه کهوه هیرش دهکاته سەر ئەو دەسته و تاقمانه‌ی له کۆمه‌لگادا نوینه‌رایه‌تی ئیسلام ده‌که‌ن له‌ویش‌ه‌وه ره‌خنه له دینه‌که خۆی ده‌گریت، له‌لایه‌کی‌شه‌وه وه‌سفی فەرەنگ و ئەوروپا ده‌کات و پێشکه‌وتنه‌که‌یان به (ئیعجاز) ی پێغه‌مبەرانه داده‌نیت:

ئە‌ی خه‌ریکی پ‌موز و راز و نیاز

ئە‌وروپا فه‌ننی گه‌یوه‌ته ئیعجاز

(دیوان، ل: 189)

لێره‌دا رێک پێچه‌وانه‌ی کردۆته‌وه، چۆته سه‌نگه‌ریی ئایینه‌که‌وه و هیرش ده‌کاته سەر عوسمانیه‌کان له‌به‌ر ئە‌وه‌ی لاسایی ئە‌رووپا ده‌که‌نه‌وه، له کاتی‌کدا بۆخۆی هه‌میشه دا‌وای له کورد ده‌کرد، پشت بکه‌نه شیخه‌کان و ریگای زانست و خوێندن بگرنه به‌ر که ده‌ستکه‌وتی فەرەنگن. ئە‌م هه‌ل‌وێسته فه‌نده‌مه‌نت‌آلیسته له شیعی‌ری حاجیدا که‌مه، به‌لام هه‌یه.

ئە‌و وینه‌یه‌ی حاجی له‌م ده‌قه‌دا له‌سەر سیسته‌می عوسمانی بۆ کورد ده‌یکێشیت، به‌لام حاجی ده‌یه‌ویت وه‌ک وینه‌کی‌شانی واقعی‌ی شاری ئە‌سته‌مبول بیاخاته

روو، له وهدا كورت ده بیته وه كه هه موو ئه م كه مایه سی و گنده لیبه خه تای (گای بنه یه)، واته سولتانی عوسمانی له سه ره وه ی هه ره مه كه. كه چه قی ده سه لاته. گای بنه خوی له کاتی گیره کردندا ده كه ویته نیوان گایه کانی تره وه، بویه زور هیواشتر ده جوولیت، هیزی ئه و له زور جولانیدا نیه، به لكو له وه دایه كه ئه وانیتر به ده وریدا ده سوورینه وه.

هه رچه نده وینا کردنه كه ی حاجی بو سیسته می عوسمانی و به چه فکردنی سولتان له شیوه ی گای بنه تیایدا، وینا کردنیكه له زهینییه تیکی كشتوكالییه وه هاتووه، به لام له پینکانی مه به سه ته كه یدا و ته واو کردنی ره خنه له كوی سیسته مه كه، جوانکارییه کی ده گمن هه یه. له به یتی پیش كو تاییدا، حاجی ئه مانه به بی ئه سل و فه سل ناو ده بات و به بیژی یان زول، ده یانداته قه له م: هیچیان ناتوانن بلین ئیمه كئ با پیرمانه، كه ره هه ندیکی سایكولوژیی و ده روونی حاجی له به رامبه ر عوسمانیه كاندا ئاشكرا ده كات. به لام جه ختکردنه وه ی حاجیش له سه ر نه سه ب و ته بارناسی و ره چه له كدوژیی، له رو شنیرییه کی عه ره بیی ئیسلامیه وه هاتووه.

کیشەى ئەم پەيامە، کە حاجى فەرزى دەکات: خەلکى
شار و دىنى کوردستان بىکەنە بەر بۆ لىوہ فېربوون لە
چىدايە؟

پەيامى ناو دەقەکە لەگەل ئەو واقعەى باسى دەکات
لانىکەم لە پرووى ميژووييەو، وىک نايەتەو. حاجى لە
شارىکى زۆر پيشکەوتووى سەردەمى خۆيداىە و ئەو
باسى شارەکە ناکات و باسى دەستە و تاقمگەلىک دەکات.
سپىنەوہى شويناىەتى شارەکە و لەبىربردنەوہى، بەلام
زەقکردنەوہى ھەندىک دەموچاو وەکئەوہى ئەوانە
گوزارش بن لە شوينەکە، ناکۆک و بريخستىکى ناراستە.
خستە پرووى قسەيەک کە بەرەنجامى ئەزموونىکى تايبەت
و کەسىيەت، بە نيازى گشتاندى بەسەر شارى و
لادىدا، ناکۆک دىتەوہ لەگەل لۆژىکى ئەزموون. بۆيە
پىدەچىت چەند شتىک لەمەدا کارىگەرييان ھەبىت:

يەکەم) ئەو چىن و تويزانەى حاجى وەک رەمزى
دەسەلاتى عوسمانى و دژە ئىسلام رىزيان دەکات، ھەر
ھەمان ئەوانەن کە لە کوردستانىش ئەو لىيان وەرس
بوو. ئەو بە ويناکردنى کوردستانەوہ لە ئەستەمبووليش
رەخنە لە ھەمان ئەو دەستە و تاقمانە دەگرىت. ئەمەش
ئەوہ دەر دەخات کە ئەزموونەکەى حاجى پيشىنەيە، نەک
ئەزموونىکى نوئى لە ئەستەمبوول. حاجى ويناى

کوردستانیانهی هه مان ئەم دەسته و تاقمانه به سەر
 هاو شتیه کانیاندا له ئەسته مبول دەسه پینیت.
 دووهم) یا ده بیت حاجی ئەم شیعره په یامه ی له سهره تای
 چوونیدا بو ئەسته مبول نووسیبت، که هیشتا هیچ
 شاره زایی و ئەزموونیکی ئەوتوی له شاره که دا نیه و
 شاره که ی نه ناسیوه. یان ئەوه تا به پشتگو یخستنی
 ئەزموونی نویی له و شاره دا، درێژه به هه لویسته
 پیشینه کانی خوی له سهر عوسمانیه کان ده دات.
 له گه ل ئەم دژوازیانه شدا، هیزی شیعره که له وه دایه که
 حاجی سهره تا تیگه یشتنیککی زانستیانه و ژینگه ناسی و
 کاریگه ریی ده و روبه ری ژیا نه کی ده کاته پیوه ر بو
 پیشاندانی چۆنایه تی کومه لگا. پاشان وینایه کی
 هه ره میانه ی سیسته می ده سه لاتی عوسمانی ده کیشیت و
 خودی سولتان ده کاته چه قی که موکوپیه کان و
 تیگه یشتنیککی شیکاریانه له سیته می عوسمانی ده خاته
 پوو. ئاشکرای ده کات حاجی له مانای ئاوه دانی
 تیگه یشتوو و به رگری له (مه عموره) ده کات له
 به رامبه ر (که لاوه) و ویرانه دا. له وه تیگه یشتوو که
 ئەرکی وه زیر و وه کیل چیه بویه ره خنه له
 که موکوپیه کانیان ده گریت. ئەمه ش ئەوه پوونده کاته وه

که حاجی رۆشنیرییه کی سیاسی و دهوله تدارییانه ی هه بووه.

ئهم زهینییه ته رهخه نییه بو ئیمه گرنگی حاجی یه کجار ده باته سه ره وه. رهخه یه ک که کۆمه لگا وه ک یه که یه کی سه رجه مگیر ده بینیت و ناته واوییه کان له په یوه ندیی نئوان به شه کانی سیسه ته مه که دا ده بینیت، نه ک به جیا. پینگه و ئه رکی ده ولت و به رپرسه کانیشی له ئاست کۆمه لگادا باش ده زانیت و هر له بهر ئه وهش رهخه ی توندیان لیده گریت. پاشان ئه وهش گرنگه که حاجی له په یامه که یدا ناوی (شار) و (دئ) ده هینیت و وه ک دوو شوینی جیا ته ماشایان ده کات، به بی ئه وه ی مافی وه رگرتنی په یام و زانیارییه کاتی به نایه کسانی له نئوان خه لکی شار و لادیدا دابهش بکات و یه کئیکیان به گرنگتر له ویتتر بزانیته، ئه مهش ئه وه ده خاته پرووی حاجی له مرؤف: (هاوولاتیه) نه ک چین و دهسته یه کی تاییهت. هه موو ئه مانهش که رهسته ی شییکردنه وه ی نوین له سه ر حاجی قادر.

با بگه رپینه وه سه ر شییکردنه وه که ی باشلار، له و خاله دا که چۆن مؤدیرنیته ده ستکاری په یوه ندیی نئوان مرؤف و شوینی کرد و په یوه ندیی به گۆرانیکه وه یه، که حاجی قادر تیایدا ئه زموونی ئاواره یی خوی ته ی ده کرد، باشلار پییوايه ئیدی په یوه ندییه رۆحیی و مه عنه وییه که ی مرؤف

به شوین و مال‌هوه، له پچراندایه و چیتەر مال شوینیک نیه که تیایدا به ئاسوودهیی بگات. ژیان له جیاتی ئهوهی په یوه ندییه کی مه‌عنه‌ویی مرۆف بیته له‌گه‌ل شوین و ده‌وروبه‌ر، له‌سایه‌ی ئه‌و گۆرانه‌دا ده‌بیته په‌یوه‌ندییه‌ک، که تیایدا مرۆف رۆده‌چیت به‌ره‌و قولایی گۆره هه‌نده‌سییه‌که‌ی خۆی. له‌م په‌یوه‌ندییه‌دا، مال ره‌گوریش‌ه‌ی خۆی به‌ زه‌وییه‌وه له‌ده‌ست‌ده‌ات و په‌یوه‌ندیشی به‌ ئاسمان‌ه‌وه له‌ هه‌لکشان و به‌رزبوونه‌وه‌ی رپوت و هه‌نده‌سیانه‌دا کورته‌ده‌بیته‌وه به‌بی ئه‌وه‌ی هه‌یج فه‌زیله‌تیک به‌ بوونی مرۆف به‌خشیته¹.

ئهم گۆرانه له په‌یوه‌ندی مرۆف به‌ شوین و له‌ده‌ستدانی فه‌زای ژیان‌ه‌وه، که حاجی له شێوه‌ی سه‌ره‌تاییه‌که‌ی خۆیدا له ئه‌سته‌مبوول ئه‌زموونی ده‌کرد، بۆ ئه‌و ته‌واو به‌رجه‌سته و ده‌رده‌دار بووه. له‌لایه‌که‌وه شوینی یه‌که‌می خۆی له ده‌ستداوه و له‌لایه‌کیتریشه‌وه، بی شوینی و ئاواره‌یی بوونی ئه‌وی خستۆته مه‌ترسییه‌وه. بۆیه به‌ رپوونی له ئه‌زموونی شیعریی حاجیدا، که ئاشکراکه‌ری ئه‌زموونی ژیانیتی له نێوان دوو به‌ر‌داشدا، به‌ته‌واوی هه‌ست به‌و مه‌ترسییه‌ ده‌که‌ین:

¹ گاستون باشلار: بوطیقای فضا. پیشووتر، ص: 68-69.

سه وادی ئه عزمی "قوسته نته نییه"
گه لئ بئ ناوی کرده سه دری ئه عزم
به دهستوور و به قانون و نیزامی
خودا وایکرد که سووری کرد به ماته م
(دیوان، ل: 83)

رۆمی وه کوو به نی موون که س پشتیان پی نه بهستی
که وتوونه داوی خویمان، سه رگه شته ماون و چهیران.
(دیوان، ل: 96)

له رۆما گه ر مه تاعی بی ته ماعی
به خو پایی بدهن هیشتا گرانه
(دیوان، ل: 136)

وهک له م نمونه دا ده رده که ویت، حاجی ئه و ژینگه یه که
له ئه سته مبول تیایدا ژیاوه و سه رده می ورده ورده
مؤدیرنبوونی ئه و شاره یه، وهک به شیک
له لاسایی کردنه وهی عوسمانییه کان بۆ ئه وروپا و دنیای
ئه و سا پیشکه وتوو، په تده کاته وه. سیمبوله کانی ئه م
پیشکه وتن و گۆرانه وه کئه وهی حاجی له سیمای رۆمیدا
ده بیینیت، بریتین له (دهستوور و قانون و نیزام) و له
شيعره که یشیدا (قسه یه کم هه یه) ئه م نمونه فراوانتر

دەكات بە گەرانەوہی بۆ ئاكارى باوى كۆمەلنىك تويژ و دەستەى سياسى و كۆمەلايەتى و دەيانكاتە نمونەى دزيو تا ميللەتى خوى چاويان لينەكات و بوى نەبنە پيشنمونه.

حاجى بەشيۆەيەكى گشتى لەرپىگەى رەتكردنهوہى شينوازي ژيانى (رۆمياىنە- ئەستەمبووليانە)وہ، لاسايىكردنهوہى ئەوانيش بۆ ئەوروپا رەتدەكاتەوہ و ئەو شيۆەژيانە بە ئالۆز و پر گرى دەبينيت كە چۆن بۆتە هۆكارى سەرلينيكيچوون و بوون بە داو و سەرگەشتەيى بۆ رۆمىيەكان هيناوہ. بۆيە ئەوہى لە رۆما ھەر شتيكى خۆش و چيژبەخشت بە خۆرپايش بتدەنى هيشتا ھەر گرانە. چونكە ھەمووشتيك پيچەوانە بۆتەوہ و ژيانى مادىي بەسەر ژيانى رۆحىي و مەعنەويدا بالادەستە و ژيان وەك دوكانىكى سەودا و مامەلەى ليھاتووہ و چاكە و خراپە پيۆەر نين:

"ئەبوو زەرپر" مالىكى دنيايە ليژە
ئەوى "غازى" ھەيە ساحيب "قرانە"
ئەگەر توججارى حاجى پارە بينە
مەتاعە نىك و بەد، دنيا دووكانە
(ديوان، ل: 136).

پاشان حاجی، وەرگر، یان خوینەر و ئیمه سەر پشک
دەکات لەوہی بۆ داہاتووی خۆمان، وەک کورد، کامیان
ہەلدەبژیرین:

لە بۆ عوقبا بزانیە کام بە کەل دئی

ئەتۆ موختاری ئیستا لەم میانە

(دیوان، ل: 136)

بیگومان لە (موختارکردنی تاک) دا وەکئەوہی حاجی
گوزراشی لیکردووە، باوەرھینانیکی راشکاو بە مۆدیرنیته
و دەرچوون لە نەریتی ئایینی باو، کە مەرفۆف (ئیجبار)
دەکات، ھەبە. بەلام دواجار ئەوہی لای حاجی
سەررشتەبە، گەرانیوہی بۆ فۆرمە تەقلیدیەکە و ناکۆکە
ھەمیشەبیبەکە ی ھزر. ھەموو ئەمانە سەرەتای ئەو
ھەستکردنە حاجیبە بە داہران و پارچە پارچەبوونی
جیھانی نوێ و مۆدیرن لە دەرکەوتە ئەستەمبوولییەکەیدا،
کە چیتەر لە پوانگە ی حاجیبەوہ مەرفۆف ناتوانیت وەک
شوینیکی پیروۆز و وەک چەقی جیھان ئەزموونی بکات و
پیروۆزی خۆی لە دەستداوہ. ئەستەمبوول بۆ حاجی،
مەرفۆقیەتی بەرہو پنتیکی سەرەکیی و پیروۆز ئاراستە
ناکات و نمونە ی پارچە پارچەیی جیھانی مۆدیرنە، نمونە ی
بە جەھەننەمبوونی جیھان و سەرەتاکانی بی شوینی و
دوایین ھەولدانەکانی مەرفۆقیکی وەک حاجیبە بۆ

به‌رهمه‌مهی‌تانه‌وه‌ی نیش‌تیمان و شوینی راسته‌قینه له زمان
و خه‌یال و یادوه‌ریدا.

په‌یوه‌ندی حاجی و شوین، یان مال لیره‌دا کوتایی
پینایه‌ت:

وشه‌کانی په‌یوه‌ست به مال و بی مالی، وه‌ک شوینی
یه‌که‌م، له شیعی حاجیدا که‌م نین، چ به مانای مال، یان
هر مانایه‌کی دیکه‌ی مه‌جازی وه‌ک بیرخسته‌نه‌وه‌ی مال
به‌کاری هیتابن: (دار، دهر، کونج، خانه، بی‌خانه، کولبه،
مال، خانی، بی‌خانی)، به‌لام به‌هیچ شیوه‌یه‌ک ئەم وشانه
ناچنه چوارچیوه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کی قوولی حاجییه‌وه به
مال وه‌ک شوینیکی تاییه‌ت. ئەم وشانه له‌وه که‌متر و
په‌هه‌ندی مه‌عنه‌وییان له‌وه لاوازترن، که بتوانین له
رێگه‌یان‌ه‌وه ئەزموونی حاجی له مالدا به‌رهمه‌بیتینه‌وه. ئەم
وشانه له شیعی حاجیدا، نه‌ک هر ته‌نیا ئاماژه و
وه‌سفی مال وه‌ک شوینی حه‌وانه‌وه و ئاساییشی
ده‌روونی نین، به‌لکو به‌کاره‌یتانیشیان له چوارچیوه‌یه‌کی
لاوازی په‌یوه‌ستبوونه‌وه‌دان به مال:

(کوت کوت و تیکه به تیکه‌م بکه‌ن و بمده‌نه سه‌گ
جیگه‌مه له‌م به‌ر دهره نارۆم به جنیو و به‌کوته‌ک)

(دیوان، ل: 76)

(ئهی بی‌نه‌زیر و هه‌متا هر توی که به‌رقه‌راری)

بئ دار و بئ دیاری، بئدار و پایهداری)

(دیوان، ل: 150)

(له شهوقی شه معی پوخساری له بیمی ته عنی ته غیاری

له کولبه ی سینهی ناری دهستوتی دل به بیدهنگی)

(دیوان، ل: 155)

(یه عنی هر مالن کرابی بؤ خودا

که عبه یی عه لیا یه بؤ زیکر و دوعا)

(دیوان، ل: 203)

(وهسه تی پانی پازده رۆژ رییه

پر له ره شمال و خانه و دئییه)

(دیوان، ل: 211)

له ئه نجامی وردبوونه وه له دیوانه که ی حاجی و به
شییکردنه وه یه کی خیرای ئه م نمونانه ی ناوهیتانی مال،
وهک شوینیکی تایبته، له ئه زمونی شیعی حاجیدا، به
ته واوی ئه وه مان بؤ روونده بیتته وه، که بوونی مال وهک
یه که م شوین له ژیانی حاجیدا به گشتی نادیاره و هیچ
ههستیک، یاده وه رییه ک و ئه زمونیک له م شیعرانه دا نیه،
که به لگه بیت له سهر په یوه ندیی حاجی به ماله وه، که
وهک زوربه ی شوینناسان جهختی له سهر ده که نه وه،
گرنگییه کی تایبته ی هه یه له پیکهاته و شوناسی
تا که که سدا. (مال کۆله که ی شوناسی ئیمه وهک تا که که س
و ئه ندای کۆمه لگایه و شوینیکه بؤ نیشته جیپوون)،

ههروه‌ها: (مال له مانا قووله‌که‌ی خۆیدا هه‌ستیکی پابه‌ندبوونه به ژینگه‌یه‌کی تایبته، که ئه‌گه‌ر ته‌واوی ئه‌و چه‌مکانه‌ی سه‌روکاریان له‌گه‌ل شوین هه‌یه، (له‌گه‌ل مالدئا)، به‌راووردییان بکه‌ین، گرنگیه‌کی ئه‌وتۆیان نیه. مال پنتی ده‌ستپیکردنی جوله‌یه‌که‌ بۆ ده‌ستبه‌سه‌راگرتنی جیهان).¹

به‌مجۆره‌ش ئه‌وه‌ی له‌یه‌که‌م ویستگه‌ی هه‌ستیاری ژیا‌نی حاجیدا ده‌بیینریت، ونبوونی مال و ئه‌و رووداوانه‌یه‌که‌ بوونی مال، وه‌ک پنتیکی سه‌ره‌تا بۆ ده‌ستبه‌سه‌راگرتنی جیهان، به‌رجه‌سته‌ ده‌که‌ن.

له‌م رووه‌وه، ئه‌زموونی حاجی له‌ سه‌ره‌تای ده‌ستپیکردنی ژیا‌نیدا، چه‌مکی مال، شوینی تایبته له‌ حاجی ده‌ستینیه‌وه و رووداوه‌کانی وه‌ک مردنی باوک، داییک و گه‌وره‌بوون له‌ مالی ئه‌وانیتر و پاشان ژیا‌ن له‌ناو مزگه‌وت و حوجره و شوینگورکی حاجی له‌ شوینه جیاوازه‌کانه‌وه بۆ شوینی دیکه، ئه‌مه‌ وی‌پرای کیشه‌ کۆمه‌لایه‌تی و جیاوازییه‌ هزریه‌کان له‌گه‌ل که‌سانیت‌ر و پیگه‌ی به‌رزی حاجی له‌ کۆمه‌لگای سه‌رده‌می خۆیدا به‌ هۆی زیره‌کی و خۆسه‌پاندنه‌که‌یه‌وه، هه‌م پالنه‌ری ئه‌وه‌ن

¹ ادوارد رولف، مکان و بی مکانی، ص: 52، 53

حاجی کوردستان جیبهیلیت و هم به مانایه ک
سهندنه وهی ئاساییش و ههستی قولی ئهون به
شوینه وه. هه موو ئه مانه، حاجی دهخه نه پیگه یه کی
ئه وتۆوه، که له شوینه نوییه که ی، وه پَس و بیزار بییت،
که بۆخوی سه ره تابه که بۆ گه پان به دوا ی شویندا، له
نۆستالیژیا و دووباره به ره مه ی تانه وه ی له خه یال و
زماندا.

نۆستالیژیا، یان دهردی دوری:

لیژهدا پیویسته ئه وه به یاد به یتمه وه، وشه ی نۆستالیژیا،
یان ههستی غه ربی له شیعری حاجیدا زۆر به هیزه، که
راسته وخۆ په یوه ندی هه یه به بیرکردنه وه ی زۆر له مال
چ وهک شوین و چ وهک سیمبوولی ئارامی و
ئاسووده یی.

ئهم وشه یه (Nostalgia) یه که مجار له سالی 1678، به هوی
قوتاییه کی بواری پزیشکی له سویرا، که ناوی (یوهانس
هۆفهر) بوو، بۆ وه سفکردنی نه خوشییه ک به کار هات، که
نیشانه کانی ئه وه نه خوشییه، بریتیبوون له (بیخه وی، بی

ئىشتىيائى، دلەخورپە، تا و بەتايبەتیش بىرکردنەوہى زۆر
لە مال¹.

چەمكى نۆستاليزيا، لە دوو وشەى يۇنانىيەوہ
دروستکراوہ، وشەى (nostos) کە بەماناى گەرانەوہ بۆ
شوین، وەک (مال)، و وشەى (algia) کە بە ماناى رەنج و
ئازارچەشتن دیت². سەرچەمى ماناکەى دەبیتە: ئازارى
دوورى، يان دەردى غوربەت.

بەمجۆرەش، نۆستاليزيا ھەستىكى خەمبارانەيە لە ئاست
شوین و لە ھەمان کاتدا دلخۆشبوونىكى دەردمەندانەيە
بەو شت و کەس و شویتانەى رابردوو، کە تاکەکەس
پەيوەندیيەكى قوولى لەگەلياندا ھەبووہ و ئىستە لىيانەوہ
دوورہ. ئەمەش سۆزىكى گەرمە لەئاست رابردوودا.
کەسى نۆستاليزىک لە رىگەى يادکردنەوہ و قسەکردنى
زۆرەوہ لەبارەى رابردووہوہ بەشيوەكى خەمبارانە،
بەدواى گىرەنەوہى خۆشى و چىژىکەوہيە، کە لە
باسکردنى ئەو شوین و کەس و شتانەوہ ھەستىپىدەکات.
ئەمەش لە پىتاوى ئەوہدا کە ئەو بۆشايىيە لە بوونى

¹ ادوارد رلف: مکان و بى مکانى، ص: 55.

² http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=nostalgia

خۇيدا پر بکاتەو، که تیایدا دەژی و له ئەنجامی دووری و غەریبەتەنییەو تیکەوتووه.

له رابردوودا توێژەران، نۆستالیژیان وهک دۆخیکی نهخۆشی نیگەتیف ته ماشا دهکرد، بهلام هیدی هیدی ئەم تیگەیشتنه چوارچۆیهکی پۆزهتیفی بهخۆیهوه گرت و نۆستالیژیا وهک دۆخیک دەبینرا، که مرۆفی دووره نیشتمان پیوستی پێهتی بۆ ئەوهی بتوانیت رابردو ببهستیتەوه به ئیستاوه و لهم رێگەیه شهوه، مانا به ژیانی هه نووکهیی خۆی ببهخشیت، ئەمه جگه لهوهی توانای ئەوهی بداتی رۆوبه رۆوی ترسی ههستکردن به مهرگ ببیتەوه¹. نۆستالیژیا پرکه رهوهی درزیکی قووله له کهسایهتی و شوناسی تاکه که سدا به هۆی بیرکردنهوه و قسه کردن له باره ی رابردووه وهک فهزایهک که شوین و کهس و شتهکان و یادگارییهکانیان لهخۆی دهگریت.

ئهم ههسته و ئەم دۆخه له شیعری حاجی قادردا به زۆری دەبینریت. حاجی بۆخۆی وشه ی نۆستالیژیا به وشه ی (دهردی دووری) ناودهبات و له وهش گهیشتووه که ئەم دهرده جگه له سه بووری و دلدانهوه، شتیکی دیکه ی لێهه رهه م نایهت، حاجی نویسیویهتی:

¹ <http://www.southampton.ac.uk/nostalgia/>

به سەد قەيد و حەواشی دەردی نووری

بەیانى ناکرئ غەيرەز سەبووری

(دیوان، ل: 245).

حاجى قادر لە گەپانەویدا بۆ پارێدوو هەمیشە شوین، چ شوینی سرووشتی، چ شوینی کۆمەلایەتی و چ شوینە کۆلتوووریەکان و شوینی خودی و تاییەت، بەسەر دەکاتەو و ناوی کەسان و ئەو جیگایانە دەهینیت، کە بۆ ئەو پێکەرەوێ ئەو بۆشاییەن کە لە ژيانى غەریبیدا تێیکەوتوو. لەناو ئەو شتانەشدا، شوین، گرنگییەکی تاییەتی خۆی هەیه و چێژیکى تاییەت دەداتە حاجى و عیزەتی نەفس و لە خۆپازیبوون و متمانەى بەخۆبوونی بەهێز دەکەن. جگە لە قەسیدە بەهارییەکەى (دیوان، ل: 38-47)، کە سەراپا نوستالیژیای شوین و دیمەنە سرووشتییەکان تیايدا بالادەستە، هەر وەها قەسیدەى (لە مەیدانى بەهار، ل: 247-252) کە وەسفی نوستالیژیانەى شارى کۆیی یە، دەقەکەشى بە ناوی (وەرە سەیری بزانه لاوی کۆیی، ل: 252-257) و کە دەچیتە خانەى نوستالیژیای کەسانەو، چەند نمونەیهکی دیکەش لە شیعەرەکانى دیکەیهو، ئەمەمان زیاتر بۆ رووندەکاتەو.

حاجی لەم نمونانەدا، کوردستان و خاکی کۆیی و شۆینەکانی دەورووبەری لە مانا جوگرافیاکەیان ڕووتدەکاتەو و مانایەکی نۆستالیژیکیان بەبەردا دەکات و جارێک دەیانباتە ئاستی ئەفسانە و پیرۆزی و بەهەشتەو و جارێکیش بە جۆریک ئایدیالیزەیان دەکات، کە نمونەیان نەبێت. هەندێ جارێش هەستی نۆستالیژیانەى حاجی ئەوەندە بەهێزە کە دووری لە کوردستان و کۆیی، سەرچەم گۆی زەویی، یان: (ئەرزى لێدەکاتە (زیندان) و زۆر جارانیش شیوەنیان بۆ دەگێرێت، ئەمە جگە لەوەی بێک جارانیش بەراووردیان دەکات بە شۆینگەلێکی بە ناوبانگ کە بۆخۆی نەیبینوون، بەلام لە جوانی و پێگەدا ناوبانگیان هەیه، ئەمەش لە پیناوی ئەوەدا کە فەزلی شۆینە نۆستالیژییەکان و بەدەر و نینبوو و بە جەستەییووەکانی خۆی لە یادوەریدا، بدات بەسەر شۆینە ئەفسانەیی و میژوووییەکاندا و شۆینەکانی کوردستان بەرز بکاتەو و بۆ سەر ئاستی ئەو شۆینانە:

لە غۆربەت بە شاھی لەبیر ناکرێ

زەمانی جوانی و یادی ولات.

(دیوان، ل: 60)

لهم بهیتهدا ئهوهی خستوته روو، که مرؤف له غوربهت
 بیته (پادشا)ش، ناتوانیت سهردهمی گهنجی که هه مان
 یادی جارانی ولاته، له بیر بکات. کهواته ههم پاشایهکی
 خه مبار و ههم ئهوهش که ئیستاکی پیر بووه و له دووره
 ولاتیه له شعره کهدا ههیه، لهوهش گرنگتر ئهوهیه که
 دووره ولاتی ئهگهر مانایهکی هه بیته ئهوهیه که مرؤف
 لیوهی یادی ولات دهکاتهوه. ئه مهش نۆستالیژیایه..
 ههر لیژه هه تا دهشتی به ههشت ئایینی لاجان
 ئاهسته برۆ نهک وهکو دیوانهیی ههرزه

غهریبی غوربهتی کردم به ئهوتان

سه راپا ئهرزی لی کردوومه زیندان

(دیوان، ل: 240).

که چووینه (سینگوره) سینه م گری بهست

وهکو (قه ندیل)ی سه رگهردان، وهکو مهست

(دیوان، 244)

له خۆم ئاگر هه لئیم وهک (چنارۆک)

له چاوم گریه دهر بئ وهک (حه مامۆک)

به سه د قهید و حه واشی دهردی دووری

به یانی ناکری غهیرهز سه بووری

(دیوان، ل: 245)

لهم نمونانهدا شوینهکانی رابردوو ناوه پوکی
نوستالیژیانهی هزری حاجی پیکدههینن و دهیهویت به
یادکردنهوه و ناوهینانین، ئیستای خوی که دووره
ولاتیه، پرپکاتهوه لهمانا بو بوونی خوی.

گۆرپه رهج (ههوار)

له رۆژی (10/5/2016) و پاشتریش چهند جارێک، سهردانی گۆرپه رهج و گوندهکانی دهوروبهری و ئه و شوینانه م کردوو که حاجی قادر باسیانی کردوو، تهانته سهردانی مهزارگهی ئومه رگومهت و گۆرستانه که شمان کرد¹. بۆ شوینیه لگرتنی ئه و شوینانهی حاجی قادر له شیعه رهکانیدا ناویان دهبات، به پنیوستیم زانی رووپیویکی مهیدانی زۆربهی ئه و شوینانه بکه م و تهانته سهردانی گۆری گریمانهرای فاته خانی دایکی حاجیشم کرد².

¹ سهردانهکانی من و تیمیکی دۆکیومهنتاری له که نالی کوردستان 24وه، به مه بهستی به ره مهینانی فیلمیکی دۆکیومهنتاری بو له سه ر ئه زمونی حاجی قادری کویی. ئه م فیلمه وهک کاریکی هاوبهشی ئه کادیمیای کوردی و ئه و که ناله پشکهش دهکرت. بۆ ئه و مه بهستهش چهند جارێک له مانگی 5ی 2016داو له رۆژانی: (10، 12 و 16/5/2016)دا و پاشانیش له خزمهت هونه رمهندی کورد (مامۆستا عه دنان که ریم)، له رۆژی 17/6/2016دا چومه ته وه کۆی ئه و شوینانهی به پنی دیوانه که، حاجی ناوی هیناون.

² له باره ی دلناییم له وه ی ئه و گۆره گۆری فاته خانی دایکی حاجی قادر بیت، هیچ به لگه یه کی نووسراو له سه ر گۆره که ی نیه، جگه له گیزانه وه زا ره کیه کان. ئه وه نده نه بیت که کیلیکی بچووک له ژیر چهند دره ختیکی لولپچدا به که شیوه ی سه ما کردنی به دره خته که داوه و ئه وه ی لیده خویندریته وه که ئه م دره ختانه له په یوه ندیی به پیشینه ی بیرو رای ده ره بندییه کانه وه، مانا و گرنگی خۆی هه بیت. دره خته کان له بنه تیروو ده چن به لام وهک دره خته کیویه کانی کوردستان، بلند و به ردار نین. گۆرستانه که کۆن و تابه ته به تیره ی دره بهندی و شوینی گۆره گریمانهرای که ی دایکی حاجی ده که و یته پنتیکی به رچاره وه.

به پیتی گیزانه وهی میژوونووسان و ژیاننامه نووسانی
 حاجی قادر، ئەم شاعیره له گوندی (گۆرقره ج)، له
 پوژئاوای شاری کۆیی، سالی 1815 له دایکبووه¹.

(وێنەی گۆرقره ج له کتیبه کەسی م. عەبدولستار تاهیر شەریف وەرگیراوه)

له دهستنیشانکردنی سالا کهدا زۆربه یان کۆک نین، به لام
 به دهگهمن نه بیته، له په نهجه نوماکردنی شوینی
 له دایکبوونیدا کۆکن و ئەوهش گوندی گۆرقره رهجه².

¹ بروانه: نوسراوه کانی ره فیه قهیلی، عه لادین سه جادی، مه سعود محمه د، مارف
 خه زنه دار و ...

² بۆ نمونه: که ریم شارهزا له کتیبی: (کۆیه و شاعیرانی دا)، (1961)، ل: 20
 ده نوسیت حاجی له کۆیه له دایکبووه.

بەمجۆرەش يەكەم شوين كە حاجى ئەزموونى كوردبىت،
 گۆرۈقەرەج و دەوروبەرىيەتى، كە بە هيچ شىۋەيەكىش لە
 شىعەرەكانىدا ناوى نەھىتاۋە.

ۋنبوونى گۆرۈقەرەچ لە يادۋەرىي شىعەرىي حاجى قادردا،
 بەماناى ئەۋە نىيە ژىنگەي گۆرۈقەرەج و دەوروبەرى ديار
 نەبىت. شوينى ئەم ھەۋارە و ھەۋارەكانى دراوسىي
 لەسەر چۆمىك، كە ئىستا وشك بوۋە و سەرچاۋەي
 ئاۋەكەي كانىيەبەھارە و ئاۋى ئەشكەۋتەكانى
 بەردەمىيەتى، بەلاى چەپدا ھەلكەۋتوون.

لەبنار لوتكەي (تەكەلتوۋ) كە ۋەك بەرزترىن چىاي
 بەردەم گوندى گۆرۈقەرەچ خۋى دەنۋىنيت و لە چالايى
 گوندىكەۋە ديار نىيە، چەند ئەشكەۋتىك ھەن، كە لە كۇندا

بۇ حەۋانەۋەي ئاژەلداری و ژيانی خاۋەنەکانیان بەکار
هاتوون¹.

(لوتکەي چيای ته که لتوو)

ئەم ئەشکەوتانە و کانیاۋەکانی ژیر و لایانەۋە، سەرچاۋە
ئەو چۆمە بوون که به دۆلیکی پینچاوپینچا دەرواته

¹ وەکنەۋەي له زاری (لاله ئەحمەد سمیلي ئۆمەرگومەت) بیستم، تەنیا له سنووری گۆرپەرەج ئەم شاخانە هەلکەوتوون که هەموویان ئەشکەوتیان تێدایە و ئەو ئەشکەوتانە شوینیکی گرنگی خۆپاراستن و ئاژەلداری تیرەي دەر بەندی بوون. لەبەر هیزشی بیگانە و سوپای بەعس لەم دواپێدە، ئەوانە ئەو ئەشکەوتانەیان بەکار هیناون بۆ مانەۋە. کاتیکیش دابەزیونەتە خوارەۋە بۆ ناو دەشتایی دۆل و زەویەکانیان، تەنیا قۆخەل و (کۆتان)یان، له شیۋەي هەواردا دروستکردوۋە و پینشتریش سوودیان له رەشمال وەرگرتوۋە، که حاجی قادریش باسیکردوۋە. ناوی شاخەکان و ئەشکەوتەکانیان له سنووری گۆرپەرەج: (شاخی که وردینان، شاخی جوله که، شاخی که ورعەلا، شاخی بز ن لەر. شاخی که ورکۆز، شاخی خدر میرەم، شاخی بز نەل، شاخی شیرۆزەن).

خواره‌وه تا ده‌گاته‌وه به پروباری کویښ. له‌ناو ټه‌و
دول‌ده‌دا و له‌ گویي پروباره‌که چه‌ندین شویڼه‌واری
قوڅه‌ل و ویرانه‌ی مال و کوټان و گوندی بچووک به‌دی
ده‌کرین، که هه‌موویان له‌به‌ری نسې دروستکراون و
ده‌که‌ونه چالاییه‌وه له‌ گویي پروباره‌که و به‌ گردول‌که
ده‌وریان گیراوه.

شویڼی گورقه‌ره‌ج هیچ جینگه‌یه‌کی ټاوه‌دانی تیدا نه‌ماوه.
گونه‌که که له‌ کاتی خویدا هاوینه هه‌واریک بووه بؤ
ژیان و ټاژه‌ل‌داری هی‌ندی بڼه‌ماله‌ی تیره‌ی ده‌ربه‌ندی، که
حاجی قادریش سهر به‌ یه‌کټک له‌و بڼه‌مالانه‌یه.

وشه‌ی گورقه‌ره‌ج له‌ بڼه‌ره‌تدا لیک‌دراوه وه‌ک باسده‌کریت
له‌ (گوری قنجه‌)وه هاتووه. (قنچ، یان قنجه‌) ناوی کورپکی
هه‌رزه‌کار و خوښه‌ویستی خه‌لک بووه و له‌و شویڼه
مردووه و به‌خاک سپی‌دراوه¹. بویه ناوه‌که له‌ پیره‌وی
کاتدا، له‌ گوری قنجه‌وه بوته‌ گورقه‌ره‌ج. ټه‌گه‌ر وشه‌ی
گور بکه‌ینه بڼه‌ما، په‌یوه‌ندییه‌کی ټه‌م گوری قنجه‌یه به‌

¹ له‌ زمانی لاله‌ ټه‌حمه‌د و ټی‌دریس عه‌بدوول‌اوه له‌ رۆژی (2016/5/16)، له‌ گوندی
ټومه‌ر گومه‌ت.

شوینەكەوێ هەیه، چونكە بەرامبەر شوینەواری گوندەكە گۆرستانیک هەیه تایبەت بوو بە گۆری منداڵان¹.
هەلبژاردنی ئەو شوینە كە چالاییه، بۆ حەوانەو، جیتی
پرسیارە و زیاتر لە شوینی خۆشاردنهو دەچیت نەك
حەوانەو..

بەپینی نەریتی كوردەواری شوینی گوند، لە چیاكاندا،
دەكەوێتە بەرزایی و بنارەكانەو ئەم گوندە لە چالاییدایە
و لەلای راستەو نەبیت، ئاسۆی نیگا ئازادە، لە هەموو
لایەكانیترەو پێگەری سرووشتیی لە شیوەی تەپۆلكە و
بەرزاییدا بەری چاودەگریت. شوینی گوندەكە و مال و
خانووێكانی، بۆتە سەوزایی و چۆڵستانیکی زۆر، بەلام
بەردەمی گوندەكە و لیواری رۆوبارەكە ی چەند
درەختیکی تێدا ماون و ئەمەش نیشانە ی ئاوەدان ی
شوینەكە بوو. ئەو چۆل و بیشەلانی لە شوینی
گوندەكە هەستاو، نیشانە ی ئەوێهە كە خاکی ئەو شوینە
بەپیت و پێشتر جیگە ی ئازەلدا ی بوو و بەهۆی پەیین و
پاشەپۆی ئازەلانیو، زەوییهكە ی بەپیت بوو..

¹ پێشدهچیت، ناوێكە هەر لە بنەمادا گۆری قەرەچ بووبیت و بوونی گۆرستانەكە
كەوتبیتە پیش نیشتهجیبوونی تیرە ی دەر بەندی لەو ناوچە یه، ئەم ئەگەرە هەرچەندە
راستییهكی تێدایه، بەلام توانای سەلماندنی ئەستەم، چونكە بەلگە یەك نیه لەسەر
ئەو، ئەو مەلەبەندی ئەم تیرە ی دەر بەندی تێدایا حەواونەتەو، پێشتر ئاوەدان ی
بووبیت، مەگەر ئەو هۆستایانە ی كە سالانە گەرمیان و كوێستان و ولاتبیریان دەكرد..

دەرایی گونده که له لای سهرهوه، بهرده لان و له
 پشتیهوه و له باکور و بهرده مییهوه، گردۆلکهی بهرزن.
 له پوو به پوووی گونده که بهرزاییه که هیه که پاشماوهی
 گۆرستانیکی بچکۆلهیه بهو پییهی دریزی گۆرپهکان زۆر
 نیه و کیلهکانیشیان بلند نین. زۆر که من ئەو گوندانهی
 هینده گۆرستان له نزیکانهوه بیت. ناشزانم له بنهما و له
 شوینی سهرهکی خویان، له بهشی رۆژههلاتی
 کوردستان، پیش ئەوهی دهر به دهر بکرین، ئەم
 دهر بهندیانه گۆرستانی مندالهکانیان له کویی شوینی
 ژیان و حهوانه وه یانهوه، بووه. بهلام نزیکي گۆرستانی
 مندالان له شوینی حهوانه وه یان له کوردستانی ئەمدیودا،
 راستیه کمان پیده لیت: پیده چیت ئەمهش په یوه ندیی به
 بیرورای سۆرداری دهر بهندییهکان و ژیانی
 کۆمه لایه تیانهوه، هه بیت. ئەوان گۆری گهوره سالانیان له
 شوینی حهوانه وه جیا کردۆتهوه، بهلام مندالانیان له
 نزیکترین شوینی گوندهوه ناشتوون..

پهنگه هۆکاری ئەمه که مکردنهوهی ئەو ئازارهی ژنان و
 دایکانی جهرگ سووتاو بیت تاکو به نزیکیان گۆرستانی
 مندلهکانیان و له بهرچاوبوونی گۆرپهکانیان، دلنه واییهکی
 زیاتریان پیبیریت، به تاییهتی که ئەوانه زۆر جار له ههوار
 و گوند و کوخهکاندا له گهڵ مندالان و بهتهنیا ماونهتهوه.

هه موو ئەمەش وەك قەرەبوو كرنه وهی ئەو هه موو گیان
 له دهستان و دەر بە دەریه بیته كه ئەوانه له كۆرەوه
 ناچار بیه كه یاندا به سهریان هاتوو. به مجۆرهش، نزیکی و
 له بهر چاوبوونی گۆرستانه كهی مندالان، میكانیزمیکی
 بهرگری ئەوان بوو بیته بۆ بهردهوام ئامادهی
 به خشینه وه به منداله كانیان له ژیانی خۆیاندا.

گۆر قەرەج به بهراورد به گوندی چیاپی و ئاسایی له
 كوردستاندا، چه ندین جیاوازی ههیه. له وهدا كه
 پروباریک به بهردهمی گونده كهدا دهروات و کاریز و
 كانیاو گه لێك له پشت و لای چه پی گونده كه وه، له
 بهرزایی هه بوون و هه ن، شوینه كه له شوینی گونیدی
 نه ریتی كوردستان ده چیت، به لام به وهدا كه گونده كه
 پشتی له خۆره تاوی به یانیان و نسییه و كه وتۆته
 چالاییه وه و زهوی به راو له بهردهمیدا كه من، له گوندی
 ته قلیدی كوردستان ناچیت.

به شیوه کی باو، له ناوچه شاخاوییه كان گونده كان

ده كه ونه بنار و سه رووی
 چیاكان و پرو له پۆژ،
 به لام له دهشتاییه كاندا
 گوند به كراوه پی
 دروستكراوه. شوینی

گۆرقه رەج پتر لە شوینی خۆ حەشاردان دەچیت، تا
 حەوانەو، هەرچەندە تەپۆلکەکانی هەر چواردەوری، ئەو
 دلناییه بە مڕۆف دەبەخشن، کە شوینیک بوو
 توانیویەتی پاریزگاری لە دەستدریژی خەلکی نەیار
 بکات. هەر قووللەیهک و تەپۆلکەیهک وەکئەو
 سەنگەرێکی چاودیری بیت، کە گۆندەکە ی لە بەردەمدایە
 و دەشروانیته ئەو شوینانە ی لە گۆندەکەو نەدیون. کۆی
 ئەو گوند و ئاوەدانیهش کە تیرە ی دەربەندی پیکیان
 هیناوه، دەکەوێتە ئەمبەر پرووباری کۆیی و زیی
 بچووکهو، ئەمەش ئەوەمان زیاتر بۆ پووندەکاتەو کە
 بۆچی ئەوان شوینی چالایی و دۆل و ئەشکەوتیان بۆ
 حەوانەو هەلبژاردوو. وەکئەو سنووری ئاویی بۆ
 ئەوان وەک رینگریک و ابووبیت لە ئاست دۆژمندا.

هەر وەک گۆتم، لە پشت ئاواپیهکەو شوینی کاریز و
 کانی بەدی دەکریت. بەو بەریشییهو لە بەرزایی، زەوی
 و کانیو هەن. بە گشتی شوینی گۆندەکە دەکەوێتە
 دۆلێکەو، کە بەرفراوانە و دەوڵەمەندە بە گژ و گیاو
 گۆل و درەختی ژالە و چەندین پروووک و پنجی گیای
 جۆربەجۆر. بەلام داری بەردار و دارە کتوییەکان
 بەدەگمەن بەدی دەکرین. حاجیش بە دەگمەن باسی دار
 و جۆرەکانی کردوو، جگە لە هەنجیر و بەلالووک و

زېږهه نار و ئهوانيش له دوورې ئه م شوينه وهن. شيعرى حاجى ئه و كاتهى له ژير كاريگه رى به ريه ككه وتنى شوين و منداليه تى، پتر به ناوى گياو پووهك و گوول، ديمه نى ئاسمانى وهك (هه ور سه حاب و باران) به ناوبانگه و ئه م ناوچه ي گورقه ره جه ش به و ديمه ن و گژوگيا و كانياوانه دهوله مه ند. به ئاشكرا دياره خاكه كه ي به پيت و ديمه نه سرووشتيه كه ي جوان و تايبه ته. شيعره به هاريه كه ي به ته واوى پره له و ديمه ن و دهنگ و شوين و بونانه ي كه ئه زمونى حاجى له منداليه كى زوودا، ده به ستيت به م شوين و ژينگه يه وه. پاشتر له سه ر ئه م لايه نه قسه يه ك ده كه م.

به پي هه ندئ گيرانه وه، ده بيت حاجى قادر تاكو ته مه نى نو سالى¹، له و گونده دا مابنه وه پاش مردنى باوكى له منداليه كى زوودا، (فاتمه خان) ي دايكى ده بياته كوئى بو ئه وه ي بچيته به ر خوئندنى فه قئيايه تى له ژير ده ستى (مه لا ئه حمده ي ئومه ر گومبه تى). ئه م ته مه نه ش بو پيگه يشتووي هه ستى شوين و به ده روونى كردنى شوين له لاي مندال، گونجاوه.

¹ له وانه ش: مه سعود محمه د، به رگى 1، ل: 120

مرؤف له مندالييهكى زووهوه، تيگه يشتن و ئەزموونى
 خۆى له شوين، له يادوهريدا تۆمار دهكات. هەرچهنده
 حاجى ناوى زيدي خۆى نههيتاوه، بهلام ناوى ههندى
 شوين، ههوار و گوند و كهشوههواى گوندهكان له
 ئەزموونى ئەودا بهرچهستهن.

پهشمال:

بهمجۆرهش، مال له شيوهى خانوو، يان يهكه و
 قهبارهيهكى مادييدا له ئەزموونهكهى حاجيدا و له
 پهيوهنديى به مندالييهوه، تا راددهيهك، ونه. ئەو باس له
 پهشمال دهكات، نهك مال. پهشمال، شوينيكي كاتيه بۆ
 نيستهجييون كه هۆزه كۆچهرهكان، يان ئازهلدارهكان

به پئی گۆرانی وهرزه كان و گهرمیان و كوستانكردن بۆ
 حهوانه وه به كارى دههینن، كه بۆ ئهوان هه مان ئهركى
 مال و خانووى ههیه. رهشمال شوینىكى حهوانه وه و
 تینداژیانى كوچه ریانیه كه به شىكى ژیانى مروّف له
 مانگى یه كه مى به هاره وه تا كوئایى پاییز و هه ندىجار
 زیاتریش، مروّفه كان بۆ پاریزگار ییكردن له ئاژه له كانیان

و خوشرکردنى به رهه مه كانیان له شیرمه منى و هه ر
 شتىکتر، تیايدا ده میننه وه. پیده چیت ناوه که ش هه ر له م
 که شوه وه وایه وه هاتبیت، چونکه به شىكى رهشماله كان هه ر
 له به ن و خورى ئه و ئاژه لانه وه دروسده کریت، که
 كوچه ران به خویوان ده که ن و رهنگه که ی بۆر و تارىکه.

رەشمال يەكە يەكە شويتىيە، بەلام وەك خانوو نىشتە جى
 و نەگور نىيە و شوينگوركىنى پىدەكرىت و گەرۆكانە يە.
 وەك يەكە يەكە شويتىيە، رەشمال شوينىكە تەواوى
 خىزان، لە ناو ھەمان فەزادا ژيان بەسەر دەبەن. ژوورى
 تايبەت و شويتىيە جياكراوھ لە رەشمالدا، وەك خانوو نىيە
 كە دەرگا و ديوار جىگەكانى ھەمان شوين لىكترى جيا
 بكاتەوھ. جياكردنەوھى جىگەكان لە رەشمالدا، پتر
 جياكردنەوھى سىمبولى و نىشانە ناسيانەن، نەك
 ئەندازيارىانە و لە رىگەى ديوار و پەنجەرە و دەرگاوھ.
 پىدەچىت لە رەشمالدا جوړى لە ناوېر، ھەبىت، بەلام ئەمە
 ياسا نىيە. ھەر بۆيەشە ناوېر و ديوارى رەشمال ھەمان
 ئەركى داپركردنى مرۆقى لە دەرەوھى رەشمال و
 دەرۆبەر و سرووشت، نىيە، كە ديوار لە مالدا ھەيەتى.
 لەناو رەشمالەوھ بە ئاسانى گويت لە دەرەوھ دەبىت و
 بۆنى دەرەوھ دەكەيت و لە كون و درزەكانەوھ ئاسمان و
 دەوربەر دەبىرنىن.

بۆيە دەكرىت كارىگەرى جياكردنەوھى ھەستەكانى
 مرۆق لە دەرەوھ، يان لە سرووشت، لە خانووھو بۆ
 رەشمال جياواز بىت. لە رەشمالدا ئەو كارىگەرىيە
 راستەوخۆترە، وەك لە خانوو. ئەمەش لەبەر ئەوھى ئەو
 كەرەستانەى رەشماليان پى دروستدەكرىت، ھەميشە

بۆشایی و درزه‌کانی په‌یوه‌ندی بینراو و بیستراوو و
بۆنکراو، له‌گه‌ل دنیای دهره‌وه ده‌هیلنه‌وه، که دیوار و
سه‌قف، به‌ته‌واوی جیایان ده‌کاته‌وه.

ئهو که‌ره‌ستانه‌ی ره‌شمالیان پی دروستده‌کریت، له‌ دار
بۆ راگرتن، رایه‌ل و گوریس و پارچه‌ی چنراو له‌گه‌ل
هه‌رشتیکی وه‌ک پیسته و که‌ره‌گه‌لا و قامیش، که‌ توانای
هه‌یشتنه‌وه‌ی ئاو و بارانی هه‌بیته‌ له‌ سه‌ر سه‌قف¹.

¹ له‌و چاوپیکه‌وتنه‌مدا له‌گه‌ل (لاله‌ ئه‌حمه‌د سمیلی ئومه‌ر گومه‌تی)، له‌ گوندی ئومه‌ر
گومه‌ت له‌ رۆژی (2016/5/16) پینشینه‌وه‌رۆ، سه‌بارته‌ به‌ چۆنیتی بیناسازی تیره‌ی
خوینان، له‌ کاتیکدا ته‌ماشای خانوه‌کانمان ده‌کرد، ئه‌وه‌ی بیرخسته‌مه‌وه، که
دروستکردنی خانوو له‌لای ئه‌وان له‌م ناوچه‌یه‌ شتوازیکی تابه‌تی هه‌یه: (دیواری هه‌ر
مالیک له‌ ناوه‌راستیدا به‌هزی داریکی درێژه‌وه‌ که‌ له‌ بنمیچه‌وه‌ دیته‌ خوار بۆ سه‌ر
زه‌وی، دیواره‌که‌ ده‌کن به‌ دوو له‌ته‌وه. ئه‌مه‌ش به‌ جۆری که‌ له‌ ناوه‌راستی
سه‌ریانه‌که‌وه‌ به‌ هه‌ردوولا دا لیژاییه‌کی که‌م دروست بیته‌ و ئاو و به‌فر گل نه‌داته‌وه.
سه‌قفی مال له‌ دیووی ژووره‌وه، به‌ داره‌را و قامیش رایه‌ل ده‌کریت. له‌ ناوه‌راستی
مالدا کوره‌خانه، یان ناگردانیک هه‌بووه. به‌شی سه‌ره‌وه‌ی سه‌قفه‌که‌ له‌ رووی
ئاسماندا، ده‌سته‌یه‌ک قامیشیان لیکتر گریداوه، که‌ ژماره‌یان چوار تا شه‌ش بره‌ قامیش
بووه و به‌ رووه‌کیکی تابه‌تی پیکانه‌وه‌ گریداون، که‌ رۆلی په‌ت و به‌نی بینیه‌. ئه‌م
ده‌سته‌ قامیشه‌ لیکگریداوانه‌یان له‌ سه‌ر بانه‌که‌ رایه‌ل کردوون و ئه‌وانیشیان به
داره‌راکه‌وه‌ و به‌ هه‌مان رووه‌ک پیکه‌وه‌ به‌ستونه‌ته‌وه. له‌ سه‌ر قامیشه‌کانه‌وه‌ هاتوون
پنجی گیایه‌کی تابه‌تیان ریز کردووه و چینی رسته‌قامیشی دیکه‌یان له‌ سه‌ر داناوه
به‌بی ئه‌وه‌ی گله‌بانی بکن. له‌ کاتی نوژه‌نکردنه‌وه‌شدا، سالانه، یان چه‌ند سال جاریک
دیسانه‌وه‌ هه‌مان گیا و قامیشیان له‌ سه‌ر داناوه‌ته‌وه‌ و به‌جۆره‌ش نوێیان کردۆته‌وه،
به‌بی ئه‌وه‌ی چینه‌کانی ژیره‌وه‌ هه‌لگێرته‌وه‌ یان فرییان بدن. دیواری مالیشیان هه‌ر به
خشتی قووڕ کردووه و له‌ ناوه‌ و دهره‌وه‌ سیواخیان داوه‌).

سەرجهمی ئەم کەشی ژيانە، لە شیعری حاجی قادر و بەتایبەتی لە قەسیدە بەرزەکەیدا: (گۆتم بە بەختی خەوالوو) (دیوان، ل: 38-47)، رەنگیانداوەتەو.

من لەم بەشەیی باسەکه‌مدا چەند بەیتێکی ئەو قەسیدەییە دەهینمەو، کە ئەم بۆچوونەم دەچەسپینیت، کە دەلێم فەزای رەشمال، مرووف دەخاتە پەيوەندییەکی راستەوخۆترەو لەگەڵ دنیای دەرەو، چ دنیای سرووشت بیت، یان ئاسمان. لە کۆی قەسیدەکه‌دا ئەم دوو ئاستەش لە دنیای دەرەو بوونیان هەیه.

زۆر بەی بەیتەکانی ئەم قەسیدەییە، نیو بەیتێکیان ئاسمانی و نیو بەکەیی دی عەرییە. نیو ی نزم و داچوو، شوپەرەو هەبوو و نیو بەکەیی دیکەیی هەلچوو، لوتکەیی و بالانومایه. ئەم دوو فەزایە، فەزای دەرەکی سرووشتەکی و فەزای بالایی و هەلچووی ئاسمانی، پینگە و پروانگەیی مندالیتی حاجی قادر و ئەزموونکردنی ئەو ژینگە نیوانیەیی ئەوی لی ژیاو، ئاشکرا دەکەن. لە هەمان کاتیشدا بیرخەرەوی ئەو زەینییەتە سەرەتاییەیی مرووفە کە چۆن شوینی تاییەتی خۆی لە شوین و فەزای گشتی و جوگرافیای دەورو بەر جیاکردۆتەو و لە رینگەییەو و هەک میرسیا ئەلیادە دەگوت: شوینی مەعنەوی لە شوینی ئاسایی دابریو و مانایەکی پیروزی پی

به خشيوه. له قه سیده که دا، شوینی حاجی قادر پیک له
نیوان ته و دوو فه زایه دایه: سهر زهوی و فه زای په شمال،
که نه زر پروو بهر و ئاسمان سه قفه که یه تی و مروث
ئاوه دانی پیډه به خشیت:

مه لائیکه ی سهری تاق و په و اقی مینایی
ده بیته جونبوش و له رزین، ده که ونه حه و له وه لا
که هه لکرا شه وی ئاگر له کوللی په شمال که
خجل ده بن له زه و ایایی خه میه یی والا
عوتارید و زوحه ل و ئافتاب و ماهی ته مام
خولاسه، ساییت و سه ییاره تا ده گاته سوها.
(دیوان، ل: 42)

له م به ییتانه دا، حاجی ته و فه زا نیوانییه ی خو ی ته زمونی
کردووه، بهر هه مده هینیتته وه: له سه ره وه فه زای ئاسمان و
له خواره وه زهوی و مروثیش له و نیوانه دا. ته مه جگه له
ئاماژهی به شوین له شیوه ی گوښه و سووچ، که ته و به
(زه وایا)، که بوخوی زار او هیه کی شوینتاسییه،
ده سنیشانی کردووه. ته م به ییتانه ده ستنیشانی شوینی
مرویی و ته زمونی ژیانه کی ده که ن و ته و سنووره
شه ففاهه ی نیوان په شمال و زهوی و ئاسمان، یان
شوینی ژیان و سرووشت و ئاسمان بهرجه سته ده کات.
پاشان دیمه وه سهر ته م باسه.

مزگهوت و حوجره: ئومەر گومبەت:

وہک لەمەوبەر زانیمان، تیرە ی دەربەندی پاش کۆچە
ناچارەکیەکیەیان و جیھیشتنی بەزۆری ناوچە ی دەروەند
لە کرماشان، ڕوو دەکەنە دەشتی کۆیی لە نزیک گوندی
(مەزران) ی ئیستا و لە ھەواری کانی قەبرۆک نیشتەجیی
دەبن.¹ پاشان ھەواری کانی قەبرۆکی مەزران جێدەھێلن
و لە سنووری ئیستای گوندی ئومەرگومەت، ھەواریک
ئاوھدان دەکەنەوہ بەناوی (ئومەرکوشیاو)، لە ئیستادا
خەلکی ناوچەکە بەم ھەوارە دەلین (کاوانی
ئومەرگومەت). ئەم ھەوارە ئەو شوینە یە کە سەرگەورە ی
تیرە ی دەربەندی (جومعە دەربەندی) لەو ی دەمریت.²
پاشانیش، ئیتر دەربەندیەکان ئەم ھەواری
ئومەرکوشیاوہش جێدەھێلن و دەچنە ھەواری (بانی
قەیتاس) و پاش چەند سالیکیش ئیرەش جێدەھێلن و لە
سالی 1748 دا بەتەواوی دینە شوینی ئیستای گوندی
ئومەرگومەت.

¹ من لە گەشتە مەیدانیەکانمدا بۆ ئەم مەلەبەندە، تەواوی ئەم شوینانەم بینیون کە
زۆربەیان کاوین، بەلام پاشماوہ ی نیشتەجیبوونیان بەتەواوی دیار ماوہ. بۆ زانیاری
زیاتریش ھروانە: - ئیدریس عەبدوللا ئومەر گومەتی. (2015)، ل: 72.

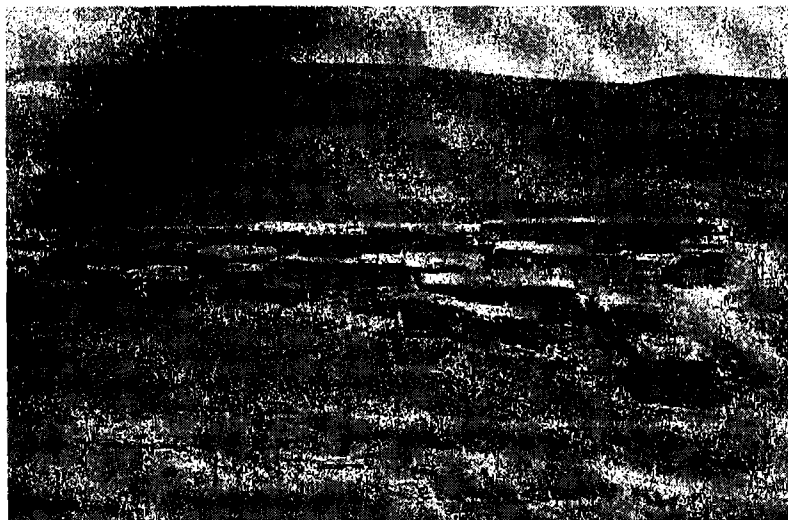
² ئومەرگومەتی، (2015)، ل: 73.

تا ئىرە نىزىكەى پىنج جىگۈرگىمان ھەيە لە ئەزمونى
 ژيانى تىرەكەدا. ئەگەر سەرەتاي ئەو كارەساتەى لە
 شوينى بنەرەتى خۇيان بەسەر ئەم تىرەيە ھاتوۋە
 بگىرپنەۋە بۇ ھىرشەكەى نادرشا بۇ سەريان، لە سالى
 1731دا، تا سالى 1748، كە گوندى ئومەرگومەت
 دروستدەكەن، نىزىكەى (17)سال ژيانىكى نا ھاوسەنگ و
 پرمەترسى و شوينگۈرگىنى جۇربەجۇر لە ئەزمونى
 ئەۋاندا دەبىنرەتەۋە. بۇيە دەتوانىن گىرسانەۋەيان لە
 شوينىكى ۋەك ئومەرگومەت و ئاۋەدانكردنەۋەى ئەۋى،
 بەيەكەم ھەۋلدانىان بۇ نىشتەجىبوونىكى سەقامگىرانە لە
 شوينىكى تايبەتدا كە مال و خانوو و مزگەۋتى تىدا
 دروستدەكەن، لىكبدەينەۋە. ئەمەش ھاۋشان و ھاۋكاتە بە
 نەمانى ھەرەشەى دەرەكىى لەسەريان و خۇگرتنەۋەيان
 لەبەردەم مەترسى ھىرشە ناۋەكەكاندا.

لەگەل ئەۋەشدا ھەرەشەى ئابوۋى لە شىۋەى كەمى ئاۋ
 و نەبوۋنى زەۋى و زارى بەراۋ، ھاۋكات بە زۇربوون و
 گەشەكردنى ژمارەى تىرەكە، دەيانخاتە سەر ئەۋ
 بىرۆكەيەى لە سنوورى ئومەرگومەت، پەل بەاۋىن بەرەۋ
 زىى بچووك و چەند ھەۋارىك پىكەۋە بنىن و ئاۋەدانىان
 بكنەۋە، بەلام دىسانەۋە بەبى دابران لە يادۋەرىى
 تراژىدىانەى خۇيان كە ناچارى كردوون شوينى تايبەت،

له لوتكه كان بۇ پاسه وانى، له بنار و دهشتاييه كان بۇ
له وه پرگا و له چالايي و دۆله كانيشدا بۇ حه وانه وه و
(خۆحه شاردان)، له بهرچا و بگرن.

ئە و گوند و هه وارانە ي پاش چونيان بۇ ئومەرگومەت
ئاوهدانيان كر دوونه ته وه، بریتين له (گۆر قەرەچ،
سینگردكان، كینته له، سنی كینی، گهرمك، موخه رەس و
شیوه جانی و..)¹.

جی سهرنجه، له دواي نيشته جيپوونيان له ئومەرگومەت،
هۆكاره كانی شویتگۆر كیش له ويوه بۇ شوینانیتیر،
دهگۆرین. پيش ئە وهی ئومەرگومەت ئاوه دان بکه نه وه و
به جۆریك له دلنیايی بگهن، هۆكاره كانی شویتگۆر كی به

¹ ئومەرگومەتی: هه مان سه رچاوه، ل: 74.

تەواۋىي سىياسىي و سەربازىي بوون بۇ خۇپاراستىيان لە ھىرشى ئەوانىتر. بەلام پەلھاۋىشتىيان لە ئومەرگومەتەۋە بۇ نىزىك زىي بچووك، ھۆكارى ئابوورى و گەشەي دانىشتوانى تىرەكەي لە پشتەۋەيە، كە بى پەيوەندىي نىە لەگەل تىروانىنىكى تايبەتیشدا بۇ كات و بىرکردنەۋەيان لە دابىنکردنى دوا رۆژى خۇيان و بىرئارى مانەۋەي ھەمىشەبىيان، بەتايبەتى كاتىك سەرۆكى تىرەكەيان دەمرىت و مەزارەكەي دەبىتە شوين و بۇنەيەكى پىرۆز.

دابىنکردنى بژىۋى ژيان و پاراستنى خۇيان لە ھەر مەترسىيەك و ھەۋلدان بۇ دروستکردنەۋەي شوناسە پارچەپارچەبوۋەكەيان، لە پشت ئەم شوينگۆركى و پرۆسەي ئاۋەدانكارىيەۋەيە. ئەمەش بۇ من گرنگىيەكى خۇي ھەيە لەۋەدا كە چەندىن جار باسى كارىگەرىي مرۆف لەسەر شوين و بەرھەمەينانى كۆلتوورىكى تايبەتم لە شوينى تايبەت كىردوۋە. بەلام لەبەرچاۋگرتنى ئەۋ راسىتىيەش گرنگە، كە چۆن شوينىش مرۆف دەھىننەتە سەر تىروانىنىكى تايبەت لە ژيان و دروستکردنى شوناسى خۇي¹.

¹ لەمبارەۋە بىروانە: سىۋەبلى: دياردەناسىي شوين و شوناس (2015)، ل، ل: 85--

گرنگترین شت که نابیت له م نیوانه دا بیرمان بچیت پیگه ی گوندی ئومه رگومه ته، که وهک شوینیکی سهره کی و سهره تایه کی نوی نیشته جیبوون، توانای ئه وهی ده بیت مروقه کان ئاراسته بکات به دهوری خویدا، به لام خو ی وهک پنتیکی سهره کی و پیرو ز ده مینیتته وه. وه کئ وهی له (میرسیا ئه لیاده و لیکدانه وهی رۆلف) وه بۆ ئه و تیوره یه فیروبووین، شوین کاتیک به پیرو ز ده کریت و مانای تایه ت و مه عنه وی بۆ ئه و که سانه له خو ی ده گریت، که له سه ری ده ژین، ئیدی وهک سه نته ری جیهانی لیدیت. شوینیک، که تایدا په یوه ندیی نیوان زه وی، به هه شت و دوزه خ، مومکین ده بیت و ئه م شوینه ش چیت ره سه ر بنه مای یاسا و رینماییه ئه ندازه ییه کانه وه شیاوی تیگه یشتن نه ¹.

په یوه ندییه مه عنه وییه کان به شوینه وه، له ئه نجامی هه ستردن به دلناییی و ئاساییشه وه دروست ده بن. مروقه له و شوینانه دا که هه ست به دلناییی ده کات، هه سته کانی ده کرینه وه و به ره و تیگه یشتن له خو ی و ده ورو به ر ده چیت و رۆل و پیگه ی که سه کان له ژیانیدا به رجه سته ده بیت. ئه م شوینانه ده بنه شوینی ئیدراکراو،

¹ ادوارد رلف. مکان و بی مکانی، ص: 21

که له سهر بنه مای پووبه پووبوونه وه کان و ئەزموونه تاییه تیه کانه وه له سهر شوینگه لیکی جیاوان، یان پنتگه لیک، که گرنگیه کی که سییان بۆ هر تاکیک ههیه، به ته واوی جیاوازن. چونکه بۆ هر که سیک "پیکخستنی هزر، پروسه ی تیگه یشتن و چه مکزازی به توندیی به ستراون به فهزای جیاوازه وه"¹. ئەوه شوین و فهزایه یارمه تیده ر و کاریگهرن به سهر توانایی ئیمه وه له پیکسختنه وه ی بیرۆکه کانمان و ئاستی تیگه یشتنمان. هر مرۆفیک له و قوناغه سه ره تاییه ی ژیانیدا، که له ئەزموونی حاجی قادردا جیی مه به سستی منه، شوینگه لیکی تاییه ت به خۆی هه ن، که تیا یاندا یه که مین هزرینه کانی و لیخووردبوونه وه کانی، چه که ره ده رده که ن و دواتر به ناوه ئیتانیان بیته، یان دووباره کردنه وه ی چه ند وشه یه ک، یان یادکه وتنه وه ی دیمه نیک به هۆی بۆن و تام و چیژ و که سان و فهزایه کی دیکه وه، ئەم شوینانه مانا به ژیا نی ده به خشن. "سه باره ت به مندالان، ئەم شوینانه بنه مای ناسینی خودیتین. بۆی هه یه بۆ ئەوان، ئەشکه وته کان، دره خته کان و ته نانه ت قوژبنگه لیکی ناو خانوش وه ک (شوینی من)، بناسرین"². له مه ش گرنگتر ئەوه یه، بۆ

¹ رلف: هه مان سه رچاوه، ص: 15.

² رلف: هه مان سه رچاوه، ل: 16.

مندال بۆی ههیه ئەم شوینە کۆش و ئامیزی داییک یان
 هەر کەسیکیتر بیت، کە لە ژیاڵی ئەودا پیگەیی دایکیتی
 هه‌بووه..

بۆیه له ئەزموونی حاجی قادردا، ئەو شوینانەیی به
 خه‌یاڵی ژیاڵی له ناوچه‌ی ده‌ربه‌ندییه‌کان تۆمار کراون، به
 ئاسانی ده‌ناسرینه‌وه، به‌وه‌ی کە په‌گه‌زه‌کانی سرووشت،
 گۆ و گیا، ناوی شوین، شوینی پیرۆز، ناوی کەسان و
 جیگه‌کان زۆر تیاياندا هاتووه. هه‌رچه‌نده‌ حاجی ئەم
 شیعراڤه‌ی له ته‌مه‌نیکی دیکه‌ی ئەزموونه‌ شیعرییه‌که‌یدا
 نووسیون، به‌لام خه‌یاڵ و هزرینه‌ زه‌ینییه‌که‌ی هاوسه‌نگن
 له‌گه‌ل دیتنه‌ عه‌ینییه‌که‌ی. ئەوه‌ی له مندالییه‌کی زوودا
 به‌چاو بینویه‌تی له‌ پیگه‌یی خه‌یاڵکردنه‌وه‌یه‌وه، له‌گه‌ل

ئەو ھەي لە قۇناغى غەربىياتىيدا بىرى لىدەكاتەو، جوت دەبن. ئەم راستىيەش ئەو ھەمان بۇ ئاشكرا دەكات، كە كۆلتور و شوین و فەزا، گرنگىيەكى تايبەتییان ھەيە لە پەيوەندى بە تیگەيشتن و تۆمارکردن و یادکردنەو ھەي شوین، لەلای مروّف. ئامۆس راپاپورت لەمبارەيەو نووسىو ھەيەتی: "ویرای ئەو ھەي سیستەمگەلیكى زۆر لە چیکردنی كۆلتوردا دەستیان ھەيە، پۆلى شوینی نىشتەجیبوون و شیو ھەي سوودو ھەرگرتن لىی، لەكارىگەری بۇ سەر مندالان، بەتایبەتی لە قۇناغى پىش فۆربوونی زماندا زۆرە"¹.

¹ اموس راپاپورت: معنی محیط ساخته شده. (رویکرد در ارتباط غیر کلامی). مترجم: دکتر فرح حبیب. تهران، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران. چاپ سوم، 1392 (2013)، ص: 76.

به پيئي ئەم بۆچۈنە، پەيوەندىيەكى نىۋانخودى (Intersubjectivity)، يان نىۋانمروۋىي و نىۋانھزىرىن لە بهىنى كۆلتوور، ئەزموون و دەوروبەر و ئامانچا ھەيە. ھەست و تىگەيشتن ئەوھندە تىكەل دەبن، كە زەحمەتە لىكتىريان جودا بکەينەوہ. وەك رۆلف لە (ئەلفرىد شولتز) ھوہ رايده گويىت: "جىھانى رۆژانەي ئىمە لە سەرەتاوہ جىھانىكە پىكھاتووہ لە پەيوەندىي نىۋانزەيىنى كۆلتوورەكان. ئىمە وەك مرؤف لەناو مرؤيەكانىتردا دەژىن و لە رىنگەي كارىگەرىي ئاسايى و كارەكانەوہ دەكەويئە پەيوەندىيەوہ لەگەل ئەوانىتر، لەوانىتر تىدەگەين و لىمان تىدەگەن"¹.

بەمجۆرەش، تاكەكەس ھەر تەنيا لە شوئىنى خۇيدا لە چەقى فەزاي خۇيدا نىە. بەلكو لەسەرەتاوہ تىدەگات كە زۆرىنەي كەسەكانىترىش فەزا و شوئىنى ئىدراككراوى خۇيانىان ھەيە². لىرەدا كارىگەرىي ئەو دەوروبەرە دىتە پىشى كە تيايدا مرؤفەكان پىكەوہ و لە پەيوەندىيان بەيەكتەرەوہ، خەرىكى كۆلتوورسازىن. بۆيە: "دەوروبەر لە گشتىترىن شىوھيدا دەتوانىت وەك ئامرازىكى فىركارى بەئىترىتە پىشچاۋ، كاتىك فىرى دەبين و (پىي ئاشنا

¹ ادوارد رلف: مكان و بى مەكانى، پىشوو، ص: 16.

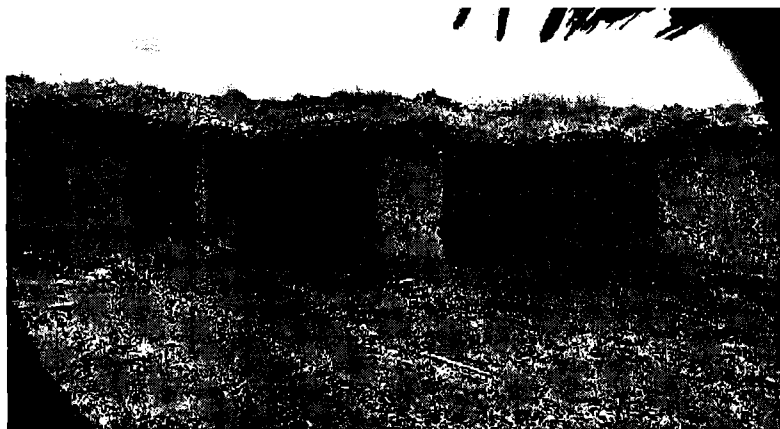
² رلف، ھەمان سەرچاۋە، ص: 17.

دەبين)، بە شيۆهيهكى زهينى دەگۆرپت بۆ بيرخهروهى
 رەفتاره دروستهكان.. بە كورتىيهكهى، رەفتارى مرۆف،
 بریتين لهو مامهله و پهيوهندييانهى كه كاريگهرييان له
 ياساكان، زه مينه و ئەو دۆخانهوه وهرگرتوه كه
 بهبهردهوامى پهيوهستن به ئاماژهكانى دەوروبهروه¹.
 هه موو ئەمهش بۆ ئيمه گرنگه كاتيك باس لهو شوينه
 جياوازانه دهكەين، كه گريمانى ئەوه دهكریت، حاجى قادر
 له سه ره تاي ژيانيدا ئەزموونى كردبن و ئەو شوين و
 كولتور و كه سانهى كه لهوئى بوون، بووبنه به شتيك له
 تيگه يشتنى حاجى له كولتور و شوينى تايبهت به خۆى.
 ئەمهش به له بهرچاوگرتنى ئەو پاستىيهى دەوروبه ر و
 شوين، مرۆف و شتهكان، گيانداران و بينگيان و
 سرووشت و بيروباوه رەكان هه موويان پيگه وه له
 دارشتنى رەفتار و بيركردنه وهى تاكه كه سدا كاريگه ريان
 هه يه و ئامرازگه ليكن بۆ فيركارى و دروستكردنى
 كولتور و زه ينييه تى مرۆف و پهروه رده كردنى هه ست و
 نه ستى.

به بين له بهرچاوگرتنى ئەو دەوروبه ر و رەگه ز و
 پهيوهندييانهى ژيانى مندالىي حاجى قاديان ته نيوه و ئەو

¹ راپاڤورت: 2013، ص: 78

لئيانه وه فير بووه و بۆى بوونه ته پوانگه ي كولتوورى،
 تيگه يشتنيكى سه رجه مگير له ده لاله ت شيعرييه كانى
 ئاسان ناييت و هه لويستى ئه و له ئاست پيرۆز كردنى
 شوينگه ليك و سرينه وه و بچوو ككردنه وه ي شوينگه ليكى
 تر دا، تيناگه ين.

گيپرانه وه ي شارى و گيپرانه وه ي زاره كى:

دوو گيپرانه وه ي جيا وازمان هه يه سه باره ت به
 سه ره تاكانى ژيانى حاجى قادر له بوارى خويندندا. ئه م
 دوو گيپرانه وه يه ش هه ر يه كه يان كارى گه رى
 ده ورو به رى كى تايبه تى له سه ره. گيپرانه وه يه كيان شارى انه يه
 و له م گيپرانه وه يه دا حاجى له گۆر قه ره جه وه راسته وخۆ
 ده هينرته كۆيى بۆ مزگه وتى موفتى. گيپرانه وه ي دووه م

گئیرانه وهیه کی زاره کی و گوندیانه یه و له نیوان خویندنی حاجی له ژیر چاودیری باوکی له گۆرقره ج و بردنی بۆ مزگه وتی موفتی له کۆیی، شوینتیکی دیکه ش پیتشیار دهکات که حاجی تیایدا خویندوووه. ئەم دوو گئیرانه وهیه ناکۆک و دژن و له پشت هر کامیکیان هه نییه تیکی نه گوتراو هه یه. ئەوه راسته که یه که م ئەزموونی حاجی قادر له بواری خویندنی قورئاندا، وهک له سه رچاوه کانداساسیده کریت، دهستی کردن و ته واو کردنی قورئانه له گۆرقره ج له ژیر چاودیری باوکیدا که مه لا ئەحمه د بووه. (هه رچه نده من له وه دألنیا نیم که ته واو کردنی کردنی بویدا بیت، چونکه ته مه نی حاجی له و قوناخه دا بواری ئەوه مان پینادات که ئەم گئیرانه وهیه وه کخۆی په سه ند بکه ین). به لām به پیی ئەو شیی کردنه وهیه ی بۆ پیگه ی کۆمه لایه تی و سیاسی و ئابووری تیره ی ده ربه ندی و دابه شبوونیان به سه ر سی دهسته و پیگه ی سه ره کیدا، کردم، که بنه ماله ی حاجی ده که ونه ناو به شه رۆشنیری و ئایینییه که یانه وه، ئەم گئیرانه وهیه له سه ر دهستی کردنی حاجی به خویندن له لای باوکی له هه موو گئیرانه وه کانیتر به راسته ده زانم.

له گه ل ئەوه شدا یه که م ئەزموونی خویندنی حاجی قادر له ده ره وه ی گۆرقره ج مزگه وتی موفتی له کۆیی نییه،

به لکو ئه و کاته یه که له گوندی ئومه رگومهت ده چیته بهر خویندن له لای خالی به ناوی (مه لا ئه حمه دی کور)¹. ئه مهش گێرانه وه زاره کی و گوندی و شوینناسیه که پشتراسته کاته وه. لیره وه هم شوینگورکیتیه که له گوندی گورقه رهجه وه بۆ ئومه رگومهت روویدا وه و هم فهزای مزگهوت و حوجره دینه ناو ژیان و شیعره حاجی قادری کوییه وه، پیش ئه وهی ببریته کویه له ته مه نی نو سالی دا.

هه ر شوینیک له خویدا به هوی سیسته میتکی په یوه ندی تایبه تی نیوان مرویه کانه وه به ریوه ده چیت. شوین ته نیا هه ر په نگدانه وهی کولتور نیه له چوینتی بینا کردن و جیا کردنه وه یدا له ده ور به ر، به لکو شوینه جیا وازه کان کولتوریکه تایبه تی ژیا نکر ددنی ش به سه ر ئه و که سانه دا ده سه پینن و به هوی وه دی سیلینیا ن ده کن، که تیا یاندا ده ژین².

¹ ئیدریس عهبدو للا ئومه رگومه تی: 'وێستگه کانی ژیان و بێگه یشتنی که سه تی حاجی قادری شاعیر' له: دیداری حاجی قادری کوی، ته قه ق، وه زاره تی رۆشنیبری و لاوان، به ریوه به رایه تی چالاکی وێژه یی سلیمانی، چاپی یه که م، 2016، ل: 90.

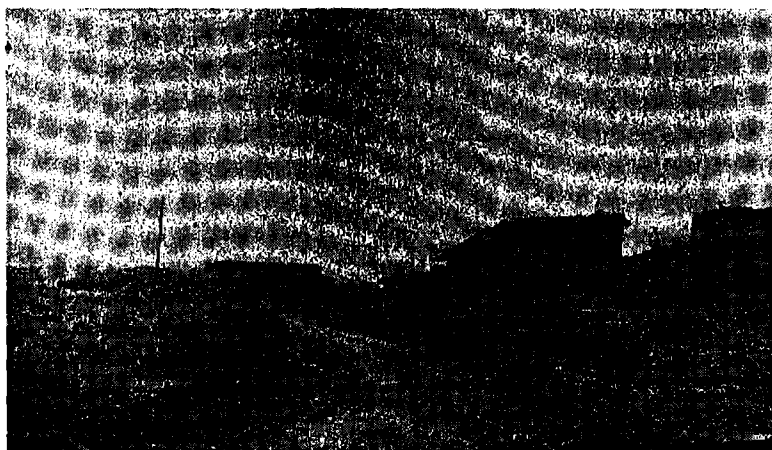
² له مباره یه وه بگه ریوه بۆ: اموس راپاپورت: فرهنگ، معماری و طراحی. مترجمان: ماریا برزگر، مجید یوسف نیاپاشا، تهران: انتشارات شلفین، ج: اول، 1391 (2012)، ص: 24 و به ره و دا.

جگه له فهزای گوندی ئومه رگومهت، فهزای مزگه وته کهش و شوینه پیکهینه ره کانی، سه رنجراکیشن.

گوندی ئومه رگومهت له ژيانی کوی دهر به ندییه کاندا پیگه یه کی تایبه تی خوی هه یه. چونکه وهک دهر ده که ویت له پاش قوناعی یه که می ژیانیان، ئەمه یه که مین گوند بیت که خویان ئاوه دانیان کردۆته وه و ژیانیکی له پرووی ئاسایشی کومه لایه تیه وه، نیمچه ئارامیان تیدا بردیته سه ر. زۆربه ی گۆرستان و هه وار و کۆتانه کانیشیان له سنووری ئەم گونده دروستکردوون¹. به لام پاشتر به هۆکاری ئابووری و که مئاوی، ئەویشیان ورده ورده چۆلکردووه و گهراونه ته وه بو نزیکی زیی کوی. بوونی ناوگه لیکي زۆر له ناوی شوین و شوینی پیروژ و لوتکه و ژینگه ی سرووشتی و ناوی پووکه و گژ و گیا، دیمه نی سرووشتی و ناوی جوگرافیا نه ی شیوه زاری تیره که، له شیعری حاجی قادردا (به تایبه تی له شاکاره که یدا: گوتم به به ختی خه والوو)، ئەم راستییه ده سه لمینن، که حاجی به چاوی خوی و له و ته مه نه دا ئەو شوینانه ی بینون و تیا یاندا ماوه ته وه و گوئیستی ناوه کانیان بووه.

¹ ئیدریس عه بدوللا، سه رچاودی پیشوو، هه مان لاپه ره.

شویینی گوندی ئومەرگومت چ له پرووی تهلارسازی و
 چ له پرووی توپوگرافییه که یه وه، جیاوازه له شوین و
 توپوگرافیای (شویئکه وتهی) کوۆتان و ههوارهکانی دی.
 ئومەرگومت له بهرزاییه و پرووی کردۆته پۆژههلات و
 پالی داوه به بهرزاییه وه. له کاتیکیا شوینی یه که می
 تیره ی دهر بهندی بۆ نیشته جیبوون، له پاش بهرزایی و
 ئەشکه وتهکان، خووی له کوۆتان و ههوارهکاندا ده بیئیته وه
 و ئەمانهش که وتونه ته نزمایی و زۆر بهشیان نسی و
 بیرخه ره وهی ههستکردن به مه ترسی بوون، چ ئەو کوۆتان
 و ههوارهانی پیش ئاوه دانکردنه وهی ئومەرگومت
 دروستیان کردوون، چ ئەوانهش که به هۆکاری که مئاوی
 له دوا ی نیشته جیبوونیان له ئومەرگومت، له و سنووره
 ئاوه دانیان کردوونه ته وه..

بۆیە بە ئاشکرا مەزەندەى ئەو دەکریت، که هەلبژاردنى شوینى ئیستای ئەم گوندە پەیوەندی هەبیت بە دنیابوونەو و هەستکردنى دەربەندیەکان، بە ئاسایش لە ناوچەکەدا و رەوینەوہى ترسە میژووویەکانیان. "مروّف کاتیک لەسەر پێى خوێ دەوہستیت کہ نیشتهجی دەبیت و لە ئەنجامدا بوونی خوێ لە جیہاندا تۆمار دەکات.. ئەم مروّفە شوینى خوێ و لە ئەنجامیشدا جوړی لە متمانەکردن بە هاودەمی لەگەل مروّفەکانیتر هەلدەبژیریت¹.

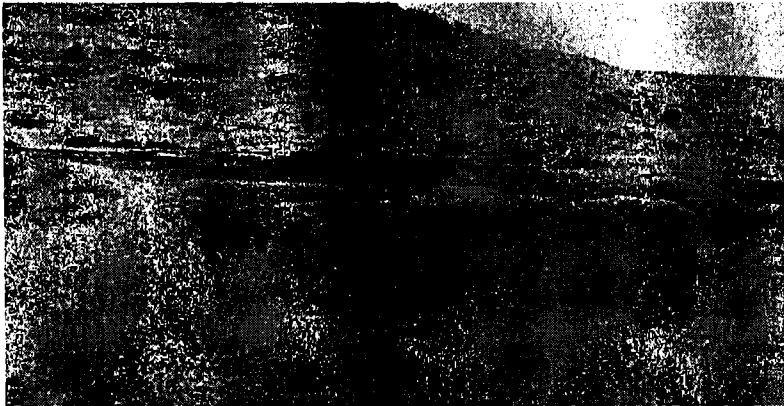
بەمجۆرەش هەلبژاردنىک پوونادات ئەگەر دنیاییەک نەهاتبیتە ئاراو، هەلبژاردنى شوینىک بۆ کردنى بە ئاوايى لە روانگەى سرووشتییەوہ، واتە "سنووردارکردنى شوینىک یان ناوچەيەک. ئەمەش ریکەوتى ئەو کاتەيە کہ ئیمە کوتاییمان بە سەرگەردانى خۆمان هیناو و دەلین ئیزە! ئیدی لەناخى (دەرەوہ)، کہ چواردەورى گرتووین دەستدەکەین بە دروستکردنى (ناوہوہ) و لیژەشەوہ ئاوايى دەبیتە خالى گەیشتن"².

¹ کریستیان نوربرى-شولتز: مفہوم سکونت (بە سۆى معماری تمثیلی). ترجمە: محمود امیر یاراحمدی. تهران: نشر اگه، چ: پنجم، 1392 (2013)، ص: 17.

² نوربرى-شولتز: هەر ئەوئ، ص: 49.

ئەم خالى گەيشتەنە لە ھەمان کاتيشدا دروستکردنى
 چەقىكە بۇ ژيان و بوون كە تيايدا ئاسمان و زەوى بۇ
 ئەفراندنى گشتىكى پىر جەزبە تىكەل بە يەكتر بوون.
 ئەمەش ۋەك نۆربىرگ-شولتز دەنوسىت، بە سى
 شىۋەى تايبەت روو دەدات:

يەكەم بۇى ھەيە زەوى بەرەو ئاسمان ھەلچوويىت و
 دووھم بۇى ھەيە زەوى لە داچوون و پاشەكشەى خۇيدا
 و لە شىۋەى دۆل و چالاييدا، ئاسمانى گرتىتە خۇى.
 سىنەم، بۇى ھەيە زەوى بوويىتە پەرچكەرەوى ئاسمان،
 لە شىۋەى دەرياچەيەك، كانىيەك، يان دورگەيەك¹.

(كۆنتىرەن بەشى گوندى ئومەرگومەت)

دوو ئاستەكەى يەكەم لە دۆخى دەربەندىەكاندا
 دەبىنرىتەۋە. ئەوان لە سەرەتاۋە چالايى و نەويايەتيان بۇ

¹ نۆربىرگ-شولتز: ھەمان سەرچاۋە، ص: 51

نیشته جیبوونیکى كاتىي هه لېزار دووه و له سهر زهوييه كى
 پاشه كشه كردوو، رۆچوو، يان چالايى و دۆلاييدا
 نيشته جيبوون. هۆكاره كانى ئەم نيشته جيبوونەش زۆرن،
 له وانەش به پييتى شوينه كه له چاو شوينه كانى
 دهوروبه رى و خۆشاردنه وهيان له چاوى ئەوانيتر. به لام
 له هه لېزار دنيا ندا بۆ شويني ئومه رگومهت، به ره و به رزايى
 هه لكشاون، چالايان جيھيشتوو و ئەو شوينه يان
 كردوو به شويني مانه وه كه تيايدا له سهر به رزايه ك
 يان لوتكه يه ك، ئاوه دانبيان دروست كردوو. چونكه مرؤف
 به رده وام (به رزى)، نه ك هر ته نيا بۆ خرؤشاندى
 هه ستى نزيكى خؤى له بوونه وه ره كان، به لكو به پله ي
 يه كه م بۆ به دهسته ينانى ئيمكانى خسته ن ژير چاود ريرى
 دنياى دهوروبه رى خؤيه وه به كار هينا وه. تويؤگرافياى
 گوندى ئومه رگومهت ئەم راستييه به يانده كات:
 ده ربه ندييه كان له چالاييه وه دينه به رزايى و
 ئاوه دان كردنه وه ي به مه به ستى تواناى چاود رير كردنى
 دهوروبه ريان، كه ئەمه ش ره نگدانه وه ي ئاشكراى دنيايى
 و بر وابه خؤبوونى ئەوان بووه له و قؤناغه دا.

گونده كه روى له دوو چيايه به ناوه كانى (گه وه ي
 گوليلكين) و (گرده ل) كه هه ر دوو كيان روتته ن. له نيوان

ئەم دوو چىايە و گوندىكەدا پروبارىك ھەيە و لەوبەرى
 پروبارەكەوہ بە دەستەراستدا بەشىكى گوندىكە و لەلای
 چەپ و پشتەوہش، بەشەكانى گوندىكە لە شىوہى ريزە
 مالىكدا كە زۆر لە يەكتر دەچن، نيوہ بازنەيەكيان
 پىكھىناوہ. ھەروەكچۆن دەردەكەوئى كە گوندى
 ئومەرگومەت يەكەم شوينى نىشتەجىبوونى تەواوى
 دەربەندىيەكان و (پايتەخت)ى يەكەمیان بووبىت، ئاواش
 مزگەوتى ئومەر گومەت چەقى ئەم پايتەختە بىت. ئەمەش
 بەو پىنيەى مزگەوتەكە كەوتۆتە بەردەم گوندىكە و پرووى
 لە چياكانە و دەكەويتە ناوہراست و چەقى گوندىكەوہ..
 (بەشىك لە گەوہى گوليلكىن و

كردەل)

پىدەچىت مزگەوتى ئومەر گومەت، لەگەل، يان چەند
 سالىكى كەم پاشتر لە ئاوەدانكردنەوہى گوندىكە

دروستکرا بیت. به پئی گیرانه وهی (لاله نه حمه د سمیل) که
بوخوم له ریکه وتی (2016/5/16) و پاشتریشدا
چاوپیکه وتنم له گهل کردوو، نه مزگه وته سی جار
پروخینراوه به لام هر جاریک له سهر نه خشه
سهره تاییه که ی خوی دروستکراوه ته وه و هیچ
گورانکاری تییدا نه کراوه.

کاتیک له ناو گونده که وه به شی لای سهروو، ده چینه
مزگه وته که وه، ده بینین که راره ویکی دریژ، که هه مان
سهربانی مزگه وته که ی هه یه و وهک پاشخانیک وایه، به
دریژی مزگه وته که دریژ بوته وه. که له لای راستیی وه
دهرگایه کی والا هه یه ده تباته وه ناو حوجره ی فه قیکان.

شیوازی ئەم حوجرەییە، لاکیشەییە و دوو پەنجەرەیی
 تێدایە و پیشتریش ژێرەکەیی شوینی حەوانەوہی
 و لاخەبەرزە بوو. لە ناو حوجرەیی فەقیکانەوہ،
 دەرگایەک ھەیە دەتباتەوہ ناو مزگەوتەکە. لە کۆتایی
 حوجرەکەشەوہ، دەرگایەک لەلای چەپ و پەنجەرەکی
 گەورە لە پێشەوہ ھەیە.

(دەرگایەک بۆ ژووری مزگەوت، دەرگایەک بۆ ھەیان)

بەمجۆرەش لە حوجرەکەوہ توانراوہ بچیتە سەر ھەیان
 مزگەوت و بشچیتە ناو مزگەوتەکەوہ. لە ناوہ پراستی
 پاشخانەکەشدا، دەرگایەک ھەیە پراستەوخۆ دەتباتەوہ ناو
 مزگەوتەکە.

ئەوہ دەرگای سەرەکیی چوونە ژوورەوہیە بۆ مزگەوتەکە
 و شوینی نوێژکردن. لە
 ناوہ پراستیدا مینبەر و لەلای
 چەپ و پراستی مینبەرەکەوہ،
 دوو پەنجەرە و لەلای چەپەوہ

به سهر ئاواييه كه دا په نجه ره كيتر هه يه. به دريژي بينايه ي مزگه و ته كه ش، هه يوانكي گه و ره هه يه كه به سهر پووباره كه دا ده پوانيت و نيوان پووبار و هه يواني مزگه و ته كه ش پينستر گوږه پانكي گه و ره بووه.

له لاي راستيشه وه، به لام چهند مه تريك دوورتر له

بينايه ي مزگه و ته و

پووبه پووي حوجره كه،

جوگايه ك به ژير ريژي

قوله يتين، يان ته واليتي

مزگه و ته كه دا هينراوه، كه

ده چيته وه سهر

پووباره كه.

فهزاي ژيانه كي ناو

مزگه و ته كه تايبه ته:

هه رچه نده مزگه و ته گه و ره نيه، به لام لاکيشه بيیوونه كه ي

و به رزي بنميچه كاني، پيده چيت له سهره تاوه دريژي

باني مزگه و ته كه له ناوه وه به چهند كوله يه كي دار، كه له

كوردستاندا بو ئه م مه به سته به كار ده هينرين، راگيراييت

كه له ئيستادا ئه مانه نه ماون و ئاسن جيگه ي

گرتوونه ته وه. ئه م فراواني له گه ل ئه و پووناكاييه زوردها

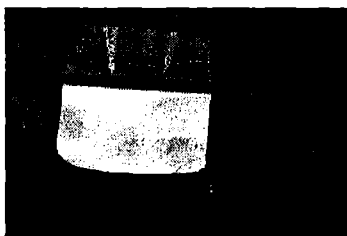
كه هاتوته ژووره وه، فهزاي ناوه وه ي كردوته وه و جوړي

له فراوانی به شوینه که به خشیوه. شوینی نوژکردن دهکه ویتته ناوه راستی بینایه ی مزگه و ته که وه و له سی لاوه ی فهزایه که هیه که ئەم ژووره دهگریته خۆی: له لای دواوه پاشخانه که، له لای راسته وه حوجره که و له پیشه وه هه یوانی مزگه و ته که هه یه.

(مزگه و تی ئومه رگومه ت له ناوه وه ی)

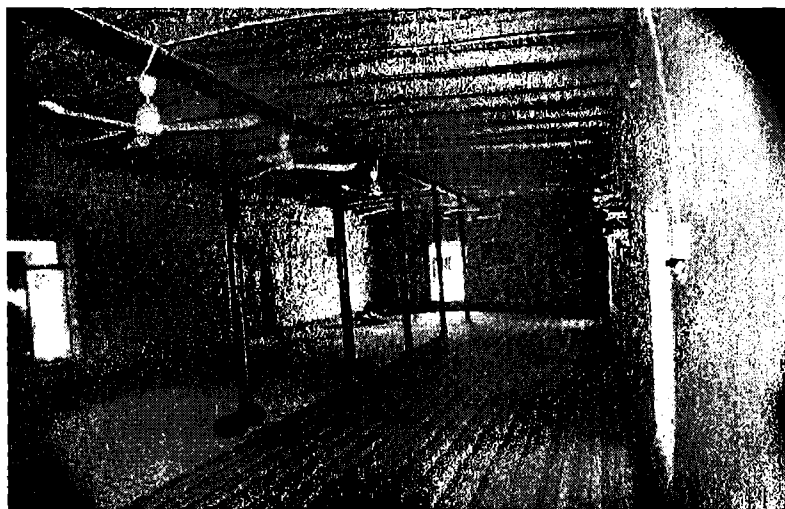

له ناوه وه ی مزگه و ته که، به شی پیشه وه ی، مینبه ر وه ک چه قی بینایه که خۆی ده نوینیت، که له به رده میدا و له به رزی نزیکه ی مه تر و نیوینک تاق و په فه ی کتیبه کان به دی ده کرین. حوجره که به شی

ژیانه کی و کۆمه لایه تیی فه قینکان بووه و ناو
مزگه وته که ش شوینی خویندن.

بۆیه ئه و ده رگایه ی له حوجره وه دیته ناوه وه، ته نیا بۆ
ئه وان به کار هاتووه. هه رچه نده ئه م مزگه وته له شیوازه
میعماریه که یدا، جیاوازییه کی ئه وتۆی له گه ل
شیوه کانیتری مزگه وت له گونده کاندانیه، به لام ئه و
جیگه یه ی له سه ری دروستکراوه و بوونی دوو چیا ی بلند
له به رده میدا و رووباریک، فه زایه کی مه عنه وی داوه به
شوینه که.

ئه م فه زا مه عنه وییه هیچ جیاکاره یه کی له نێوان
سرووشت و حه ره می مزگه وته که دا نه کردووه و له
هه یوانی مزگه وته که وه که ده نۆرپیت ئاسۆیه کی

دوورودریژ دیتە بەرچاوت، تیکەلکردن و
 لیکجودانەکردنەوہی مزگەوت وەک شوینیکی تایبەت و
 سرووشت وەک شوینی دەوروبەر، گرنگی خۆی ھەبە
 بۆ مندالی حاجی قادر. ئەو نزیکایەتیە لە شیعری
 ئەودا لەگەڵ سرووشت بەدی دەکەین و جیاکردنەوہی
 فەزای مەعنەوی لە نومايشی ئاینداری لە ھزری ئەودا و
 پەخنە بەردەوامی لە ھەندیک شیخ و سۆفی و
 ستایشکردنی بۆ ھەندیک دینداری لەوینە ئەحمەدی
 خانی و مەولانا خالیدی نەقشبەندی و چەندیتەر، بەلگە
 پەرەردەبوونیکی تایبەتی حاجی قادر لە بواری دینیدا،
 لە ئاستیکی ناخەکیدانەک روالەتیدا.

ئەو شیعرانە بەم دیدە مندالییەوہ نووسیونی،
 ستایشیکی ئیستاتکیانە، نۆستالیزیانە و مەعنەویانە

سرووشت و شوین و کهسهکانن، نهک ستایشیکی ئایینی
 پرووت. که سرووشت و دیاردهکانی وهک دروستکراوی
 هیزیکی تاییهت بزانیئت. وهک له قهسیده دریژهکهیدا:
 (گوتم به بهختی خهوالوو..) دهبینریت، حاجی قادر له
 جوړیک له گهردوونتوړی نزدیکه بیته وه، که هه موو
 شتهکان، ئاسمان و زهوی، خوار و سهر، بهرز و نزم،
 دهنگ و بیتهنگی، سهقامگیری و جولّه، شهو و پوژ،
 تاریکی و پرووناکی، وشک و تهپ، مرؤف و ئاژهل و ..
 پیکه وه گشتیک له جوانی گهردوون ته واو دهکن.

(دیواری مینبهری مزگهوتی ئومه رگومهت)

شوین و ئەزموونی شوین له پیکهینانی ئەم
 گهردوونتوړیه دا کاریگهری و پوولی گرنگی خوئی
 هه بووه. شوین بو حاجی خولقینهری فهزایهکی مهعنهوی

بووه و ئەم مەعنەویاتەش ھەلگری ئەو کولتوورەیه که لەو شوینەدا بەرجەستە بووه. بۆیه ئەم قەسیدەییە حاجی ئیمکانی نووسینی نەبوو، ئەگەر ئەو ئەزموونکردنە تاییبەتەیی شوین لە ژبانی مندالیی حاجیدا نەبوا.

لە ھەموو ئەوانە بترازیت، ئەو شوین و فەزای ناوہوہی ئەو شوینانە حاجی قادر لەم بەشەیی ژبانیدا تیااندا ژیاو، بەدووربوون لە تاریکی که بۆخۆی بەرھەمھینەری ترس و جۆری لە گرژی دەروونییە بۆ مندال و ئەمەش لە دواچاردا کاریگەری دەکاتە سەر بیرکردنەوہ و خەیاڵ و یادوہرییەکانی. کاتیک دەپوانینە خەیاڵ و یادوہریی حاجی لەو شیعرانەیدا که ھەلگری دەلالەتەکانی مندالیی ئەون، تاریکی و ھک رەگەزیک زۆر بە کەمی دەبینریت. چ فەزای ناوہوہی رەشمال و چ فەزای مزگەوت و حوجرە دروستکەری ترس و بەخۆدا پۆچوونەوہیان نەکردوہ. وینەکانی حاجی، دیمەنی ناو شیعەرەکانی، ئومیدەوارییەکە، ئیرادەگەرای و پاشکاو و پوونی و سادەییەکە لە دەربڕیندا، گشتیان پەيوەندیان ھەیه بە فەزایەکی ئەزموونکراوی و پووناکاییەوہ. ویرای ھەر ئەزموونیکە ناخۆشی ژبانی کۆمەلایەتی، ئابووری و کولتووریی که پیندەچیت حاجی قادر بەریانکەوتبیت، لە ناوہوہی خۆی ژبان و رەگەزەکانی بە شتوہیەکی دیکە

گداونه ته وه. هرچنده دهره وهی کومه لایه تی ئالوز و تاریک بوو بیت، که چی هه موو شتیک له خه یالی حاجیدا به روونی ده بینریت، به روونی و ساده یی وه سف ده کریت و ئه مه ش مندالییه کمان پیده ناسینیت به دوور له شیرزه یی دهرروونی و ئه زموونکردنی تاریکی و ئه و ترسانه ی تاریکی له یادوه ریی مندالدا جتیانده هیلیت.

له بهختی خه والوووه بو بهختی کهچ:

من ئەم شیعەری حاجی که له 57 بهیت پیکهاتوو و به پێی دیمهنگۆرییهکانی لهناو دهقهکهدا، دابهش دهکهمه سهه چوار جولە ی سهههکی، که له هههراکامیکاندا بابهتیش دهگۆریت.

له جولە یهکهمه که کلیلیه، روو دهکاته بهختی خه والووی غوربهتیانه ی خۆی و خودای بهگژدا دهکات تا له خه وهستی و بیبتهوه ئەولا. بهمجۆرهش سهههتای شیعره که جیاکارهیهکی شوینی له نیوان (ئیره) و (ئهوی)، یان (ئهولا) و (ئهولا) دا دهکات، که له خۆیدا دابهشکردنی جیهانه بهسهه دوو بهشدا. غوربهت و نیشتمان. سنووردانانی حاجی بو بهخت، که له کولتووری ئیسلامی و پوژههلاتیدا دژی ویست و ئیرادهگهرییه و له خه وههستاندن به مانای نارهزایهتی حاجی له و دۆخه دیت. بۆیه جولە که ههه تهنیا جولەیهکی شیعری له سهه ئاستی دهقه که نیه، هیتنده ی ئهوهش که جولە و سنووردانانه له هزریندا. ئەگه بهخت وای کردبێ که حاجی تا ئیستا خه والوووانه له غوربهت ژیاپیت، ئەوه له ئیسته بهدواوه ویستی حاجی دهیهویت خۆی له م دۆخه رزگار بکات. بهمجۆرهش، بیداربوونه وهیه که له خهونی دۆگمایی کانتیانمان بیر دهکهوینتهوه که

هاوشانیشه به که میک توورپهیی و وه پرسیوون. گوزارهیی
 ئەتووبیی خودا جورئ له دهسته و دامانبوون، توورپهیی و
 وه پرسیی له ئاست دۆخینکدا به دیار دهخات، که مرۆف
 دهیه ویت تیپه پینیت. له بهیتی (32) شدا، که دهکه ویته
 سه رهتای جولهی دووه مه وه، بهختی خه وتوو به رقه وه
 هه لده ستیت.

ئهمه بهیتی به که مه:

گوتم به بهختی خه والوو: به سه ئەتو بی و خودا

له خه وه لسته زه مانئ بچینه وه ئەولا

لیره به دواوه هه تا بهیتی (32)، حاجی به خه یالیکه وه که
 له ئەزموونی سه رهتای ژیانیه وه له شوینی سرووشتی
 و ناشار، وه ریگرتوو، دهکه ویته وه سفیکی
 دیارده ناسانهی سرووشت و پیکهاته کانی. گرنگترین
 خه سله تی ئەم شیعره به گشتی و ئەم جولهی به که مه به
 تایبه تی، هه مان دابه شکردنی جیهان و گهردوونه به سه ر
 دوو به شدا و دهست نیشانکردنی شوینی مرۆف خوئی.
 شوینی مرۆف لیره دا (سه ر) زه ویه، (ژیره وه) ی
 پوو به ری زه ویه و (سه ره وه) شی ئاسمان. مرۆف له م
 نیوانه دا رۆلی کوکه ره وه و به یه ک گه یاندنی زه وی و
 ئاسمان ده بینیت. ئەمه گه مه یه کی مرۆفه بو ئاشته وایی و

دانه پړان. له هر دیرپکی ئه م به شهی شیعره که دا نیگی
 حاجی جاریک له ئاسمان و جاریک له زهوییه، جاریکی
 دهنورپته بهرزایی و جاریکی دی دهنورپته نزمی. ساتیک
 باسی گرمه ی سهحاب و هاژه ی باران و ساتیکی دی
 باسی چیا و نواله و نه سیم و سهمای گول دهکات و له
 هلقولینی کانی دهنورپت:

له گرمه گرمی سهحاب و له هاژه یی باران
 چیا په پړ له ههرا و نواله پړ له سهدا

وهک دهنورپت، له م بهیته دا، له بهرزیه وه دپته خوار و له
 نزمیه وه دهچپته سه. سهره تا دهنگی ئاسمان
 پرایده چله کینیت و پاشان دهنگدانه وهی سهر زهوی. له
 بهیتی دیکه دا به پیچه وانه وه، له زهوی دهنورپت و پاشان
 نیگی پروو له ئاسمان دهکات:

پړه له سهیل و له گولاو کانی پرووی زهمین
 پړه له بهرق و بریقه ی برووسکه جهووی سهما

له ههندیک بهیتشدا، نیگا راسته وخو ئاراسته ی ئاسمان
 ناكریت، به لكو ئاراسته ی ئاسته کانی دیکه ی بهرزایی
 دهكریت، وهک (ههور، ههوا، چیا، قهلا، چنار) و پاشان
 بهرزایی (گژوگیا، گول و چه مهن و فرین و نیشتنه وهی

بالندان).. له هه موو ئه مانه دا جولەى نىگا، له به رزىبىه وه
بۆ نزمى و له خواره وه بۆ سه ره وه ئاراسته ده بىت. جار
هه يه هه لقولانىك پووده دات كه ئاماژه يه به به رزبوونه وه
و له هه ما كاتىش پړاننىك كه ئاماژه يه به ئاماژه يه به
هاتنه خواره وه:

به جۆشى ئاگرى گولنارى كانى هه لده قولى
مىسالى دىده يى وامىق له سه سه رته ي عه زرا.

جارىش هه يه پووخان و دارمانىك پوویداوه و
سه ره ه لدانه وه يه ك و بىنا كرده وه يه ك جى ده گرته وه:
قه لاتى زىوى پوخواه هه ره س به تۆپى نه سىم
سوپاهى لاله و گول، چادرى له جى هه لدا

كۆى ئه و فه زايه ي له م نىوانه دا، له نىوان (مروڤ) وه ك
ئه زموونكه رى ژيان و دهنگ، پهنگ، بۆن و (زهوى) وه ك
شوین و فه زای (ئاسمان) دا دروستده بىت، فه زايه كى
هه سته پىكراوى سوژه ي ئه زموونكه ره. حاجى له پىگه ي
گىزانه وه ي ئه و ئه زموونه وه كۆى ئه و دىمه نانه
ده هى نىته وه پىشچاوى خۆى كه له مندالىيدا ئه زموونى
كردوون. به لگه ي ئه مه ش ناوى شوین و جۆرى گزوگيا
و نه بوونى هىچ په رده يه كى پىگره بۆ بىنن له نىوان

مرۆف و ئاسمان و مرۆف و عەرددا. ھەرۆھک چۆن ئەو دەنگ و دیمەن و جۆری ئاژەل و بەلندە و کانیاو و گولانەش کە لەو شویتانەى مندالیی ئەزموونى کردوون، لێرەدا دەھینیتەوہ پینچاوی..

بەرھەمھیناوەى ئەم فەزایە، بەبێ ویناکردنى ئەو شویتانەى کاریگەرییان لەسەر خەيال و یادوهرى حاجى جیھتستووہ، مانای نیه. ھەرۆھکچۆن خەيالێ بەشیکى زۆرى شیعەرکە خەيال و روانینیکە لە چاوی مندالییەوہ، ئاواش ئەو فەزا و شوینەى لەم دەقەدا بەرھەمدەھینریتەوہ، ناشاریانە و سرووشتیانەى کە پەيوەندی نیوان مرۆف و شتەکان، مرۆف و جیھان و بکەر لیکتر داپراو نین و راستەوخویە و ھەموو شتیک بە جەستەى بووہ و بۆتە بە بەشیک لە یادوهرى قوول. لەوہش بترازیت ئەو پەيوەندییانەى لەم شیعەرەدا لە نیوان سوژەى ئەزموونکەر و ئاژەل و شوین و سرووشتدا ھەن، کەشیکى کۆچەریانە و ئاژەلدارییان بێر دەخەنەوہ:

لە کیتو و کەژ کە سەر ئیوارە دیتەوہ مالات
لە دەورى چادری ساحیبى مەوجى دا، وەستا
لە حیلە حیلێ کەحیل و لە بارە بارى مەپان
لە دەنگى قۆرەى گاجووت و بۆرەى مانگا

له گورگه لوور و چه په یی سهگ، له قاره قاری بز
 له عه کسی دهنگی دووباره یی که دیته وه له چیا
 له ئوچه ئوچه یی گاوان و قیره قیری شوان
 له بگره بهرده یی کابان ده بیته حه شر و حه لا
 که هه لکرا شه وی له کولی ره شماله ک
 خجل دهن له زه وایایی خه میه یی والا

له دوا یی هه موو ئه م وه سفه ورده هه سته کیانه، بکه ری
 ئه زمونکه ر خودی خو ی بیر ده که ویته وه. هه روه کچون
 پیشتر (نالی) به سوودوه رگرتن له (با) وه ک ره گه زیکی
 سرووشتی نه بینراو نامه که ی بؤ ولات دهنی ریته وه و
 خه یالی خو ی له سه ر داده ریژیت¹، حاجیش به
 سوودوه رگرتن له (سه با) و دهرده دلکردن بؤ ی،
 دهریچه یه ک بؤ چونه وه ناو (خو ی) دهر دوزیته وه.
 هه رچه نده باد و سه با هیچیان له خو یاندا مادییه تیان نیه
 و ته نیا جولای شته کان بوونیان به رجه سته ده کات،
 ئاواش له لای هه ردوو شاعیر ساته وه ختیکی نائومی دی به
 دوو ئاراسته ی جیاوازدا دهبینینه وه: له لای نالی، باد
 هیزیکه ده بیاته دهره وه ی خو ی، به لام له لای حاجی، سه با

¹ برونه: سیوه یلی 2015، کتبی نالی، ل: 67-68 و به ره و دوا.

هينزيكه دهيهيتيتهوه ناوخوي، لهگهل ئهوهشدا هردووكيان لهم دوو رهگهزه ئوميدتيك بو پزگاري و پهنايهك بو هاوده مي دهووزنهوه. دوخهكه بو ههريهكهيان ئاماژهيهكي قوولي تيدايه به تهنيايي و بيكهسي، ساتهوهختيكي كه تيايدا مروفي تهنيا پهنا بو هينزيكي دهره مرويي دهبات تاكو بيكاته هاودهم و هاوخهم، هيز و پهنايهكي نه بينراو. حاجي قادر لهم كارهيدا شتيك له نالييش تيپه ر دهكات، له لاي نالي باد هه ر وهك رهگهزه سرووشتييهكه ده مينيتيهوه:

قورباني توذي ريگه تم ئه ي بادي خو ش مروو
به لام حاجي كه سيني به سه با ده به خشيت و قسه ي
له گهل دهكات و داواي ليندهكات زيندوي بكاته وه، وهكو
چون حه زه تي عيسا فوي له مردوو ده كرد و
مردوو هكان زيندوو ده بو نه وه¹:

سه با! ده زاني ژيانم له دووريبان مه رگه
ده سا و هره به كزه ي خو ت خجل بكه عيسا
ئه گه ر منم، له فيراقيان كزه م له جه رگه وه دي
ئه گه ر دل، وهكوو جه رگم ده لي ئه وا سووتا

¹ ديواني حاجي قادر، ل: 43، پهراويزي 1.

له پاش ئه مه، جو له ی دوو هم ده ستپیده کات. جو له یه ک پره له به یانکردنی حه قیقه ت و شو ککردنی حاجیی: به ختی خه والوو نه ک هر ئامیز بو هه سته کانی حاجی ناکاته وه و هیوری ناکاته وه، به لکو له شیوه ی ئه ژدیها یه کی خه وتوودا به رقه وه له خه وه لده ستیت و دایده بریت له و خه یال و دیده ی مندالی و وه سفانه ی بو سرووشت، که هه میشه له تیپه پینی کاتدا خو ی دووباره ده کاته وه. به هار دیته وه، به لام مرؤف نا. شوین وه کخو ی ده میتنی به لام ئاوه دانی نا:

به هاری وا هه موو سالیکی دیته وه ئه م
 ئه وانی ده چنه دیاری مه مالیکی عوقبا
 یه کیکی نایه ته وه، چوونیان هه ر ئه و چوونه
 له شیخ و عالیم و جاهیل، له پادشاه و گه دارا

ئهم راستییه له شیوه ی ئاگاییدا خو ی به یان ده کات و گوران له دهره وه و گوران له ناوه ی حاجیی خویدا روونده کاته وه. ئه وه ی حاجی له وه سفدا ده یهیتته وه پیشچاوی ئهم دوو گورانه ی لیشاردۆته وه. جه وه هه ری کاره که ئه وه یه که شوین به بی مرؤف ویرانه یه، ژیانیش به بی خو شه ویستان، تیپه پینی با:

مه کانه شه وقی به عیلاته، په شمه کۆنه هه وار

حەياتە، زەوقى بە ئەحبابى، بايە ئاب و ھەوا

نەك ھەر ھاوھلى كۆنە نەماون، بەلكو جوانەكانيش پير
بوون، تۆش بۆخۆت گۆراويت و كەس ناناسيەتەوہ:

پەفيقى كۆنە نەماون، جوانەكان پيرن

بە شەق دەپۆن و لە دارى ديارە شەققى عەسا

لە دووسەدى يەكەكى زەحمەتە بناسيەوہ

مەگەر بە ناو و نیشان و بە خزم و باب و برا

بۆيە چوونەوہ بۆ ولات و نيشتيماون لەم دۆخەدا،
وہكئەوہيە بچيەوہ بۆ ناشوين. گەرانەوہيە بۆ ناويك كە
خۆى نيە. بيناكردنەوہى شوينە بەبى مروّف، ويناكردى
ولاتە بەبى ئەوہى جيگەيەكى ھەبيت تيايدا نيشتەجىي
بكەى، وەك چۆن لە چيرۆكەكانى ھەزار و يەكشەوہدا
باسى شارى جابلوقا دەكرىت، بەلام شارىك بەم ناوہ
نەماوہ:

كە بىي و بچيەوہ ئىستاكە "كە ئەننەھوو" ديسان

سەفەر دەكەى لە وەتەن دەچيە شارى "جابلوقا"

پاستەقينيە لە شيوہى دانايدا خۆى بۆ حاجى بەيان
دەكات. ئەوہى بمانەويت بە خەيال نيشتيماون

دروستبکهینه وه وړینه یه، یان (کهلامی بی سهروپا). ئەم راستییه هیچ دهرفته تیک بۆ حاجی ناهیلایته وه تا بهرگری له خۆی پتیکات جگه له وهی به دلیک بۆ شوینی نیشتمان و وهتن بدوژیته وه. ئەمهش بابه تی جولای سییه می شיעره که یه:

خولاسه یی قسه ئیستیکه مه سله حهت ئەمه یه

بلی به وه جهی نه سیحه ت به کاغه ز و ئینشا.

حاجی دهق و نووسین له سهر کاغه ز وهک شوینیکی به دیل بۆ بوونی نیشتمان دهستنیشان دهکات. لیره شه وه، شיעره که گۆرانیکی گهره ی به سهردا دیت: له خه یالکردنه وهی ورد له سرووشت و هینانه وه پیشچاوی نیشتمان و دیاره وه بۆ دواندنی خود و هووشیاربوونه وهی له ئاست بی نیشتمانی و بی شوینیدا و له ویشه وه بۆ ستایشکردنی نووسین و (ئینشا) وهک تاکه رینگه یهک بۆ مانه وه.

ئهو ده بیت ئیتر بوونی خۆی له زماندا بهرجهسته بکات. پۆحی نالی سهرله نوئ له حاجی قادردا بهرجهسته ده بیته وه. وشه ی (ئینشا)، به مانای خۆ بهرجهستکردن، خۆ نووسینه وه، ماته ریالییه تبه خشین به خود له زماندا، له لای ههردووکیان هه مان مانای هه یه. وشه که له بنه مادا به شیکه له کاری هونه ری و مانای په یکه ربه ندیی و

خۆبەرجهسته کردنیش دەدات. هەردووکیان زمان و دەق،
دەکەنە جیگرەووی نیشتیمان و بوونی خۆیانی لەسەر
تۆمار دەکەن و زمان دەکەنە نیشتیمانی یەکەمی شوناس.
نالی ئەمەیی بە تاقییکردنەووی خود بوخۆی ناوژەد
کردبوو:

تەبعی شەککەرباری من کوردی ئەگەر ئینشا دەکا
ئیمتیحانی خۆیە، مەقسوودی لە عەمدا وا دەکا

لە بەیتی ژمارە (41)وە تا بەیتی بەیتی ژمارە (55)، حاجی
شەپکی قورس لەسەر نووسین و زمان وەک مالتیک بو
مانەو، بەرپا دەکات. لە پراستیشدا ئەمە شەپکی قورسی
دەوێت. شەپک، کە پیشتر نالی بو خۆ پزگارکردن لە
دەسلاتی هەرسی زمانی سەردەستەیی (فارسی، تورکی
و عەرەبی)، دەستی پیکردبوو، برینداریی چەشتبوو،
گالتهی پیکرابوو، تانەیی لێدرا بوو:

کەس بە ئەلفازم نەلی خۆ کوردییە، خۆ کردییە

هەر کەسێ نادان نەبێ، خۆی تالبی مەعنا دەکا¹

حاجی بەردەوامیی ئەم جەنگەییە لە پیتاوی زماندا وەک
دەفری بەرجهستکەری شوناس و مانەو. لەگەڵ ئەوەشدا

¹ بۆ لیکدانەووی من لەبارەیی ئەم دەقەیی نالییەو، بڕوانە: سیوہیلی: 2015، کتییی
نالی، ل: 317-328

جیاوازییه کی زۆری حاجی ههیه له چۆنیتی
 دروستکردنهوهی نیشتمان وهک شوین و کردنی به
 شوینی پیروژ، له گه‌ل به شوینکردنی دهق بۆ پاراستنی
 شوناس به بی ئه وهی بیکاته دهقیکی پیروژ. حاجی
 تیگه‌یشتتیکی کراوه، ئاوه‌لا و سنگ‌فراوانانه‌مان له‌سه‌ر
 شیعره‌کانی پیشکەش ده‌کات و داواش ده‌کات به‌چاویکی
 فراوانه‌وه ته‌ماشایان بکریت. بۆیه حاجی ده‌قیکی پیروژی
 به‌ره‌م نه‌هیناوه، به‌لکو ده‌قگه‌لیکی به‌ره‌مه‌هیناوه که
 (سه‌هوو و خه‌تا)یان تیندایه و شیاوی (ته‌سحیح) و
 راستکردنه‌وه‌ن:

نییه له مومکینی ئیمکان خه‌تا و سه‌هوی نه‌بی

به‌غه‌یری خواجه‌یی دیوانی "عه‌لله‌مه‌لئه‌سما".

له شیعری "ناوی بیسمیلا"شدا ئه‌م بابه‌ته‌ی
 ڕوونکردۆته‌وه:

به‌یته‌کان عه‌یبی مه‌که‌ن خوار و که‌چن

مه‌قسه‌دم له‌م به‌ند و باوه‌ ده‌ر بچن

ئێسته‌ هه‌رچیم پی بلین عه‌یبی نییه

چونکه ئینسان عیلمی غه‌یبی پی نییه

(ل: 207)

لێرەدا ئەوەش دەبینرێتەوێه که مرقۆه شاعیریش له هه‌له‌ به‌ده‌ر نیه‌ چونکه‌ ئەو خودا نیه‌، که هه‌رگیز هه‌له‌ ناکات. ئەمه‌ قه‌ناعه‌ته‌ و میزاجی شیعری نیه‌. حاجی خۆی وه‌ک ئەدیبتیک جیا ده‌کاته‌وه‌ که شایانی په‌خنه‌گرتنی زانیانه‌ و ئەمه‌ش وه‌ک نرخاندیک ته‌ماشای ده‌کات بۆ خۆی، له‌ ئاست هه‌سوود و چرووکه‌کانیشدا که ته‌نیا مه‌به‌ستیان عه‌یب و عار دۆزینه‌وه‌یه‌، خۆی به‌ به‌ری ده‌بینیت. به‌لام هه‌موو ئەمه‌ له‌ پیناوی چیدا؟ بۆچی حاجی ده‌سته‌ودامانی براده‌رانی ده‌بیت و مافی راستکردنه‌وه‌ی هه‌له‌کانیان ده‌داتی و داویان لێده‌کات وه‌ک شوینه‌واری نالی و کوردی، و نیان نه‌که‌ن؟ کوا قه‌له‌نده‌ریی و له‌خۆپازیبوونی حاجی و توورپه‌یی له‌ جه‌هلی زه‌مانه‌ و به‌گژداچوونه‌وه‌ زه‌به‌کانی؟

ئهم پاشه‌کشه‌یه‌ی حاجیش دیسانه‌وه‌ له‌ پیناوی زماندایه‌. حاجی زمان ده‌کاته‌ سه‌نگه‌ری به‌رگری. ئەو له‌ ئاستی که‌سییدا شیعره‌کانی به‌ منداڵ و نه‌وه‌ی خۆی ده‌چووینی، له‌ ئاستی شوناسی نه‌ته‌وه‌ییشدا به‌ نه‌قد و دراوی پاشایانه‌ و ده‌نووسیت:

ئهمانه‌ زاده‌یی ئەفکار و خۆشه‌ویستی من
ئه‌گه‌ر قه‌بیح و که‌ریهن، ئەگه‌ر شهل و ئەعما

به‌لاغه‌تییکی هه‌یه هیچ زوبانی نایگاتی
له بئ ته‌عه‌سسوبی کوردانه بئ ره‌واج و به‌ها
که خۆتی تی نه‌گه‌ییئی، له نیکته‌کانی نه‌گه‌ی
ده‌لیی هه‌موو هه‌زه‌یانه خودا به‌لای لی دا

زمان بو حاجی له غیابی نیشتیمان و شویندا، ده‌بیته
ده‌سه‌لات و پیگه، ئەمه‌ش شتیکه ته‌نیا ئەوانه لێده‌زانن
که خۆیان سه‌پرایی زیڕ و زیوی قسه‌ن، چونکه ته‌نیا
ئەوان به‌های زمان ده‌به‌نه ئاستی پیگه‌ی پاشایه‌تییه‌ک که
دراوی خۆی لیدابیت:

به‌لام ئەوانی که سه‌پرایی زیڕ و زیوی قسه‌ن
به شه‌ه ره‌وایی ده‌زانن، چ سکه‌یه‌که ره‌وا
لیزه‌دا به روونی په‌یوه‌ندی نیوان شوین (زمان و ده‌ق) و
شوناس ده‌بیرین. زمان له‌به‌رده‌م کاتدا، مانه‌وه
ده‌سته‌به‌ر ده‌کات، وه‌کچۆن دراوی پاشایان بۆیان ده‌بیته
به‌لگه‌ی ده‌سه‌لاتیان و مانه‌وه‌یان له میژوودا. له‌م نیوانه‌دا
حاجی ئاماژه‌یه‌کی شاراوه‌شی به ته‌مه‌نی خۆی کردووه،
که چۆن وه‌ک پاشایه‌ک له هه‌نگامه‌ی نه‌مانیدا، دراوه‌کانی
بۆی ده‌به‌نه به‌لگه. بۆیه حاجی له به‌یتی ژماره (55) دا، که
جوله‌ی چواره‌می قه‌سیده‌که‌یه‌تی، رووی قسه له مرۆف
وه‌رده‌گیژیت و روو ده‌کاته خودا که شیعره‌کانی نه‌که‌ونه

بهردهستی بهدبهختیک، که بهایان نازانیت، چونکه
ئهوئی ئه و هک دراو له زماندا ههلیکه ندوو، شتیکه دوو
پاشای وهک خوسره و داراش نه یاندیوه:

ئیلاهی نهیخه بهر چهنگی مهنده بووری له ئیم
نقوودی حاجی که نهیدیوه خوسره و دارا.

دوا دیری قهسیده کهشی که کلیدانی کۆتاییه تی،
دهگه ریته وه سهره تا. ئه و له سهره تای دهقه که یه وه په نای
بردبوو بۆ بهختی خه و آلووی، به لام له کۆتاییدا بۆی
دهرده که ویت، بهختی ئه و که چ و شکاو، بووه. بۆیه ئه و
قسه زۆرانه ی له دلایا بوون و حه کایه تی خۆی
پیده هۆنینه وه و شوناسی خۆی له سهره وه
دروستده کردن، له ئاست ئه م بهخته که چهیدا که خامه ی
شکاندوو، ده بیته بیده نگ بیت:

گه لی قسه م له دلا بوو حیکایه تم مابوو
که چی له بهختی که چم خامه نووکی لیره شکا.

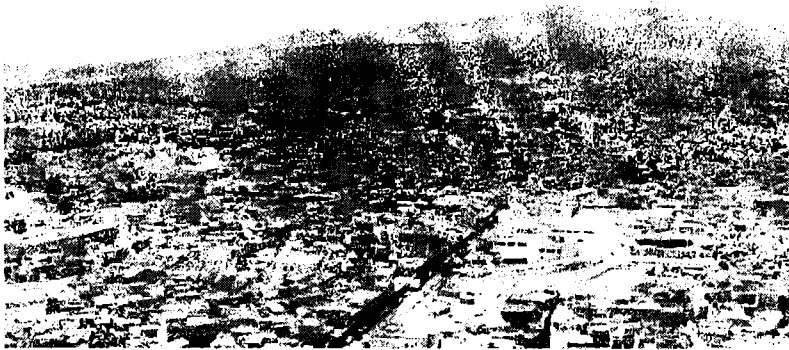
به مجۆره ش حاجی به ته واوی دهست له چوونه وه (ئه ولا)
و (رابردوو)، هه لده گریت، به لام هیچ له باره ی مانه وه ی
خۆی (له ملا) و (ئیسنا)، نالیت. کوردستان بۆ ئه و ده بیته
خه ون، به لام هیشتا بیده نگه له ئاست واقع و هه نووکه ی

غوربەتییەکی لە ئەستەمبوول.. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم
بەسەرھاتە ئاو زۆر دەکێشیت و ویستگەکانی دیکە
پەيوەندیی حاجی بە شوینەو، بەردەوامیان هەیە.

كۆيى/شار:

له تەمەنى نۆسالىدا، حاجى بۇ يەكەمجار دەھىنرېتە كۆيى، بۇ مزگەوتى موفتى بۆلای (حاجى مەلا ئەحمەدى ئومەرگومەتى) كە خزمى بووه و لەو كاتەدا مەلای مزگەوتى موفتى بووه و حاجىش تەمەنى تەنیا نۆ سالان بووه¹. دەكرىت ئەو راستىيە بهىننە پىشچا و كە ئاخۇ

حاجى قادرى مىردمندان، چ هەستىكى بۇ دروستبوويىت، كاتىك پووبەپووى شارىك بۆتەو كە لە پووى شىووه تەواو جىاوازبووه لە ناوچەكەى خۆيان. بىگومان ناكرىت يەكسەر حاجى برايتە مزگەوت و فەرموو دەست بكە بە قورئان خويندن.. بەلكو مەودايەكى زەمەنى، ئەگەر چەند

¹ ئىدرىس عەبدوللا ئومەرگومەتى: ويىستگەكانى ژيان و.. لە دىدارى حاجى قادرى كۆيى، تەقتەق. 2016، ل: 91.

پوژیکیش بو بیت، هلی ئەزمونکردنی شارهکهی بو
 ئەم منداله زیرهکه رهخساندوه. دیمهنهکانی ئەوسای
 شارهکه، کۆلان و جاده، چپیی دانیشتون، دووکان و
 بازارچه، پۆلیس و خانوو، مندالان و جۆری خواردن و
 هتد. هه موویان ههستی حاجییان له ئاست شاردا

کردۆتهوه. پاشان

دهبیت برابیت بو
 مزگهوتی موفتی، که
 یه کیکه له مزگهوته
 کۆنهکانی کۆیی و له
 سالی 1176

کوچیدا (1762 ز.)،

دروستکراوه¹، واته
 پاش (31) سال له هاتنی
 تیره ی دهر بهندی بو
 ناوچهی کۆیی..

لیزهوه شوین له پاش مال و بی مالی و رهشمال و گوند
 کۆتان و ههوار، بریتیه له شار و مزگهوت و حوجره و

¹ کهریم مستهفا شارهزا، نازم چهویزی و ئەوانیتر: کۆیه له پهوتی شارستانیهدا. ههولیر، وهزارهتی رۆشنیبری، زنجیره ی (359)، چاپی یه کهم، 2009، ل: 393. یو لیکدانهوی ساله که په نام یو پروفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین برد، سوپاسی ده کهم.

شوينگورکيتش بۆتە بەشېك لە شوناسى حاجى قادر..
 قارەمانى ئەم شوينگورکيتى، كە لە ژيانى حاجىدا
 جولەيهكى چۆنایەتیه، نەك چەندایەتى، دايكى حاجى
 خۆیەتى: فاتمەخان، كە لە ئاستە پەمزی و
 دەروونشيكاریه كەیدا، دەبیته چەق و پنتى ئاراستەكەرى
 حاجى بۆ گەيشتنەوهى بە دايىك، یان دروستکردنەوهى
 سیمای دايىك لە سېبەرى دروستکردنەوهى نیشتماندا.

وەكئەوهى ھەموو ھەولێكى حاجى بۆ گەيشتنەوهى
 خەيالێانەى بە كوردستان و ماتەریالیزەکردنەوهى
 كوردستان وەك شوین و بەرھەمھێنانەوهى شوینەكانى
 مندالیی خۆى، ناراستەوخۆ، ھەولدان بێت بۆ گەيشتنەوه
 بە دايىك و دروستکردنەوهى رۆلە مەعنەویيەكەى..
 بۆیە ھەرچەندە كەم، بە ناو، ناوى بردوو، بەلام لە
 ناڤاگای ئەودا گرنگیەكى تايبەتى خۆى ھەیه. حاجى

قادر له شيعره كانيدا ناوى باوكى و دايكى بو تومار
كردووين:

باوكم ئەحمەد بوو ناوى، فيكرم دى
خەلقى لادى بوو دايكى من فاتى.¹

ليزەشدا، دەكرىت بەيته كه به چەند شيواز و به
جەختكردنه وهى جياواز لەسەر وشەكان بخويندريته وه:
(باوكم ئەحمەد بوو ناوى، فيكرم دى / خەلقى لادى بوو
دايكي من فاتى). ئەگەر لە كوتايى نيوه بەيتى يەكەمدا
فاريزه يەكمان دانا، ئەو كاتە لادىيىبوونه كه دەگەرپيته وه بو
دايكي و ئاواى لىدیت: (باوكم ئەحمەد بوو ناوى، فيكرم
دى، خەلقى لادى بوو دايكى من فاتى). بەلام ئەگەر ئەو
فاريزه يەكمان هينايە دواى وشەى بوو، ئەوه بەماناى
ئەوه يە كه باوكى خەلكى لادى بووه و دايكىشى ناوى
فاتى بووه: (باوكم ئەحمەد بوو ناوى، فيكرم دى خەلقى
لادى بوو، دايكى من فاتى).. خويندنه وه يەكى دى ئەوه يە
كه بلین: لەم بەيته دا، حاجى هەر ئەوهنده لەسەر باوكى
دەلێت كه ناوى ئەحمەد بووه. بەلام كاتێك دیتە سەر
دايكي، لەبارە يە وه دەلێت: ئەو خەلكى لادى بووه و

¹ ديوانى حاجى قادر، ل: 195

ناویشی بردووه. دهشتوانین وشه‌ی لادیکه به و جوره مانا بکه‌ین، که شوینی هه‌ردووکیانه.

به‌لام وهک پیشتیش گوتم، هیچی له‌بارهی گوندی (گورقه‌ره‌ج)ه‌وه نه‌گوتووه، ئه‌وه‌نده نه‌بیّت که باسی (لادی) دهکات بۆ ده‌ستنیشانکردنی شوینی باوکی یان دایکی. وه‌سفیکی زۆری سرووشتی شوینه‌کانی ده‌ورو به‌ری کوینی کردووه، که نابیّت زۆر جیا‌وا‌ز بووبن له گوندی گورقه‌ره‌ج و پیویسته ئه‌مه‌شی وهک قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و وه‌سفانه‌ی بۆ حساب بکریت، که ده‌بوو له‌سه‌ر گورقه‌ره‌ج بیانکات. ناوه‌یتانی باوکی و له‌بیرکردنی گورقه‌ره‌ج ئه‌وه ده‌رده‌خات که یادوه‌ریی حاجی رووداوی مردنه‌که‌ی زیاتر تۆمار کردووه، به‌لام ئاماده‌یی سرووشت و باسی زۆری حاجی قادر له‌سه‌ر کوین و ده‌ورو به‌ری وهک شوینیکی هه‌سته‌کی و به‌ده‌روونیکراو، ئاشکراکه‌ری تیوه‌گلانی قوولی هه‌سته‌کانیه‌تی به‌و ئه‌زموونانه‌ی له‌و شوینانه‌ پیناندا تیپه‌ر بووه، به‌خۆش و ناخۆشه‌وه. بۆیه هه‌ر کاتیکیش له‌ دووره ولاتییه‌وه، (یادوه‌ریی)، له‌ شیوه‌ی شه‌پۆلیکی به‌هیزدا (شوینی رابردووی)، که (به‌جه‌ستی بووه) و ئه‌و ئه‌زموونانه‌ی به‌بیر ده‌خاته‌وه، که له‌و رابردووه‌دا

ھەیبوون، (شۈيىنى ئىستا)ى كە دوررەولاتى و شارى
 ئەستەمبوولە، لەلا بچووك و بىيايەخ دەكات.
 ئەو شۈيتانەى حاجى لە دەوروبەرى گۆرقرەج ناويان
 دەھىتت، چ شۈيىنى نىشتەجىبوون و گوندەكان، چ شۈيىنى
 سرووشتى، وەك ناوى چياكان و چ شۈيىنى كولتورى و
 ئايىنى وەك ئومەرگومەت، ھىچيان بەپىي مەوداى
 ئەوكاتەى حاجى تيايدا ژياوہ ليكترەوہ نزيك نين.
 ھەريەكەيان شۈيىنىكى سەربەخۆ و خاوەن تايبەتمەندىي
 خۆيەتى. گوندى ئومەرگومەت و مزگەوتەكەى ئىستاش
 نيوہئاوہدانە، ھەروەكچۈن لە كاتى خۈيشيدا پۈلىكى
 ئايىنى و فيركارىي و كولتورىي خۆى ھەبووہ.
 بەپىي ليكدانەوہى مەسعود محەمەد، حاجى قادر لە
 گەشتىكى ھەوت سالى¹، سالى 1853 (كۆيە) جىدەھىتت
 و بەرەو گوندى (شىخ وەتمان) لە ناوچەى (بالەكايەتى)
 سەفەر دەكات. ئەمە دووھىمىن جىگۆركى و
 ئەزموونكردىنى شۈيىنە لە ژيانى حاجيدا، پاشئەوہى لە
 گۆرقرەجەوہ دەبرىتە كۆيى، كە لە ھەمان كاتىشدا،
 ئاراستەيەكى تايبەت لە ئەزموونيدا ئاشكرا دەكات:

¹ مەسعود محەمەد، بەرگى: 1، ل: 194.

ئاراستەى ژيان لە گوندەووە بۆ شار، لە شارەووە بۆ گوند و پێكەووە بەستنه وەيان.

شتىك هەيە ناىبىت لە بىرى بکەين: لایەنى كەم دوو سالىك حاجى لە كۆيى لەگەل داىكى ژياو، چ لە شوىنىكى تايبەت بە خۆيان بووىت و بەو دەرامەتە بە كرئيان گرتىت كە لە ملكە كانىانەووە بە دەستيان هەتئاو¹، چ لەگەل مالانىتردا بووىت. هىچ رېى تىناچىت فاتمە خانى داىكى حاجى ژنىكى بە تەمەن بووىت و چ بە وەدا كە متمانەى بەخۆى بوو و نەيوىستوو كورپەكەى لە خوئندن دوابكەوئىت و بە پىچەوانەى كۆنترۆلى كۆمەلایەتى ئەوساى كۆمەلگای كوردىيەووە لە شارىكى وەك كۆيى، گوئى بەووە نەداووە خەلك چىيان بە داىكىكى گەنجى تەنيا گوتىت لەگەل كورپەكەى ژياىت. بۆيە دەبىت ژنىكى بوئىر و گەنجىش بووىت. ئەم دوو سالى پێكەووە ژيانەى حاجى لەگەل داىكىدا، رەنگە بە شتىكى هەرە خۆشى ژيانى

¹ بە پى دەستئوسىك، كە نوسخەيەكى كۆپى لە بەر نووسراووەكەى لە لای منىش هەيە، دەبىت لە لاپەرەكانى ئەسلى دەسنووسەكەدا، (189-190) نووسراىت: 'حاجى قادر بەخۆى سى پارچە زەوى لە باوكى يەو بە بۆى بە جى ماوو، بەم ناوانە (قرقاجىن، هاوینەهەوار، زولفەقار)، حاجى هەموو سالىك سالانەى (خىر و بىزى) ئەم زەويانەى وەر دەگرت بۆ بۆئى ژيانى. بىروانە: ئىدرىس عەبدوللا ئومەرگومەتى: 'وئىستگەكانى ژيان و پىگەيشتنى...': لە: دىدارى حاجى قادر، تەقتەق، ل: 91، پەراوئىزى

بووبیت. پهنگه حاجی زوریک له تایبه تمه ندیبه قه له ندهری و نه فسبه رزیبه که شی هر له دایکیه وه و هر گرتیبت. بویه کاتیک ماموستا خالد دلیر کتیبه که ی خوی له وه لامي ماموستا مه سعود محه مه ددا پیشکه ش به دایکی حاجی قادر، (فاتمه خانی ئومه رگومه تی) دهکات، شتیکی شایانی کردوه.¹

هروه ها ده بیت ئه وه ش له بهر چاو بگرین، که ماموستای حاجی له کویئ ئاموزای باوکی ده بیت، ئه مه ش وایکردیبت ژیانی سوخته یی و فه قتیاتی حاجی، و پرای باری ئابووریان، له پرووی کومه لایه تی و مه عنه وییه وه، خوش و پیزلیگراوانه بووبیت و هستی خزمایه تی و پهروه ده ی تیره یی، که له سه ر بنه مای یه کگرتووی و

¹ من دوو کتیبی رده خنیم له وه لامي سیانه بیبه که ی ماموستا مه سعود محه مه ددا بینوه، که یه کیکیان ئه وه ی (عبدولسه تار تاهیر شه ریف: حاجی قادر: شاعیری شوپشگیږ و پیشکه و تنخواز و دیموکراتی نه ته وه ی کورد) و ئه وه ی دیکه شیان کتیبه که ی م. خالد دلیره، کتیبی یه که م به زمانیکی سایکولوژیی زبر نووسراوه، هه رچه نده گه لیک راستی روونده کاته وه. به لام گرنگی ئه مه ی دوا بیان بؤ من له وردبوونه وه ی دایه له ژیانی کومه لایه تی و دهروونی حاجی قادر و بزلیی دایکی له م نیوانه دا و کتیبه که ش پیشکه ش کراوه به و خاتوونه مه زنه که ئیمه به فاتمه خان ده نیاسین.. من بؤ په یدا کردنی ئه م کتیبه و زوریک له سه رچاوه کانتر له باره ی کورد له ئه سته مبول، منه تباری به ریز (د. نه جاتی عه بدولا) م.

پشتگیرییه وه دامه زراوه، له مه شدا به فریای حاجی
که وتییت¹..

بویه به گشتی ده توانین بلین هاتی حاجی بۆ کوی
هرچهنده دوی پووداویکی وهک مردنی باوکی بووه و
ئهمهش حاجی نیگه ران کردووه، به لام هاتنه که ی
کاریگه ریه کی کولتووری پوزه تیقی له سه ر حاجی
میردمندال داناییت.

به مجورهش، ئه نجامی ئه وه وه رده گرم، که یه که مین
ئه زموونی هاتی حاجی قادر بۆ شار، ئه زموونیک
گه شینانه و گرنگ بووه. ئه م راستیهش له زوره ی ئه و
شیرانه یدا به دیار ده که ویت که باسی کوییان تیدا
دهکات وهک شار و شوین. هرچهنده حاجی گله یی و
گازنده و ره خنه ی توند له هه ندیک لایه نی کومه لایه تی و
له چین و تویره کانی ده گریت، به لام کوی وهک شوینیک
پوزه تیف و وهک شاریکی تاییه تمه ند له خه یال و
ئه زموونی حاجیدا ده مینیته وه. ئه مهش به و هویه وه، که
شاری ئه وسای کوی ره نگه ته نیا هر به قه باره له

¹ ناییت رۆلی په روه ده ی تیره ی ده ربه ندی لیرده دا به رچاو نه گرین. ئه م تیره به که
هه میشه دوژمنی هاوبه شیان هه بووه، ترسی هاوبه شیشان هه بووه و ئه مهش بنه مای
یه کگرتووی و پشتگیری ئه وانی بۆ په کتر، لیکه وتونه وه، به تاییه تیش که ئه م تیره به
له سه ر بنه مای ئه نجومه ن و پیکه وه یی خویان به رپوه بردروه.

ناوچەى دەربەند و گوندەکانى گەرەتر بوو و لە ڕووى
 کولتوورى و ديمەنى شارنشینىيەو، حاجى قادرىان
 تووشى شۆكى چوونە شار نەکردوو. ئەم شۆکە
 دواجار لە ئەستەمبوول حاجى ڕادەچلەکنییت و ترسیكى
 ھەمیشەى کوردمان لە شار و چوونە شار بەبیر
 دەھێنیتەو، ڕەنگە ھەر ئەم شۆکەش بێت وایکردبێت
 حاجى بۆ ھەمیشە بێدەنگ بێت لە ئاست سىما
 شارستانىيەکانى ئەستەمبوولدا ڕووداوەکانى لە ژێر
 سایەى سىستەمە سیاسىيەکەدا، ڕەھەندە شونىيەکەى
 ئەستەمبوولیان لە پێشچاوى حاجى و نکرديت..
 ئەم بۆچوونە ناییت وەھا لیکبدریتەو، کە سىماى
 شارنشینى لە کۆیى نەبوو، چونکە ئەوئ شونىيى
 شوناسبەخش بوو بۆ حاجى قادر و گەلیک لە سىماکانى
 ئەو شارە کاریگەرییان لەسەر ھەستەکانى حاجى داناو.
 بەلام شارىتى کۆیى بۆ حاجى شونىيىک بوو بە ئاسانى
 توانیویەتى ھاوشوناسى لەگەڵدا بکات و تا ڕاددەیک
 زووتر خۆى لەگەڵدا بگونجییت. لە کاتیکدا، پاش چوونى
 بۆ ئەستەمبوول بە بەراورد بە چوونى بۆ کۆیى،
 ڕووبە ڕووى جۆرىک لە ھەستى ونبوون بۆتەو و لەو
 شارەدا.

له شیعری حاجیدا جگه له وهی چهند جارئکی زور ناوی
کوئی وهک شار هاتووه، ئاواش ناوی گهلیک دیارده و
شوین و جیگه له په یوهندیان بهم شاره وه هاتوون، ئەمه
جگه له تهرخانکردنی زیاتر له قهسیدهیهک بۆ شاری
کوئی.

ههستکردنی مروّف له شاردا جیاوازه له ههستکردنی ئەو
له گوند و ناو سرووشتدا. شار دیدیکی سههرجهمگیر به
مروّف ده بهخشیت و فیزی دهکات شتهکان و دیارده و
پووداووهکان و شوینتهکان پیکه وه له یهک سههرجهمدا
ببینیت. "شار شوینتیکه تاییدا دیدار دیته ئەنجام. له ویتدا
مرویهکان بۆ پهی بردن به جیهانی ئەوانیتر کۆده بنه وه.
بهجۆریک که "من لیره م" ده بیته ئاوینتهیهک بۆ
پهرچکردنه وهی هر شتیک که ههیه و له خوی گرتووه و
له نواندنه وهیدا دهیخاته وه پرو¹.

چوونه شار وهک ئەوهیه په یوهندییهکانمان بکهینه
په یوهندیی شوناسبهخش له شویندا.

ههستکردن به به دهستههینانی شوناسیکی تاکه که سیانه له
ههناوی ئەندامیتیماندا له ناو کۆمهلیکی کۆکه رهوه و
دژوازا، نیشه جیمان دهکات. بهمجورهش شار به وهی

¹ کریستیان نوربری - شولتز: مفهوم سکونت. پیشووتر، ص: 77.

بواری ھەلبژاردنی تاکە کە سیمان دەخاتە بەردەم،
 ھەستیکی پابەندبوونیشمان بەئەوانیترەو دەدات¹.
 ئازادی و جەور، بەشیکن لە کارەکتەری شاری. لە
 شیعری حاجیدا ئەم دوو جەمسەرە بە پوونی دەبینریت:
 لەلایە کەو ھە حاجی ھەستکردنیکی پتەوی ھەبە بە
 ئەندامیتی لە شارێکدا کە ئەوی لەگەڵ ئەوانیتر
 کوکردۆتەو و ئەمەش شتیکە بۆ یە کە مچارە لە ژبانی
 ئەودا و لە پەيوەندی بە شوینەو پوو دەدات.
 لەلایە کیتريشەو، ناتەبایی حاجی لەگەڵ کۆمەلگایە کدا کە
 بەردەوام گوشارھینەرە و وزەبەک لە ناوھویدا کە
 دەبەوێت خۆی بێت و ھەلبژاردنی تاکە کە سیانە ی خۆی
 ھەبیت، ئامادەبیا ھەبە. ئەم دیاردەبە لە شیعری حاجیدا
 دوو راستیمان بۆ پوونە کاتەو. یە کەم ئەو ی کە ئەم
 شوینە ی حاجی لیو ی قسە دەکات و لەسەری دەدویت،
 شارە، نەک ناشار. ئەم خواست و ویست و ئاگاییە ی
 حاجی قادر بەیانی دەکات پەيوەندی بە ھوشیاری
 شارەو ھەبە کە تیایدا تاکە کەس لەسەر ئاستی خۆ
 دەربڕین دەردەکەوێت. دوو ھەم، ئەو راستییە ی کە ئەم
 تیروانینە لەسەر شارێکە کە حاجی ئەزموونی کردووە و

¹ ھەمان سەرچاوە، ص: 78.

ئەمىستاش لە شىعدا بەرھەمى دەھىنئىتەوہ. بەمجۆرەش
نىشتەجىبوون لە شاردا ھەر تەنیا كۆبوونەوہى رەھا نىہ
بەلكو برىتتە لە بوون لە جىھاندا، لە شوئىنك و وەك
كەسىك¹.

حاجى يەكەم ئەزموونى شوناس وەرگرتنى خۆى لە
كۆيى دەستپىكردووہ و لەوئى بە زمانىكى ھوشيارانە قسە
دەكات و شىيدەكاتەوہ، نەك زمانىكى بىدەنگى ھەستەكى
پووت كە تەنیا وەسف دەكات. لە كۆيى حاجى
بەشئوہىەكى ئەندازيارانەتر شوئىن دەبىنئىت. شار بۆ ئەو
ئىدى دەبىتە گەپەك، كۆلان، سەيرانگا، قەلا و پەرسنگا و
شوئىنەوار. ئەو پەيوەندىيە بى نىوانەى نىوان مرؤف و
سرووشت و خۆى لەو بەينەدا لاواز دەبىت. ئەمىستا
كولتور و نەرىت و ئەتەكىت و ئەبى نابىكان دىنە
نىوانەوہ و دىسپلىنى مرؤف دەكەن. حاجى بەردەوام ئەم
پراستىھمان بىر دەخاتەوہ، كە چۆن لە ئاست ھىزە
دىسپلىنكەرەكانى كۆمەلگادا ياخى دەبىت و باكى نىہ چى
بىدەگوترىت:

با بلىن: ئەم شىتە قەحپە مردووہ
چەند وەرپوہ، چەند وەرپىنەى كردووہ

¹ كرىستىن نوربرى شولتز: مفھوم سكونت. ص: 78

من له توفانا بهری خۆم دهردهکه م

وا مهزانه دامه نی خۆم تهر دهکه م

هرچه نده ئەم دهربرپنانه له شوینیکتر و بۆ شتیکی دی
نووسراون، به لام دوو رهگهزی گرنگ له که سایه تی
حاجی دهخه نه پروو، به که م ئەوهی که خۆیه تی و دووهم
ئوهی که یاخیه له هر شتیک که به ناوی هر شتیکه وه
بیته دهیه ویت بیدهنگی بکات.

ئەم قوناغهی ژیا نی حاجی پاشتر هه لی ئەوهی بۆ
دهره خسیته تی په یوه ندیی به شوینه وه گۆرانی به سه ردا
بیته له و ئاسته وه که پیشتر شوین زیاتر کاریگه ری
له سه ر (هه سه ته کان) ی حاجی هه بوو، یادوه ری ئەوی
ده بزواند بۆ ئەو ئاسته ی که حاجی له مه به سته یکی
(هه وشیارانه) و رۆشنبیرانه وه شوینه کان به ره هم
ده هینته وه و باس له گرنگه که یان ده کات بۆ ده سترتن
به سه ر شوناسدا.

له بهر ئەوه شه که باسکردنی حاجی بۆ کۆیی به ک
ئاراسته نیه. هه م وه سف و پیا هه لدان و هه م تانه و
ره خنه ده گریته وه، ره خنه و تانه کانی حاجی زۆربه ی
جاران له هه ندیک ده سه ته و تا قمی ئایینی شاره که و
هه ندی جاریش له خه لکه که ی به گشتی و چه ند جاریکیش له

که سانیکي تايبه ته، به لام حاجي هميشه به بالاي
 شاره که دا وهک شوين و شارکي تايبه ته هله دهلئت و
 هه لويستي له ئاستيدا به نه گوري ده مينيته وه.
 کوي ئه م به شه له وه دا کورت ده که مه وه که بلیم: کوي
 ويستگه يه کي گرنگه له ئه زموني ژيان و له ئه زموني
 شيعري حاجي قادر دا. کاتيک حاجي قادر له وي ده ژي،
 تووشي چهندين کيشه ده بيت، به لام کاتيک له دووره وه
 بيري لیده کاته وه و به ره مه میده هينيته وه، ئه و کيشانه تا
 راده يه ک له بير ده کات و ره هه نده کولتووري و
 ره مزيه که ي ئه و شاره به رجه سته ده کات. کوي ژيانکي
 پر کيشه به حاجي ده به خشيت، به لام کولتوريکي به رز و
 نيشتيمان په روه ريه کي پته و ده خاته دل و ميشکيه وه.
 ئه مه ش چهنده زيره کي حاجيمان بو ده رده خات له
 بير کرده وه دا، ئه وه نده ش ئه و که شه کولتووريه
 ده ناسنيت که حاجي چاوي تيدا کرده وه و له گه ل هاورې
 و دوستانې نزیکي کردiane بناخه بو بير کرده وه يه کي
 قوول له نيشتيمان، به بي چاوپوشين له که موکوريه کاني.

نمونه شيعريه کان:

هه روه کو شارانير که س ئاشنای کوي نه بوو

شوهرەتی ئەبیاتی من خەلکی لەسەر کۆکردەووە

ئاخر ئەم عەقلەیان هەبوو بۆی
گەر سوله یمانییە وەیا کۆی

لە مەیدانی بەھارا شارەکە ی کۆ
قوبە ی کشمیری دا بەر شەق وەکوو گۆ

کوردەکی کۆی کەوتەووە یادم
پیم گوت: ئایا چلۆنە ئوستادم

زەمانە تووشی دەرد و غوربەتی کرد
غەمی کۆی پەڕیشانی هەمووی کرد

وەرە سەیری بزانه لاوی کۆی
مەهە دانیشتوووە یا سەرۆه پۆی

لە دەوری کوللی باغی شاری کۆی
دووسەد بن داری زەیتوونی بە جۆی

وهك ده بېنين له م به يتانه دا و له كۆي گشتيى ئه و
 شيعرانه يدا، كه باسى كۆيى تيدا كردوون، زياد له
 دۆخىكى دەر وونىي له كه سايه تى حاجى قادر دا
 ده بېنينه وه. ئه و دۆخه دەر وونىيانه ي پالنه رى خه يالى
 شيعرى حاجى قادر بوون، زور و جورا و جورن. له
 هه ندىكياندا سه رسام و شانازىي پئوه كه ر، له بريكياندا
 سوزدار، هه ندىكيان نا ئوميد، زور به يان به گله يى و گاهى
 ره خنه گرانه و گاهى كيش ره تكه ره وانه باسى كۆيى وهك
 شار و كۆييه كانى كردووه. به لام وهك هه ميشه يهك شت
 به نه گۆرىي ده مينى ته وه: حاجى قادر سرووشت و
 ديمه نه كانى له مروف و په يوه ندىيه كانى جيا ده كاته وه.
 بيرو راي له سه ر سرووشت ئىستاتىكيانه و رومانسيانه يه،
 به لام بيرو راي كانى له سه ر مروف و په يوه ندىيه كانى،
 زور جار له نيوان ره خنه و گله يى و پيا هه لدان و
 داشوريندا ئه مبه راوبه ر ده كه ن. هه ندىك له مانه ش به
 ته واوى له شيعرى (له مه يدانى به هارا، ديوان، ل: 247)،
 ره نكي دا وه ته وه. شيعره كه چه ند جو له يهك له خوى
 ده گري ت: سه ره تا له ديمه نه گشتييه كانه وه و به خه يالىكى
 رومانسيانه ده سپي ده كات:

له مه يدانى به هارا شاره كه ي كۆ

قوبه‌ی کشمیری دا بهر شهق وه‌کوو گو
له مابه‌ینی که‌کون و هه‌یبه‌سولتان
نسی ی ئیواره و سایه‌ی سبه‌ینان
له‌لام زیلی هومایه چه‌تری سه‌نبر
چ جایی سیبه‌ر و سه‌رو و سنه‌وبه‌ر

.....

نمونه‌ی جه‌ننه‌ته شیوی ره‌زانی
به‌هاری شامه‌ئه‌یامی خه‌زانی..
(دیوان، ل: 247-48)

پاشان به‌راووردکردنی شوینه‌کانی کۆیی، به شوین و
جیگه‌کانیتر به مه‌به‌ستی که‌مکردنه‌وه له‌به‌های ئه‌وان و
پیاه‌ل‌دان به شوینه‌کانی ئیره‌دا:

ده‌ماوه‌ندیش به‌نیسبه‌ت شاخی ئیمه
به‌هاری چه‌شمه‌ساری وشکه‌دیمه..
(دیوان، ل: 249)

ئه‌مجا دیته‌سه‌ر ئاکار و ئه‌خلاقیات‌ی خه‌لک و چین و
تویژه‌کانی و وه‌ک ده‌روونناسیکی کارامه و هانده‌ری
توانای مرویی، نه‌ک پروو‌خاندنی و تیکش‌کاندنی، له‌خاله
پۆزه‌تیف و پۆحییه‌تبه‌خشه‌کانه‌وه ده‌ستپیده‌کات.

وہ کئوہی حاجی بیہویت دیدیکی جہوہرگہ رایانہی
باش بخاتہ روو لہسەر سرووشتی ئهہلی شارہکە، کہ
تیکہ لیکہ لہ واقعیبینی و ئیرۆتیزم و پرتدانہوہ:

ئەھالی پۆستەمن وەقتی شەجاعت
لە حاتەم زیتەرن وەقتی سەخاوەت
کوپی غیلمانە عەینی خووری
نەزەربازن وەلیکین دوور بە دووری
بەنەسبەت عیسمەتی میردی لەگەڵ ژن
ئەقالیمی ترن سەرسۆری بی بن
موسافیرپەرور و یاری غەریبن
ئەوانن وا لە ھەر عەیبی بەری بن
لە دینداری فەقییان وەک چیاہ
مەلای بۆ گەنجی دین حاجی قەلایە
(دیوان، ل: 249)

ئەم دێرانە گرنگی خۆیان ھەبە، چونکە پەھەندی
سایکۆلۆژی خەلک دەخەنە روو و لەمەشدا حاجی ری
لەوانە دەبەستیتەوہ کہ بۆی ھەبە پەخنە لیگرن و
دەلیت:

مەکەن مەنعم ھەموو راستە مەقالەم
بە بورھان و ھەیسە فەخری عالەم.

پاشان له جولہ یه کی دیدا، حاجی ئەم خۆشه ویستیه بۆ
 خەلک دەبەستیتەوه به خۆشه ویستی نیشتمان و
 دەلالەتی شوین و خاکه وه و دەستنیشانکردنی مه ودای
 خۆی له و نیوانه دا که دهکه ویتە نیوان خۆی و ئادەمه وه و
 ئەمهش دەبەستیتەوه به پیگه ی خۆی وهک غه مخوری
 میللهت و بهمهش خۆی جیا دهکاته وه له هه ندیک له
 گه وره کان و شیخه پووچه کانییه وه که ته نیا له خه می
 خۆیاندا:

وه ته ن مه حبووبه بیگه حوجره ئارای
 نیشانه ی دین و ئیمان ته مه ننا ی
 له ئادەم بگره تا ده ورانی ئیستا
 یه کیکه حاجی له و خاکه هه لستا
 که غه مخواری بکا بۆ میلله تی خۆی
 له بهینی گه وره کان و شیخی بی پۆی
 (دیوان، ل: 250)

تا ئیستا حاجی له نیوان سنی شویندا ماوه ته وه، یه کهم
 سرووشت و نیشتمان، دووهم دهروونی خەلک و
 سنیهم خودی خۆی. به مکارهشی جوانیی دیمه نه کانی
 ولات و جوانیی رهفتار و ئاکاری خه لکه که ی و جوانیی

نییه تی خۆی پیکه وه ده به ستیته وه. ره قیبی ئەم نیوانهش
کات و (زه مانه یه)، که تووشی دهردی غوربه تی کردوه:
زه مانه تووشی دهرد و غوربه تی کرد
غه می کۆیی په ریشانی هه مووی کرد

به لام هیشتا ئەم په ریشانی و دهردی دووریه نابنه هۆی
ته سلیمبوونی حاجی و واقعیبینی له دهست نادات و
ره هه ندی ئومید له بیچی دوو که سایه تیدا له بیر ناکات،
که چاوه پری ئەوه یان لیده کریت ببه پشتیوانی میلهت و
ره گیی بی ئیتتیفاقی هه لکه نن. ئەم ده ستنیشان کردنه ی
حاجی بو دوو که سایه تی له به ره ی ئاغاگان، ئەوه
دهرده خات که حاجی جه وه ره ی مرۆیی ئەوان ده کاته
پنتی ئومید نه ک پیگه و نیشانی کۆمه لایه تییان. ئەم
پوانگه یه ی حاجیش ته واو له گه ل ئەو پوانگه واقع
بینییه تیدا ویک دیته وه که سه بارهت به به ره ی ئایینداران
هه یه تی و هه موویان پیکه وه ناسووتینیت. وه کچۆن له
ئاست که سایه تی هه ندیک ئایینداردا لیبوورده و
ستایشکه ره، ئاواش نیگا واقعیبینییه که ی له ئاست هه ندی
که سایه تیدا، بینایه، که پیگه یه کی کۆمه لایه تیان هه یه و
ئهمه ش چاونه ترسیی حاجیمان بو ئاشکرا ده کات و
که سایه تیه کی تاقانه به و ده به خشیت و شوین

عاممه گه رایى سه رده مى خۆى ناکه ویت، ئەمه جگه له وهى
ئەو تهفسیره چىنايه تىانهش له شيعرى حاجى دهخاته
لاوه كه پاشان بۆى كراون:

دوو ئاغای ماوه وهك بیستوومه ئەخبار
ئەمین ئاغا و حه ماغای ساحیى کار
ئەمین و پشتیوانى قهسرى میللهت
نیگه هبانی خهزینهى دین و دهولەت
له دنیادا ئیلاهی هەر بمینن
بنهى بی ئیتتیفاقی ههلقه نینن
(دیوان، ل: 251)

حاجى ئەم تیروانینهى له سهەر چ بنه مایه که وه ههلقه نیوه؟
بیگومان له سهەر بنه مای تینگه یشتنى ئەو له میژوو. ئەو له
چاوگیرانه وهیدا به میژووی نه ته وهى خۆى، یهك هۆکار
ده بینیته وه که خالی هاوبه شى هه موو ئەو کۆژانه یه خۆى
و کورد و شار و ولاته که ی پیوهى ده نالینن:

له بهر بی ئیتتیفاقی بوونه مسکین
له ئاخردا وه کوو زانیومه هه لدین
له مابه ینى کلاوسوور و کلاورهش
په ریشان و دیارن میسلى گای بهش
له بهر ئەم ناته بابی و کینه جۆی

له لای پومی زه لیلن مه ردی کوی

(دیوان، ل: 251)

میژوو په یوه سته به شوین و چالاکی مروقه وه به لام
ده بیت پروداویک پروبدات تا ئه و چالاکیانه ی مروث
پیان هه لده ستیت ببه میژووی ئه و. ئه م میژووه بو
دروستنا بیت، چونکه ئه وان بی ئیتیفاقن، ملکه چی دوژمن
و ئامانجیان نیه بو چوونه ئه و میژووه وه. حاجی له
"ئیتیفاق" دا جوړیک له به خودبوون و له ملکه چیدا بو
دوژمن، په رته وازه یی ده بیت، بویه ده یه ویت ئه ویان
به هیز بیت و ئه میان نه مینیت، ئه مه ش له ریگه ی
یه کخستنی بیر و یه کخستنی هیزه وه:

وه کوو بیستوومه ئه ی یاری نیکو پهی

له ته ئریخی جه م و ئه سکه نده ری که ی

به شیر و خامه ده ولت پایه داره

ئهن خامه م هه یه، شیر نادیاره

دوانه ی شیر و خامه، قه له م و هیز، یان بیرکردنه وه و
ده سه لات، له سه رجه م شیعی ری حاجیدا ته واوکه ری
یه کترن.

وهک بینیمان له م شیعه ریدا، حاجی هه ردوو ره گزی کات
و شوین به گرنه ده گریت. ده ستنیشانی شوینه کان و
کاته کان ده کات. ناوی شوینه کان و گرنه یه که یان تومار

دهكات. وهك له قهسیدهی (گوتم به بهختی خه والوو) شدا ههمان کاری کردوه، لهم قهسیدهیه شدا دوانه‌ی ئاسمان و زهوی، به‌رزی و نزمی و سه‌روهه و خواره‌وه، جوان و ناشیرین و هتد، زهق دهکاته‌وه و به‌راووردیان دهکات به شوینانی ولات و ناوچه‌کانیتر، لهم ریگه‌یه‌شه‌وه پرۆسه‌ی به‌پیرۆزکردن به‌چه‌فکردن به‌رده‌وامیی وه‌رگرتوو که پیشتر هۆکاره‌کانیم باسکرد. له‌باسکردنی دیمه‌نه سرووشتییه‌کاندا، ههمان خه‌یالی مندالیی دهره‌شار بریارده‌ره و له ههمان یادوه‌ریی دیمه‌نه‌کانی قوناغی مندالییه‌وه وینه‌سازیی دهکات. ده‌چیته ناو گه‌مه‌یه‌کی ورده‌وه له نیوان ئاسته‌کانی جوانیدا، جوانیی ولات و جوانی شوین و جوانیی دهروونی خه‌لک و نییه‌تی خۆیه‌وه. به‌لام ئەم جوانیانه ناتوانن بگهن به‌که‌مال و لوتکه‌ی جوانی، چونکه بی ئیتیفاقی ریگره که شتیک نیه له دهره‌وه‌ی کوردبوونه‌وه، هینده‌ی ئه‌وه‌ی به‌شینکه له کوردبوون خۆی.

به‌م مانایه‌ش له پوانگه‌ی حاجی قادره‌وه، کوردبوون بو‌خۆی وه‌کئه‌وه‌ی که هه‌یه، ریگره له‌به‌رده‌م چوونه ناو میژوووه‌وه و ئەمه‌ش هۆکاری یه‌کنه‌گرتنه‌وه‌ی هزر و کرداره. له کوتاییشدا حاجی قادر، وهک مه‌هدی مژده‌پیدراو، پیش کاتی واده ده‌که‌وئیت و سه‌ره‌لده‌دات:

وهزيفهى خۆم به جئ هيتا تهمامى
به شير و دهوله ته ميلله ت نيزامى
ئهوا خۆى كرده مههدى حاجى قادر
نه نادرشاي ههيه و نه شاهى نادر.

رهگهزى هاندان و جۆشدان له شيعرى حاجيدا رهگهزىكى
نهگۆره، چ بۆ بهرپه رچدانه وهى دواكه وتووى كولتورى
كۆمه لگا به زانست و خوینده وارى، چ بۆ به كپزى و
ناته بايى و چ بۆ ده رچوون له جهبرى زهمانه و
ده رچوون له ميژوويه كى سه پاوى داگيركه ران و چوونه
ناو ميژوويه كى خۆويست و خۆكرده وه.

زۆربهى دهروونمايهى ئەم تيفكرينهى حاجى له دۆخى
كوردبوون له شيعره كۆمه لايه تى و ره خنه كارى به كانيشى
له چين و تويزه كان دووباره ده بيته وه. به م پييه ش،
يه كيتى به تى له شيعرى حاجيدا، بابته كه هه ر
چيه ك بيت، ئاماده يى هه يه، به يى ئه وهى ئەم يه كيتى
بابته له هزريندا دابراو بيت له شوين و ئه و جى گايانه ي
په يوه نديان به خاك و ميژووى كوردستانه وه هه يه.
يه كيتى بابته يى ئه وه ده گه يه نيت، كه حاجى له روى
هزرى و رۆشنيرى به وه پيگه يشتو بووه و
دهروونمايهى جياوازي شيعره كانى هه موويان له م
سه رچاوه يه وه ئاو ده خۆنه وه.

پارادۆكسى گه وره‌ی حاجی قادر، یان دژوازی سهره‌کی
 بیرکردنه‌وه‌ی له‌وه‌دایه، که کۆی ئەم بیرکردنه‌وه‌یه‌ی له
 نیشتییمان و نه‌ته‌وه و مرۆف، بیرکردنه‌وه و هزرینی
 تاکه‌راییی شارن. یه‌کیک له‌وه‌لێژاردنانه‌ی شار ده‌یخاته
 به‌رده‌م تاکه‌که‌س بۆ ده‌ربڕینی سوڤژه‌کتیقانه‌ی خۆی.
 ئەسته‌مبوولی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م له
 ئاستی هزریندا له‌ بیرکردنه‌وه‌ی حاجیدا ئاماده‌یه‌کی
 یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی هه‌یه، به‌لام وه‌ک شوینیک بۆ
 ئەزموونکردنی ژیان، ره‌هه‌ندیکی نینگه‌تیف و خراپی
 وه‌رگرتووه. هزرینی شارینه‌ی حاجی له‌ باره‌ی
 شوناسه‌وه، هینده‌ی پایته‌ختیک فراوان و گه‌شه‌سه‌ندووه،
 به‌لام هه‌ر ئەم هزرینه‌ی له‌ پایته‌خته‌که‌ خۆی، هینده
 به‌رته‌سکه، که‌میکى ماوه‌ بیکاته‌ هیلانه‌یه‌کی زه‌رینه‌قووته!
 به‌مجۆره‌ش، بیرکردنه‌وه‌ی تاکه‌رایانه‌ی حاجی له‌ دۆخی
 کوردبوون، له‌ هه‌مان کاتیشدا دژه‌ شارینه‌یه.
 ره‌تکه‌ره‌وه‌ی شار و به‌سووک ته‌ماشاکردنیتى. بینگومان
 ئەمه‌ش ته‌نیا بۆ شارى ئەسته‌مبوول پاسته، ده‌نا حاجی
 هه‌ر ئەوه‌کاته‌ی ئەسته‌مبوول به‌وه‌ ده‌رده‌ ده‌بات، مه‌دحی
 شارانیتری جیهانی هاوسه‌رده‌می خۆی ده‌کات و
 ستایشی هه‌ستان و خه‌باتیان ده‌کات...

شۈين و شارەكانىتى كوردستان:

سىيەمىن ئەزمونى شۈينگۈرۈكى و لەوئىشەوہ شۈينناسىيانەى حاجى لەناوخۆى كوردستاندا، لە سالى (1853-1854)وہ دەستپىدەكات. سەرەتا بۇ ناوچەى خۆشناوہتى و بەرەو گوندى (هەرتەل). پاشان بۇ ناوچەى بالەكايەتى و دوايىش دەچىتە گوندى (شىخ وەتمان). ئىدى لەوئىشەوہ بە مەبەستى درىژەدان بە خويندن، بەرەو شارەكانى خۆرەلاتى كوردستان:

(سەردەشت و سابلاخ و شنۆ) دەروات و پاشان بە دەشتى لاجاندا دىتەوہ بۇ كۆيى¹.

¹ لە گىزانەوہى ئەم سەفەرەى حاجىدا، ھەر يەكە لە مەسعود مەمەد و كەسانىتىرىش كەمىك جىاوازيان ھەيە. وەلى ئاراستەى سەفەرەكەى حاجى بەمجۆرەيە كە سەرچاوەى دواتر نوسىويانە. بېروانە: ئىدرىس عەبدوللا ئومەرگومەتى: وىستەگەكانى ژيان و .. لە: دىدارى حاجى قادرى كۆيى، 2016، ل: 97-98.

(باشماوهی حوجره‌ی مزگه‌وتی شیخ وه‌تمان)

به تیگه‌یشتنی من له‌م سه‌فه‌رانه‌دا گۆرانیکی گه‌وره له ئەزموونی شوینناسی حاجیدا پروونادات. ئەمه‌ش له‌به‌ر ئەوه‌ی ئەو زیاتر به‌خویندن و خوقالکردنه‌وه سه‌رقال بووه. پاشتریش سوودی له‌م ره‌وتی سه‌فه‌رانه‌ی بۆ وینه‌ی شیعریی وه‌رگرتوووه و زمانه‌که‌ی پی ده‌وله‌مه‌ند بووه، وه‌کنه‌وه‌ی که باسینکی نۆستالیژیانه‌ی چوونی بۆ باله‌ک ده‌کات. ده‌شتی لاجانیش بۆ ئەو وه‌ک وینه‌یه‌کی جاویدانی ده‌مینیته‌وه و سیفه‌تی (به‌ه‌شت تاییین) ی پنده‌بریت. ئەم ده‌شته ده‌که‌ویته ناوچه‌ی خانی له رۆژه‌لاتی کوردستان.

هندیک گیزانه‌وه و ته‌فسیریش، باس له ئەزموونیکى
سۆزداریی ئەو ده‌که‌ن، به‌لام شیعرى حاجى گه‌واهى
له‌سه‌ر عه‌شق بو ژن و ناسینی ژن ناده‌ن به‌ده‌سته‌وه.
له‌و نمونانه‌دا که حاجى تیاياندا ناوی ژنی هیناوه، هه‌ر
وه‌ک پیاویک ئاسایی په‌روه‌رده‌بووی کولتووری
نێرسالاری ده‌رده‌که‌ویت، که له دووره‌وه ته‌ماشای ژنی
کردووه، نه‌ک ناسیبیتی. هه‌رچه‌نده ئەو له لی‌کدانه‌وه‌یه‌کید
بو‌حه‌دیسیکی پی‌غه‌مبه‌ر له‌باره‌ی زانسته‌وه، ئەم مافه‌ وا
لی‌کده‌داته‌وه که نێر و می له‌وه‌حه‌دیه‌دا جیاوازییان نیه.
به‌لام ئەو له شیعرى دیکه‌یدا که کورد و نه‌ته‌وه‌ی دی که
خۆیان کردووه به‌ ده‌وله‌ت، به‌راوورد ده‌کا، می‌لله‌تانی دی
به‌ (پیاو) و (کورد) به‌ ژن ده‌چوینیت چونکه ناتوانیت
ده‌وله‌ت دروستبکات:

ئەوانەى مولكى خۇيان كرده دەولەت
وہكوو بت دەپپەرستن جەمعی میللەت
میسالی ئیوہ بوون یاخود وہكوو من
ئەوان بۆچی پیاون، ئیمە وەك ژن
(دیوان، ل: 256).

ئەمە جگە لەوہی ئەوکاتەش كە ئەو دەچیتە ئەسەمبوول
ہەر خۆی وەك پیاویك دەناسینی كە لە (شاری
ژنان)دایە. ھەموو ئەمە پیمانده لیت، لە شوینگۆرکی
حاجیدا بۆ شوین و شارەکانیتری کوردستان، ئەو لە
ھەمان فەزای کولتووری تەقلیدیدا دەمینتەوہ. لەم شوین
و شارانەش، ھەرچەندە حاجی بەشینوہیەکی پێژەیی
شیوازە ژانی کولتووری دیکە ئەزموون دەکات، بەلام
لە ھەمان کەشوەوای کولتووری ژانی مزگەوت و
فەقییایەتیدا ماوہتەوہ. ئەمەش ئەوہ دەردەخات،
ھەرچەندە حاجی شوینگۆرکی کردووە و خویندنی
مەلایەتی تەواو کردووە، بەلام لە زۆر پووەوہ
کاریگەری ھەمان کەشی کولتووری مزگەوت و
ھوجرەنشینی نیرسالارانەى لە ئاست ژندا، تیدا ماوہ و
زیاتر لە پووی فیکرییەوہ خۆی دەولەمەند کردوہ.

ئەلبەتتە حاجى لەو شىعرانەشى ھەن كە تەمەننا و خۇزگەيەكى سىنكسوالىيان تىدايە، بەلام ئىروتيكى نين.

گەرانەوہ بۇ كويى:

گەرانەوہى حاجى بۇ كويى، گەرانەوہيەكى ئاسايى نەبووہ. ئەو بە گەنجايەتى رويشتووہ و بە كاملى گەر اوہتەوہ. بە فەقينيەتى رويشتووہ و بە مەلايەتى ھاتوتەوہ. لە جەستە و ھزرىندا بۇتە مروقيكى دى، برۋابەخوبوونى زيادى كردووہ و چاوہروانىشى لە خوى و دەورو بەرى زور چۈتە سەر. ھەرچەندە ھاورپى نزيكى ھەبوون و لەگەل يەكتردا خوشيان بەسەر بردووہ، بەلام كولتوورى باوى شارەكەى گورانىكى ئەوتوى بەسەردا نەھاتووہ و ئەمەش ناكۆك بووہ لەگەل چاوہروانىيەكانى. كيتشەكەشى لەگەل (شىخ نەبى ماويلانى)، پووى لە ئالۋزىي كردووہ. ھەرەشەى ھاتوتە سەر و پىدەچىت دۇستانىشى دنەيان دايت كويى بەجىبھىلەيت و ھەندىك لەوانەش كە گوايە پشتگير و دۇستى بوون، بۇ رازىكردنى شىخى ماويلانى، پشتيان تىكردبىت. لىكدانەوہ و پرسىارە گوماناوييەكانى مامۇستا خالىد دلير، لەبارەى پشتگيرى ھەندىك دەسەلاتدارانى كويى بۇ حاجى، راستىيەكى زورىان تىدايە. ئەگەر ئەو كەسانە لە بنەمالە

دهسه لاتداره کانی کۆیی به راستیی دۆست و پشتیگری حاجی بوون، بۆچی له ئاست ئەم کیشه یهیدا بیده نگیان لیکردوو و بینه لۆیست بوون.¹ بۆیه، "پاش ماوه یهک که حاجی سه رنج ده دات، دوا ی ئەو هه موو خه مخۆرییه ی بۆ خه لکی کۆیی هه یه تی، که چی ده بی نی خه لکی هه مووی پروویان له هه ندی شیخی وه کوو (شیخ نه بی ماویلانی) یه و به رامبه ر به شاعیر و خه مخۆریکی وه کوو خۆی که مته ر خه من و ئەم که مته ر خه مییه ش له پرووی سۆزی شاعیرانه یه وه به بی حورمه تی داده نی. بۆیه بریار ده دا کۆیی جی بیلی و پروو بکاته شاری (ئه سه مبول) ی پایته ختی سه لته نه ت و خه لیفایه تی عوسمانی.²

هۆکاره کانی ئەم بریاره ی حاجی هه ندیکیان کرده یی و هه ندیکیان هزرین. له پرووی کرده ییه وه، پیده چیت حاجی ئاسانتر توانی بیتی بگاته ئەسه مبول، تاکو شارانیتری وهک به غدا، شام و هتد، چ له پرووی ئابوورییه وه و چ له پرووی جوگرافییه وه. پیده چیت هانده ره کانی بۆ چوونه

¹ بروانه کتیبه که ی خالید دلیر: سه مکردن له حاجی قادری کوی تاوانه. 1988. سلیمانی، چاپخانه و ئوفیسی سه فوه ت. له چه ندین په ره گرافدا به وردی له مباره یه وه دواوه و گومان ده خاته سه ر لیکدانه وه کانی مه سعود مه مه د.

² ئیدریس عه بدول: ویتسه گه کانی ژیان و، سه رچاوه ی پیشوو، ل: 98

ئەۋى زياتر بووبن، ۋەك بوونى پىشتىرى (كەيفى)ى
شاعىر و ھاۋرىنى لەو شارە. ئەمە جگە لەۋەى كە
دەستەبژىرى كورد لەو سەردەمەدا پوويانكردۆتە
پايتەختى دەۋلەتى عوسمانى و ۋەك شتىكى باۋى
لئھاتوۋە. سەدەى نۆزدەھەم بۆخوشى سەدەيەكە لە
جىگۆركى و سەرەتاكانى مۇدىرنىتەى كۆچەرى و
نۆمادىزم.

بەلام ھۆكارى راستەقىنەى برپارەكەى حاجى، زياتر
كولتورى و ھزرى بوۋە. توران و خۇنەگونجاندى
حاجى لەگەل ئەو كولتورە سەردەستە لۇكالىيەى
ئەۋساي كۆيى و برپاردانى بە رەتكردنەۋەى و
دلىابوونى لەۋەى كە بۆخۆيى و چەند ھاۋرىيەكى
مننەۋەرىى بەتەنيا و بەبى پىشتىگرىى كەسانى
بەدەسەلات، ھەرچەندەش بتوانن درىژە بە
پەيوەندىيەكانيان بەن، ھىشتا ناتوانن بالادەستى خۇيان
بسەپىنن و كولتورىكى سەردەستە دروستبەن، لەمەدا
گرنگى تايبەتيان ھەبوۋە لە برپارەكەيدا.

ئاسۋى بىرکردنەۋەى حاجى فراوانتر بوۋە لەۋەى
بتوانىت لە چوارچىۋەى بالادەستى ئەو كولتورە باۋەدا
خۇى بگونجىنىت و ملکہ چى بىت. ئەو ئىدىيى ئەو نەرىتى
خۇگونجاندىنە رەتدەكاتەۋە كە بەشىكە لە كولتورىى

تیره‌که‌ی له پیناوی مانه‌وه‌یاندا. نه‌بوونی پشتیوان و پیگه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتیش له‌مه‌دا یه‌کلاکه‌ره‌وه بوون. ره‌تکرده‌وه‌ی ئه‌و کولتوره له‌لایه‌ن حاجیه‌وه و مانه‌وه و بالاده‌ستی ئه‌و چین و توێژانه‌ی له‌به‌رژه‌وه‌ندیاندا بووه باردوخه‌که به‌و جۆره بمیئته‌وه، هاوکات به هوشیاریی حاجی له باره‌ی چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌لک به‌ده‌ستی ئه‌و که‌سانه، له شیعره‌کانیدا، گه‌واهیی ئه‌م بۆ‌چوونه پته‌و ده‌که‌ن. له سه‌روو هه‌موو ئه‌وانه‌شه‌وه، حاجی قادر له چه‌ند شوینتیکی شیعره‌کانیدا ئه‌و حه‌ز و خولیایه‌ی کورده‌کانی بۆ چوونه ئه‌سته‌مبوول، وه‌ک شوینتیک که سه‌رسوورمانی ئه‌وانی به‌دوای خۆیدا هیناوه، به‌رجه‌سته کردووه. پنده‌چیت هه‌ر ئه‌م سه‌رسامیه‌ش تا له کوردستان بووه، له‌لای حاجی هه‌بووبیت. به‌لام که چۆته ئه‌و شاره، گۆرانیکی گه‌وره به‌سه‌ر بیرورای حاجیدا هاتبیت له‌باره‌ی ئه‌سته‌مبووله‌وه..

به رهو ئهسته مبول

ناتوانم هيچ له باره ي ئه و شوينانه ي كوردستانه وه بليم كه حاجي قادر دواي جيتهشتني كوئي، لتيانه وه و پياياندا سه فهره ناچار بيه كه ي كردو وه بو ئهسته مبول. ناچار ي شيوازي دهر به دهر يانه ي جيتهشتني كوئي و نه بووني شوينه واري ي رهوتي ئه م كوچه له شيعري حاجيدا، ريگه ي ئه وه مان ليده گريت هيچي ئه وتوي له باره وه بليين. ته نيا ئه وه نده نه بيت، كه زانيار بيه زوره كاني حاجي له باره ي كوردستاني گوره وه، به تايبه تي باكوري كوردستان و ميرنيشه كان و ميژووي ئه و ناوچه به ر فراوانه و شار و شوينه واره ميژووييه كاني، سه ره داوي ئه وه مان بده ني، كه ئه گه ر به شيكي ئه م زانيار يانه له هووشيار يي و ئاستي روشنبيري ميژووي حاجيه وه بن، ئه وه ده بيت شتيكيشمان له سه ر ره هه ندي كرديه ي و گه شتي حاجي به و ناوچانه دا بو روونيكه نه وه، كه هيچ به لگه يه كشمان به دهسته وه نيه جگه له بوچووني تايبه تي.

بويه ئه م بابه ته له م تويزينه وه يه دا هه لده په سيزدرئ تا ئه و كاته ي كه سانيك له مباره يه وه به لگه ي ميژووي ده خه نه روو، تا روونبيته وه ئاخو حاجي به كويدا

گه‌یشتوته شاری ئه‌سته‌مبوول و پینش ئه‌ویش سه‌فه‌ری
کویی دیکه‌ی کردوه.

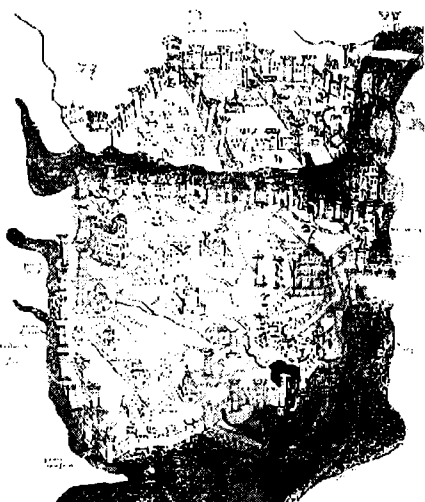
له‌ولای دیکه‌وه، ئه‌وه‌نده‌ی له‌ شیعی‌ری حاجی قادر ورد
ده‌مه‌وه، له‌ ئاستی میتافۆریدا هه‌میشه به‌ شیوه‌یه‌کی
قوشمه‌یی ده‌توانین پیرسین: ئایا حاجی هه‌رگیز چوه‌ بو
شاری ئه‌سته‌مبوول؟ ئه‌سته‌مبولیک که حاجی قادر
سه‌فه‌ری بو‌ی کردبیت و یه‌ک ته‌مه‌ن تیایدا مابیته‌وه، له
ئه‌زموونی شیعی‌ری ئه‌ودا، وه‌ک شاریک، له‌ کوئییه‌؟

شاری ئه‌سته‌مبوول، که به‌پیی رای گشتی توێژه‌ران، له
گوزاره‌ی "eis ten polin" ه‌وه، وه‌رگیراوه که مانای (به‌ره‌و
شاره‌که)¹، یان (به‌ره‌و شاری ناو شورا‌که)² ده‌گه‌یه‌نیت،
له‌ میژووی شارستانییه‌تا چه‌ندین ناوی هه‌بووه و هه‌ر
چه‌ند قوناغیک، په‌یوه‌ست به‌وه‌ی کئ حوکمی کردوه،
ناوه‌که‌شی گۆردراوه. سلاقییه‌کان پینان ده‌گوت: زارگرا،
یان شاری ئیمبراتور. له‌لای گه‌لانی باکووری ئه‌وروپا و
به‌ زمانی دیرینی سکه‌ندناقیا، به‌ میوکه‌گۆرد

¹ برنارد لويس: أستنبول و حضارة الخلافة الاسلامية. تعريب مع تعليقات نقدية و
ايضاحية مفيدة، د. سيد رضوان علي. دار السعودية للنشر و التوزيع، الطبعة الثانية،
1982، ص: 11-12.

² اندرو ويتكروفت: العثمانيون: تفكيك الصور. مركز الامارات للدراسات و البحوث
الاستراتيجية، ط: الاولى، 2014، ص: 160

(Myklagaard)، يان شارە گەرەگە ناوی براوه¹. یونانی و رومانیه کان پینانده گوت: بیزهنت (Byzantium) و (رۆمای نوئ) و پاشانیش به ناوی قوسته نیتن شاوه پینانده گوت: (Constantinupolis)، واته شاری قوسته نیتن، که سالی 330ی زاینی کردیه پایته ختی ئمبراتورییه که ی خوی².

شوینی شارەگه زور پیش ئەم میژووه و ئەو ناوانه ی وه ریگرتووه، جینگه ی نیشته جیبوون بووه. ئەو شوینه وارانه ی له بهشی خۆرهلای شاره که دۆزراونه ته وه

دهگه رینه وه بو سالانی 5500 بو 350ی پیش زاین. بهنده ری شارەگه دهگه رینه وه بو سه رده می فینیقیه کان و پاشان یونانییه کانی خه لکی میگارا له سالی 685ی پ. ز. دا داگیریان کردوه³.

¹ J. J. THOMÆUS: Chbistianstad 1835, s: 190-191

² برنارد لويس: أستبول و حضارة الخلافة الاسلامية. ص: 12

³ <http://www.marefa.org/index.php>:

بەمجۆرەش، ھەر يەكە لە يۇنانى و پۇمانىيەكان چەند چاريك شارەكەيان كردۆتە پايتەختى خويان تا لە سالى 1453 ز. دا و لە لايەن سولتان (مەممەدى فاتىح) وە بەتەواوى داگير كراو و كەوتۆتە ژير دەستى توركانى عوسمانى¹.

بەپينى گيرانه وەكانى بيرانارد لويس، كە ئاماژەى زوريش بۇ سەرچاوه لاتينى و عوسمانى و عەرەبىيەكان دەكات، سولتان مەممەد ھەر تەنيا شارىكى نيمچە ويرانى نەخستە ژير دەستى خۆيەو²، بەلكو بەسەر شارىكى يەكجار دەولەمەنديشدا لە رووى فرەكولتوورىيەو، كەوت، كە پر بوو لە شوينەوارى يۇنانى و پۇمانى و بيزەنتىي كۆن و ئارامگا و پەرسنگاى دىنە فرەخوداكان و

دىنى مەسىحى
تيدابون³. ئەمە
جگە لە
جۆراو جۆرىي
دانىشتوانەكەى
كە زۆربەيان

¹ Magnus Västerbro: <http://www.altomhistorie.dk/artikler/konstantinopel>.

² برنارد لويس: أستنبول و حضارة الخلافة الاسلامية. مصدر السابق، ص: 131.

³ <http://www.marefa.org/index.php/>.

یونانی بوون و پیتش داگیرکردنی شاره‌که له لایهن سوپای عوسمانییه‌وه، کوچیان کردبوو و پاشانیش گه‌رابوونه‌وه شوینی خویان.

هاوکات به‌وه‌ش، شاره‌که ژماره‌یه‌کی زۆر به‌هوودی و ئیتالی و پورتوگالی تیدا بوون که له شوینه‌کانی دیکه‌ی ئه‌ورووپاوه له‌سه‌رده‌می حوکی بیزه‌نتییه‌کانه‌وه، له ژیر سته‌می مه‌سیحییه‌کان به‌دوای شوینیکی دانیادا، په‌نایان بو ئه‌وی بردبوو.¹ عوسمانییه‌کان بو‌خوشیان هه‌ر له‌سه‌ره‌تای داگیرکردنی شاره‌که‌وه، هاندهری ئه‌وه بوون که خه‌لکانیکی جیاواز بینه ئه‌سته‌مبوول و تیدا نیشه‌جی بین.² بویه له‌گه‌ل داگیرکردنی شاره‌که‌دا، سولتان "دیموگرافی شاره‌که‌ی گۆری و بو ئه‌مه‌ش یاسا و ده‌ستوورگه‌لیکی ده‌رکردن"³ به‌پیی به‌لگه‌نامه‌یه‌ک که له سالی 1478ی زایینیدا نووسراوه، تیدا ژماره‌ی ئه‌و خیزانه‌ تو‌مار کراون که له‌و شاره‌ و غه‌لاتیادا ژیاون. ئه‌و به‌لگه‌نامه‌یه‌ ده‌ریده‌خات که له ئه‌سته‌مبوول: (8951 خیزانی مسولمان، 3151 خیزانی یونانی، 1647 خیزانی به‌هوودی، 267 خیزان له نیوه‌دوورگه‌ی قهرم، 372

¹ برنارد لوئیس: أستنبول و حضارة الخلافة الاسلامیة. مصدر السابق، ص: 135.

² برنارد لوئیس: نفس المصدر، ص: 132

³ Kadri Yildirim: Xaniye Duyem (Haci Qadire Koyi). Istanbul, Avesta, 2016, l: 63-64

خیزانی ئه رمه نی، 384 قه رمه نلیه و 31 خیزانی ئالنور
ژیاون)¹.

له هه موو ئه مه وه ده کریت ئه و راستییه به ده ست بهینین،
که شاره که به هوی ئه م میژوووه دهوله مه نده یه وه،
پیگه یه کی کولتووریی ئه وه نده به هیزی هه بووه،
عوسمانیه کان نه یانده توانی هه روا به ئاسانی بیسرنه وه
و شوناسی خویانی پی بیخه شن و ته نانه ت ناوه که شی
بگۆرن. هه رچه نده بۆماوه یه ک له سه ر پارهی عوسمانی
ناوی (ئیسلامبول) به مانای ئاوه دانیی ئیسلام یان
(مه عموره ی ئیسلام)، ده رده که ویت، به لام له زۆربه ی

¹ برنارد لوئیس: نفس المصدر، ص: 133

ئەو ماوەیەدا، سولتانە عوسمانییەکان بە پێچەوانەى بەکارهێنانى خەلکی عاممەو، بۆ ناوی ئەستەمبوول لە قەڵەمپەرەو کە یاندا، ناوێ میژوو ییە کە ی شارە کە یان وە کخۆی هێشتەو، کە قوستەنتینیە بوو. هەرچەندەش بە چەندین شیوازی شیعی و ئایدیۆلۆژی وەک: (ئاستانە و دار ئەلسەعادە)، ناویان دەبرد.¹

چیرۆکی ژمارەى
دانیشتوانیش
ئەستەمبوول، زۆر
شتمان
پرووندە کاتەو.
هەرچەندە تاکو
سالانى سى

سەدەى نۆزدهیەم ژمارەى دانیشتوانە کە ی ئەم شارە، وە ک سەرچەمى قەڵەمپەرەوى عوسمانى لە ناکۆکی و بەرزى و نزمیدا بوو. بەلام لەدواى ئەو سالانەو هەرچەندە دانیشتوانى چ لەناو عوسمانى و چ لە بەرەى ئەو

¹ برنارد لويس: أستنبول و حضارة الخلافة الاسلامية. مصدر السابق، ص: 12

میلله تانه‌ی داگیرکرابوون و به (ره‌عایا)، ناو ده‌بران، به ریژده‌یه‌کی زور زیادی کردووه.¹

گومان له زوری
مه‌دره‌سه‌ی ئایینی
و مزگه‌وت و
دامه‌زراوه‌ی ئایینی
و مسولمانان
ژماره‌یه‌کی زوری
فهقی و قوتابی له
قوسته‌نتینییه
ناکریت، به‌لام ئەم

شاره‌هه‌رگیز به‌ته‌نیا شاریکی ئیسلامیی نه‌بووه و مسولمانه‌کانیش هه‌میشه زورینه‌ی دانیشتوانه‌که‌ی نه‌بوون. به‌پیتی هه‌ندیک سه‌رچاوه، هه‌تا‌کوو ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م، نزیکه‌ی (400000) که‌س له ئەسته‌مبوول ژیاون². به‌لام سالانی پاشتر، به‌هۆکاری جۆربه‌جۆر (کوچی ناوه‌کی، باشبوونی باری ته‌ندروستی،

¹ خليل اتجالیک (محرر): التاریخ الأقتصادي و الاجتماعی للدولة العثمانية. المجلد الثاني (1600-1900)، ت: د. قاسم عبدة قاسم. دار المدار الإسلامي. بيروت-لبنان، 2007، ص: 513.

² اندرو ویتکروفت: العثمانيون: تفکیک الصور. 2014، ص: 168.

هيوربي و ئارامبوونهوه)¹، ئەم ژمارهيه زۆر زياترى کردووه. له سالانى 1830 بۆ 1840 له ئەسته مېوولدا ته نيا (375) ههزار كهس ژياون، به لأم ئەم ژمارهيه له سالى 1890 دا ده گاته نزيكهى (900) ههزار كهس.² له گهڵ ئەوه شدا، هيشتاكهش مسولمانان له پرووى ژماره وه سهردهسته نه بوون و ژمارهى مسولمانان (384836)، به بهراوورد به ژمارهى مهسيحييهكان (444294) كه متر بوون، ئەمه وىپراى ئەوهى ژمارهى يه هووديبه كانيش له (22394) كهس كه متر نه بوون.³

به مجۆرهش، له سالى 1876 تاكو 1896، له و ماوه يه دا، زياتر له مليونيك مسولمان له ناوچه كانى بالكان و خوارووى پرووسيا و كوردستانه وه پرويان كردۆته

ئەسته مېوول و
له م ديو و له و
ديوى شوراي
شاره كه وه
نيشته جي بوون⁴

¹ خليل انجاليك (محرر): التاريخ الاقتصادى و الاجتماعى للدولة العثمانية، ص: 513.

² خليل انجاليك: التاريخ الاقتصادى و الاجتماعى للدولة العثمانية، ص: 520

³ اندرو ويتكروفت: العثمانيون: تفكيك الصور، ص: 186

⁴ اندرو ويتكروفت: ص: 186.

دانیشتوانه مسولمانه که ی هیشتا هر له که مایه تیدا بوون. ئەوه تهنیا له ماوهی "چارهکیی کۆتایی سەدهی نۆزدهه مەدایه، که قوتاییانی ئەسته مبولۆ خۆیان به سەرپمبی ئیسلامی جیهادی ههژمار دهکهن" و له دژی هاتنه ناوهوهی ئەوروپا و به ئەوروپاییکردنی ولاته که خۆیان دهنوینن¹.

به مجورهش، کولتور و شاری ئەسته مبولۆ بهردهوام سیما هه مەرنگ و دهسه لاته ناوهکییه که ی خۆی بۆ مانهوهی وهک شاریکی میژوویی و فره کولتووری دهپاریزیت و وهک شاریکی جیهانی دهمینیته وه، به جۆریک تهنیا له 28 ی مارس 1930 د، دهسه لاتدارانی تورک فه رمانیان دهرکرد تا شاره که به هه مان ناوه وه ناوبریت، "که له سەدهی دهیه مەوه پیوهی ناسرا بوو، بۆ ئەوهی بیته ناوی فه رمیی شاره که له تهواوی زمانه کانی جیهاندا"²

ئهم راستییه سه بارهت به به کارهینانی ناوی شاره کهش له لایهن مسولمانه کانه وه، زور شتمان بۆ دهسه لمینیت. چونکه مسولمانه کانیش، به تایبه تی له میژوونوس و جوگرافیزانه کانی سەدهی دهیه می ز. به پهیره ویکردن له

¹ اندرو ویتکروفت: ص: 183.

² <https://ar.wikipedia.org/wiki>.

بیزه‌نتییه‌کان، هر به (شاره‌که he polis)، ناویان دهر د¹، که (قوسته‌نتینییه) بوو. ئەمەش پیگه‌ی شارستانی شوینه‌که له خه‌یال‌دانی مسولماناندا وهک شاریکی یونانی، رۆمی روونده‌کاته‌وه.

هیچ گومان له چوونی حاجی بۆ ئەسته‌مبول ناکریت، به‌لام ئەو هرگیز ئەم ناوه‌ی بۆ ئەو شاره به‌کار نه‌هیناوه و به زمانیدا نه‌هاتوو. حاجی له‌مه‌شدا هه‌لوئستیکی خۆی نواندوو و نه‌یویستوو به زمانی خه‌لکی عامه له قه‌له‌مره‌وی عوسمانیدا، ناوی ئەو شاره به‌هینیت، دهن دهبوو جاریکیش بیت به (ئیسلامبول، ئیسته‌مبول، ئەسته‌مبول، ئاستانه، دار ئەلسه‌عاده، بابی عالی و هتد)، ناوی ئەو شاره به‌هینیت که زیاتر له سیی سال له ته‌مه‌نی خۆی تیدا بردۆته‌سه‌ر: (1864-1897). هه‌لوئستی حاجی له ناوه‌ینانی شاره‌که‌دا، له‌گه‌ل هه‌لوئستی فه‌رمیی عوسمانییه‌کان ته‌بایه، چونکه ئەویش هر ناوه میژووویه‌که‌ی شاره‌که، که (قوسته‌نتینییه، رۆما، رۆم)ه، به‌کار ده‌هینیته‌وه، به‌لام کولتووریی شاره‌که و پیگه ژیا‌رییه‌که‌ی رته‌ده‌کاته‌وه شاره‌که ده‌کاته بارمه‌ی

¹ برنارد لويس: أستنبول و حضارة الخلافة الاسلامية. نفس المصدر، ص: 11.

ئەو دژايەتتەى بۆخۆى لەگەل عوسمانىيەكان ھەببوو. بەمجۆرەش، شوپنايەتى شارەكە بە بارودۆخەكەيدا، ھەلدەسەنگىنەت. واتە شوپن (Place) بەوھدا دەبىنەت كە چى لەسەر پروودەدات و لە چ بارودۆخىكدايە (situation) نەك لە خۆيدا چۆنە. وەكئەو وىستىتتى لەم رىگەيەو ھەلوئىستەكەى لە دژى دەسەلاتى خۆويستەنەى عوسمانىيەكان بۆ حسىب بكرىت.

ئەم ھەلوئىستەى حاجى ئەگەرچى لە خۆيدا ناتەبابە، بەلام لە جەوھەردا ئەوھندە بەنرخ و گەورەيە، كە دەبىت تىگەيشتىكى قوولى لە پشتەو ەبىت. ئەمەش بەو مانايەى ئەم ھەلوئىستە نە پەرچەكردارىكى سايكۆلۇژىيە، نە رىق و كىنە. بەلكو ھەلوئىستىكى ھزرىيە لە ئاست (ئەويتىر)ىكدا كە مامەلەكردنى بە شارەكەو ە لە بالادەستى و ئىنتىماى ئايدىلۇلۇژىيەو ەبوو، نەك ناوانى شوپنىكى شارستانىانە و ئۆربانىستى. رەنگە حاجى قادر ھىچى ئەوتوى لەبارەى ئۆربانىزم و ناوانى شار و تەلارسازىي شارەو ە نەزانىبەت، بەلام بە وردىي لە نىبەتى ئايدىلۇلۇژىي عوسمانىيەكان بۆ گۆرىنى ناوى شارەكە و ھەولدانىان بە ئىسلامىزەكردنى و دواچار بە عوسمانىزەكردنى تىگەيشتوو. لە ئەنجامى ئەمەشەو، بىرىارى داو ەبەشدارىي نەكات لە دووبارەكردنەو ەى ھەمان ناودا كە

چونە ژیر باری دەسلاتەکه و ستایشکردنیتی لە ئاستە ئایدیۆلۆژییەکهیدا بە زمانی گشتی و عاممەگەراییی. بۆیە لە ناوھینانی شارەکهدا چۆتەوہ سەر ناوہ میژوووییە، یونانی رۆمییەکهی و لە سەراپای دیوانەکهیدا، ئەوی بە (قوستەنتینیە، رۆما، رۆم) ناو دەبات و قوولایی ژیاریانەی شارەکه لەویدا دەبینیت.

لەم ھەلۆیستەشیدا حاجی ھیچ نەبیت ناوہ عوسمانلییە تورکیەکانی شارەکه لە بیرى کورد دەباتەوہ، ھەرۆک چۆن ئەزموونکردنیشی وەک شوین و شاریک دەخاتە پەراویزەوہ، بە ئەندازەیکە وا بزانی ئەو ھەرگیز لەوی نەبووہ. لیرەشدا ئەو دلسۆزیی بۆ میللەتەکهی پیش دلسۆزیی و خوشژیانی خوی خستووہ. ئەم ھەلۆیستەشی لەگەل کۆی ئەو ھەلۆیستانەیی دیکەیدا لە ئاست ئەم شارەدا، بە تاییەتی وەکئەوہی لە شیعری (قسەیکەم ھەیکەم) و ھەندی بەیتی دیکەیدا، کە سەرکۆنەیی کوردان و شارەزووریان دەکات، کە بۆچی خولیا و خەمیان بۆتە ئەوہی بچنە ئەستەمبوول و بۆی دەگرین، یەک دەگریتەوہ.

دوو قه له مکیشی ژيان و کار له سه رده ميکدا حاجی قادر له نهسته مېوول
بووه و باری چينه هه ژاره که پوونده که نه وه.

(رۆما)ی حاجی قادر

من ته نیا ئەو نمونانە باس دەکەم که ئەستەمبول وەک (رۆما)، یان (قوستەنتین و قوستەنتینیە) ناوی هاتوو، حاجی شیعی دیکەیشی هەیه که ناوی شارەکهی نەهیناوه، بەلام ناراستە و خۆ باسی دەکات و لە ریگە و شەکانی وەک (دەولەت، خویندن، نیازم، پیشکەوتن، مەدرەسە، ئیقل) و گەلیک و شەه دیکەوه، شارمان بیر دەخاتەوه. باسی ئەو شیعرانەشی کارەکهی من زۆر دوورودریژ دەکات و ئەوه جێدەهێلم بۆ کهسانیتەر. بۆیه سەرەتا ئەو نمونانە دەهێنمەوه که حاجی تیااندا ناوی شارەکه به (قوستەنتەنیە و قوستەنتین)، یان (رۆما) و رۆم) دەهینیت. پاشانیش هەول دەدم بە پێی توانا لە دەلالەتەکانی پشتهوهی ئەم ناو بردنە تیبگەم و لە سەر ئەوه شەوه، لە دیمەنیکی گشتیتردا بۆچوونی حاجی لەبارەهێ ئەم شارەوه بەرەهەم بهینمەوه:

نمونه‌کان:

سەوادێ ئەعزەمی قوستەنتەنیە

گەلی بی ناوی کردە سەدری ئەعزەم (ل: 83)

مه‌لین بیکاره بوو حاجی له رۆما
ئه‌من پیاوم له نیو شاری ژنانم (ل: 85)

یه‌کتان نه‌چوونه گهردش وا تئ ده‌گه‌ن له دنیا
هر پادشای رۆمه و شاهی عه‌جه‌م له تاران (ل: 97)

له رۆما که‌وته به‌رچاوم که‌سیکی هائیم و حه‌یران
به‌هه‌یه‌ت تیگه‌یییم کورده به‌شینه‌وی ئه‌هلی کوردستان
(ل: 100)

له "کویره‌دی" یی که "که‌یفی" تیایی فیرده‌وسه
جه‌هه‌ننه‌مه که نه‌ما "که‌یفی" شاری قوسته‌نتین (ل: 106)

وه‌لی کورانی ره‌زا نین به‌خاکی رۆم و ده‌لین:
له‌لای ویلایه‌ته‌وه‌چاوه‌تۆری مامی ترین (ل: 109)

میسلای شه‌راری کاغه‌زه‌سووتاره‌عومرمان
رۆمی که‌ده‌فع‌بوو‌گریی‌دل‌ده‌فع‌ده‌بیته‌وه‌(ل: 129)

له رۆما گهر مه‌تاعی بی ته‌ماعی

به خۆپایی بدهن هیشتا گرانه (ن: 136)

موقتهزای ئاب و ههوای خاکی دیاری پۆمه
ئههلی سووتای مهیه، بهستی ئاوازی نهیه (ن: 146)

ناگهن به حیز و پێگری ئیمه له مولکی پۆم
عهلامهیی ویلایهت و شیخی ویلایهتی (ن: 164)

قیسهیی حالهتی ئهوه کهشفه له پۆم و عهجهما
نییه وهک "حاجی" یی بێ چاره ئهبهد پيسوایی (ن: 179).

تا له ژیر باری پۆمیان نهمرن
زهحمهته قهدری بهیتی من بگرن (ن: 195)
پاکی دههچن له کاری نا به مههل
پۆمی رافپینن بۆ دهری ئهسفل (ن: 196)

چی پیاو بێ تیدهگا پۆمی چیه
باسی پرمبازی و سواری بۆ نییه (ن: 208)

وهک "موحهمهده حهنیفه" بهیتی مهتین
نییه ئیلا ههساری "قوستهنتین" (ن: 223)

من کاتیک ئەم بەیتانە بە تەنیا و بە لەبەر چاوگررتی
 تەواوی مەتنەکیان دەخوینمەو و بیریان لێدەکەمەو، لە
 حاجیدا مرقۆفیکی بە ویزدان دەبینم کە هیچ قسەیهکی
 نابەجی بە خەلک و مرۆف نالیت. کورددۆستی حاجی بە
 دوورە لە رق و کینە لە میللهتی تورک و لە کۆمەلگای
 تورکی. ئەم قسەیه بو ئەو شیعەرەشی راستە کە لەبارە
 ئەرمەنستانەو نووسیویەتی، لە ویشدا رووی قسە
 لە میللهتی ئەرمەن نیە، هیندەنی ئەو هی لە سیاسیهکانیانە.

ئەو ماوە درێژەنی ئەو لە بارودۆختیکی نالەباری ئەو
 شارەدا ژیاو، نایەکسانی و نادادوهریی و چەوسانەو و
 مەحرورومییەتی چەشتوو، بەلام ئەزموونی خوی بەسەر
 گشت کۆمەلگاکەدا نەگشتاندوو و نەکەوتۆتە داوی
 هزرینی رەگەزپەرستی پیچەوانە و پەرچەکرداریانە،
 وەکئەو هی لە ئەزموونی سەدەنی بیست و بیست و
 یەکەمی ژبانی تاراوگەبیدا بینیمان و دەبینن، کە چۆن
 خودی تاراوگەنشینان دەبنە بەرھەمەیتەرەو هی ئەو نیگای
 کەچ و رەسیزمەنی لە سایەیدا دەچەوسیترینەو و تیرۆر
 بەرەنجامەکیەتی.

لە بەیتەکانی حاجیدا، جیاکارەیهکی ورد هەیه بو شارەکە،
 وەک (شوین) و وەک (پایتەخت)ی عوسمانیەکان.

پایتهخته‌که‌ی په‌سند نیه و شاره‌کەش به مه‌یدان و به قوربانیی ئه‌و سیاسه‌ته ده‌زانیت. پاشان جیاکاره‌یه‌کی وردی کردوو له نیوان وشه‌ی (پۆمی) به مانای عوسمانی و (پۆما) وه‌ک پایته‌ختی عوسمانیه‌کان و (ئه‌هل) وه‌ک خه‌لکی ئاسایی شاره‌که. حاجی قادر عوسمانیه‌کان و ده‌ست و پیوه‌ند و هه‌ره‌مییه‌تی ده‌سه‌لاته‌که ریسوا ده‌کات و که‌سیان نابویریت:

ئه‌م سه‌گانه‌ی که له‌لای ئی‌مه وه‌زیر و وکه‌لان
بینه‌لای تو – به‌خودا – نایکه‌یه گاوان و شوان
ئه‌مه که‌رمیزه ده‌لێن واریسی شه‌رعی نه‌به‌وین
هه‌موو عه‌بدی سه‌نه‌من، باسی مه‌که که‌وره‌که‌یان
(ل: 92)

به‌لام کاتیک قسه له‌سه‌ر خه‌لکه‌که‌ی ده‌کات ده‌لێت: (ئه‌هل)
و هو‌کاریی ئه‌و په‌فتاران‌ه‌ش که له‌م خه‌لکه‌دا هه‌ن و
بو‌خۆی به‌دلی نین، ناگه‌رینیتته‌وه بو‌ هو‌کاریکی
بوونناسیانه و جه‌وه‌هرگه‌را، به‌لکو ده‌یگیریتته‌وه بو‌
ئاووه‌ه‌وای شاره‌که و ژینگه‌که‌ی..

له زۆربه‌ی کاتدا پرووی قسه‌ی ئه‌و له عوسمانی و
ده‌وله‌ت و پایته‌خته‌که‌یانه که هه‌موویان مانایه‌کی
سیاسییان هه‌یه. ئه‌گه‌ر ئه‌م جیاکاره‌یه‌مان له‌پیشچاو

گرت، بۆمان دەرده که ویت حاجی هیچکات قسه ی به ژیار و خه لک و شاره که نه گوتوو. هه موو ئەمانه له ئەخلاق و ویژدانیکی زیندوو و له هووشیارییه کی به رزه وهن که حاجی هه یبووه. ئەو له جیاتی ئەوهی خۆراکیکی ره گه زپه رستانه مان بداتی ره خنه له و چین و توژیانه ده گریت که ئەو شاره یان به و دەرده بردوو و شه ریکی جورمی عوسمانییه کانن.

ئهمه ئەو پرووه ئاشکرایه ی ئەزموونی شیعریی حاجییه له و شاره دا. پرووه که ی دیکه ی ئەوه یه، که ده بییت بۆخۆمان بیری لنبکه ی نه وه: واقعیت که حاجی بینویه تی له سایه ی ئەم ده سه لات و چین و توژیانه دا له چ بارودۆخیکدایه. (جه هه ننه می) ی و (ویرانه یی) و (که لاوه) یی رۆما (ئسته مبول)، لیره وه به رجه سته بووه، واته بارودۆخیکی ئەوتو که حاکمانی شار، به هۆیه وه شاره که یان له شوینایه تی (spatial) و پرووه ریکه وه بۆ ئەزموونییکی مرۆیی له کار خستوو و پاپیچیان کردۆته ژیر جه وری ئەو بارودۆخه ی (situation)، له سه ر ئەو شوینه سه پاندوو یانه. بۆیه ره نگدانه وه ی شاره که له ئەزموونی حاجیدا ره هه نده شوینی و ئوربانستییه که ی کال و نادیاره، به لام ره هه ندی بارودۆخه که ی ئاشکرا و جیی ره خنه ی حاجیه و تووره ی کردوو. شاره که

بچووک بۆتەوہ لہ پووبہریکدا، کہ ہندی بارودوخی
سہپاؤ، بۆ کارکردن و ژیانکردنیکی ناچارہکیانہ لہ
پیناوی دەسەلات و ئەرکەکانیدا کہ بەسەر خەلکەکہیدا
سہپاندوون، تیايدا پوو دەدەن، نەک شوینیک بۆ
ئەزموونی کہسەکان.

حاجی تەلار و پرد و کەشتی، شەقام و کەنار دەریا و
شوینەوار، سکہی شەمەندەفەر و کارگە و گاری و
تراموا، حەمام و بازار و مەیخانە و پووسپخانە،
ریستوران و شائۆ و ئۆپیرا و قەیسەری و دەیان
دیاردەیی دیکەیی شاری و ئۆربانیستی، کہ ہەموویان
کہمیک پیش چوونی ئەو بۆ ئەوی و لەکاتی مانەویدا
بەوہپەری گەشەیی خۆیان گەیشتوون¹، باس ناکات و
شارەکہ بچووک و کورت دەکاتەوہ لہ بارودوخیکدا، کہ
تیايدا چەند دەستەپەک لہ سولتان (گای بنە) و
خیزانەکانیان، سەدری ئەعزەم و والی و قازیہکان و
هتد، بەسەر عاممەیی خەلکدا سہپاندوویانە و واقیعیکی
نالەباریان لہو شار و شوینەدا بۆ مروّف هیتاوەتە پیش.

¹ لەمبارەہوہ بروانە ہەر دوو ئەم سەرچاودییە خواروہ کہ بەرچاوریوونییەکی
تەواومان لەبارەیی گەشەیی شاری نەستەمیوول لەسەردەمی مانەوہی حاجی قادر
پیشکەش دەکەن: - پۆل دۆمۆن: سەردەمی تەنزیما (1839 - 1878). ہەرودہا:
خلیل اینالجیک: تاریخ الاقتصادی و الاجتماعی للدولہ العثمانیہ. مجلد الثانی، (عصر
الاصلاحات (1812 - 1914).

بهراست، بۆ دهبيت ئهم داوا و چاوهرپوانىيه مان له حاجى
 قادر ههبيت، كه دهبوو ئهزموونى ژيانى له ئهسته مبول،
 وهك شار و شوين، له شيعره كانيدا رهنگ بداته وه؟ رهنگه
 ئهمه زياتر كيشه ي ئيمه بيت، نهك حاجى قادر و
 بهرپرسيار كردنى له ئاست وهسفى شارىكدا كه ئهو وهك
 كه سىكى ئاسايى تيدا نه ژياوه و له پروانگه ي
 (ئه وىتر) هوه، پينگه يه كى لاوه كى وهك (ره عيت¹،
 كوچكردوو، بىكار و پهراويزى) هه بووه له و شارهدا.
 شاره كه له شيوه ي نيوه دوورگه يه كدا جوانىيه كى تايبه تى
 ههيه و له سهرده مى حاجيشدا به هوى ره ههنده
 رومانتيكه كه يه وه، جوانتر. باشترين شوينى نيشته جيوون
 تاييدا به شى بهرزاييه كانى بوون. عوسمانىيه كان ئه وه يان
 له بيزه نتيه كانه وه بۆ ما بۆوه، كه ههر له و شوينه
 بهرزانه دا و له سه ر بناخه ي رووخاوى شارستانىه تى

¹ وشه ي (زعابا). يان ره عيت، وشه يه كى عوسمانىيه و ئامازه يه به كوى ئه و كو مه له
 مرويه، له مسولمانان و نامسولمان، له دهروه ي دهسته بژيرى سويا. هه روده ئه و
 چين و تويزانه، دهگريته وه كه سه رقالى كاروبارى ئابوورى و (كشتوكالين) و
 سه رانه يه كى زورىان لىسه ندراره. بروانه:

- خليل اينجاليك و دونالد كوترات: التاريخ الاقتصادى و الاجتماعى للدولة العثمانية.
 المجلد الثانى 1600-1914. ترجمة: د. قاسم عبده، بيروت، لبنان، دار المدار
 الاسلامى، 2007. ص 806.

بیزهنتی و مەسیحییەکانەو، کۆشکەکانی خۆیان دروست بکەن.

"لەگەڵ ئەوانیشدا دەسەلاتدارە بەهیز و دەولەمەندەکان شۆینە باشەکانیان بۆ خۆیان داگیر کردوو: بۆیە ھەر لەویشەو بەدریژایی سەدەکان ئاوەرۆ و پاشەرۆ و خاشاکی خۆیان فرێدەدایە خوارەو بۆ تەختی کەنارەکان ئەمەش لەبەر ئەوەی سیستەمی ئاوەرۆ لەشارەکەدا نەبوو و پیسایی و زبلی بەشەکە سەرەو لە شۆیە گردۆلکەدا لە تەختاییەکان کۆ دەبوو"¹.

لە ھەمان سەدە نۆزدەھەمدا کاتیک سەفارەتی بەریتانی (رۆبیرت والش)یان وەک قەشە لە سەفارەتەکانیان لە ئەستەمبوول، دامەزراند، والش کە تازە خەریک بوو بە ژیانی شاھانەتی ناو کۆشک رادەھات، لە شۆینی کۆشکەکە خۆیەو کاتی لە پەنجەرەپرا روانیویەتی، بەمجۆرە ئەستەمبوولی وەسفکردوو:

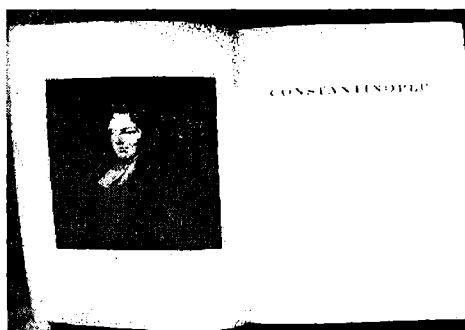
¹ اندرو ویتکروف: العثمانیون: تفکیک الصور. ص: 163. کە ئەویش لەم سەرچاوەیەو دەریگرتوو:

- Robert Walsh: Narrative of a Residence of Constantinople. London, 2 vol., 1836. vol. I, p.238

ئەمە لینکی کتیبەکە (والش):

<https://archive.org/details/aresidenceatcon00walsgoog>.

له به شینکی دیکه‌ی دوورگه‌که‌وه، شاری قوسته‌نتینه هه‌لده‌کشا و هه‌تا چاو برکات به هه‌ردوو لایدا کیۆیک له خانوو دیار بوون له‌سه‌ر ئه‌و جهوت ته‌پۆلکه‌یه‌ی که وه‌ک شه‌پۆلیک له ئاسۆوه درێژ ده‌بوونه‌وه. ئه‌مانه له کۆی ئه‌وه‌ی له چوارده‌وریان بوون، جیاواز بوون و گونجانیکی ئه‌وتۆیان له قه‌باره‌دا پیکه‌یتابوو، که ویکده‌هاته‌وه له‌گه‌ل به‌رزایی ئه‌و ته‌پۆلکانه‌ی له‌سه‌ریان بینا کرابوون¹.

به‌لام هر ئه‌م قه‌شه‌یه، کاتیک بیری ده‌که‌وه‌ته‌وه ئه‌و له ریی پیاده‌وه چۆته ناو ئه‌سته‌مبول و

ئه‌و دیو شورای شاره‌که‌ی وه‌سف ده‌کرد، دیمه‌نیکی دیکه‌ی بینیبوو، که زۆر دوور بوو له‌وه‌ی چاوه‌رپی کردبوو: "کاتیک له پایته‌خت نزیک بوومه‌وه، به درێژیای رینگای که‌ناره‌کان، هیچ دیمه‌نیکی چری دانیشتوانم نه‌بینی و هیچ خانوویه‌ک و گوندیکیش دیار نه‌بوون که ئاماژه بده‌ن له شاریکی گه‌وره‌ نزیکبووینه‌ته‌وه. له دوایین ده

¹ اندرو ویتکروفت: العثمانيون: تفکیک الصور. ص: 161

میلی ریگاکه ماندا، به لای هیچ مالیکدا تینه پیرین و مرؤقیکیشمان نه بیینی. له نکاو خۆمان له ژیر شورا که دا بینیه وه ئەمجا لیمان ئاشکرا بوو که گه یشتووینه ته شاره که. به دهر وازهی سلیقریادا تیپه پیرین و سامناکی له ناوه وه زیاتر بوو وهک له دهره وه. له گه له دهنگی ته قوه وورپی نالی ئەسپه کانماندا که به سهر پیاده پۆ رهقه که دا دهر ویشتن، هه رایه که زیاتر بوو.. شه قامه کان ترسناک و بیدهنگ بوون، ته نیا هه رایه کی دیکه ی ده بیسترا له سه گینکی دهره وه ده هات، که خۆی له چالایی بناخه ی خانووکی خاپووردا مه لاس دابوو، حه په ی ئەو سه گه ترسی ئیمه ی له کاتی تیپه پیریندا برده سه ری¹.

عوسمانیه کان شاره که یان وهک به شینک له شکۆی خۆیان و نمایشیکی ده سه لاتدارانه بینیه، خۆیان له باشترین شوینه کانی شاره که و له سهر ته پۆلکه کانی به سهر دهریادا دهر وانن، ته لار و کۆشکیان دروست کردوو و هاوکات له ههستی خۆبه که مزانی و بو پرکردنه وه ی بو شاییه دهر وونیه کانی خۆیان، موجامه له یه کی زۆری سه فارهت و قونسولگه ری و لاته ئە ورو پاییه کانی وهک به ریتانیا، فه رنسا و ئیتالیا یان کردوو تا ئە وانیش له

¹ اندرو ویتکروفت: العثمانیون: تفکیک الصور. ص: 162

باشترین شوینه‌کان نیشته‌جی بکن. ئەوانیش ھەر خەریکی سوودخوازی و جاسووسیکردن بوون بەسەر ولاتەکە و بەسەر یەکتەرەو، چونکە ململانێیەکی زۆرییان لە نیواندا ھەبوو. بەھەردوو لاشیان، چ عوسمانی و چ ئەم ئەورووپاییانە باریکی گران بوون بەسەر خەلکەکەو و جگە لە دەست و پێوەند و نزیکەکانی خۆیان کە سیتەر ژیانیکی ئاسایی شاریانە نەژیاو. وە نەبیت ئەمە تەنیا باری ژیانگی غەیرە تورکەکان بوو، بەلکو شەقامە لاکەوتەکانی دواوەی ئەستەمبوول و ئەو کوخ و خانوو پەرپووتانەیی لەسەریان بوون، شوینی تورکە ئاساییەکان بوون¹.

لەم نیوانەشدا هیچکات ئەم سەفەرەت و قونسولگەرییانە ھەلوئستیکی ئەوتوی مرۆییان لە ئاست سیاسییەتی عوسمانیەکاندا نەنواندوو کە جیجی دڵخۆشی و لە ئاستی شکوی ولاتی خۆیاندا بیت و ھەر خەریکی خۆنزیکیخستەو و دادۆشینی سەرۆت و سامانی ولاتەکە و ئیمبراتۆریەتەکە بوون.

ھەموو ئەمەش شارەکەیی کردۆتە دوو بەش، بەشیک بۆ خۆیان و ئەوانەیی خزمەتیان کردوون لە باشترین

¹ اندرو ویتکروفت: العثمانيون: تفکیک الصور. ص: 182.

جیگه کانی شاردا، نیشته جیبوون و باقیی خه لکه کهش له شوینه په راویزی و له مدیو و ئه و دیوی شووری شاره که وه نیشته جیبوون.

به مجورهش، سرووشتی شاره که بو به شیکی ئه وانهی، به تاییه تی که له سیسته می پۆلینکاریی عوسمانیه کاندا که وتوونه ته ژیر ناوی (په عایا) وه، ریگهی به وه نه داوه ئه م چین و توژانه، شار وهک شوین ئه زمون بکن. ئه مانه به هوی چه قین و مانه وه یان له بواریکی تاییه تی ئیشکردن و له جیگه یه کی تاییه ت، ئه و هیزی کاره بوون که نه یان توانیوه وهک دانیشتووی شارنکی ئاسایی بژین و شوینایه تی شار ئه زمون بکن.

هه موو ئه زمون کردنیکی شوین په یوه سته به ئاستی ئازادی مرؤف و جولّه و چالاکیه کانییه وه له و شوینه دا. په نگدانه وه، به ره می هووشاریی و دوباره بیرکردنه وه یه له وهی ئه زمون کراوه. به لام ئایا حاجی و هاوپیگه کانی ئازاد بوون؟ ئایا ئه سته مبول بو هه مووان هه مان شار و شوین بووه؟ ئایا پیشه و کار و ئه تنیستی و ئینتیمای نه ته وهیی مرؤقیان ناچار نه کردوه یه که ته مه ن پابه ند بیت به و شوینه وه که کاری تیدا کردوه و ئه مه ش ریگهی پی نه دابیت شار له فراوانی خویدا ئه زمون بکات؟

ئەم پرسیارانە ھەموویان پەوان و جیی خۆیانن، چونکە سەرچاوەکانیش لەسەر ئەستەمبول ئەوێ رووندەکەنەو، کە دابەشبوونیکى ئیتىكى و چىنايه تى له شاره که دا هه بووه¹.

سرووشتى شاره كانيش وهك يهك نيه. له شارى مؤديرندا هم ئازادى و كرانه وه و هم گيتو و دهستبه سهرى ههيه. هه ندى شوينى شاره كه مؤديرن و شوينى كه شخه يى و هه ندى چيگه شى كه لاوه و پيس و پوخل. به سهر دهريادا خهون و به هه شت و به سهر عه زرد

¹ بۇ نمونه ھەر يەك لە برنارد لويس و ويندکروفت لە کتێبەکانیاندا جەخت لەسەر ئەم راستیە دەکەنەو.

و چۆلەوانیدا سیداره و چهته‌گه‌ری، وه‌گه‌وه‌ی له
 تابلۆکه‌ی لویجی مایه‌ر (1800)، ده‌بینریت.¹

بۆ نابیت ئەسته‌مبول بۆ هه‌ندی که‌س و گرووپه‌کان
 گیتۆیه‌کی ده‌سته‌سه‌ری بووبیت! ئەسته‌بول بۆ
 گه‌شتیارێکی وه‌ک (ژیرار دی نیرقال)ی فه‌ره‌نسی
 پارێسێکی دیکه‌ و شاری پیکه‌وه‌ژیان و لیبوورده‌یی بووه
 و تیایدا باسی لیبوورده‌یی عوسمانیه‌کان ده‌کات،² به‌لام

¹ ئەم وینه‌یه‌ و وینه‌ی (ل: 302) که‌ شه‌قامی پیرا له‌ ئەسته‌مبولی نێزکه‌ی 1810
 پیشانده‌دات، له‌ کتێبه‌که‌ی ویدکروفت، ل: 277 و 284 وه‌رگرتوه‌.

² د. مصطفى السیتي: إسطنبول العثمانية بعیون رحالة فرنسي، له:
<http://www.turkpress.co/node/> 13 یایر 2015.

بۆ ھەندیک، سیاسی، رۆشنبیر و دەستگیر و کۆلبەرەکانی، کە زۆرینەیان لە میلەتانی ژێر چەپۆکی دەوڵەتی عوسمانییەو ھاتوون (و ھەک ئەرمەنی و کورد)، یان دەستبەسەر و دوورخراوەبوون تا لە ژێر چاودێری سیستەمە کەدا بمیننەو و چالاکییەکانیان کۆنترۆل بکەیت، شاری نەھامەتی بوو.

ئەم شارە لە ناو ھەوێ و بۆ چینیەکانی خوارەو ھێ خەلک، و ھەک زیندانیک وابوو. راستی ئەم بۆچوونە لە سەرچاوە میژووویەکانەو ھە ئاشکرا دەبێت. شاری ئەستەمبوول بەدریژایی ئەو سەدانە شاریکی مەسیحیی بوو، یان راستترە بگوتریت شاریک بوو لە سایە ئیمبراتورییەتی بیزەنتیدا، کولتووریکی بەھیزی مەسیحی تیدا بوو¹، تیکەلێک بوو لە کۆمەلگای بچووک بچووک لە شێو ھێ گوندا، کە بە زەحمەت لە کەنار یەکتەدا ژیاون. لە سەدەکانی دەسەلاتی بیزەنتییەکانیدا زۆریک لەم گوندانە شورایان بە دەوری خویاندا لیداو، کە لەگەڵ داگیرکردنی عوسمانییەکاندا بۆ ئەم شارە ئەو شورایانە نەماون. بەلام رۆحی داخراو ھێی بۆتە بەشینکیش لە شارە عوسمانیە کە و لێرەشەو لەگەڵ ئەو ھێ ئەم شارە وردە

¹ جیمز آ. کوریک: امبراتورى بیزانس. ت. مەھدی حقیقت خوا. تەرەن: ققنوس، 1384 ص: 45 و بەرەو دوا.

ورده له سهراپای ئیمبراتویه تدا، ده بیته جیی سه رنج بو
ئهوانه ی هیچ ره گوریشه یه که یان له وی نه بووه، ئه و
گه ره ک و جیگانه په یدابوون که شوینی کوبوونه وه ی
که مینه کان بوون و وه ک گیتویان لیها تووه¹.

هه رچه نده نکولی له وه ناکریت، ده بیت عوسمانیه کان
زیره کییه کی ئه وتویان هه بوو بیت، تا وا بکن به دریزی
سه ده کان له ده سه لاتدا بمینه وه، به لام شیوازی
ده سه لاته که یان به جوریک بووه که نه یتوانیوه به بی زهر
و زور میلله تانی چوارچیوه ی ئیمبراتورییه ته که یان و
به تایبه تیش گهلانی نیو پایته خته که یان یه ک بخن. به پی
شایه تحاله کان، له وان هه قه شه رۆبیرت والش که پیشتر
ئاماژهم به کتیه که ی دا، ئه م شاره، شاریکی ئاساییش و
متمانه به خش نه بووه. بویه ئه گه ر که سینک وا تیگیات
شاری ئه سه مبول به شیوه یه کی ریکخراو له ژیر
کونترولی ده سه لاتدا بووه، به هه له دا ده چیت. "هه ریه که
له و گوند و گیتویانه ی باسما ن کردن، چ مسولمان، چ
مه سیحی و یه هوودی، له لایه ن گه وره کانیه وه حوکم
ده کران و له ده وری مزگه وت، که نیسه و په رستگا که یان

¹ اندرو ویتکروفت: العثمانیون: تفکیک الصور. ص: 166.

کۆدهبوونهوه. هه‌موو دهسته و کۆمه‌له ئیتنیکیه‌کان له ده‌وری خۆیان کۆدهبوونهوه له پیتاوی یه‌کترپاراستندا¹.

له شیعرى حاجیدا هه‌ردوو پروه‌که‌ی ئه‌سته‌مبوول ئاماده‌ن، به‌لام یه‌کێکیان دیار و ئه‌ویتریان نادیاره. حاجی ئه‌و به‌شه له شاره‌که و ئه‌و هه‌لومه‌رجانه‌ی ئه‌م دابه‌شکارییه ناره‌وایه‌ی عوسمانی و سه‌فاره‌ته‌کانی ئه‌وروپا به‌سه‌ر شاره‌که‌یاندا هیتاوه، به‌ ئاشکرا په‌ته‌ده‌کاته‌وه و ئه‌و به‌شه‌ش له شاره‌که که به‌م هۆیه‌وه که‌وتۆته په‌راویز و میخنه‌تییه‌وه، به‌ ویرانه و جه‌ه‌هنمه‌م ده‌چوینیت.

بیده‌سه‌لاتی عوسمانییه‌کان له‌وه‌ی شاره‌که بکه‌نه شاریکی پیکه‌وه‌ژیان و خۆشیان وه‌ک مشه‌خۆر به‌سه‌ر په‌نجی خه‌لکه‌وه ژیاون، حاجی تووره‌کردوه چونکه ئه‌م ده‌سه‌لاتدارانه نه‌یان‌توانیوه هه‌لومه‌رجه‌کانی ژیا‌نی دانیش‌توانه‌که‌ی بگۆرن. له‌مه‌دا حاجی وه‌ک یه‌که‌مین په‌خنه‌گریکی ئه‌م شاره ده‌رده‌که‌ویت. به‌لام هه‌رکات ئیمه له‌سه‌ر حاجی و هه‌لوێسته‌کانیشی قسه ده‌که‌ین ده‌که‌وینه هه‌مان نا‌کوکییه‌وه که حاجی تیندا ژیاوه.

¹ اندرو ویتکروفت: العثمانیون: تفکیک الصور. ص: 166-167

ئەمە سرووشتى ئەزمونەكەى حاجىيە كە تىگەيشتمان
 لىنى ئاسان دەكات. ئەو كاتەى دەبىنين حاجى
 ئەستەمبول سووك و ريسوا دەكات، وا دەزانين
 ھەلويستىكى دژە شاريانەى ھەيە، بەلام ئەو لە
 ھەلومەرجهكانى ژيانى خەلك لەسايەى دەسلاتىكى
 خويستدا، شارەكەش دەكاتە قوربانى. ئەو كاتەش كە
 تىدەگەين حاجى بو ئەمكارەى كردووە، ديوەكەى دىكەى
 ئەم شارە، كە ئەو خوى بينويەتى ئەنجامى ئەوہى
 يەكەمە، خوى بەديار دەخات و ئەمەش لە ئىمەوہ ناديارە.
 ھەرچونىك بىت و چەندە ھەلويستى حاجى لە ئاست ئەم
 شارەدا گرنگى خوى ھەبىت، ھىشتا ھەلويستىكى تەواو
 واقىعى نەبووہ و بىرىكى زور چاوپوشين و نەبىنينى سىما
 و گەشەى شارەكەى لەو سەردەمەدا، لەخوى گرتووە،
 كە حاجى قادر لەو شارەدا ژياوہ. حاجى چەندە
 ھەلويستەكەى فىكرى و لە پىرانسىيى رەتكردنەوہى
 داگىركارى عوسمانىيەكانەوہ ھاتبىت، ئەو ھەلەيە
 راستناكاتەوہ كە بەسەرىدا تىپەريوہ و بەھويەوہ ميژووى
 عوسمانىيەكان و پەيوەندىيە خراپەكەيان بە كورد و
 گەلانبرى داگىركراويانەوہ، بەسەر پىگەى شارستانى
 شارەكەدا گشتاندووە و ئەستەمبولى تەنيا وەك شار و
 دەستكەوتىكى عوسمانى بينوہ. ئەو وەسفە نىگەتىفانەى

حاجی بۆ هەندئ پووی ئەمشارەیان دەکات، لەگەڵ
واقیعی میژوووی و گەشەیی شارەکه لەو سەر دەمه‌دا
ویک نایەنەوه.

ئەوکاتەیی حاجی دەگاتە ئەستەمبوول و ئەو ماوه زۆرەیی
تیایدا دەمیئیتەوه، شارەکه لە لوتکەیی گەشەسەندن و
پیشکەوتن و مۆدیرنیزەبوونی خۆیدا بووه و کۆی ئەو
نمونانەیی نوێبوونەوه که حاجی بۆ سەرکەوتنی کورد
ستایشیان دەکات و داوای پەنابۆردن و
دەستپێوه‌گرتنیان لە کورد دەکات، وهک (پۆمان و
جەریده و خویندن و قوتابخانه و گشت سیماکانیتری
شارنشینیی)، لەو سەر دەمه‌دا و که‌میک پیشئەوه‌ش لە
تایبەتمەندییەکانی ئەستەمبوول بوون¹.

کیشەیی من ئەوه‌ش نیه که بۆچی ئەم دژوازییه لە
شیوازیی بێرکرنەوهی حاجیدا دروستبووه، بەلکو
ئەوهی جیی توێژینه‌وه‌یه‌وه، ئەوه‌یه چۆنه حاجی
توانیویەتی بەسەر هەستەکانی خۆیدا که هۆکاری
ئەزموونکردنی شوینن لە جیهانی بکەردا، بالا دەست بیئت.

¹ لەمبارەیه‌وه و بۆ بەراوردکردنی ئەو وێنەیه‌ی حاجی بە ئەستەمبوولی دەبەخشیت
بەو واقعی خۆی تیایدا ژیاوه لە هەمان شار و سەر دەمه‌دا، بروانەرە: پۆل دۆمۆن:
سەر دەمی تەنزیمان (1839-1878). وەرگێڕانی لە فەرەنسییەوه: نەجاتی عەبدوللا،
دەزگای چاپ و بلاوکردنەوهی ئاراس. هەولێر، 2008، لاپەرەکانی: (25، 52-58 و
82-84).

ئەمەش لە کاتیگدا ھەر ئەم ھەستانەى لە لاپەرەکانى پېشوو، سەرچاوەى سەرەكى ئیمە بوون بۆ توێژینەو ھەیکى درێژ لەبارەى چۆنىتى ئەزموونکردنى شوینەو، لەلایەن حاجى قادرەو ھەو کاتەى لە کوردستان بوو.

من لەم پوانگە مێژوویى و کۆمەلایەتییەو ھەو بۆ مەسەلەکە ناچم. بۆ من ئەزموونکردنى شوین و رەنگدانەو ھەى لە دنیای بکەردا، رەھەندیكى ھەستەكى و جەستەى و جوانناسانەى ھەى. شوین لەم توێژینەو ھەى مندا شوینىكى دیاردەناسانەى و بەدەررونى دەکریت. حاجیش بە جەستە و ھەستەکانییەو لەو شارە بوو، بەلام رەنگدانەو ھەکانى لە ئاستى ھەستەكى و جەستەیدا ون و دەررونى خالییە لە شار و شوینەکانى. لە ئاستى ھزرى و ئادیۆلۆژیشدا ئەم شارە بۆ حاجى شوینىكى پيس، نىگەتيف، بىزارکەر و قىزەونە. ئەو ھەى بۆ من گرنگە، ئەو ھەى کە بۆچى رەنگدانەو ھەى ھەستەکانى: بىستن، بىنين، دەستلیدان، چىژ و بۆنکردن لە شىعرى قۆناغى شاریانەى حاجیدا نابىنين کە ھەموویان لە بەرھەمھێنانەو ھەى شویندا گرنگى خۆیانیان ھەى؟ ئەم پرسىارە گرنگى خۆى ھەى و دەمانباتەو ھەى پرسىار لەسەر بوونى ھەستەکیانەى حاجى و چىژى ئەو لە جوانى و ئىستاتیکای شار. ئایا

حاجی به هه مان تیگه‌یشتنی پیشینه‌یی خۆیه‌وه له شوین، که تیایدا ژیانیکی کۆچه‌ریانه‌ی کشتوکالیانه ئاماده‌یی هه‌بووه و شوینه پیرۆزه‌کانی به‌رچه‌سته کردوون، رووبه‌رووی شاریش بۆته‌وه و ئەمانه‌ی له‌ویدا نه‌بینونه‌ته‌وه، بۆیه ره‌تیکردۆته‌وه. یان له‌به‌ر ئەوه‌ی حاجی (من)ی نه‌ته‌وه‌یی خۆی له‌ شاری (ئه‌ویترا)دا نه‌بینیوه‌ته‌وه¹ و نه‌یتوانیوه خۆی له‌گه‌ڵ بگونجینیت و تاقه‌ ریگایه‌کیش بۆ پاراستن و به‌هیزکردنی ئەو (من)ه‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌ی ئەوه‌ بووه شوینی (ئه‌ویترا) له‌ ژیان و ئەزموونی خۆیدا بسپریته‌وه؟ یاخود حاجی نیشانه‌کانی جۆره‌ نه‌خۆشییه‌ک ئاشکرا ده‌کات، که په‌یوه‌ندی هه‌بووه به‌ سربوونی هه‌سته‌کانیه‌وه؟

من نازانم تو‌یژینه‌وه‌ی که‌سانیترا له‌ دوا‌رۆژدا ده‌گه‌نه‌ چ ئەنجامیک و چیمان له‌سه‌ر ئەم په‌یوه‌ندییه‌ی حاجی قادر به‌ ئەسته‌مووله‌وه، وه‌ک شوین بۆ روونده‌که‌نه‌وه، به‌لام ئەوه‌ عه‌ردیکی نه‌کیلراوه و پێویسته‌ بایه‌خی پیندریت تا ئەو مه‌ته‌له‌ هه‌لبینین.

له‌ ئیستادا شیعی‌ی حاجی ناچیته‌ ژیر باری شیکارییه‌که‌وه، که وه‌ک شیعی‌ی شاری ته‌ماشای

¹ د. ابراهیم رماتی: المدینه فی الشعر العربی، جزائر نمودجا، ص: 8.

بکهین. وهک جهی. ئیچ جۆنسۆن، دهستنیسانی کردووه،
 "شيعری شاریی ئەو شيعرهیه که وهسفی شاریکی
 واقعی دهکات بهشیوهیهکی راستهوخۆ. یان وهسفی ئەو
 مروّفانه دهکات که ژيانیان کهوتوته ژیر کاریگهری
 ئەزموونهکانیان لهو شارهدا، بهشیوهیهکی پوون"¹.
 حاجیش له شاریکی ئەوتوی واقعییدا بووه و پنیوستی
 بهوه نهبووه به خهیاڵ و خهون بیرى لیبکاتهوه، کهچی
 لهگهڵ ئەوهشدا نه خهیاڵی بۆی چووه و نه خهونی پێوه
 بینیه، نه گوزارشیشی له ئەزموونه ههستهکی و
 پوژانهیهکانی خۆی کردووه تیايدا.

بهڵی، پهنگدانهوهی دیکه ی ئەم شاره له بیرکردنهوهی
 حاجیدا دهبینم و ئەوهش گرنگی خۆی ههیه. بۆ نمونه
 حاجی زۆر راشکاو و قسه له پووه. شهفافی و
 پهخنهگره، راناوی (من) زۆر بهکار دههینیت، دژی
 دواکهوتوویی و ستایشکهری پیشکهوتن و زانست و
 خویندهوارییه و پشتگیری له گهلانی راپهړیو دهکات و
 گهلنیکیریش. ههموو ئەمانهش سیفتهی کهسیتی شارین
 و شار ئەم تاییهتهدیانه دهکاته تاییهتهدنی

¹ Johnson. J. H: the poetland the city. The University of Georgia Press, 1948, p 18. له د. ابراهیم رمانی: المدینه فی الشعر العربی. جزائر نموذا. (1925-1962). ص: 5.

تاکه که سه کان و شوناسی شاریانه یان. شه ففافی و خودگه ردانی و زهینییه تی ره خنه یی، دژه باوی، هه لویست له دژی ئایین و نه ریت و پشتگیری له نازادی گه لان، هتد، هه موویان ئامازهن به بوونی خودیک به روشنبیرییه کی شاریانه وه و کاریگه ریی شار له سهر بوچوون و لیکدانه وه و هه لویسته کانی له و سهرده مه دا که حاجی له نهسته مبول ده ژیا.. به لام هیچکام له مانه به ته نیا و پیکه وه وه لامی نه وه ناده نه وه، که ژیانی روژانه ی مروّف و تاکه که س له شاردا ژیانیکی نه زموونکارانه یه و دیارده کانی شارنشین ی و له شاردا ژیان کاریگه ریی راسته وخو ده که نه سهر که سایه تی بکه، یان خودیتی مروّف.

بو نمونه ده توانین مه زنده ی نه وه بکه ین، حاجی له نهسته مبول به سهر شه قامه کاندای رویشتووه. که نار ده ریای بینیه، خوره لاتن و خورئاو بوونی نه زموون کردووه. بالنده کانی به ئاسماندا بینون. له چاخانه و خواردنگه دانیشتووه. گوئی له دهنگه دهنگ و بونی شاری کردووه. سه رخوش و شه و گه رد به لایدا تیه ریون، مه یخانه و سه ماخانه و که شتی و ترین و دیمه نی ماسیگره کانی دیتوون، شه وانه به ته نیا یان له گه ل دوستان کاتی بردوته سهر، له ژیر زه مین یان له ژووری

ئاپارتمانىك، يانژى خانوويهكى كرىدا ژياوه، دراوسىيەكى
 ھەبووه، شەوانە سەرخۇش بووه و حاجى وەپس
 كىردووه. ژنىكى ناسىوھ و جاروبار خەلۆھتى لەگەل
 گرتووه. چۆتە بازار و لەوئ قەيسەرى و دوكانى
 دىتوون. گوئى لە تەقەى نالى ئەسپ و پىرمەى و لاخ بووه.
 كۆشك و تەلارى لىوھ ديار بوون. باخ و پارک و ديمەنى
 سەوزايى و درەخت و پاشانىش پوويكردۆتە چاخانەيەك
 بۇ چا خواردەنەوھ و ئەو حاجى لەقلەقەنەى بينيون كە
 چونەتە بەردەم مئىزى چاخۆرەوھەكان بۇ ئەوھى كۆيەك
 شەكرىان بدەنى، يان بۇخۇيان دەندووكيان لىداوھ و
 بردوويانە. گوشتىكى قوربانى زۆر لە شارەكەدا ھەبووه.
 كولىزەى تەنوور و نانى گەرم ھەلمى لى ھەلستاوھ.
 سەگىكى بەرەلای زۆر خەلكيان ھەراسان كىردووه،
 سولتان ھەموو پۆژانىكى ھەينى بە شاردا تىپەپىوھ و
 دانىشتوان لە پىشوازىدا و ھتد. ھىچكام لەمانە كە
 زۆرىنەيان ئەزموونى ھەستەكى مرۇفن لە ژيانى
 پۆژانەيدا لە شارىكى وەك ئەستەمبولى ئەو سەردەمە،
 لە ئەزموونى شىعەرىى حاجىدا رەنگدانەوھەيان نىھ و كۆى
 ئەو ئەزموونەى لە چەند دىرئىكدا كە گوزارشن لە
 شەويكى (بى شەمع و مىسباح) كورت كىردوونەتەوھ.

بهشی دووهم

هاوکاتی و هاوشوناسی

خویندنه وهیهک بو مانای «کات» له شیعیری
حاجی قادری کۆیی دا

پیشہ کی:

له به شی پینشووی ئەم توژیژینه وه یه دا له سەر ئەزموونی شیعیری حاجی قادری کۆیی، باسم له شوین کرد، ئیستا کاتی ئەوه هاتوو هاتوو باسیکیش له کات بکه م و پرۆژه که پیکه وه به ستمه وه. قسه کردن له سەر کات و شوین له ئەزموونی ئەم شاعیره دا ته و او که ری یه کترن و شیعری حاجیش پینخور و بابته گه لیکي زورمان له مباره یه وه پیشکش ده کات. خالی بنه مایی که ئەم دوو بابته ش پیکه وه ده به ستیته وه، مه سه له ی شوناسه. شوناسی مرویی شتیک نیه له سه ره تا وه به خشریت، مروف له ریگهی چالاکیه ماناداره کانیه وه له شوینه جیاواز و سه رده مه جیاوازه کاندای شوناسی خوی پیکه وه ده نیت، ده یگوریت، کاملی ده کات و به رده وامیش ده بیت له دروستکردنی.

هه روه کچون شوین کاریگه ری هه یه له سەر چیکردنی شوناسی مروف، ئاواش کات له میانه ی تیپه ری نی خویدا ئەو هه ل و ده رفه تانه بۆ شوناس ده ره خسینیت تا به رده وامیی له ره وه ندی دروستکردنی خویدا وه ربگریت. شوین دۆخی نیشته جیی و سه قامگیرانه ی شوناس و کاتیش دۆخی جو له و ره وه نده هه میشه ییه که یه تی. به لام ئەم سه قامگیری و گورانه، ئەم پابه ندبوون و ره وه ند و

پروئسەيەي شوناس لە يەكتر جيا نابنەو و شوناس پەرتەوازە ناکەن. کات و شوین پیکەو شوناس بەرەو تەواو بوونی گریمانەکراوی خوئی دەبەن و لە مرؤفدا بەرجەستەي دەکەن، بە جۆرئ کاتیک ئەم مرؤفە لە خوئی دەروانیت، بوئی ئاشکرا دەبیت کە ئەو، یان شوناسەکەي هیچ نیە بیجگە لەو ویتسگە شوینکاتیانەي بەشیوہەکی چالاک پیناندا تیپەرپوہ و ئەمەي لیہاتوتە بەرہەم کە ھەيە.

ئایا لە شیعری کلاسیکی ئیمەدا کات وەک بابەتیک و کیشەيەکی شعری بەرجەستە بوو؟ رەخنەي ئەدەبی وەلامیکی ورد و یەکلاکەرەوہي بۆ ئەم پرسیارە پینییە و نەیتوانیوہ مەسەلەي کات وەک بابەتیکي رەخنەيی لە شیعری گەرە کلاسیکەکانی ئیمەدا بخاتە روو. بەشیکي ئەم خەسلەتەي رەخنەي ئیمە دەگەریتەوہ بۆ کارنەکردن بەو میتۆدانەي کە تویرینەوہي شیعردان بەو ئاراستەيەدا لەلا ئاسان دەکەن، چونکە (کات) وەک بابەتیک لە شیعردا، بابەتیکە بۆ بیرکردنەوہ، نەک بۆ خەيال. رەخنەي ئەدەبیي ئیمەش خەيال و بیرکردنەوہ لیکدی دابردەکات و ئەمەش بۆتە ھۆي ئەوہي شیعردەک مەسەلەيەکی (خەيالئ) پیناسە بکا و بەرەو پیری بچیت، نەک وەک

مهسه له يه کي فيکري، يان وهک پانتاييهک که بيري تيدا دهکريته وه و بير بهرجهسته دهکات. بويه کات وهک بابه تیک بو فيکر نابيته هوي سهرنجراکيشاني ميتوديکي رهخنه يي که شيعر به بهرهمي خه يال و ئيلهام پيناسه دهکات.

به شتيکي ديکي به پهراويزبووني کات له رهخنه يي ئه ده يي ئيمه دا، په يوهسته به شينوازي ته قليديانه يي خستنه پرووي مهسه له ي کات، له لايه ن شاعيره کان خو يانه وه. زورينه ي شاعيره کلاسيکه کان، جگه له وه ي له پهراويزدا باسي کاتيان کردووه، ئه وه ئه م مهسه له يه شيان به ستوته وه به چه مکه کاني وهک «چه رخي گه ردوون»، «کارواني ته مه ن» و «چه رخي چه پگه رد» و ئه مجوره ده ربرينانه وه، که زياتر سکالا کردن له ده ست کات، نهک به ره مهيناني تيروانينيکي تاييه ت له سه ر کات. بويه ئه م خستنه پرووي شاعيره کان، نه بوته هوي جو شداني رهخنه گره کانمان تاکو له و مهسه له يه ورد ببه وه و ئه وانيش وهک شتيکي به ديهي ته ماشايانکردووه.

لايه نيکي دي ئه وه يه مهسه له ي کات چ بو شاعيره کان و چ بو رهخنه گره کان، مهسه له يه کي ئالوزه و لق و پويي زوري ليده بيته وه و زماني شيعري به ئاراسته يه کي

دیکه دا دهبات، که ده بیته هه لگری پرسپاری مه زن و تیرامانی قول و فله سه فی، نهک ئه و زمانه به لاغیبه ی که ره خنه گره کان شاره زای که لین و قوژبنه کانی بوون و ئه و شتانه یان تیدا دۆزیونه ته وه، که ویستویانه و زانیویانه بیدۆزنه وه.

بۆ تیگه یشتن له کات، وه کئه وه ی له شیعری کلاسیکی ئیمه دا خراوه ته روو، پیویسته ره خنه گر چاوه روانی تری هه بی و ئه و بابه تانه بدۆزیته وه که ناکری له چوار چیوه ی زمانی به لاغیانه ی شیعردا، بیان دۆزینه وه، ئه گه ر نه مانته وانی ئه و زمانه له خه سلته به لاغیبه کانی دامالین و وهک زمانی هزر و بیر کردنه وه ته ماشای نه که یین.

حاجی قادر، وهک شاعیریکی کلاسیکی، له و رووه وه که زۆری له سه ر نووسراوه، شاعیریکی خوشبه خته. وه لئ له و رووه وه که شاعیریکه زۆر له بیر ی (کات) دا بووه و به ده گمه ن ئه م لایه نه ی شیعری ئه و، ئاوپی لئندراوه ته وه، که سینک نامویه به ره خنه ی ئه ده بیی ئیمه. ئه و هه میشه وه کو شاعیریکی (کورد پهروه ر، پئشکه وتووخوان، ناسیونالیست، دیموکراتخوان) و هتد. ناوی براوه و باسیکراوه، به بی ئه وه ی ئه وه له یادی توێژه ران و ره خنه گران بیت، که حاجی له زۆر به ی شیعره کانیدا باس له هه ر شتی بکات، ئه و باسکردنه ی له چوار چیوه ی

تیڱه‌یشتنیکی تایبه‌تدایه بۆ کات. واته نه کوردایه‌تیه‌که‌ی، نه پیشکه‌وتنخوازی و نه ره‌خنه‌کانی له کۆمه‌لگای ئه‌وسای کورده‌واری، به‌ده‌رنین له‌و ده‌رک‌کردنه‌ی ئه‌و هه‌یه‌تی بۆ کات و تیپه‌پینی کات و جیاوازی نیوان دۆخه‌کانی کات.

من له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا، (که له‌که‌م و کورپی و هه‌له به‌ده‌رنیه)، هه‌ولده‌ده‌م چه‌مکی کات له‌لای حاجی دووباره به‌ره‌م به‌یتمه‌وه. خالی هه‌ره جه‌وه‌هه‌ری له‌م باسه‌دا ئه‌وه‌یه که توانییتم پوونی بکه‌مه‌وه، تیڱه‌یشتنی حاجی له‌کات به‌ تیڱه‌یشتنیکی تایبه‌تدا له‌سه‌ر (خود) و (شوناس) تیپه‌ر ده‌بیت و شوناسی (خود)یش له‌ زمان و زمانی شیعردا به‌رجه‌سته ده‌بیت. بۆیه حاجی چه‌نده به‌دوای شوناسیه‌کدا بۆ خود، ده‌گه‌رئ، ئه‌وه‌نده‌ش ستایشی زمان و زمانی شیعردا که به‌رجه‌سته‌که‌ری (خود)ه له (ئێستا)ی ژیا‌نی خۆیدا. خود بۆ حاجی خودیکی (بکه‌ره) له کاتی (ئێستا)دا و ئه‌و کرده‌یه‌ش که خود پیتی هه‌لده‌ستی بریتیه له به‌ره‌مه‌هینانی شیعر. شیعر به‌لگه‌یه له‌سه‌ر بوونی مروّف له (ئێستا)ی خۆیدا. شیعر چالاکییه‌کی ماناداره که به‌شداریه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه له به‌ره‌مه‌هینانی شوناسدا.

بۇ چۈنە ناو ئەم باسەو، جگە لە قسەکردن لەسەر
 چەمكى كات لە ئەفسانە، فەلسەفە و تىئولوژىدا، سى
 شىعەرى حاجىم لە نىكەوۋە خويندوونەتەوۋە كە تايبەتن بە
 مەسەلەى كات. لەيەكەمىاندا لەپىگەى قسەکردن لەبارەى
 مەرگەوۋە و لە دوۋەمىاندا بەھۆى قسەکردن لەسەر
 گۆرپانەكانى سەروشتەوۋە، قسان لەسەر كات دەكات و لە
 شىعەرى سىتەمىشدا جىاوازى دەكات لە نىوان دوو جۆر
 بەكارھىنانى زماندا، كە بە ھۆى يەكىكىانەوۋە كات بەفەرۆ
 دەدەين و بەھۆى ئەوئىترىانەوۋە ھۆشيارىمان بەرامبەر
 بەكات دەردەبەرىن. خالى ھاوبەش لە نىوان ئەم شىعەرانەدا
 ئەوۋەيە لە ھەرسىكىاندا كات بۇ حاجى كاتى (ئىستايە
 نەك رابردوۋ، يان داھاتوۋ، ئىستاش ئەو كاتەيە كە
 مەرۆف دەتوانى شوناسى خودى خۆى لە زماندا
 بەرجەستە بكات، بۆيە لەبەشى دوايىدا ھەولمداوۋە
 زۆربەى ئەو خەسلەت و بابەتە زمانىانە پۆلىن بگەم، كە
 حاجى پىنوايە لە خەسلەت و بابەتەكانى زمانى شىعەرن و
 زمانىش، بەتايبەت زمانى شاعىرەكانىش ھەلگىرى
 نىشانەكانى ئەو كاتەن كە ئەوانى تىدا ژياون و ئەمەش
 پىگەمان بۇ خۆشەدەكا تاكو ئىمەش لە سەردەم و ئىستاي
 خۆمانەوۋە پەيوەندىيان پىوۋە بگەين و لە گەلىاندا بگەوينە
 گەتوگۆۋە.

له كۆتایشدا چەند ئەنجامىكم له باسه كه وه، وه رگرتوو وه
خستومنه ته پروو. به پيوستم زانيوه هه رسي شيعره كه
وه كو خويان بلاو بكه مه وه.

كات و رهنگدانه وه كاني

يه كيك له و چه مكانه ي هه ر له ديززه مانه وه مروفي
به خويه وه سه ر قالكردوو، (كات)ه. كات باهه تيكه له
ئه فسانه، شيعر و فهلسه فه دا و بير كردنه وه ي مروفيش له
دوخه كاني كات يه كيكه له دهوله مه ندرين و قوولترين
فهسله كاني ئه و بير كردنه وه يه. هيچ كولتور و
كومه لگايه كمان نيه تيدا كات نه بو بيته به شيكي گرنه له
وينا كردنه كاني و هيچ كومه لگه يه كي مروفي له جيهاندا نيه
بيري له كات نه كرد بيته وه. بير كردنه وه له كات به شيكي
گرنه له پيكهاتني هووشياربي مروف و ئه مه شي له
به ره مه ئه فسانه يي، شيعري، ئه ده بي و فهلسه فييه كانيدا
به رجه سه ته كردوو.

من له م سه ر نه جانه دا كه ته ر خانكراون بو ئاخاوتن له سه ر
كات له لاي شاعيري هووشيارمان، حاجي قادري كوي، به
پنويسي ده زانم، سه ره تا و زور به كورتي، هه نديك
گه رانه وه م هه بيت بو ئه و تيگه يشتنانه ي له بواري
جياوازدا له سه ر كات به ره م هاتون. پيموايه ئه م كاره

ئاسانكارىيەكى باشمان بۇ دەكات بۇ تيگەيشتن لەچەمكى
كات لاي حاجى قادر، ئەمەش بەتايىبەتى كە پىشتەر لە
رەخنە و خويندەنەوہەكانماندا گرنگىيەكى ئەوتۇ بەم بوارە
نەدراوہ و رەخنەى ئەدەبىي ئىمە نەيتوانىوہ (كات) وەك
مەسەلەيەك لە شىعرى كلاسكىي كوردىدا بىينى و
دەركى بكات.

كات لە مېتولۇژيادا:

مېتولۇژياكان وەك باوہ بگوترى، ھەر تەنيا كۆمەلى
(حەكايەت) و بەسەرھاتى (خورافى) نين كە باسى
سەردەمە كۆنەكانى ژيانى مرؤف و قۇناغى (نا
عەقلانىيەتى) ھزerman بۇ دەكەن. بەلكو ئەمانە بەرھەمى
كۆنەستى مرؤفن و ھەلگىرى تىروانىنىكى تايىبەتىن
سەبارەت بە پرسىيار و مەسەلە گەردوونىيەكانى وەك
بوون چىيە، لە چ كاتىكەوہ دەستىپىكردوہ و سەرھەتاي
ژيان چۈن بووہ؟ مرؤفى سەرھەتايى ويناكردن و
تيگەيشتنەكانى خۆى لە چوارچىوہى ئەم ژانرە
دەولەمەندەدا بەرجەستە كردوون و ناچارىن لە پىناوى
تيگەيشتن لە مرؤف و شىوازى بىرکردنەوہى
سەرھەتايىانەى بگەرئىنەوہ بۇ بەرھەمە مېتولۇژىيەكان.

يەككىك لەو بابەتانەى لە مېتولۇژىيائى گەلانى جىهاندا بەردەوام دووبارە بۆتەو، كېشەى (كات)ە. بەو ھۈيەشەو ە كە بابەتى سەرەكىي مېتولۇژىيا برىتتە لە باسکردنى «مېژوويەكى پېرۇز» وەك مېرسىيا ئەلىادەى رۇمانىيائى دەلىت، ئەو ئەو مېژوويە پېرۇزە ھىچ نىە جگە لە بەسەرھاتى خواوئەندەكان و پالەوانەكانى شارستانىەت. ئەو ەى مېتولۇژىياكان دەىگىرنەو ە برىتتە لە باسکردنى ئەو رۇوداوانەى كە (كاتى خۇى) رۇويانداو، واتە لە سەرەتائى (بوون)ەو. بەم پىئەش تىدەگەين كە كات لە مېتولۇژىيادا، كاتىكى (نامرۇيى)، يان (دەرە- مرۇيى)ە، ئەمەش بەو ھوكمەى كە مېژووى (بوون) لە مېژووى (بوونى مرۇف) كۆنتىر و لەپىئىشتەرە. لە مېتولۇژىيادا (كات)خەسلەتى پېرۇزىي و ئەزەلى ھەيە و جىاوازە لە كاتى مېژوويى مرۇف. كاتى ناو مېتولۇژىياكان، كاتى خواوئەندەكان و سەرەتائى رۇوداو ە راستەقىنەكانە. لە ميانەى ئەم كاتەيەدا كە باس لە دروستبوونى گەردوون، ھاتتە ئارائى مرۇف، ژيان و مەرگ، پەيدابوونى جۇرەكانى زىندەوەر و رۇوەك، پەيدابوونى ئاگر و ئايىن و بۇنە پېرۇزەكان دەكرىت. بەم پىئەش كات لە مېتولۇژىيادا ھەلگر و بەرجەستەكەرى

حقیقه‌ته، ئەو حقیقه‌ته‌ی له ئەنجامی بەشداریکردنی
 خواوەندەکانەوه له پرۆسە‌ی بووندا، دروستبووه.
 بۆیه دۆخی (رابردووی) کات بەو پێیە‌ی (پیرۆز)ە،
 نە‌گۆریشە، له کاتی‌کدا دۆخی (ئێستا) و (داهاتوو) هیچ
 مانایەکیان نیه جگە له‌و مانایە‌ی له ئەنجامی پە‌یوەندیان
 بە‌دۆخی (رابردوو)‌وه به‌ دەستی دە‌هینن. ئە‌مه‌ش
 پێمانده‌لێت: (ئێستا) له کاتی میتۆلۆژیدا ئە‌و دە‌مه‌ مانای
 هه‌یه که دووباره‌که‌وه‌ی (رابردوو)‌بێت، (داهاتوو)‌ش
 ئە‌و (ئێستا) چاوه‌پوانکراوانه‌یه که به‌ گه‌رانه‌وه‌یان بۆ
 سه‌رده‌می پیرۆز به‌رجه‌سته دە‌بن. به‌م پێیه‌ له جیهانی‌بینی
 میتۆلۆژیانه‌دا، کات به‌پینی دووری و نزیکی له
 (سه‌ره‌تا)‌وه دابه‌شکراوه و کاتی‌کمان هه‌یه (سه‌ره‌کی)‌یه و
 دوو دۆخی لاوه‌کی کاتی‌شمان هه‌یه. کاتی‌کمان هه‌یه
 (رابردوو) و له‌سه‌نته‌ردایه و دوو دۆخی پە‌راوینزیی
 کاتی‌شمان هه‌یه که (ئێستا) و (داهاتوو)‌ن¹.

¹ بۆ تیگه‌بستن له چه‌مکی کات له میتۆلۆژیدا سوودم له‌م دوو سه‌رچاوه‌یه
 وه‌رگرتوه: میرچا الیاده: مقدس و نا مقدس. ت: نصرالله زنگوئی. تهران: سروش،
 1375، به‌شی دووهم، ص: 55-84 میرچا الیاده: رساله در تاریخ ادیان. ت: جلال
 ستاری. تهران: سروش، 1376، به‌شی یازدهه‌م، ص: 363-381

کات له هزری فەلسەفیدا:

له راستیدا ئاخواتن له سەر کات له هزری فەلسەفیدا، هەم له بەر ئالۆزیی بابەتەکه و هەم له بەر زۆری ئەو لق و پۆپانەی لەم بابەتە دەبنەوه، کاریکی زحمەتە. من لێرەدا زۆر بە ترسەوه له دەرگای ئەم بابەتە دەدم و بایی ئەوهندەش قسانی له بارەوه دەکەم، که خزمەت بەروونکردنەوهی بابەتە سەرەکیەکه مان بکات.

بۆ قسەکردن له سەر کات، ناچارین له یونانی کۆنەوه دەستپێکەین، چونکه یه که مجار یونانەکان بوون مەسەلەى کاتیان له چوارچێوهى تینگەیشتنیکی فەلسەفیدا خستە بەر باس، لەمەشدا بەتایبەتی ئەفلاتون و ئەریستۆتالیس، دەستپێشخەربوون، ئەگەرچی بیروپرای ئەم دوو فەیلەسووفە له سەر کات، (بەتایبەتی بیروپرای ئەفلاتون) ئەوهندەى بیروپراکانى دیکەیان له میژووی فەلسەفەدا بایەخدار نین و سەرنجی توێژەرانى فەلسەفەیان رانهکێشاوه. جێى خۆیەتی لێرەدا، ئەوه بەبیری خۆیتەر بهینمەوه که بابەتی کات له هزری خۆرئاوادا بەتایبەتی له (قەدیس ئاگۆستین) هوه گۆرانی گەورەى بەسەر دادى، که پاشان باسى دەکەم.

ئەفلاتون:

كات لەلای ئەفلاتون (427-347 پ.ز.)، لەگفتوگۆی تیمایۆس Timaios دا، که تایبەتە بە بیروپراکانی ئەفلاتون لە بارەى جیهان و مرۆڤەوه، باسیکراوه. لەویدا ئەفلاتون ئاشنامان دەکات بە خودایەک که دروستکەری جیهان و ژیان و بزاونته و بەو کارەشى گەلیک خۆشحاله. دواى ئەوهى دروستکەرى مەزن لە ئەفراندنى دنیای بوون و فیزیکی دەبیتەوه، بریار دەدات ئەم جیهانه دروستکراوه وهک نمونهکەى لیکات، واتا هەمان سرووشت و خەسلەت بە جیهانى خاکی بیهخشی، که ئەسل و نمونه ئاسمانییهکەى هەیهتى و ئەویش زیندوو بوونی هەمیشەیی و نەمرییه. بەلام کۆکردنەوهى ئەم دوو ناکۆکه مهحاله، چونکه ناکرئ جیهانى (نمونهیی و نەمر و نەگۆرئ) ئاسمانی، هەمان سرووشتی هەبیت که دنیای دروستکراوی بگۆر و مەرگین و هەستیکراوی سرووشتی هەیهتى. بوونی کامل نەمره، بەلام لە جیهانى هەستیکراودا نەمرییه مهحاله¹. بۆیه ئەفرینهرى مەزن دەکهوێته سەر ئەو برۆایهى «وێنەیهکی بزواو (متحرک) لە نەمرییه دروستبکات و لە هەمان کاتیشدا و

¹ برتراند راسل: تاریخ فلسفه غرب. ت: نجف دریابندری، تهران: پرواز، 1372، ص:

بەمەبەستی ئەوەی پیکخستن و سیستەمیکی پۆیست بە جیهان بیهخشی، هات لە هەتاھەتایی و بیپرانەوہ (ئەبەدیەت)، کە بەردەوام لە دۆخی یەکتایی و وەستاندایە، وینەھەکی دروستکرد، کە بە پێی زۆریی ژمارەکان بەردەوام لە جوولەدایە. ئەمەش ئەو شتەھە کە پێی دەگوتریت کات¹.»

بەمجۆرەش، کات جوولەھێ گەردوون و ئەستێرەکانە و خۆر یەکەھەکی پێوانەیی کاتە کە ئەفرینەری گەورە بە مرۆقی عاقلی بەخشیوہ تا بە ھۆیەوہ شەو و رۆژ لیکدی جیا بکاتەوہ².

لێرەوہ، ئەو مۆدیەھێ ئەفلاتوون بۆ تیگەیشتن لە کات دەیخاتە روو، مۆدیلتیکی ماتماتیکیانەھە. بەپێی ئەم مۆدیلتە کات دروستکراوہ، سەرەتای ھەھە و بەپێی درێژبوونەوہی ژمارەکان، ئاراستەھێ خۆی وەردەگرێ. کات کەلەکەبوونی ساتەکانە وەک ئەوہی ریزی ژمارەبن بەدوای یەکدا. شەو و رۆژیش ژمارەکانمان بێردەخەنەوہ

¹ أفلاطون: تيمانوس (دورهء آثار) ت: محمد حسن لطفی. تهران، خوارزمی، 1380. ص: 1732.

² ھەمان سەرچاوہ، ص: 1734

و ده‌توانین به‌هۆیانه‌وه جووله و گهردشی گهردوون
لیکیده‌ینه‌وه.¹

ئه‌ریستۆتالیس:

تیگه‌یشتنی ئه‌ریستۆتالیس (322-384 پ.ز.) له کات
جیاوازه له تیگه‌یشتنی ئه‌فلاتوون بۆ هه‌مان بابته. به‌لای
ئه‌ریستۆتالیسه‌وه کات سه‌ره‌تای نییه، کات له خالیکه‌وه
ده‌ست پیناکات و له خالیکه‌دا کۆتایی پینایه‌ت، به‌لکو
ئه‌زه‌لیی و ئه‌به‌دییه. واته کات هه‌رگیز ده‌ستی
پینه‌کردووه و هه‌رگیز کۆتاییشی پینایه‌ت.²

به پینچه‌وانه‌ی بیرورای ئه‌فلاتوونه‌وه، له‌لای
ئه‌ریستۆتالیس کات جووله و گۆران نییه، چونکه ئیمه
یه‌ک (کات) مان هه‌یه و جووله‌ی زۆر.³ له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا
ته‌نیا به‌هۆی تیبینیکردنی جووله و گۆرانه‌وه له‌کات
تیده‌گه‌ین، بۆ نمونه ئه‌و کاته‌ی «ئاگامان له گۆران

¹ فردریک کاپلستون: تاریخ فلسفه. جلد یکم: یونان و روم. ت: سید جلال الدین
مجتبوی. تهران: سروش، 1380، ص: 288

² هه‌مان سه‌رچاوه، ل: 368

³ دیوید راس: أرسطو. ت: مهدی قوام صفری. تهران: فکر روز، 1377، ص: 144

نامینن، یاخود زهینی ئیمه ناگوریت، وا ههست ناکهین کات تیپه‌ریوه»¹.

کهواته بیرکردنه‌وه له گۆران له‌هه‌مان کاتیشدا بیرکردنه‌وه‌یه له په‌وتی کات و ئه‌مه‌ش پیمانده‌لیت: کات له جووله و گۆران دا‌براو نییه: «چونکه ئیمه له‌یه‌ک حاله‌تدا هه‌ست به کات و هه‌ست به گۆرانیش ده‌که‌ین»². هه‌موو جارێ که هه‌ستده‌که‌ین کات تیپه‌ریوه، هه‌ستیش ده‌که‌ین هاوکات گۆرانیک روویداوه و به پیچه‌وانه‌شه‌وه. به‌م پێیه ئیمه کات (Time) به‌وه‌دا ده‌ناسینه‌وه که سه‌رنجی جیاوازی (پیش) و (پاش) له جووله‌دا، ده‌ین. کات بریتیه له «ژماردنی جووله‌کان به په‌چاوکردنی دۆخی (پیش) و (پاش)ی ئه‌و جولانه‌ی روویانداوه»³. به‌مانایه‌کی تر، کات پیوه‌ری جووله و بزوتنه‌وه‌یه سه‌باره‌ت به (پیشکه‌وتن) و (دواکه‌وتن). که‌وابوو، کات له بزوتنه‌وه‌وه دیت و بزوتنه‌وه‌ش به ژماره ئه‌پینوری⁴.

¹ Det Står Tenkerer Aristoteles. Øvst af A. Stigen, Munksgaard, 1996, s. 56. و به‌ره‌مودا.

² Ibid: s. 57

³ Ibid: s. 58

⁴ د. حمید عه‌زیز سه‌عید: سه‌رتایه‌ک له‌باره‌ی فه‌لسه‌فه‌ی کلاسیکی یونان. سلیمانی، چاپخانه‌ی زانکوی سلیمانی، 1979، ل: 295-296

خالی سهرنجراکیش له تیگه‌یشتنی ئه‌ریستوتالیسدا و له په‌یوه‌ندی به به‌شی دوابی باسه‌که‌ی ئیمه‌وه له‌سهر حاجی قادر، ئه‌وه‌یه که ئه‌م فه‌یله‌سووفه باس له کاریگه‌ری راسته‌وخوی گۆران و جووله ده‌کات له تیگه‌یشتنی مروّقا بۆ کات. ئه‌مه‌ش ده‌قاوده‌ق هه‌مان بابه‌ته که خه‌یال و زه‌ینی شاعیره‌که‌ی له‌مه‌ر ئیمه‌ی به‌خۆیه‌وه سهر‌قالکردوه، چونکه حاجی قادر به‌رده‌وام جه‌خت له‌سهر گۆران ده‌کاته‌وه و (پیشکه‌وتنی گه‌لان) و (دواکه‌وتنی کورد) ده‌کاته‌ پیره‌ له‌ تیپه‌رینی کاتدا. حاجی قادر به‌و پییه‌ی خاوه‌نی زه‌ینیکی گۆرانخوازه، له‌ عه‌زابیکی گه‌وره‌شدایه به‌رامبه‌ر به‌ تیپه‌رینی کات و ئه‌مه‌ش کیشه‌یه‌کی گه‌وره‌ی بۆ دروستکردوه که پاشان زیاتر لێی ده‌دویم.

ئاگوستین:

یه‌کیکی دی له‌بیرمه‌ندانی هزری خورئاوابی، که مه‌سه‌له‌ی کات ده‌کاته چه‌قی بیرکردنه‌وه‌کانی خوی، (قه‌شه ئاگوستین)ه و ئه‌مه‌یشی له به‌شی یازده‌هه‌می (دانپیانه‌کان)یدا خستۆته روو.

ئاگوستین (354-430ز) له شوینیکا که زۆر پنده‌چیت ئاماژه‌ بیت به ئه‌ریستوتالیس، ده‌نوسنی «پوژگاری له

پیاویکی دانام بیست که کات جگه له جوولهی خۆر و مانگ و ئەستێرەکان شتیکی دی نیه و من ئەمەم پەسەند نەکرد»¹. بەم مانایەش بیروپرای ئاگۆستین لەسەر کات شتیکی یەکسەرە تازە نیه و پیشتریش باس کراوه، بەلام شیوهی تووژینهوهی ئەو لهوبارەیهوه پرە له تازەکاری. ئەمەش ئەو خالەیه که خزمەت بە باسەکهی ئیمە دەکات. بیگومان ئاگۆستین وهکو بیرمەندیکی ئایینی بروای وایه کات (Time) وهک دیارده و هەرشتیکی تر هاتۆته بوون و له لایەن پەرۆردگارەوه دروستکراوه: مانای تهوڕاتیانهی «له سەرەتاوه وشە هەبوو» ئەوه دهگهیهنی که بوونی کات پینش بوونی هەموو دیاردهکانی دیکه‌ی ناو گەردوون و بوون هەبووه. پەرۆردگار کۆنه و بوونیکی دەرەکاتیانه و پیشکاتیانهی ههیه، بۆیه سه‌بارهت به یه‌زدان ناتوانین بلین (پینش ئەو) و (پاش ئەو)، یه‌زدان له‌یه‌ک کاتدا بوونی هه‌یه ئەویش (ئێستای ئەبه‌دی)یه. «چۆن کات ده‌یتوانی هه‌بیت، له‌کاتی‌کدا هه‌یشتا به‌ده‌سته‌کانی تو خه‌لق نه‌کراوه؟ تو ئەفرینه‌ری هه‌موو کاته‌کانی (...). تو له‌پینش کاته‌وه هه‌بوویت، به‌لام له‌پینشبوونی تو له‌ پووی کاته‌وه نییه. ئەگەر وا بوایه تو

¹ قدیس اگوستین: اعترافات، ت: سایه میثمی، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی، 1380، دفتر یازدهم، ص: 374

له پیش هه موو کاته کانه وه نه ده بوویت. له سه رمه دیه تدایه که تو له هه مانکاتدا له پیش هه موو رابردوو یه ک و له پاش هه موو داها توویه کدا، ههیت. سه رمه دیه ت له هه موو کاته کان بالآتره، چونکه بریتیه له ئیستایه کی ئه به دی¹.

بویه، ئاگوستین به پیچه وانیه ئه ریس تو تالیسه وه، کات به پیوه ری جولّه و پیوانه ی بزووتنه وه نازانی. ئه ریس تو زیاتر گرنگی به کاتی بابه تیانه ده دات و ئاگوستین گرنگی ده دات به کاتی رۆحی، یان کاتی ژیانکردن. ئاگوستین له ژیر کاریگه ریی ئه فلاتوون و پلوتیندا، له نیوان "کات" Time و "ئه به دیه ت" Eternity دا جیاوازی ده کات².

"ئه به دیه ت له لای ئاگوستین، جیاوازه له کات، چونکه به بی جولّه و گوران کات بوونی نیه و له ئه به دیه تیشدا گوران نییه، که واته کاتیش نیه"³

ئاگوستین بروای وایه ئه به دیه ت په یوه سته به بوونی بالای خودابانی و کات دروستکراویکی خوداییه و زه مه نی تییه پینی ژیانی مروّف و جیهان و شته

¹ اعترافات، ص: 365

² ریپوار سیوهیلی: قه شه ئاگوستین: فهلسه فه و باوه ر. کوردستان، ده زکای زه ریاب، 2012، ل: 87-105

³ Saint Augustine: The City of God. Edited with an Introduction by Vernon J. Bourke. New York, Image Books, p. 211

ماتهریالییه‌کانه له دنیای ئیمه‌دا. یان به مانایه‌کی تر، کات له دواى ئه‌به‌دییه‌ته‌وه دروستبووه و ئه‌گه‌ر بمانه‌وئ به زمانى ئه‌فلاتوون بدوین، ئه‌وه ده‌بی بلیین ئاگۆستین ئه‌به‌دییه‌ت به نمونه‌ی به‌رزى کات و کاتى ئه‌زموونکراویش، به نمونه‌ی سیبه‌ره کات و ئه‌و کاته ده‌زانى که مرۆف و بوونه‌وه‌ره‌کانیتر تیايدا ده‌ژین. به‌مجۆره‌ش هه‌م بوونی خودا ده‌که‌وینه‌ ده‌ره‌وه و پیش بوونی کاته‌وه و هه‌م جیاکاره‌یه‌ک له نیوان ئه‌به‌دییه‌ت و بیئیرانه‌وه‌ی خودابانى و کات و تیپه‌رینه‌کانى ژيانى مرۆی، دروستده‌کات.¹

"قسه‌ی بنه‌مایى ئاگۆستین ئه‌وه‌یه که خودا ئه‌به‌دییه، به‌لام مرۆف دیلى کات و پا‌به‌ندى هه‌لومه‌رجه‌کانیه‌تى. خودا به شى‌وه‌یه‌کی هه‌نووکه‌یى و له ئاماده‌ییه‌کی ده‌ره‌کاتیا‌نه‌دا، له هه‌موو شتىک تی‌ده‌گات، به‌لام مرۆف به‌شى‌وه‌یه‌کی که‌موکۆر و نزم له بوون تی‌ده‌گات، واته هه‌رده‌م به‌شى له راسته‌قینه له چاوى مرۆقه‌وه نادیاره"²

¹ سیوه‌یلى، 2012، ل: 96

² تروند برگ اریکسن: تاریخ زمان. ت: اردشیر اسفندیاری. تهران: نشر پرسش.

1385، ص: 90

پاشان ئاگۆستین جیاوازی نیوان ئیستای هه‌میشه‌یی خودایانه و زه‌مه‌نی مرۆیی به‌رجه‌سته ده‌کات، به‌بێ ئه‌وه‌ی هه‌شتا پیناسه‌ی کاتی کردبیت، یان وه‌لامی ئه‌و پرسیاره‌ی دابینه‌وه که ده‌پرسی: کات چیه‌؟:

"ساله‌کانی تۆ نه‌ تیپه‌ر ده‌بن و نه‌ دین، به‌لام ساله‌کانی ئیمه له‌ده‌ست ده‌رده‌چن و سالی دیکه‌یان به‌دوودا دین تاکو گشت ساله‌کان به‌نۆره ده‌رکه‌ون. ساله‌کان له‌لای تۆ یه‌ک پۆژه، وه‌لێ پۆژی تۆ پۆژانه هه‌لنایه‌ت، به‌لکو به‌رده‌وام ئه‌مپۆیه. ئه‌مه‌ش له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌مپۆی تۆ شوینی خۆی ناداته هه‌چ سبه‌ینیه‌ک و جیگه‌ی هه‌چ دوینیه‌کیش ناگریته‌وه. ئه‌مپۆی تۆ ئه‌به‌دیه‌ته¹"

به‌م پینیه‌ش ئاگۆستین زه‌مینه دروسته‌کات بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی پرسیاره سه‌ره‌کیه‌که‌ی له‌سه‌ر چیه‌تی کات، به‌بێ ئه‌وه‌ی په‌له بکات. ئاگۆستین له‌وه‌لامی ئه‌و پرسیاره‌دا ده‌نوسێ:

«تا ئه‌و کاته‌ی که‌سی ئه‌و پرسیاره‌ی لینه‌کردووم، باش ده‌زانم کات چیه‌. به‌لام ئه‌گه‌ر که‌سێک لیم بپرسیت و منیش به‌هۆی پوونیه‌که‌مه‌وه، ته‌واو شپه‌زه ده‌بم و ده‌توانم به‌دلنیایشه‌وه بلیم که ده‌زانم ئه‌گه‌ر هه‌چ شتێک

¹ اگوستین: اعترافات. پيشوو، ل: 365

تینه‌ده‌په‌ری، کاتی رابردوو بوونی نه‌ده‌بوو، ئە‌گەر
برپاریش وانه‌بایه شتی‌ک رووبدات، کاتی داها‌تووش
نه‌ده‌بوو و ئە‌گەریش شتی نه‌بووایه، کاتی ئیستا‌ش
نه‌ده‌بوو¹»

بە‌م جۆره ئا‌گۆستین ریخۆشکەری ده‌کات بۆ ئە‌وه‌ی
پیمان بلی: نه‌ رابردوو هه‌یه و نه‌ داها‌توو، ئە‌وه‌ی
به‌شیوه‌یه‌کی واقعی و راسته‌قینه هه‌یه (ئیستا)یه، چونکه:
«چۆنه رابردوو و داها‌توو ده‌توانن هه‌بن، له‌کاتی‌کدا
رابردوو چیدی نه‌ماوه و داها‌تویش هیشتا نه‌ها‌توه؟²»

به‌لام نابیت له‌م خسته‌رووه‌ی ئا‌گۆستین وه‌ها تینگه‌ین
که ئە‌و به‌ته‌واوی (رابردوو) و (داها‌توو) ره‌تده‌کاته‌وه،
چونکه ئە‌و مه‌به‌ستیتی بلی: ئیمه‌ی مرۆف ئە‌و دوو کاته
ته‌نیا به‌ هۆی کاتی (ئیستا)وه و له‌ دۆخی هه‌نووکه‌یی
زه‌ماندا تیبینی ده‌که‌ین. بۆنمونه: مندالی ئیمه‌ له
رابردوو‌دایه و رابردووش چیدی نه‌ماوه، بۆیه ئە‌گەر
بمانه‌ویت باسی مندالی‌مان بکه‌ین ده‌بی په‌نا بۆ
(بیره‌وه‌ری)مان به‌هین و ئە‌مه‌ش کاریکه‌ له‌ (ئیستا)دا
ده‌یکه‌ین. شتی‌ک که حاجی قادر به‌رده‌وام دووباره‌ی
ده‌کاته‌وه. به‌هه‌مان شیوه‌ کاتی که ده‌مانه‌ویت کاریک له‌

¹ اگوستین: اعرافات. دفتر یازدهم، په‌ره‌گرافی 14، ل: 366.

² سیوه‌یلی: 2012، ل: 99

داھاتوودا ئەنجام بدەین، لەپێشەوہ بیری لێدەکەینەوہ، وەلئ ئەو شتەى بیری لێدەکەینەوہ هیشتا نەھاتووە و بوونی نیە، چونکە پەيوەستە بە کاتیکەوہ لە (داھاتوو)دا. داھاتووش هیشتا بوونی نیە و چاوەرپى دەکەین. بۆیە ئەوہى بە شیوہیەکی واقعی هەيە (ئىستایە و ئىمەش لە ئىستادا (داھاتوو) لە بیرکردنەوہى خۆماندا بەرجەستە دەکەین¹.

”ئەو دەمەى دەکەوینە وەسفکردنى راستەقینەى رابردوو، رووداوەکانى رابردوو لە بیرەوہرییەکانى خۆمانەوہ دەرناکێشین، بەلکو لە وشەگەلى سوود وەردەگرین کە بنەماکەیان چەند وینەيەکی لەبیر نەکراوى ئەو رووداوانەيە. چونکى لە کاتى روودانىندا، ئەوانە بەھوى دەرککردنە ھەستەوہرییەکانى ئىمەوہ چەند کاریگەرییەکیان لە زەينى مەدا بەجیھتشتووہ. مندالى من ئىدى بوونی نىيە، لە دەمى رابردوودايە و ئەویش ئىدى نەماوہ. وەلئ ئەو دەمەى ئەو رۆژانەم بەبیر دەکەوینەوہ و وەسفيان دەکەم، ئەوانە لە کاتى ھەنووکەدا بۆخۆم وینا دەکەم، چونکە هیشتاکە وینەکەيان لە بیرەوہرى مندا ماوہ”²

¹ سیوہیلى: 2012، ل: 100

² اوگوستین: اعراقات. ص: 370-371

لیرهوه ئاگوستین به پېچهوانه‌ی ئه‌ریستوتالیس و
 تیگه‌یشتنی ماتاتیکیانه له‌کات، بونیادیکی زه‌یینی ده‌داته
 کات. واته کات ده‌کاته به‌شی له پیکهاته‌ی زه‌یینی مروّف
 و پېیوایه کات شتی نییه له دهره‌وه‌ی زه‌یین و
 بیرکردنه‌وه‌ه بیت تا به‌هوی جولە‌ی خور و مانگ و
 ئه‌ستیره‌کانه‌وه بپیوری. هه‌رچه‌نده‌ش خور راوه‌ستی و
 ئه‌ستیره‌کان له نیو نووری مانگدا مه‌حوو ببنه‌وه، ئیمه
 هه‌ر ئه‌زموونی کات ده‌که‌ین. هه‌ر ده‌خه‌وین و کار
 ده‌که‌ین، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر خور له‌جیاتی ئه‌وه‌ی به
 شه‌وو‌رژیک به‌ده‌وری زه‌ویدا، به کاتژمێریک
 بسورپته‌وه، هه‌یچ له کاتی ئیمه ناگورپیت. ئیمه به
 پینوه‌ریکی دهره‌کی ئه‌زموونی کات ناکه‌ین، به‌لکو به‌لای
 ئاگوستینه‌وه تیگه‌یشتنی ئیمه له کات په‌یوه‌سته به‌سی
 دۆخی زه‌یینیه‌وه، که بریتین له بیره‌وه‌ری و ئیدراک و
 چاوه‌روانی. به‌هۆی بیره‌وه‌رییه‌وه له رابردوو تیده‌گه‌ین،
 به‌هۆی ئیدراکی هه‌نووکه‌یه‌وه له ئیستا و به‌هۆی
 چاوه‌روانیشه‌وه له داها‌توو تیده‌گه‌ین. به‌مجوره‌ش کات
 بوونیکی دهره‌زه‌ینی، یان سه‌ربه‌خۆی نیه، به‌لکو له

بیرکردنه وهی بیرکهره وه دایه کات مانا پهیدا دهکات¹.
 بیرکردنه وهش بیرکردنه وهیه له دۆخه کانی کات:
 «ئێستای رابردوو، ئێستای ههنوکه و ئێستای داهاتوو.
 ئێستای رابردوو بیره وه ریه، ئێستای ههنوکه ئیدراکی
 راسته و خۆیه و ئێستای داهاتووش چاوه پروانییه.²»
 ئەم سی دۆخهش بواری بۆ مرۆف دهره خستین تاکو
 په یوه ندیی خۆی به جیهانه وه بکات و بیدار و هوشیار
 بیت به رامبهر به بوونی خۆی له ناو کاتدا. وا دیته
 پیشچاو، ئاگوستین زیاتر کاتی ئەم یستاکه ی به راسته قینه
 دانایی و رابردوو و داهاتووی که متر به کاتی واقعی و
 راسته قینه زانیی. خودی ئەم تیگه یشتنه ئەوه ئاشکرا
 دهکات که ئاگوستین له شینوهی رهوان و جوولاندا بیرى
 له کات کردۆته وه.

به شیکى زۆرى فه یله سووفه کانی دواى ئاگوستین له
 ده لاقه ی ئەم تیگه یشتنه وه له کات، تا ئاستیکى زۆر
 ده ستیان له بۆچوونه کانی پیشووتر هه لگرت که بروایان
 وابوو ئیمه به هۆی جووله ی شته کانه وه له کات
 تیده گه ین. واته به هۆی جووله ی خۆر، مانگ، ئەستیره کان
 و به هۆی ئامازه کردنیان بۆ ئەو دیاردانه، کاتیان دابهش

¹ سیوه یلی: قه شه ئاگوستین، سه رچاوه ی پیشووتر، ل: 101-102

² اگوستین: اعترافات، ص: 372

دهکرد بهسەر رۆژ، مانگ و سالهکاندا . ئاگۆستین بهوهی سهرهتای بوونی کات دهگیریتتهوه بو پیش بوونی شتهکانی تر، رهههندیکی میتافیزیکیانه و پیشتر بریارلهسەر دراو، به کات دهبهخشی، بهلام بهوهدا که بوونی کات وهک بهشی له پیکهاتهی زهینی مرۆف تهماشادهکا، که تیایدا بیر له کات دهکریتتهوه، رپووخسار و جهوههریکی مرۆفانه دههاتهوه به کات و رۆلی ئەزموون بهرجهسته دهکات.

ئوهی له ئاگۆستینهوه فییری دهبین و گرنگه بو تیگهیشتن له تیگهی کات له لای حاجی قادر، ئهوهیه، که بیرکردنهوهی مرۆف له کات، دابراو نییه لهو ئەزموونانهی مرۆف له میانهی تییهرینی بهتاو و بی ئەمانی کاتدا پیناندا تییهر دهبییت. چونکه ئەگەر قهبولمان کرد رابردوو چیدی له ئارادا نییه و داهاش هیشتا نههاتوو، ئهوه مرۆقبوونی ئیمه که بهشیکی ئهوهتا له رابردوودا و بهشیکی پهیوهسته به داهاش هیه، لهبهردهم کیشیهکی گهوره دایه سهبارهت به شوناسی خۆی. بهبی یادوهی و بهبی چاوهروانی، رپووداوهکان و ئەزموونه ههنووکهیهکان بو مرۆف تاریک و بیمانا دهبن. لیزهوه، بهسترانهوهی مرۆف به کاتهوه، کاریگهری هیه لهسەر سهراپای دهکرکردنی و دووچاری لهتوپهتبوونی

شوناسی خوئی دهکات¹. ئەمەش ئەو ھەرەشەییە بوو کە حاجی قادر لە ئەزموونی تاراوگەیی خویدا بە قوولی ھەستییکردوو و نەیتوانیوە بۆ یەک چرکەش خوئی لی رزگار بکات.

ئەمەش ئەو بارو دۆخەییە کە لەلای حاجی قادر دەبیتە ھۆی دروستکردنی قەیران و پرسیار لە شوناسی خوئی لە میانەیی تیپەرینی کاتدا. ھەرچەندە لە مەسەلەیی دۆخەکانی کاتدا، حاجی قادر لە ئاگۆستین جیا دەبیتەو و زیاتر جەخت لەسەر دۆخی داھاتووی کات بۆ چارەنووسی کورد، دەکاتەو و ئەمەش پێچەوانەیی بیروپا میتافیزیکی و دینیەکانی ئەو، بەلام بروای حاجی بە مەرۆف وەک بوونەوەرێکی ئیرادەگەرا و خۆدروستکەر، لە چارەنووسباوەری ئاگۆستین جیای دەکاتەو. خالی جەوھەریی لە نێوان ئەم دوو کەسەدا ئەوہیە: ئاگۆستین دواچار ئەزموونی مەرۆف دەکاتە قوربانیی تیگەیشتنیکی قەدەریانە لە مەرۆف، بەلام حاجی قادر تیگەیشتنی لە ئیرادەیی مەرۆف، وا دەکات ھەر چارەنووسێکی پیشینە و لە ناوچەوان نووسراوی مەرۆف، بخاتە پەراویزەو و لە چاوەروانییەکاندا نەبھیلتەو، کە

¹ سیرەیلی: 2012، ل: 103-104

جگه له خۆی، هیچ هیزیکیتێر مژدهی پێن دا. ئاگۆستین به مروۆف ده‌لێت: چاوه‌ڕێی به تا رۆژی په‌سلانی دیت و له‌وێ سزا و پاداشتی خۆت وه‌ربگره. وه‌لی حاجی قادر به مروۆفی کورد ده‌لێت: له ئیستادا ئه‌و بریارانه بده که پاشه‌رۆژت بۆ ده‌سته‌به‌ر ده‌که‌ن، چونکه ئه‌گه‌ر (ئیستا) ت نه‌کرده ئیستایه‌کی چالاک، ئه‌وه (را‌بردوو و داها‌توو) ش (په‌شم)ن، واته هیچن! به‌مجۆره‌ش، تیگه‌یشتنی حاجی له کات نامیتافیزیکیانه‌یه و خۆی جیا ده‌کاته‌وه له هه‌ر تیگه‌یشتنیکی میتافیزیکیانه که له‌سه‌ر ب‌نه‌مای ه‌یشتنه‌وه‌ی مروۆف له چاوه‌روانیدا، مژده‌ی داها‌توو‌یه‌کی پیندا‌ت که خوشی نازانیت تیا‌دا سزا ده‌دریت، یان پاداشت، ده‌مینته‌وه یان به‌ره‌و تاقی بیرچوونه‌وه ده‌بریت..

بیگومان ئه‌م تیگه‌یشتنه‌ی حاجی له کات، له پال تیگه‌یشتنه‌ی مۆدیرنه‌کانیتریدا، ته‌واوکه‌ری جیهانبینییه‌که ئه‌گه‌ر بچوا‌یه‌ته چوارچێوه‌یه‌کی ه‌زری و سیاسیه‌وه، ئیستا له میژبوو ئه‌و ه‌یزه کۆمه‌لایه‌تی و کولتوو‌ریانه‌ی حاجی هه‌میشه به‌ریگری ده‌زانین له‌به‌رده‌م داها‌توو‌ی کوردا، پوو‌کا‌بوونه‌وه. له کاتیکدا ئه‌و ه‌یزانه ه‌یشتاش له لوتکه‌ی ده‌سه‌لاتی خۆیاندا و بگره به‌رده‌وامیش خۆیان به‌ره‌مه‌ه‌یننه‌وه. بۆیه ئه‌گه‌ر ئیستا حاجی قادر زیندوو بیته‌وه و دیسانه‌وه تیه‌ه‌لچینه‌وه له کوردبوون، هه‌ر ئه‌و

شيعرانه له دژى هيزه دواكه وتووكانى كوومه لگاي كوردى
دهنووسيت، كه پيش سه دهيه ك زياتر نووسيوونى!

كات له لاي شاعير:

ليزه وه له تيگه يشتى فهيله سووفه كانه وه بو كات
دهپه رينه وه بو تيگه يشتنى شاعيره كان له هه مان بابته.
ههروه كو (بهتراند راسل) يش دهنووسى، شاعيران
به دهست هيز و دهسه لاتي كاته وه، زوريان نالاندووه،
چونكه هه موو ئه و شتانه ي خوشيانوويستون، له رهوتى
تپه پرينى كاتدا نه ماون¹، ته نيا شتى كه شاعيره كان
پييانويه له دهست جهورى زه مانه پرزگارى ده بى، هه
شيعر و ديوانه كانى خويانن، بويه پتويسته نرخيان بو
دابئرى و له بير نه چنه وه. بيگومان هه مان تپروانين بو
له ناوچوونى هه موو شتيك و مانه وه و نه مريى شيعر،
له لاي حاجى قادرش ده بينينه وه. به تايبه تى له شيعرى
(زه مانه) دا كه به ساليك پاش مردنى خوى له ژماره
(3) ي روظنامه ي كوردستان سالى 1898 دا بلاو
كراوه ته وه.

¹ براتراند راسل: تاريخ فلسفه غرب. پيشوو، ل: 88

حاجی لهو شیعرهیدا پاش دهربرینی هوشیاری خوی
سهبارت به تیپهپینی کات و ئه وگورانکاریانهی له
ئهنجامی ئهمه وه هاتوونه ته دی، ههروهها پاش ئه وهی
کات له بۆتهی ئیستاییبوونی خۆیدا به هوی ته عبیری
(دهوری ئیمه) وه بهرجهسته دهکات، دهکه ویته
ستایشکردنی کتیپی (شیخی خانی: مه م و زین) و به
کتیپیکی بی (هه متا) ی له قه له م ده دات. له کۆتاییشدا تاکه
شتی که حاجی به شایانی هاوتاکردنی له گه ل شیعی
خانی و نالی دایده نی، شیعره کانی خۆیه تی:

له کوردان غه یری (حاجی) و (شیخی خانی)
ئه ساسی نه زمی کوردیی دانه ناوه.

کات له شیعی کلاسیکی کوردیدا ئاماده ییه کی زوری
هه یه و تیروانینی شاعیره کان له سه ر (په وتی زه مانه)،
(بی وه فایی زه مانه)، (چه رخی ده وران)، (ئاشی
گه ردوون)، (کاروانی ته مه ن) و گه لی بابه تی دی، ده خاته
پوو .

نمونه یه کی دیاری ئه و تیروانینه بۆ کات له لای (نالی) و
به تاییه تی له قه سیده ی (قوربانی تۆزی ریگه تم ئه ی بادی
خۆش مرور) دا ده بینینه وه، که تیایدا نالی له میانه ی
دهربرینی هه ست و پرسیاره کانیدا، باس له دۆخه کانی

کات دهکات. واته باس له کاتیک دهکات که تیپه پروه و بهراوردی دهکات به (ئیستا)یهک که نالی تیایدا بیر لهوکاتهی تیدا دهکاتهوه. بهلام وهک له (کتیبی نالی) دا باسکردووه، کاتی رابردوو له لای نالی کاتیکی پیروژه، کاتیکه هه موو پاکژی و جوانی و گهنجیتییهکی تیدایه. ئەمەش به پینچهوانه‌ی (ئیستا)وه که پره له حوزن و فرمیسک و پیری. بۆیه ئەگەر تیگه‌یشتن و تیروانینی نالی به جه‌مسهریکی ئەو تیگه‌یشتنه له کات، که له ئەده‌بی کلاسیکی ئیمه‌دا هه‌یه، دابننن، ئەوه جه‌مسهری دووه‌میان حاجی قادره.

حاجی قادر مه‌گهر به (خه‌والوویی) ستایشی رابردوو بکات، وه‌کئه‌وه‌ی له قه‌سیده‌ی (گوتم به به‌ختی خه‌والوو) دا ده‌یخوینینه‌وه، ده‌نا ئەو زۆربه‌ی کات که‌سیکه هه‌نگامه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی له کات، له (ئیستا)یه و (حال) له‌لای ئەو چه‌قی زه‌مه‌نه.

من لی‌ره به‌دواوه و به له‌به‌ر چاوگرتن و له‌هه‌مان کاتیشدا بیرکردنه‌وه به‌و تیگه‌یشتانه له کات، که پیشتر خرا‌نه‌ روو، هه‌ولده‌ده‌م سی شیعری حاجی قادر بخوینمه‌وه. پیموایه حاجی له‌و شیعرا‌نه‌یدا تیگه‌یشتنیکه تایبته له‌سه‌ر کات ده‌رده‌برئ، که جیاوازه له تیگه‌یشتنی به‌شینکی زۆری شاعیره کلاسیکه کورده‌کان. له کو‌تایشدا

دەمەوئ مەسەلەى كات و پرسىيارى حاجى لە (ئىستا) و
(حال) بىهستمەوہ بە كيشەى شوناس و مۆدیرنیتەوہ بەو
مانايەى كە دەكرئ باس لە مۆدیرنبوون لەسەردەمى
حاجى قادردا بكەين. بەو جۆرەش پىكەوہ بەستەوہىەكى
پتەو لە نىوان تىگەيشتنى حاجى لە شوين و كات دیتە
بەرەم.

خویندنه وه کان

شيعری يه كه م:

ئيمهش ده مرين

ئيمهش ده مرين، ده بينه خاكي سه ره پري
ئه م پوژ و شه وه، ته نووري صوبحي ده گري
ده سگا و دوو كاني شاره كان داده نري
ئه ميان ده فرؤشيت و ئه و يتر ده كري
ئه م باوو كي مردو وه، يه خه ي داده دپري
ئه و بوو كي نووي هه يه، كه واي بو ده بپري
بي بسته، فه له ك، ئاشه كي واي ناوه ته وه
بو هار دني ئيمه، چ عه جايب ده گه پري!
لادنيش ره زي ئاو ده دات و وه ردي ده بپري
حه يوانه ده زي، سه گ ده وه پري، كه ر ده زه پري
لوقمان له مه دا شوانه، گه ر خو ي بكوژي
گاوانه فلاتوون، له غه ما گه ر بدپري
ئه م ده سته كه چوو، ده سته يه كي تازه يه دي
مه علووم نه بوو ئه م كه شمه كه شه، كه ي ده بپري
عالم هه موو مردن له غه مي زانيني
ئه م حيكمه ته يان نه زاني، هه يچ لي ي مه گه پري

له لاره ههتا (حاجی) نهچیتته ئه و لا
مومکین نییه تی بگا له وه گهر بفری.

وهسفی دیاردهناسانه :

حاجی قادر له شیعرى یه کهمدا سه رهتایه کمان له باره ی
کاته وه بو باس دهکات له ریگه ی باسکردنی مهرگه وه،
واته مهرگ دهکاته سه رهتایه ک بو قسه کردن له سه رکات.
ئهم قسه کردنهش له چوارچیوه ی وهسفیکی
دیاردهناسانه دا داده ریژیت و دهیه وی له میانه ی ئه و
وهسفرکردنه دا مه سه له ی تیپه ری نی کات بکاته کیشه یه کی
شیعرى، که تیگه یشتن لینی ئاسان نیه، یاخود (مومکین
نیه).

حاجی لیرده دا له زانراویکه وه دهستیپده کات که مردنه:

ئیمهش دهرین، ده بینه خاکی سه ره پری

بو ئه وه ی له و ریگایه وه بچیتته سه ر وهسفرکردنی ئه و
شته ی که له کاتدا رووده دات و ئه مهش کاتی پیش مردنه.
به م مانایهش مردن سنووریکه له به رده م کاتدا، چونکه
ئیمه پاش مردن، یاخود له مردندا هیچ نازانین. پیش
مردن، ئه گهر زانراویک هه بی ئه وه زانینه له ئاست
مه رگدا. ژیان (واته ئه و رووداوانه ی له ره وتی کاتدا
رووده دن)، ناچنه خانه ی زانینه وه، به لکو ده چنه خانه ی

دیتن و ئەزموونکردنەو. لە ژياندا پوژ هەلدی و شەو دادی و (تەنووری صوبیح دەگرێ)، واتە ژیان لە چوارچێوەی هاتنی پوژ و شەودا هیچ ناکات جگە لە داخستنی تەنووریک بۆ سوتان و هەلقەرچانی ئێمە، یاخود هارینی ئێمە لە (ئاشی فەلەک) دا:

ئێمەش دەمرین، دەبینە خاکی سەرەپێ
ئەم پوژ و شەو، تەنووری صوبیح دەگرێ

.....

بی بستە، فەلەک، ئاشەکی وای ناوەتەو
بۆ هاردنی ئێمە، چ عەجایب دەگرێ!

.....

ئەم دەستە کەچوو، دەستەیهکی تازەیه دی
مەعلووم نەبوو ئەم کەشمە کەشە، کەمی دەبرێ

لەگەڵ ئەوەشدا حاجی نکولی لەو ناکات، کە هەم مەرگ و هەم ئەزموونکردنی ژیان، دوو بابەتن لەبەردەم خولیاى مروڤدا. مروڤ دەیهوئ تینگات و بزانی، بەلام ئەم زانینه (لەم لا و لە غەریبابەتی نیشتیمان) واتە لە کاتی ژياندا، خۆی نادات بەدەستەو، تەنانەت ئەگەر مروڤ بە خیرایی فرینیش بەدوایدا بگەرێ. ئەو کەسانەش کە بەدوای ئاشکراکردنی ئەو نەهیتیەدا

سەررەپۆیی دەکەن (وەک لوقمانی حەکیم و فلاتوون)،
وێکو ئەو شوان و گاوانەیان لیدی کە ئەویان خۆی
دەکوژی و ئەمیشیان لە غەمی نەگەیشتیندا بەوەی
کە دەیهوی بیزانی، دیق دەکات و دەدری :

لوقمان لەمەدا شووانە، گەر خۆی بکوژی
گاوانە فلاتوون، لە غەما گەر بدری

.....

عالمە ھەموو مردن لە غەمی زانینی
ئەم حیکمەتەیان نەزانی، ھیچ لێی مەگەرێ

کێشەکە بۆ حاجی قادر شتیکی ترە. ئەو جیاوازی دەکات
لە نێوان دوو شویندا: (ئەم لا) و (ئەو لا) و دەشبینی
کاتی (ئەم لا) چۆن تێپەر دەبێت و ژیان لە ناویدا چۆن
بەرجهستە دەبێت :

دەسگا و دوکانی شارەکان دادەدری
ئەمیان دەفرۆشیت و ئەوینر دەکری
ئەم باووکێ مردوو، یەخەیی دادەدری
ئەو بووکێ نووی ھەیه، کەوای بۆ دەکری
لادیش پەزی ئاو دەدات و وەردی دەبری
حەیانە دەزی، سەگ دەوەرێ، کەر دەزەرێ

ئەم وەسفە فینۆمینۆلۆژیە (دیاردە ناسانەیه)، که تیگەیشتنیکی دیداریانە (مرئی) و هەستەوارانەیی لە پشته‌وهیه و پابه‌نده به زەینییەتکی کولتوریی کشتوکالیانە و شوینیکی تایبەت، حاجی قادر دەهینیتە سەر ئەو برۆایەیی که به خۆی بلێت: زانین و ئاشکراکردنی نەینیی مەرگ، کێشەیی مرۆف نیه (لەم لا). ژیان ئەگەر ئەو کاتە بیت که تیایدا ئێمە دیمەنە جووربە‌جوورەکانی ئەزموون دەکهین، یان لە دەوروبەرمان ئەو برۆداوانە برۆو دەدەن که برۆداوی ناو ژیانن، ئیدی پیویست ناکات لە ناو کاتیکدا که بو ژیان تەرخانراوه، بە‌دوای ئاشکراکردنی نەینییە‌کدا بگەرین که حیکمەتیی نەزانراوه. بە مانایەکی دی: خو خاڤلکردن و بیرکردنە‌وه له شتی که (لەم لا) نیه و له (ئە‌ولا)یه، جگه له کات به فیرودان، جگه له (تالکردنی لە‌ززه‌تی خوټ به‌قسەیی بی سەر‌وپا) شتیکی دی نیه. بو‌یه له به‌یتی کوټاییدا، حاجی بە‌رامه‌یه‌کی گالته‌جا‌رانه به مه‌به‌سته‌که‌یی دەدات و دەلی هەتا لەم لاوه (له ژیان‌ه‌وه) نه‌چینه ئە‌ولا بو (دنیای مەرگ/نیشتمانی/به‌ه‌شت، یان جه‌ه‌ننەم) مومکین نیه له تیپه‌بروونی کات تیگه‌ین، تەنانەت ئەگەر به خیرایی فرینیش به‌ره‌و ئەو تیگەیشتنە برۆین، که دیسان ئیمکانی نییه. ئە‌وکاتە‌ش که (ئەم لا)مان به جیه‌شت، ئیتر کات بو

ئیمه ده‌وه‌ستی و مهرگ سنووریک له‌به‌ردهم هه‌ستکردنی
ئیمه‌دا به‌کات، داده‌نی :

له‌م لاوه‌هه‌تا (حاجی) نه‌چیته‌ئه‌ولا

مومکین نییه‌تی بگا‌له‌وه، گهر‌بفری

له‌شوینیکدا‌وا‌تیده‌گه‌م، که‌حاجی‌قادر‌ده‌یه‌وی‌پیمان
بلی،‌با‌له‌ژیاندا‌به‌خه‌یالی‌مه‌رگه‌وه،‌به‌خه‌یالی‌شتیکه‌وه
که‌هوشیارین‌به‌رامبه‌ری‌و‌ناتوانین‌خۆمانی‌لی‌بدرینه‌وه،
نه‌ژین‌و‌کات‌به‌فیرو‌نه‌ده‌ین‌و‌نه‌گه‌رین.‌پیویسته‌کاتی
ژیان‌به‌بیرکردنه‌وه‌له‌مه‌رگ،‌واته‌به‌شتیکه‌وه‌که‌به
ناچاری‌دیت،‌نه‌کوژین.‌چونکه‌ئه‌وه‌دوورمانده‌خاته‌وه
له‌کاتی‌(ئیستا)،‌له‌ژیان‌له‌ئیستادا.‌له‌لایه‌کیتريشه‌وه،
حاجی‌ئاماژه‌یه‌کی‌وردی‌به‌گه‌رانه‌وه‌بو‌زیدی‌نیشتیمان
وه‌ک‌سه‌رابیک‌داوه‌و‌به‌ته‌واوی‌چوونه‌وه‌بو‌ئه‌وی،
په‌تده‌کاته‌وه،‌مه‌گه‌ر‌له‌مردندا،‌که‌ئه‌ویش‌ده‌که‌ویته
ده‌ره‌وه‌ی‌کاتی‌ئیستاوه.‌ده‌مه‌ویت‌له‌به‌شه‌کانی‌دا‌هاتو‌دا
ئه‌م‌خویندنه‌وه‌یه‌به‌هیتزتر‌بکه‌م‌و‌نمونه‌گه‌لی‌دی‌له
شيعری‌حاجییه‌وه‌به‌ئیمه‌وه.

بای وه عده

بای وه عده به فري برده وه، يه خبه ندى كرده وه
گول شه معى پيكره، شهره رى جه مره مرده وه
ئه سپی رهش و سپی به گره و، غارده دن به تاو
وهك پوژ و شهو، دياره له شهو پوژ ده باته وه
بولبول ده خوینی، با له ده فی به رگی گول ده دا
غونچه له باتی گوی بگری، دم ده كاته وه
نه رگس له میرغوزار ده زانی به چی ده چی
بنواره ئاسمان له شهوا، عه یینی ئه وه.
تامی نه ماوه قیصه و فورسه ت غه نیمه ته
مه علومی خاص و عامه: هه چی چوو، نه هاته وه
میسلی شهراری كاغهزه، سووتاوه عومرمان
پومی كه ده فع بوو، گریی دل ده فع ده بیته وه
له م وه فته، هه ركه سی وه كو (حاجی) له گولشه نا
دهسته گولی به دهسته وه یه، دهستی برده وه.

سروشت و کات:

ههروهکو چۆن دهکری مه‌رگ سه‌ره‌تا و ده‌لاقه‌یه‌ک بیت
بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر کات و ئەمه‌ش کاتی ژیانمان لی
به‌فیرۆ بدات، ئاواش ده‌کری سروشت بکریته ده‌لاقه‌یه‌ک
بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر گۆرپان و ئاواش له (ئنیستا)ی
ژیانمان نزیکبخاته‌وه.

حاجی له‌م شیعردا هه‌ول ده‌دات له‌ ریگه‌ی باسکردنی
ئهو جووله‌ و گۆرپانه‌ی له‌ سروشتدا ڕوو ده‌دن،
(هه‌مووشیان به‌لای جوانی و کرانه‌وه‌ و ڕووناکیدا
ده‌شکینه‌وه‌)، له‌ گرنگی و به‌های کاتی ئنیستا ئاگاداران
بکاته‌وه‌.

تیروانین له‌ سروشت و جووله‌ و گۆرپانه‌ به‌رده‌وامه‌کانی،
دواچار ده‌بیته‌ هۆی دروستکردنی تیروانینیکی له‌سه‌ر
کات، که‌ تیایدا (قیسه‌ تامی نه‌ماوه‌) و (فورسه‌ت
غه‌نیمه‌ته‌):

بای وه‌عه‌ده‌ به‌فری برده‌وه‌، یه‌خبه‌ندی کرده‌وه‌

گول‌ شه‌مع‌ی پیکرا، شه‌ره‌ری جه‌مره‌ مرده‌وه‌

جوله‌ و گۆرپان له‌ دژی چه‌قبه‌ستن و له‌ پیناوی ژياندا،
به‌فر ده‌باته‌وه‌ و ده‌یتوینیته‌وه‌. یه‌خبه‌ندیش که‌ دۆخیکی
رهبیوون و به‌ستنی به‌فره‌، ده‌کاته‌وه‌. ئەمه‌ش بو‌ار بۆ
گول‌ ده‌ره‌خسینی تا مۆمی ته‌مه‌نی هه‌لبکات و ئیدی

(جهمره): ئەو ھەلم و گەرمايەى لە كۆتايى زستاندا لە زەوى و لە شيوەى بليّسەدا، بەرز دەبيتەو، نامينى و بوار بو درەختەكان دەرەخسيت بیدار ببەو. پوڤى سەوزايى لە خوياندا بگەشینهو و ببە نيشانەيەك بو زیندويىتى.. لە ئەنجامى ئەمەشەو، ھيچ شتیی لە دوڤى خويدا نامينى و ھەموو شتیک دوڤى ئيستايييونى خوڤى وەرەگرئ و ئەمەش لە شيوەى غاردانى پوژ و شەودايە وەك دوو ئەسپى پەش و سپى، كە گرەويان كردهبى، بەلام ديارە پوژ گرەوئەكە دەباتەو، كە كاتى بيدارىي و جولە و گۆرانه، نەك شەو:

ئەسپى پەش و سپى بەگرە و، غار دەدەن بەتاو
 وەك پوژ و شەو، ديارە لە شەو پوژ دەباتەو
 بولبول دەخويتى، با لە دەفى بەرگى گول دەدا
 غونچە لە باتى گويى بگرئ، دەم دەكاتەو
 نەرگس لە ميترغوزار دەزانی بەچى دەچى
 بنوارە ئاسمان لەشەوا، عەينيهى ئەو.

بەمجۆرە دەبينين ھەموو شتئ لە جولەدایە و ھەموو جوولەكانيش بەلگەن لەسەر ئيستايييون: بولبول و با ھەردووکیان ئامادەيى خويان لە ئيستادا دەسەلمينن: ئەويان بەھوى خويندەنەو و ئەميان بەھوى جولە و

تپه پینه وه. ئەم دەنگ و جوله یهش له دەوری خونچه یه و
 له شیوهی کونسیرتیکی موزیکدا دەرده کهوی، که شوینی
 پیشکه شکرده کهی فهزای گوند و ژبانی سرووشته. وهلی
 له باتی ئەوهی خونچه بوونی خوی له ریگی
 گویرادیرانه وه بسه لمینیت، دەم دهکاته وه. واته له و
 زه مه نه دا دهژی که (ئێستا)ی خویه تی و ئەمهش له و
 گۆرانه وه دیت که له خونچه وه دهیکاته گۆل. له دۆخی
 داخرانه وه دهگۆرئ بۆ دۆخی کرانه وه و (ئێستا)ش
 کاملترین قونافی ته مه نیه تی. بویه خونچه له باتی
 گوینگرتن له کونسیرتی بولبول و با، واته له جیاتی
 کاتبه سهر بردن به هوی گوینگرتن له و شتهی له دهره وهی
 خوی روو ددهات و ئەمهش ههر له قونافی خونچه بووندا
 دهیهیلێته وه، دهیه ویت کاتی تایبهت به خوی بژی. کاتی
 تایبهت به خۆشی ئەوه یه که ببیته گۆل، واته هه م دەم
 بکاته وه و هه م سه رده می خونچه بوونیش تپه پینه یی و
 بیته کاتی به گۆلبوون و گۆلینی خویه وه.
 له م جه ختکرده وه زۆره وه یه له سه ر (ئێستا)، ئیدی
 رابردوو بۆ حاجی بایه خی نامینیت و بیتام ده بیت. چونکه
 له رابردوودا ته مه نی ئیمه سووتاو و باسکردنی
 سووتان جگه له چوونه وه لای بلیسه و خۆله میش به
 شوینیکیترمان ناگه یه نیت.

(رابردوو)، گرییه که له دلدّا. داگیرکارییه که وهک ئەو
 گریی داگیرکارییهی رۆمییهکان، (کلاوسوور و
 کلاورەشەکان) له دلی گەوره کلاسیکهکانی ئیمەدا (نالی
 و سالم) و پاشانیش حاجی قادر دا، دروستیانکردوو.ه.
 گەرانهوه بو چیرۆکی ئەوهی بهسەر چووه، نهک هەر
 (قیسه)یکی بی تامه، بهلکو خاقلبوونیشه بهرامبەر به
 دهستکهوتهکانی ههنوکه:

تامی نهماوه قیسهو و فورسهت غهنیمهته

مهعلوومی خاص و عامه: ههچی چوو، نههاتهوه

میسلی شهرازی کاغهزه، سووتاووه عومرمان

رۆمی که دهفع بوو، گریی دل دهفع دهبیتهوه

کاتی ههموو کهس (خاص و عام) ئەوهیان لی ئاشکرا

بووبی که ئەوهی چوو، لهناو کاتدا بهسەر دهچی و

نایهتهوه، ئیتر چیرۆکی رابردوو بیتام دهبیته. له ههمان

کاتدا هووشیاربوون لهسەر ئەو راستییه، نزیکمان

دهخاتهوه له راستییهکی دی، که ئەویش بریتییه له

تیگهیشته له ههنوکه. ئەو کهسهی گرهو دهباتهوه، ئەو

کهسهیه که لهم (وهفته)دا دهستهگولی بهدهستهوهیه.

حاجی قادر لهمهشدا خۆی به براوه دهزانیت:

لهم وهفته، ههرکهسی وهکو حاجی له گولشهنا

دهسته گولی به دهستهوهیه، دهستی بردهوه.

ژيان بۇ حاجى دەبىتتە جۆرى لە گەمەکردن و مەملانى
لەگەل كاتدا. بەشى لە كات بەرەو رابردوو راپيچمان
دەكاتهو و لەناو ھەزار بە ھەزارەى چىرۆكەكانيا
خافلمان دەكا. ئەوانەى خۇيان تەسلىمى دەسلەتى
رابردوو دەكەن لەناو بىتامى چىرۆكەكانيدا خۇيان لەبىر
دەچىتەو و دەسكەوتە ھەنووكەيەكان دەدۆرپن. تەنيا
ئەوانە دەستەگولەكە دەبەنەو كە ژيان لەسەردەمىتى و
(وھقت)ى خۇيدا دەژين و دەپەرنەو بۇ داھاتوو. بەلام
ئەو دەستە گولەى حاجى لەو گەمەيەدا لەگەل كات
دەبىاتەو چىيە؟ ئەمە پرسىارىكە پاشان وەلامى
دەدەمەو.

بە قسەى بى سەرۇپا

بە قسەى بى سەر و پا، تالى مەكە لەزەتەى خۆت
بى موبالات مەسووتىنە، چراى فيكرەتەى خۆت
(حالە) نەقدىنەيە، (موسستەقبەل) و (ماضى) پەشمە
بى ئەمەل سەرفى مەكە، سىم و زەپرى فورسەتەى خۆت
ئەى سولەيمانى زەمان: ئاخىرى دەيگىرپىيەو
بەحىكايەت، وەكوو خۆت سەلتەنەت و حىشمەتەى خۆت.
من بە پەيغام و بە قاسىد موتەسەللى نابم
تاكوو بانگم نەكەيە بارەگەهى حەزەرەتەى خۆت
وەرە ئەى دل بەسىيە، بىدە سەگانى دەرى يار
دلەكەى كوت كوتى من يا جگەرى لەت لەتەى خۆت
زولفى سەد دەفعە گوتى: خانە خەراب پووى مەدەرى!
حەيفە بەربادى مەكە شانى من و شەوكەتەى خۆت
بۆچى يارانى وەتەن دل دەشكىنى «حاجى»
”ظاهرا” ناچىيەو تۆ، باسى مەكە غوربەتەى خۆت.

له مهسرهفکردنی زمانهوه بو بهرهمهیتانی مانا:
یهکیک له جوړهکانی کات بهسهربردن و خوډزینهوه له
کات، بریتیه له قسه دهرپهړاندن و له مهسرهفکردنی
وشه، که حاجی قادر به (قسهی بی سهروپا) ناوی دهبات
و پیشتریش نالی له دوخیکی زویربوون و توورپهیدا
ئهمهی ناونا بوو "هزرهگویی و گپ لیدان":

نالی حهریفی کهس نییه، ئیلف و ئیلیفی کهس نییه
بهیتی رهدیفی کهس نییه، هزرهنویسه، گپ دهکا¹

لهلای حاجی قادر، قسهی بی سهروپا بهرهمهیتانی زمان
نیه، بهلکو مهسرهفکردنیهتی، چونکه له بهرهمهیتانی
زماندا، که نیشانهی بیرکردنهوهیه، چیژمان دهسدهکهوئ،
له کاتیکدا بهکارهیتانی زمان بهبی بیرکردنهوه ئه
چیژهمان لی تال دهکات. بی موبالاتی له بهکارهیتانی
زماندا، نیشانهی گوینهدانه بهو پرووناکاییهی له ئهجامی
بیرکردنهوهوه، پهیدا دهییت. کهواته ههروهکو چون
قسهی بی سهروپا، ئهوه قسهیهی نه سهرهتای هیه و نه
ئهجام، تالکردنی ئهوه چیژهیه که له ئهجامی تیفکرینهوه
دیته دهست، ئاواش بهلاریندا بردنی زمانه له مهرداری

¹ مهلاعهیدولکههریمی مدرس: دیوانی نالی، ل: 100

خۆی. ئەگەر زمان بەرھەمیکی بێرکردنەوێت و بەرجهستهکەری ئەو پرووناکییە بیت، کە هزر بەرھەمی دەھینیت لە رینگەیی ریکخستەنەوێت لە زماندا، ئەو قسەیی بێ سەرۆپا بێموبالاتییە بە بەرامبەر بە مانای زمان: بە قسەیی بێ سەر و پا، تالی مەکە لەزەتی خۆت بێ موبالات مەسووتینە، چرای فیکرەتی خۆت

بەلام چ شتی، چ جۆرە بەکارھینانیکی زمان لە دەرەوێت بێرکردنەوێت، دەبیتە قسەیی بێ سەرۆپا، واتە دەبیتە (نا- زمان) و بە فیرو سووتاندنی ئەو چرای فیکرەت کە هزرین ھەلیدەکات؟!

حاجی لەمەدا راشکاوانە مەبەستی خۆی پروونکردۆتەوێت. ئەو پێیوایە ئەگەر چیژێ لە زماندا ھەبێ، ئەو ئەو چیژە لە ئەنجامی بێرکردنەوێتە لە ئیستا. بۆیە ئەگەر بێرکردنەوێت، بێرکردنەوێت نەبوو لە ئیستا، ئەوێ لە زماندا بەرجهسته دەبیت قسەیی بێ سەرۆپا. واتە قسەکردنە لەسەر داھاتوو، کە ھیشتا نەھاتوو و پەیقینە لەسەر رابردوو، کە چیدی لێرە نەماوێ. قسەکردنیش لەبارەیی (نا-ئیستا) وە بۆ حاجی وەک (حیکایەت) دیتە پیش چاوی، کە قسەکردنە لەسەر (نا-واقع). ناواقعییش ئەوێ کە لە ئیستادا نییە. بۆیە قسەکردن لەسەر ئەو شتەیی کە لە

ئىستادا نىيە، سەرفکردنى ئەو (سىم) و (زەرپ)ەيە كە
لە(حال)ى ھەنووكەدا ھەمانە. ئەمەش جگە لە بىن ھىوايى
(بىن ئەمەلى) شتىكى ترمان بۇ ناھىنى.

مروڤ كە دەركى بە (ئىستا) نەكرد و لە ھەنووكەدا
نەژيا، با (سولەيمانى زەمان)يش بىت، ئەو ھە ناو
ھەكايەتدا، واتە لە (نا ئىستا)دا دەرژى و ئەمەش وا دەكا
ئەو (سەلتەنەت و ھىشمەتە)ى ھەيەتى بابەتتەك، يان
سەرمایەك نەبىت بۇ ژيان، بەلكو بابەت و
سەرمایەك بىت (بۇ گىرآنەو):

حالە نەقدىنەيە، موستەقبەل و ماضى پەشمە

بىن ئەمەل سەرفى مەكە، سىم و زەرپى فورسەتى خۆت

ئەى سولەيمانى زەمان: ئاخىرى دەيگىرپىيەو

بەھىكايەت، وەكو خۆت سەلتەنەت و ھىشمەتى خۆت.

حاجى لە شىعەرىكى دىكەيدا باس لەو ھەك، كە ئەو
نيازى وابوو، يان تەماعى وا بوو ھەم دنيا و ھەم
قىامەت بۇ خۆى بىت، بەلام لە غوربەت تىدەگات كە
دنياى لە دەست دەرچوو و بە قىامەتیشى نەگەيشتوو.
بۇيە ژيانى غوربەت ئەگەر ژيانىكى پادشايانەش بىت،
ھىشتا مروڤ ناتوانى تىيدا سەردەمى لاوى و يادى
ولات، لەبىر بكات :

ته ماعم بوو دونیاو و عوقبا بخۆم
ئهمم چوو له دهست ئه وم بو نه هات
له غوربهت به شاهیی له بیر ناکرئ
زه مانی جوانی و یادی ولات

که چی له گهل ئه وه شدا، وه کئنه وهی حاجی بیه ویت بو
ساتیک خۆی له هه نووکه ی خۆی بدزیته وه، که نغرو ی
نۆستالیژیا و دهردی دوورییه و دهیه ویت له درزیکی ئه م
شيعره وه، شتيکيترمان پي بلیت. ئه وه ی که حاجی
نايه ویت ببيته حیکایه تخوانی غوربهت و له نۆستالیژیا ی
را بردوودا خۆی نغرو بکا، (ئهمه ش به و شته یه له م درزی
به یته وه دهیه ویت پیمان بلئ)، ئه وه یه که ده زانیت به و
کاره هه م دلئ یارانئ وه تهن ده شکئ و هه م ئیستای
حاجی گیرۆده ده بی به زه مه نیکه وه که چیدی نه ماوه.
بویه دوا به یتی ئه م شيعره ی لیژهدا پاقه ی ده که م،
جه ختکردنه وه یه له سه ر به یتی یه که م، که تیایدا گوتبووی:
نا بیت چیژی هه نووکه یی خۆمان تال بکه ین و له جیاتی
به ره مه ینانی مانا له زماندا، قسه ی بی سه روپا بکه ین.
زمان بو حاجی قادر زیاتر له وه ی ئامراز بیت، ستاتوو و
پیگه یه که. به هه مان شیوه حاجی له گهل ئه وه شدا که
ناتوانیت (زه مانی جوانی) و (یادی ولات) له بیر بکات،
به لام ناشیه ویت کاتی ئیستا به هۆی باسکردنی

(غوربەت)ەو ە بە فېرۇ بەدات، چۈنكە ئەو ەش جۇرېكى تى قسەكردنى بى سەروپايە. جۇرېكى تى تالكردى لەزەتى بېركردەو ە و بى موبالاتىە لە ئاست بېركردەو ە لە ئىستا:

بۇچى يارانى وەتەن دل دەشكىنى (حاجى)

ظاهرا ناچىتەو ە تو، باسى مەكە غوربەتى خۇت

حاجى سەراپاي تەمەنى لەو دىو پەردەيەكى نۇستالىژيانە و باسكردنى رابردو ەو ە خۇى پېشان ئىمە داو، كەچى لەم بەيتەدا بۇ ساتىك درزىك لەم پەردەيە دەكات و سەر لە گوچكەمان نىكدەخاتەو ە بۇ ئەو ەى پېچەوانەى ئەمەمان پى بلىت! بۇيە ئەم درزدروستكردنە لە ئەزموونى شىعرى حاجىدا ياسا نىە و لە ياسا بەدەرە. ياساى شىعرى حاجى قسەكردنىكى نۇستالىژىكە لەبارەى رابردو ەو ە.

ئىستا دەگەرئىمەو ە بۇ ئەو بەيتەى پېشووترى حاجى و دووبارە پرسىار دەكەم: ئەو دەستەگولەى حاجى لە گەمەى نىوان خۇى و كات دا، بەدەستىيەو ەيەتى و گەمەكەى پىدەباتەو ە چىيە؟:

لەم وەقتە ەركەسى وەكو (حاجى) گولشەنا

دەستەگولەى بەدەستەو ەيە، دەستى بردەو ە

ئیمه تیگه‌یشتین که ژیان بۆ حاجی، ژیانه له ئیستادا، ئیستای (نه‌قدینه) و پر له فورسه‌ت و (سیم و زهر). ئەمەیه ژیان له گولشه‌ندا به مانا ئیستاییه‌که‌ی. مرۆف له دهره‌وه‌ی تیفکرین له ئیستا قسه‌ی بی سه‌روپا ده‌کات و له هه‌نوکه‌دا ناژی، به‌لکو له حه‌کایه‌تدا ده‌ژی. ئەو که‌سه‌ش که له حه‌کایه‌تدا بژی ناتوانی ده‌سته‌گولی به ده‌سته‌وه‌ بیت. واته ناتوانیت ئەو ده‌ستمایه‌یه‌ی به ده‌سته‌وه‌ بیت که بۆ بردنه‌وه‌ی گه‌مه‌که له‌گه‌ل کات و له پیناوی ده‌رکردنی ئیستادا پینووستی پینیه‌تی. ئەو که‌سه ئەگه‌ر حه‌زهره‌تی سوله‌یمانی زه‌مانیش بیت و خاوه‌نی سه‌لته‌نه‌ت و حیشه‌تیش بیت، گه‌مه‌که له‌گه‌ل کاتی هه‌نوکه‌دا ده‌ژۆرینی و له ئەنجامدا جگه له‌گیرانه‌وه و حیکایه‌تکردن هیچ ده‌ستکه‌وتیکی تری نابیت. چونکه ئەو بيموبالاتانه چرای بیره‌کردنه‌وه‌ی خۆی سوتاندوو و رووناکییه‌کی نه‌بووه‌ رینگای ژيانی بۆ رووناک بکاته‌وه.

حاجی پیناویه‌ تاقه‌ رینگایه‌ک که وامان لیده‌کا له‌گولشه‌ندا بژین، قسه‌کردن و بیره‌کردنه‌وه‌یه له ئیستا و هه‌ر ئەمه‌ش به‌ره‌و بردنه‌وه‌مان ده‌بات. ئیستای حاجی، ئیستای به‌ره‌مه‌پینانی زمانه و خۆ دوورخسته‌وه‌یه له قسه‌ی بی سه‌روپا. ئەوه‌ی حاجی له ئیستادا به‌ره‌می ده‌هینتی، جوړیکی، یان دۆخیکی تایبه‌ته له زمان که ئەویش زمانی

شيعره، پاشئه وهى تينگه يشت شوينى له ده ستداوه و ناتوانيت بوى بگه پريته وه. ئيتير شيعر ده كاته نيشتمان و جگه رگوشه و خيزانينكى له گه ل پيگه وه ده نيت. شيعر بو حاجى ئه وه ده سته گوله يه كه ناهيائيت له گه مه كردنيدا له گه ل كات، بدورئى. شيعر بو حاجى به رجه سته كردنى كاتى ئيستايه و شوناسيه كه حاجى له لايه كه وه خودى خوى له رابردوودا، له گه ل خودى خوى له ئيستادا، پي جيا ده كاته وه و له لايه كيتريشه وه، خوى له ئه وانيتير پي جيا ده كاته وه. واته له ئه وانئى كات به فيرو دهن و رابردوى خويان ده كهن به حيكايهت و داهاتوويان پر ده كهن له (په شم). به وجوره ش حاجى ده يه وي شوناسى خوى په يوه ست كات به (ئيستا) وه. كاتى هه نوو كه بكاته كيشه يه ك و شيعر يش بكاته گه رانتى ئه وه شوناسيه. مؤديرنيزمى حاجى له دروست كردنى ده ولت و گه يشتنه وه به كاروانى گه لان له سهر ئه رزى ولات و زيد، ده بيته مؤديرنيتيه كى زمانى، كه ئه وه له ريگه يه وه هه م خوى و هه م نيشتمان دروست ده كاته وه و هه ميش پيكيان ده گه يه نيتيه وه. بير كردنه وهى حاجى ده گوريت، به لام ئه م بير كردنه وه يه له سهر عه ردى واقع هيج گورانينك دروست ناكات، جگه له وهى شوناسيك ده هينيتيه به ره م. ئه مه ش ده رگاي باسيكى ديكه مان له سهر ده كاته وه.

ئىستا، شيعر، شوناس

هه موو پرسيارکردنيك له ئىستا و هر جوره
به رجه سته كردنيكي كاتي هه نووكه، له په يوه ندييه كي
قولدايه له گه ل كيشه ي شوناسدا. به مانايه كي دى: هه موو
پرسيارکردنيك له وه ي (من كيم؟) له هه ستياريه كي
قووله وه ديت به رامبه ر به تپه رين و تيگه يشتنيك
تايه تي له كات. پرسياريكى له و بابته نه ك هر
پرسياريكه له ناو چوارچيوه ي كاتيكى تايه تدا ده كرى،
به لكو پرسياريكيشه كاتي ئىستا و هه نووكه ييبوون ده كاته
كيشه ي سه ره كيى بو پرسياركه ر. چونكه نه گه ر هه موو
پرسيارکردنيك له شوناس، ده ستنيشان كردنى نه و
چوارچيوه يه بيت كه تاييدا خود پيناسه يه ك بوخوى
به ده ست ده هينى، نه وه چون خود ده توانى نه و به شه
له خوى كه له رابردوودايه و نه و به شه ي كه له داها توودايه
و نه مانه هه ردووكيان له (ئىستا) دا نين، يه كبخاته وه و
له كاتي هه نووكه دا خوى وه كو خوديكى يه كپارچه پيناسه
بكات .

به شيوه يه كي پراكتيكى حاجى قادر نه و ريگايه مان
ليده گرى كه خود وه ك خوديكى يه ك پارچه پيناسه

بکهین، چونکه ئەو، ئەو بەشە لە کات ڕەتدەکاتەوہ کہ لە ڕابردوودایە و ئەو بەشە لە خود کہ مایەخ دەکات کہ لە داھاتوودایە. خود لە لای حاجی دەبیتە خودیکی بی ڕابردوو و بی داھاتوو. یان ڕاسترە بگوترئ: ڕابردوو و داھاتوو سەبارەت بە خود لە (ئێستا)دا، بایەخیکی ئەوتویان نیە، چونکہ کاتیک خود بە ڕابردووہوہ گیرۆدە دەبی، دەکەوێتە حەکایەتکردن و ئەوکاتەش کہ فورسەتی حالی نەقەدینە ناوۆزیتەوہ، لە داھاتودا بی (ئەمەل) دەبی.

بەم پینە خود تەنیا لە دۆخیکی ھەنووکەبیدا، خودیکی خاوەن شوناس و خودیکە کاتی خۆی دەژی و لە ئێستاییبوونی خۆیدا بەرجەستە دەبیت.

حاجی قادر خۆی وەک ئەو خاوەن شوناسە پیناسەدەکا، کہ دەرکی (ئێستا)ی کردووہ و بەمەش گرەوی لەکات بردۆتەوہ بەوہی نەھیلن کات لە ڕەوتی تێپەڕینی خۆیدا، حاجیش بکاتە بەشی لە ڕابردووی خۆی. چونکہ حاجی قادر خۆی بە بەرھەمی ئێستا دەزانن و بە بەرجەستەکردنی خۆی لە ئێستادا (بەھوی شیعرەوہ)،

ڕیگیڕیی دەکا لەوہی لەناو زەمەندا بیر بچیتەوہ :

زەمانی حالە (حاجی) حاصلی تۆ،

دەبیتە دوینن، ئەمڕۆ، میسلی فەردا

یان:

زهمانی (حال) و سه‌رمایه‌ی به‌د و نیکت نه‌بوو که‌لکی
 له‌موس‌ته‌قبه‌ل بلی: حاجی له (ماضی) دا زهمانی بوو
 بو‌روونکرده‌وه‌ی زیده‌تری ئەم بو‌چوونه، به‌پتویستی
 ده‌زانم جو‌ره به‌راوردیک له‌نیوان ئەو شیع‌رانه‌ی حاجیدا،
 که‌راسته‌وخۆ باس له‌کات ده‌که‌ن له‌گه‌ل ئەو شیع‌رانه‌ی
 که‌باس له‌شیع‌ر ده‌که‌ن، بکه‌م. چونکه‌حاجی به‌دیوئیکدا
 ستاییشی (ئییستا) ده‌کات و به‌دیوه‌که‌ی تریشدا و له
 هه‌مان دۆخی ئییستادا ستاییشی شیع‌ر ده‌کات.
 به‌مجۆره‌ش په‌یوه‌ندییه‌ک له‌نیوان زهمه‌نی ئییستا و
 شیع‌ردا دروستده‌کات و وه‌ک پێشتریش گوتم، شیع‌ریش
 ئەو (ده‌سته‌گوله‌)یه‌که‌حاجی به‌هویه‌وه‌گره‌وی پێ له
 زهمه‌ن ده‌باته‌وه.

شیع‌ر وه‌ک دۆخیک له‌زمان و زمان وه‌ک کرده‌یه‌کی
 مرو‌فانه و وه‌ک به‌رجه‌سته‌که‌ری شوناس، ئەو
 ده‌ربرینه‌یه‌که‌زهمه‌ن له‌خویدا جێده‌کاته‌وه، به‌جو‌ری که
 له (موس‌ته‌قبه‌ل)دا، که‌هیشتا نه‌هاتوو ده‌توانی بگوتی:
 حاجی له (ماضی) دا، خاوه‌ن (زهمان)ی خو‌ی بوو. واته
 کاتی داها‌توو به‌وه‌شانازی بکات، که‌به‌یاده‌یتنه‌ره‌وه‌ی
 (زهمانی حال)ی شاعیره له‌را‌بردوودا و به‌مه‌ش ئەو
 را‌بردوو له (ئییستای داها‌توو)دا به‌رجه‌سته‌بییت. ئەمه‌ش
 به‌مانای ئەوه‌یه‌شیع‌ر وه‌ک دۆخیک له‌زمان و زمان

وهك بهرجهستهكهرى شوناس، ئەو بوارەيه كه ئيمكان
دهداته حاجى باس له مانهوه و زيندويىتى خۆى بكات له
ناو (حال)ى هه موو ئەو كاتانهى له داهاتووشدا دين. ئەو
راشكاوانه گوتويه تى:

له سايه ي شيعره كانى وهك فهره يدوون
دهمىنى "حاجى" تا ده و رانى گهر دوون

يان:

ئەوى شاعير نه بن كۆره و جاغى
له سايه ي شيعره كان، بابى كورپانم

يان نووسيوويه:

ئەگەر كوردىك قسه ي بابى نه زانى
موحه ققه ق داكى حيزه، بابى زانى

تا ده گاته ئەوه ي راشكاوتر بنووسيت:

به ئومىدى ئەسه رى حوسنى رهزا ده چنه ولات
شيعره كانم كه سه راپا وه كوو خۆم بى سه روپان

يا وه كوو به يتى شيرين و فهرهاد

شيعرى حاجى له بهر كرايه به ياد

به چاوپوشى له و روانگه نيرانه يه ي له هه نديك له و
به يتانه دا ئاماده بيان هه يه و به هويه وه له لايه كه وه: شيعر
وهك وه چه ي ريز ليگيرايوى سيسته مى باوكسالارى، كه

کورپ، خراوته پرو، له لایه کی تریشه وه، بنه چه یه کی باوکسالارانه ی بۆ زمان له پیشچاو گرتووه، که چی له گه ل ئه وه شدا حاجی مه سه له ی زمان و شیعر وه ک مه سه له یه کی چاره نووسساز ده خاته پرو، که په یوه ندی به شوناسی مرقه وه هه یه.

بۆ تیگه یشتن له و په یوه ندیه ش، پتویسته بزاین حاجی له دیوانه که یدا زیاتر له یازده شیعر ی به تایبه تی و راسته وخۆ بۆ دووان له باره ی کاته وه، ته رخانکردووه، یاخود ده توانین بلین کاکله ی مانای ئه و شیعرانه له ده وروبه ری کات ده خولینه وه. له و یازده شیعره، یان به یته شیعرانه هوت به یتیان جهخت له سه ر (ئیستا) ده که نه وه، له قه سیده ی (گوتم به به ختی خه والوو) شدا تا به یتی ژماره (32) ستایشی رابردوو ده کات و پاشان که خه به ری ده بیته وه، زه من ده بیته وه کاتی ئیستا.

له هه مان کاتدا، حاجی زیاتر له (18) شیعر و به یته شیعر ی هه یه که تیایاندا راسته وخۆ ستایشی شیعر ده کات، یان ناوی ئه و شاعیرانه ده یتنی که له بواری شیعردا بۆ حاجی سه رمه شقن و له ناو ئه وانه شدا (نالی) سه رده سته ی شاعیرانه، که یازده جارن ناوی هاتووه. به م پییه تیروانینی حاجی بۆ شیعر په یوه سته به تیگه یشتنی ئه و له کات، به تایبه تیش کاتی ئیستا.

به پینی ئەو تیڭه‌یشتنه، کاتی (ئێستا) کاتی (نه‌قدینه) و کاتی (فورصه‌ت) و کاتی کرده و جول‌ه‌یه. مرۆف له ناو کاتدا بوونه‌وه‌ریکی چاوه‌رانکردوو و بیده‌سه‌لات، یان کائینیکی گریاو نییه به‌سه‌ر رابردوودا، به‌لکو بکه‌ریکه، له هه‌نوکه‌ی بوونی خۆیدا ده‌ژی و بوونی خۆی به‌هۆی کرده‌که‌یه‌وه له (حالی نه‌قدینه) دا ده‌سه‌لمینی. واته به هۆی کرده‌که‌یه‌وه ده‌بیته خاوه‌ن شوناس، شوناسی ئەویش ئەنجامی هوشیاربوونی ئەوه به‌رامبه‌ر به کاتی ئێستا و ئێستاش ئەو کاته‌یه که تیایدا وه‌ک بکه‌ر ده‌رکه‌وین و به‌مه‌ش ببینه خاوه‌ن خودی خۆمان¹

ئەو کرده‌یه‌ی که خود وه‌ک بکه‌ر له‌کاتی ئێستادا پیتی هه‌ل‌ده‌ستی، بریتیه له دوورکه‌وتنه‌وه له حیکایه‌ت و قسه‌ی بئ‌سه‌ر و پا، واته بریتیه له به‌ره‌مه‌نیانی فۆرمیک له‌زمان که ئەویش زمانی شیعه‌ره. خود ته‌نیا له ناو زمانیکی تاییه‌تدا، خودیکی خاوه‌ن شوناسه و ئەم شوناسه‌ش ئەوه‌یه که ده‌مینیته‌وه، یان پێویسته بمینیته‌وه، چونکه به‌لگه‌یه بوونی ئێمه له زه‌مه‌نی خۆماندا. شیعه‌ری (خانی و نالی)ش له‌و باب‌ه‌ته‌ن و حاجی

¹ من وشه‌ی شوناس به مانایه‌کی تاییه‌تی که ره‌هه‌ندی مه‌عنه‌وی ده‌گریته‌وه له وشه‌ی ناسنامه که ره‌هه‌ندی ماتریالی و کاغه‌زی و ئیداری ده‌گریته‌وه، به‌کار ده‌هینم. بڕوانه: رینوار سیوه‌یلی: شوین و شوناس: ل: 71

دهیهویت له ریگه‌ی به‌ره‌مه‌یتانی شیعره‌وه، بیته‌ خاوه‌نی
هه‌مان شوناسی ئه‌وان:

ئه‌مانه‌ زاده‌یی ئه‌فکار و خوشه‌ویستی منن
ئه‌گه‌ر قه‌بیح و که‌ریهن، ئه‌گه‌ر شه‌ل و ئه‌ما

وای بخوینن له‌وه‌جه‌ی موحتاجی

وابزانن به‌ خو‌یه‌تی (حاجی)

هه‌م په‌واجی بده‌ن له‌ هه‌ر لاوه

تی نه‌گه‌ن مردووم، بلین: ماوه

له‌ راستیدا ئه‌وه‌نده‌ی حاجی قادر له‌ (ئیستا)ی خویدا
ته‌ماهی له‌گه‌ل شاعیرانی سه‌رده‌می خو‌ی و پیش خویدا
ده‌کات، ئه‌وه‌نده‌ خو‌ی له‌ هاوسه‌رده‌مه‌کانی به‌ نزیک
نازانی و په‌خنه‌یان لیده‌گری و ئامۆژگارییان ده‌کا به‌وه‌ی
که‌ قه‌دری زمان بزائن و شیعره‌ی شاعیران بپاریزن:

وونی مه‌که‌ن وه‌کو ئاتاری (نالی)ی و (کورده‌ی)

ئیتتیفاقه‌ن ئیتتیفاقم بوو له‌گه‌ل (نالی) وه‌کوو

تاجیر و گه‌وه‌ر له‌گه‌ل گه‌وه‌ر فرۆش و موشته‌ری

سه‌د قوبه‌یه‌یی خه‌ورنه‌ق و سه‌دده‌ی سه‌که‌نده‌ری

ناگاته‌ به‌یته‌ کاوولی (نالی) و مه‌کانه‌تی

كوردەكى كۆيى - كەوتەوہ يادىم
پىم گوت: ئايا چلۆنە ئوستادىم؟

.....

واقىعە خزمەتى لە بۇ خوايە
چ دەبوو گەر بە كوردى نەبوايە
ھەر كەواي گوت، وھە موكەددەر بووم
وام دەزانى كەوا لەدىن دەرچووم
گوتىم: ئىستاش لەسەر كەرى ماوى
چابوو مستم نەدا لە نىو چاوى

شيعر بۇ حاجى زادەى بىرو خۇشەويستىيە بۇ زمان، نەك
بۇ ھاوزمانان، ھاوزمانان قەدرى شيعر نازانن، ھەر وھەك
چون قەدرى شيعرى شاعىرانى پىشوو ترىشيان نەزانى و
ونيان كردن. ئەمە جگە لەوھى بەشىكى زور لە (ئەھلى
زەمانە) بەگشتى لەلاى حاجى، خەلكانىكى نەزان و گىلن
و بۇ گەيشتن بە بەھەشت عەقلى خۇيان تەسلىمى ئەو
كەسانە كردووہ كە جگە لەتەمبەلى ھىچى دىكە فىرى
مرؤف ناكەن، بەبى ئەوھى بزائن كە بۇ چوونە (جەننەت)
تەمبەلى و ريش بەردانەوہ، دادى كەس نادات:

ئەھلى جەننەت، نەشوان و گاوانە
صاحبىي فەنن و عىلم و عىرفانە

هەرچی بێ بههرهیه له کهسبیه کهمال
دهبته دهرویش و مارگر و حه ممال

.....

کوردی ئیمه نهزان و پاشکهوتن
پیکهوه پووش و ئاگر و نهوتن

.....

لیی گه پئی قهومی تو هه موو مارن
دزو حیز و پیاو کوژ و هارن

کهواته حاجی له هاو زمانان و هاوسه رده مه کانی
تووپهیه، چونکه له ریگه ی و نکردنی شیعره وه، شوناسی
خویان و نکردوو. له کاتی کدا ستایشی ئهوانه ی وه کو
(خانی و نالی) دهکا، که له سه رده مانیکی تر دا شوناسی
خویان له ناو شیعر دا به رجه سته کرد و به مه ش هه م
خویان و هه م زمانی ئیمه یان له شالا وه کانی ده سه لاتی
بیرچوونه وه پاراست. لیره شه وه ده توانین بلین: له
پوانگه ی حاجی قادره وه هاوسه رده می مه رچی
هاوشوناسی نییه. چونکه زورن ئهوانه ی له سه رده م و
کاتی شاعیر دا ده ژین و خافلن له ئیستای خویان و له
قسه ی بێ سه روپا زیاتریش، هیچی تریان له ده م نایه ته
دهر. ئهوان مانا به ره هه م ناهینن له زماندا، به لکو زمان

وهك هۆيه كى كات به سه ربردن مه سرف ده كهن، بۆيه شوناسى ئه وان جياوازه له شوناسى حاجى كه له ئه نجامى ئاماده بوون له دۆخى (ئىستا) دا به رجه سته بووه و ئه م ئىستايه ش ئىستايه كى شيعرييه. واته له فۆرمى كى تاييه تى زماندايه.

به مجوره ش كاتى ئىستا بۆ حاجى ئه و كاته نيه كه هه موومان وهك كورد تاييدا ده ژين و يهك شوناسمان ههيه، به لكو ئه و كاته يه كه ئيمه هاوشوناسين. كاتى كه شيعر شوناسى ئيمه يه. ليره شه وه تيده گه ين بۆچى ستايشكردنى ئىستا، يان كاتى هه نوو كه له لاي حاجى هاوته ريبه به ستايشكردنى شيعر و شاعيران. چونكه شاعيره كان هاوكاتى ئيمه ن و هاو زمان و هاو شوناسمان، نهك هاوسه رده مه كان. حاجى به باشيى دهركى به وه كردوو، ئه وهى ده مينيته وه شيعره و فۆرمى شيعريانهى زمان به رجه سته كه رى شوناسى مروقه له ئىستادا. بۆيه ئه گه ر حاجى بيه و يت بمينيته وه، ده بيت بوونى خۆى وهك بكه ريك له ئىستاي ژيانى خۆيدا، به هۆى شيعره وه سه لمينى و خۆى بخاته ريزى ئه و شاعيرانهى كه ويزاي تيبه رينى سه رده مه كه يان، كه چى هاوكات و هاوشوناسى ئيمه يشن له ئىستادا.

بەم پىيەش ئاشكرا دەبىي كە گەمە و شەر و ھەستىارىيى
حاجى بەرامبەر بەكات، نە لەترسى مەرگە، بەلكو لە
پىناوى شىعر و زماندايە وەك ئەو بوارەي كە
مانە وەمان بۆ دەستەبەر دەكا و ناھيلى لەگەل تىپەرىنى
بى ئەمانى كاتدا ون و نغزۇ بىين.

وھلى ئايا بەراست ئەو خەسلەتەنە چىن لە شىعردا كە
ناھيلىت مرؤف بکەويتە خانەي لەبىرچوونەو و ئەو ھىزە
چىيە لە زماندا وادەكات بىيتە ھىزىكى بەرەنگارى لە
ئاست (زەمەن)دا؟

بۆ وەلامدانەوھى ئەم پىرسىارانە ھەولەدەم لە
خەسلەتەکانى زمان و زمانى شىعرى، وەكئەوھى حاجى
باسيان دەكات، بدویم. ئەمەش بۆ ئەوھى تىگەين كە
تىگەيشتن لە کات نەك ھەر پەيوەستە بە شوناسەو،
بەلكو پەيوەستىشە بەتىگەيشتن لە تواناکانى زمانەو،
بەتايبەتیش زمانى شىعر.

خەسلەتەکانى شىعر، دەسلەلاتى زمان

لەم بىرگەيەدا ھەولى من بۆ ئەوھىيە تىۆرەکانى زمان و
فەلسەفەي زمان بەسەر بکەمەو، يان بيانکەمە ھۆکارىكى
بەرچاوپروونى بۆ تىگەيشتن لە شىوازی دەرککردنى
حاجى قادر بۆ زمان و زمانى شىعرى. بەلكو دەمەوى

بزنام چاوه پوانییه کانی حاجی له زمان چین و زمانی
 شاعر له لای ئەم شاعیره چ توانایه کی هیه و
 خهسله ته کانی کامانهن. بهمانایه کی تر، دهمه وئ ئەو
 سنوورانه بناسمه وه که حاجی له چوارچیوه یاندا
 هوشیاری خوی به رامبهر به زمان دهرده برئ. ههلبه ته به
 پئویستی ده زانم ئەوه به یادی خوینهر بهینمه وه که حاجی
 قادر له شیعری کلاسیکی ئیمه دا یه کهم شاعیر نییه
 باسی له زمان و زمانی شیعری کردبئ و له و
 ده لاقه یه شه وه هوشیاری خوی له ئاست زمان و
 ده سه لاتی زماندا به یانکردبئ. شیعری کلاسیکی ئیمه
 نمونه گه لیکی بهرچاوی سه بارهت به هوشیاری
 شاعیرانمان له سه ر زمان تیدایه و پیشینه ی ئەمه
 ده گه ریته وه بۆ شاعیرانی مه زنی وهک (جهزیری، خانی و
 مهولهوی و ئەوانیتر و له گه ل نالی شاعیریشدا ئەم
 هوشیاریه ده گاته پله یه کی زۆر بهرز). وهلی ئەگه ر
 له لای ئەم شاعیرانه، جگه له نالی، بیرکردنه وه له زمان
 له چوارچیوه ی چهند بهیت و نیوه بهیتی تیپه پری
 نه کردبئ، ئەوه له لای حاجی زمان و هوشیاری
 به رامبهر به زمان ده بیته پرۆژه و به شیکی زۆری
 شیعره کانی ئەم شاعیره شایه تی ئەم بۆ چوونه دهن.

خالی جیاکاره له نیوان حاجی و شاعیرانی پیش خوی
هر له پرووی چه ندایه تییه وه نییه، به لکو هووشیاریی ئه و
به رامبه ر به زمان ره هه ندیکی چو نایه تیش وهرده گری.
ئه گهر بو شاعیرانی پیش حاجی، زمان ته نیا هوکاریکی
دهر برین و جوانکاریی شیعر و خو سه لماندنی زمانی
کوردی بو بیت وه ک زمانیکی پهراویزی له ئاست و
هاوشان به زمانه ده سه لاتداره کانی وه ک فارسی و
عه رهبی و تورکی، ئه وه له لای حاجی، ویرای ئه و
خه سه لت و ئه رکانه ی زمان، ره هه ندگه لی جیاواز تریش و
ئهرکی زور زیاتریشی ده که ویته سه رشان.

ده توانین بوونی زمان له لای حاجی بکهینه دوو لق، واته
زمان له تیروانینی ئه ودا دوو ئاست به خو یه وه ده گری:
ئاستی گشتی و ئاستی تاییه ت. ئاستی گشتی زمان، ئه و
ئاستیه که هاو زمانان و خه لک، کورد و کو بی و
سلیمانی و.. له ژبانی رۆژانه ی خو یاندا به کاری ده هینن.
به هو یه وه له یه کتر حالی ده بن و زور جارانیش قسه ی
بی سه رو پای پی ده که ن، له بابته ئه و قسانه ی کورده
کو بیه که سه باره ت به زمانی کوردی به حاجی قادریان
ده لیت. یا خود له بابته ئه وانیه ی خو یان به (ئوستادی
فارسی و تازی) ده زانن و ده یانه وی له سه ر حیسابی
زمانی کوردی بینه (فه خری رازی):

ئاخر ئەم عەقلەيان ھەبوو بۆيى
گەر سوليمانىيە وە يا كۆيى
بوونە ئوستادى فارسى و تازى
تا گەيشتن بە فەخرەكەى پازى

زمان لەلای ئەمانە ئەو زمانەيە كە لە خانەقا و
تەكیەكاندا، بەناوى شەریعەت و ئاییندارییەو، خەلكى
فیرى (تەمبەلكردن، پموز و پاز و نیاز) دەكات و
ئەوانیتريش، واتە غەیرە مسولمانان لەسەر ئاستى
(گاوروبون، ھیندبوون و جوولەكەبوون) پۆلین دەكات.
زمانى ئەمانە زمانى زىكر و دووعایە، زمانىكە لە مروّفا
پوچى ملكەچى، پیاكارى و چىژپەرسى و تەماعارى
بەرھەم دەھىنى. ئەم زمانە بەرجەستەكەرى دوخى بىر
كردنەو و تیرامان نییە و ھزر لە زمانىكى وەھادا
پووناكى بەخش نیە. ئەم زمانە نامان گەيەنى بە
پۆشنگەرى.

وہنەبى ئەمە تەنھا ئاستى زمانى خەلكە ئاسایىكە و
شىوازی ژيانى ئەوانە بىت كە لە پەنجەرەى خانەقاوہ
دەرواننە جیھان. بەلكو ئەمە ھەمان ئاستى زمانىشە لەلای
(عولەما)كان و ئەوانىش لە زمانى خوياندا ھەمان نەزانى
بەرھەم دەھىتنەوہ كە دژى دینامیەتى زمان خوئیەتى و

بیتاگایی لیدەرژئی، وهکئوهی حاجی باس له پسیۆره
 ئەکادیمییهکان و روشنبیرانی ئەمڕۆمان بکات:
 یهکسه‌ر عوله‌ما درشت و ووردی
 ناخویننه‌وه دوو‌ه‌رفی کوردی
 ئوستادی خه‌تن له ئەم سیانه
 وهک دی له زوبانی خۆی نه‌زانه

ئەم ئاسته له زمان له‌سه‌ر پرنسیپی چه‌قه‌ستن و
 دووباره‌کردنه‌وه کار ده‌کات. توانای تیپه‌پاندن و
 نه‌ریتشکینی نییه و ریگریشه له‌به‌رده‌م گه‌شه‌ی
 «خوینده‌واری و کیتابه‌ت». ئەم زمانه «نه‌ ته‌رجه‌مه‌ی
 پینده‌کری» نه‌ توانای ئەوه‌ی هه‌یه «ئه‌س‌راری کتییی
 خه‌لقی تر» ئاشکرا بکات. زمانیکه مه‌س‌ره‌ف ده‌ک‌ریت و
 به‌ره‌م ناهینی، هه‌ر بۆیه‌ش ئەم زمانه زمانی
 هۆشیارکردنه‌وه نییه و بیتاگایه له تیپه‌پینی کات و
 بیتوانایه له به‌رجه‌سته‌کردنی شوناسدا. ئەمه زمانی
 ملکه‌چییه و قاموسه‌که‌ی پ‌ره له‌ و‌شه و ده‌سته‌واژانه‌ی
 م‌رو‌ف بچوک ده‌که‌نه‌وه، فیری ئەوه‌ی ده‌که‌ن خۆی به
 (غولام) و (نوکه‌ر) و بزانی و به «قوربان
 قوربان» شوینکه‌وته‌ی ئەوانیتر بێ، که ئەمه‌ش ده‌بیته
 هۆی ئەوه‌ی ر‌و‌حی ک‌و‌یلایه‌تی تیدا بخه‌ملیت. هه‌ر ئەم
 ر‌و‌حی خ‌و به‌ک‌و‌یله و که‌مزانییه‌شه وایکردوه

هاوزمانه‌کانی حاجی له‌ناو خۆیاندا دوژمنی یه‌کتر بن و بۆ
ئەوانیتزیش ببه‌گزیڕ و سه‌پان و نوکه‌ر و بوونی خۆیان
له‌ بوونیکێ سه‌ربه‌خۆوه بچووک بکه‌نه‌وه بۆ سه‌ر ئاستی
بوونیکێ شه‌رمانه‌.

با چه‌ند نمونه‌یه‌ک له‌ شه‌ره‌کانی حاجی به‌یتینه‌وه، که
پێگه‌ی ئەم جوړه‌ خویندنه‌وه‌یه‌مان بۆ ئاسان ده‌که‌ن:

هه‌ر کورده‌ له‌ به‌ینی کوللی میله‌ت
بێ به‌هره‌ له‌ خویندن و کیتابه‌ت
بێگانه‌ به‌ ته‌رجه‌مه‌ی زوبانی
ئه‌سراری کتیبی خه‌لقی زانی

.....

میله‌ته‌ی بێ کتیب و بی نووسین
غه‌یری کوردان نیه‌ له‌ پرووی زه‌مین

میله‌تیش هیند که‌رن وه‌کو جاران
ده‌ستیان ماچ ده‌که‌ن، ده‌لین: قوربان

قه‌ید و ته‌ذبیب و شه‌رع و حاشیه‌کان
بوونه‌ سه‌ددی مه‌عاریفی کوردان

عوله مامان به قهولى بى سەروپا
پاكي خنكا له به حرى ووشكى هەوا
صنعه تىك فير نه بوون له پاش ته حصيل
سەيرى چۆن بۆ مەناهى بوونه دەليل

بۆ ئەميرانى غەيرە دەبنە گزيبير
نەك له خۆيان يەكئىكى بيتە ئەمبير
حاجى قادر له بەرامبەر ئەم دۆخەدا، لەلايه كەوه، خەم
دەخوات، عەزاب دەكيشى و دەيه وى له هۆكارەكانى
تئىگات و كوردان هاندەدات له و بارودۆخە خۆيان رزگار
بکەن:

من له غەمخوارى ئەم قسانە دەكەم
وەر نه پەشمە لەلام هەموو عالەم

دەفەر مووى ئەم عەزابە بۆچ دەكيشى
چ مەلزومە ئەگەر چاوت نەييشى
لەلايه كى ديكەشەوه، حاجى له دژى زمانى كۆيله يى و
نەريتپەرستى و ئەو زمانەى كە له ناخى مروڤدا «بى
شعورى و گيژ و ويژى» دەچينى و واين ليدەكات ببە
«موتيعى لوتىي خويړى و هەرزەبيژ»، كار دەكات بۆ
هينانه ئاراي زمانىكى تر. زمانىك تواناي دەقشكىنى و

تییپه پاندنی هه بیئت له هه موو ئه و ریگرانه ی که له بهرده میدان و ناهیلن مرۆفی کورد به ره و رۆشنگه ری بروات و له هه رزه بیژی رزگاری بیئت. ئه م زمانه ی حاجی کاری پی ده کات، ئاستیکه له زمان که ده رک به گۆرانی زه مه ن ده کات و بارگاوییه به خه ون و پوئیا. زمانیکی فره ره هه نده و چه به ستوو نییه و دینامیکانه یه. ئه مه ئاستی دووه می زمانه، زمانیکی تایبه ته و زمانی شوناس و خو سه لماندن و مانه وه یه. ئه مه زمانی شیعر و شاعیره کانه، یان راستتره بگوتری: ئه مه هه مان زمانه که زهینی شاعیرانی بو به رجسته کردووین و شیعره کانیشیان گه واهی ئه وه ده دن که ئه وان له (کات)ی خو یاندا ژیاون و ئاگا بوون به رامبه ر به و جیهانه ی تییدا ژیاون.

ئیمه به هۆی ئه م ئاسته له زمانه وه، له گه ل ئه واندا ده چینه په یوه ندییه وه، له کاتیکدا هه زاران که س هاوسه رده می ئه وان بوون و ئیستا ئیمه ناتوانین په یوه ندییان پیوه بکهین، چونکه شوینده ستیکیان بو به جی نه هیشتووین و مردوون. شاعیر ده توانی له یه ک سه رده مدا له گه ل هاو زمانه کانیدا بژی، به لام مه رج نییه هاوشوناسیان بیئت، چونکه زمانی هاوسه رده مه کان زمانیکی گشتی و پره له قسه ی بی سه روپا، که نیشانه ی بیتاگایی ئه وانه له ئاست

(ئىستاي) خۇياندا. شاعير بهۆي زمانه تايبه تيه كه ي
 خۇيه وه، هم خۇي له هاوسه رده مه كاني دابر و جيا
 ده كاته وه و هم له سه رده مه كاني تر دا خۇي به رجه سته
 ده كاته وه و ده بيته هاو زمان و هاوشوناسيان. خۇي له
 هاوسه رده مه كاني دابر ده كات چونكه ئه وان زمان ته نيا له
 ئاستي مه سره فكري و وشه كاندا به كار ده هينن و
 چاوه پروانيه كي تايبه تيان له زمان نييه. له كاتي كدا حاجي
 قادر وهك شاعيراني سه رمه شقي خۇي، به وه ي كه له
 سه رده م و كاتي ئىستاي خۇيدا ئاماده يي هه يه و
 هووشياره به م ساته وه خته، ئه وه هه موو ره هه نده كاني
 ئىستاش له زماندا به رجه سته ده كات. زمان بو حاجي
 ده بيته ئامانچ، هر بۇيه ش ئه و زياتر له (45) جار له
 شيعره كانيدا باس له شيعر و زمان ده كات و زياتر له
 (25) بابه ت ده ست نيشان ده كات كه هه موويان ئه و
 بابه تانه ن حاجي چاوه رى ده كات له شيعر و زماندا
 ئاماده ييان هه بيت. هه موو ئه و چاوه پروانيانه ي حاجي له
 زمانى شيعر، چاوه پرواني واقيعيانه ن و سيمايه كي
 زيندووي ئىستايي ده دهنه زمان و شيعر، كه له زور
 پوه وه جياوازن له و خه سله تانه ي كه له زمانى
 هاوسه رده مه كان و مه سره فكه راني زماندا هه ن و پرن له
 ده رب ريني ناواقيعيانه و خورافيانه.

به‌جوره‌ش، حاجی به بارگاویکردنی زمان به کیشه و بابته‌کانی (هه‌نووکه)، زمان له کۆت و به‌ندی بابته‌کۆنه‌کان رزگار ده‌کات و زمان ده‌کاته زمانی بۆ ئیستا، یان ده‌یکاته زمانی ئیستا و به‌مه‌ش ده‌سه‌لات بۆ مروّف ده‌گه‌رپته‌وه تا به‌هۆی زمانی ئیستاوه، به‌جۆریک ته‌عبیر له‌جیهانی خۆی بکات، که ته‌عبیرکردنی خودیکی هۆشیار و خاوه‌ن شوناس بیت، نه‌ک خودیکی ملکه‌چ و ترسنوک و بی شوناس.

بۆ ئاسانکردنی کاری خوینەر ده‌مه‌ویت له‌ریگای دوو پۆلینکردنه‌وه هه‌م بابته‌کان و هه‌م نمونه‌ی ئه‌و شیعراوه‌ی حاجی که تیاياندا باس له‌ زمان و شیعرا ده‌کات، بخرمه‌پیش چاو. ده‌مه‌ویت ئه‌وه‌ش بلیم که به‌هیچ جۆریک نه‌بابته‌کان و نه‌نمونه‌شیعرییه‌کان، هه‌موو ئه‌و بابته‌ و نمونانه‌نین که له‌دیوانه‌که‌ی حاجیدا هه‌ن. بۆی هه‌یه‌له‌ریگه‌ی توژیینه‌وه‌ی وورده‌وه، گه‌لی بابته‌ و نمونه‌ی تر بدۆزینه‌وه که هه‌موویان جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و چاره‌پروانی و خه‌سه‌له‌تانه‌ده‌که‌نه‌وه، که حاجی پیتی وابووه‌خه‌سه‌له‌تی زمانیکی زیندوون و بابته‌ی شیعرا. به‌مکاره‌ش ئه‌و هه‌چی نه‌ده‌کرد له‌فراوانکردنی پانتایی زمانی شیعری و دارشته‌وه‌ی پیتاسه‌یه‌کی دی بۆ

زمانی کوردی، زیاتر وهک جیگره وهیهک بو نیشتمان و شوینه له دهستچوو هکهی.

پۆلینکردنه کان

بابه ته کان و خهسله ته کانی زمان و شعر له لای حاجی قادر: به پینی ئەم پۆلینکردنه بو بابه ته کان، یان خهسله ته کانی زمان و زمانی شیعرى، ده توانین بلین: زمان به گشتی و زمانی شیعرى به تایبه تی له لای حاجی قادر، (پیکهاتوه له:، یاخود (سووده کانی ئەمانه ن:) و ئیمکانیه ته کانی ئاوا و ئاوان و سنووره کانی برییتن له... حاجی به هوی ئەو په یوه ندییه زۆرانه ی له نیاوان زمان و زمانی شیعرى و ئەو بابه تانه دا، ده سنیشانیان ده کات، ده لاقه و بواری فراوان له بهردهم زماندا ده کاته وه و ده یکاته زمانی ژیان و ئەزموون و له چه قبه ستووی پزگاری ده کات. سه ره تا بابه ته کان و پاشان نموونه ی شیعره کان ده نووسمه وه.

بابه تی شانازیکردن به شیعره وه:

هه تا له خیتته یی بیگانه فه خری پتوه بکه م
له به ینی زومره یی ئە حیاو و مه جمه عی مه و تا

بابه تی: زمان هه لگری خهت و هه له یه:
له پاش ئه وهی که ته صیحه و موتاله عه ی بکری
به یادی من له بهری کهن له پرووی میهر و وه فا
نیه له مومکینی ئیمکان خه تاو و سه هوی نه بی

بابه تی په یوه ندیی شیعر و خوشه ویستی:
ئه مانه زاده ی ئه فکار و خوشه ویستی منن
ئه گهر قه بیح و که ریهن، ئه گهر شهل و ئه عما

بابه تی زمان و ره وان بیژی:
مه لئین فه صاحه تی کوردی به فارسی ناگا
به لاغه تیکی هه یه، هیچ زووبانی نایگاتی

شه هسواری به لاغه تی کوردان
یه ککه تازی فه صاحه تی بابان

بابه تی شیعر و زیږ و زیو و دراو:
به لام ئه وان ی که سه پرافی زیږ و زیوی قسه ن
به شه ره وایی ده زانن، چ سکه بیته ره و

له لای ئه ربابی خوی بو قه در و قیمه ت
خه زینه ی گه وهه ر و کیسه ی دراوه

خه زنه ییکه به یتی من، دوو میصره عم داخستووه

به ئوممیدی دووسی دانه یه حاجی
به هه رزانی ده دا دوو پری گرانی

ئیسته خه لقی له هه سره تی ده مرن
به یته کانی له زیرو زیوو ده گرن
بابه تی زمان وهستان، سنووری زمان و ورینه ی زمانیی:
گه لئ قسه م له دلا بوو، حیکایه تم مابوو
که چی له به ختی که چم خامه نووکی لیژه شکا

داستانی هیجری من شه رحی به نووسین ناکری
پیته ده لیم: چونه ئه گه ر چاوم به چاوت که وته وه

با بلین: ئه م شیتته قه حیه مردووه
چه ند وه ریوه، چه ند ورینه ی کردووه

سه د قائیمه و قه صیده، که س نایکری به پولی

رۆژنامه و جهريده كهوتوته قيمهت و شان

غهرهز دهست خهتتي تويه، ناعيلاجي
بلا مه عناي نه بي وهك بهيتي حاجي

نه قدي عومرم به غه زهل داو و دوكانم دانا
هيچ كهسي نه يكري، ترسام له رزين و له خوران

بابه تي دهسه لات و فهرماني زمان:

بو چي (حاجي) نه خويني وهك تووتي
ئه م زوبانه هه زاري خسته قه فهس

شير و قه له م شهريكن له م عه صره دا، دريغا
شهيرم قه له م تراشه و كالانيه قه له مدان!

له قافيه شوعه را عه يبه لابه دن، ئه م ما
به يادي چاوي ئه من، لاده دم به مه خصوصي

به شير و خامه دهولته پايه داره
ئه من خامه م هه يه، شير نادياره

بابه تی شیعر و کارتیکردنی زمان:

هرکه سه کی که سه، ناکه س نیه، حه رفیکی به سه

به ئومیدی ئه ثیری حوسنی رهزا ده چنه وولات
شیعره کانم که سه راپا و دکوو خوُم بی سه روپا

به یته کان عه بیی مه کهن خوار و که چن
مه قصه دم: له م به ندو باوه دهر بچن

بابه تی شیعر کردنه دیاری، داخوازیکردنی شیعر و
به ئه مانهت بوونی شیعر که له نه وه یه که وه یان له
که سیکه وه دهر یته نه وه و که سیکی تر:

چونکه توحفه لازمه هر که س له غور بهت بیته وه
به م دوو فهرده من قه زای سه د گونه توحفه م کرده وه

خامه داخوازی ده کا ئه بکاری مه عنا، پینی ده لی:
پوو سیاهی دووزمان، قه تعی سه رت کابینمه

چه ند غه زهل بوون تازه بافتی کارگاهی موشته ری

یه ک یه کی هینایه دهر، گهردی که سادی لی ته کاند

دایه من فهرمووی درینا کهس نییه سه وداگری

بابه تی زمان و مانه وه به هوی شیعره وه:
کتیب و دهفته ر و ته ئریخ و کاغه ز
به کوردی گهر بنوسرایه زوبانی
مه لاه و شیخ و میر و پادشامان
هه تا مه حشه ر ده ما ناو و نیشانی

(حاجی) یه شیعره کانی وهک (کاوه)
پوژی ده بین دره فشی هه لداوه

وای بخوینن له وه جهی موحتاجی
وابزانن به خویه تی حاجی
هه م ره و اجی بدهن له هه ر لاه
تی نه گهن مردووم، بلین: ماوه.

له سایه ی شیعره کانی وهک فه ره یدوون
ده مینی حاجی تا ده ورانی گه ردوون

زمان و زمانانی تر، زمان و ته رجه مه و نهینی:
بو ته صیحه ی زوبانی کوردانه

شيعره کانم دهليل و بورهانه

يا له گهل فارسی چ فهرقی ههيه
بو چی ئەو راسته، بو چی ئەم که چهيه

کوردي ئاخري بلای چيه عهيه
هه ر که لامی حهقه نييه عهيه

بينگانه به ته رجهمه ی زوبانی
ئه سراری کتیبی خه لقی زانی

چاکه ئیستا دهکا له بو کوردان
ته رجهمه ی شهرع و ئایه تی قورئان

بابه تی شيعر و حه قیقه ت، ئاین و یه زدان و زمان:

بهی تی من چونکه که لکیان ده گری
له غه ریبی و بن که سی ده مرئ

به قسه ی چاکه ده ستیان ده گرم
ته رکی ناکه م به لومه تا ده مرم

مه‌علومه بو چی حاجی مه‌دحت ده‌کا به کوردی
تا‌کەس نه‌ئێ: به کوردی نه‌کراوه مه‌دحی باری

مه‌فهومی دوو چه‌دیسی سه‌حیحیم له به‌یته‌کا
جی کرده‌وه، نه‌زه‌ر بکه کوردی و فه‌صاحه‌تی

بابه‌تی زمان و یه‌کخستن، زمان و ئەزموون، مه‌عنا،
شیعر و هه‌مه‌په‌نگی:

ئەگەر کوردی قسه‌ی بابی نه‌زانی

بینه یه‌ک له ته‌علیم و له نوسین
جل و به‌رگ و زوبان و په‌سم و ئاین

قسه‌یی‌کم هه‌یه ده‌یکه‌م، مه‌ئێ بی ته‌جره‌به‌یه
با وجوودی ئه‌وی نادانه له لای وه‌ک گه‌مه‌یه

شیعره‌کانم که غه‌ریبی وه‌ته‌ن و نه‌وسه‌فه‌رن
وه‌ره بیخوونه‌وه ئه‌م نوقته، سه‌وا‌بیکێ هه‌یه
ئه‌م قسه‌ی ئینستا‌عه‌یی لێده‌گرن
ئهو ده‌مه‌ش دئ ئیوه بو‌ی ده‌مرن

نالی ئوستادهكى گهلى چابوو
خزرى ئابى حىياتى مه عنا بوو

ئەمەش دەلېلە لە تە ئسیری مه رسیه ی که گوتم:
چوار زوبانى تىدايه قه صیده یی رهنگین

خویندنه وهیه کی تر بۆ کات له کۆی شیعره کانی حاجی قادردا

له دواى ئەو لىكۆلینه وهیه ی له لاپه ره كانی پيشوودا
خستمه روو، دهمه وى ده لاقه یه كى تریش بۆ خوینەر
بكه مه وه تا به هۆیه وه بتوانی په یگیرى بۆچوونى حاجى
بكات سه بارهت به كات.

له م خویندنه وه یه دا، كه پشت به بۆچوونى فه یله سووفى
فه رهنسى جۆرج باتای ده به ستى سه بارهت به پۆلینكردى
ئەو بۆ كات¹، ده كرى كۆی شیعره كانی حاجى به سه ر
دوو جۆر داها توو و دوو جۆر پابردوودا پۆلین بكه ین،
به م شیوه یه ی خواره وه:

یه كه م: داها توو دا به ش بكه ین به دوو لقه وه كه بریتین له
داها تووى ساده و داها تووى یۆتۆپى. مه به ستم له
داها تووى ساده ئەو كاته یه كه ته عبیر له به ره و
پیره وه چوونى ئامانجىك و خواستىك ده كات و ئەو
ئامانج و خواسته ش قابیلی وه دیه اتن و ده ست پىنگه یشتنه.

¹ Birgit H. Jensen, Karl E. Scollhammer og Rigmor K. Schmidt:
Den Hovedløse Bataigges kosmologi. Århus. Forlaget Anis,
1984. s. 98-103

ھەر بۆيەشە دەتوانىن بلىين ئەمە ئەو زەمەنەيە كە ئامانجىكى عەقلانىيە تىدا دىتە دى. لە كاتىكدا مەبەستىم لە داھاتووى يۆتۈپى ئەو كاتەيە كە ئامانجى خۇى ھەيە و وىناى ئامانچ و مەبەستىكى تىدا دەكرى، بەلام ئەو ئامانجە ئامانجىكى كۆنكرىتى و عەقلانى نىيە .

دووم: بەھەمان شىو، دەتوانىن راپردووش دابەش بکەين بەسەر دوو لىقدا: راپردووى نىك و راپردووى دوور.

مەبەست لە راپردووى نىك، يان سادە، ئەو كاتەيە كەمى پىش ئىستا تىپەريو و ھىندە لىمانەو دوور نىيە و ھەموو فرسەتەكانى ئىمەي لەگەل خۇيدا بردن بەبى ئەوئى سووديان لىنوهر بگرين.. لە كاتىكدا مەبەستمان لە راپردووى دوور، ئەو كاتەيە كە لە «سەرەتا» و ھەبوو و سەرچاوى ھەموو شانازى و قەدەرەكانى ئىمەي لە خۇيدا ھەلگرتوۋە.

لەسەرىكى تىریشەو: راپردووى نىك، درىژەي خۇى لە داھاتووى سادەدا وەردەگرى و ئەم دوو دۇخەي كات چىنىكى ھاوبەش پىكەھىنن، بەجۆرى كە مرؤف لەدوای ھەموو لەدەستدانى ھەلىك دلى خۇى بە ھەلىكە تر خۇش بکات، كە لە داھاتوويەكى نىكدا بوى دىتەو پىش. بەھەمان شىو راپردووى دووريش درىژەي خۇى لە

داهاتووی یۆتۆپیدا وەردەگرئ. بەم مانایەش هەموو
 بیرکردنە وەهێهکی یۆتۆپیانە سەرچاوەکانی خۆی و
 کاریگەراییەکانی خۆی دەگەرینیتەوێ بۆ رابردوویەکی
 دوور و پاساوی ئەوێ که هێشتا «نەهاتوو»، بەهۆی
 شتیکیەوێ دەداتەوێ که زۆر لەمیژە «هەبوو».»
 لەم پوانگەهێوێ بەشیکی زۆری شیعرەکانی حاجی
 دەکرئ بەسەر چوار دۆخی کاتدا پۆلین بکەین،
 وەکئەوێ لەم نمونانەدا دەیبینن:

رابردووی دوور:

ئەمانە ئەو بەیت و نیو بەیت و شیعرانەن که حاجی
 تیااندا ئاماژە بە زەمەنیکی زووی کوردیی دەکات، که
 تیایدا پەرگتیکی ئەفسانەیی و میژوویی ئامادەیه. یان
 دەیهوئ بۆ پاساودانەوێ نیگەرانی و تیکشکانەکانی
 ئیستای خۆی، نیشانەیهک بۆ شانازی، یاخود ناوی
 ناوداریکی دەسەلاتدار و قۆناغتیکی پڕشنگداریی میژوویی
 بەیادی خوینەری شیعرەکانی بەینیتەوێ. هەر وەکو لەم
 نمونانەدا بەرچاو دەکەوئ:

گەلێکم بیستووێ پەستی و بلندی دەولەتان، ئەمما

جیهان نەیدیوێ پەستی وا میثالی حالی کوردستان

لە وەقتی خۆی هەموو شا بوون، سەرپا بی غەم و شا بوون

له جوودا حاته می طائی، له شهردا پۆسته می مهیدان
له پیشا خاکی مه لانه ی پلنگ و شیر ی نازا بوو
ئهمیستا مار و میروو، گورگ و ریوی لی دهکهن سهیران

سه لاهه ددین و نووره ددینی کوردی
عه زیزانی جزیر و مووش و وانی
موهلههل، ئه رده شیر و دهیسه می شیر
قوباد و باز و مییری ئه رده لانی
ئهمانه پاکیان کوردن، نیهایه ت
له بهر بی دهفته ری ون بوون و فانی

خۆ دهزانن سولالهیی ئه کراد
لیروهه بگره تا دهگاته قوباد
له وهفا سموه ئیل و ئیسماعیل
عه هد و پهیمانیا چیا قه ندیل
گوردی شاهنامه پاکیان کوردن
کافی ئه م صافه کافی ئه و ورده

رآبردووی نزیک:

ئهمانه ئه و شیرانه ن که باس له کاتیک دهکهن، که نزیکه
له سه رده می حاجیه وه، یان خۆی به بییری دیت و له

بازنه‌ی بیره‌وه‌ریی خۆی تێپەر ناکات. بۆی هه‌یه له
غوربه‌ته‌وه یادی نیشتیمان بکاته‌وه، یان له پیرییه‌وه
مندالیی و لاویتی خۆی بیر بکه‌ویتته‌وه و ئاماژه به قوناغ
و پروداویکی تایبته بکا و به‌و جۆره:

گوتم به بهختی خه‌والوو به‌سه ئه‌توو بی خودا
له خه‌و هه‌لسته زه‌مانی بچینه‌وه ئه‌و لا
گورپه‌ی به‌هاریه ئیستیکه شاخ و داخی وولات
پره له لاله‌و و نه‌سرین و نه‌رگسی شه‌هلا

.....
سه‌با ده‌زانی ژیانم له دووریان مه‌رگه
ده‌سا وه‌ره به‌کزه‌ی خۆت خجل بکه عیسا
ئه‌گه‌ر منم له فیراقیان کزه‌م له جه‌رگه‌وه دی
ئه‌گه‌ر دله‌ وه‌کوو جه‌رگم ده‌لێی ئه‌وا سووتا

خاکی جزیر و بۆتان، یه‌عنی ولاتی کوردان
سه‌د چه‌یف و سه‌د مخابن ده‌یکه‌ن به‌ ئه‌رمه‌نستان

.....
کوا والییی سه‌نه‌ندوج، به‌گزه‌ده‌یی ره‌واندوز
کوا حاکمانی بابان، مییری جزیر و بۆتان
کوا ئه‌و ده‌مه‌ی که کوردان ئازاد و سه‌ربه‌خۆ بوون

سولتانى مولك و ميللەت، صاحىبى جەيش و عىرفان

قوتبى زەمانە خاليد ئاوارە بوو وەكوو من
بى قەدر و قىمەت و شان، بى خان و مان و بى نان

ھەر دوينى ئەھلى سوودان ھەستانە پى وەكو شىر
ئىستىكە موستەقىلن مەھسوودى كولى ئەدىان

كوردەكى كۆيى كەوتەوہ يادم
پىم گوت: ئايا چلۆنە ئوستادم
وہكوو بىستى بە ميٹلى ھەورى بەھار
ھاتە گريان و پىي گوتم: ئەي يار
عالىمى چاكامان ھەموو فەوتان
ئەھلى فەتوا موسافىرى مەوتان
كەس نەماوہ بە غەيرى كاك ئەحمەد
شەيخى مەعروف و عالىمى ئەرشەد

لە جوملەي ماجەراي دوورى ويلايەت
ئەمەش باسنىكە خۆشە وەك حىكايەت

بە فيكرت دى زەمانى چووينە بالەك

به پین خاوسی نه کهوشم بوو نه کاله ک
دهلین ئیستا هه واری گورگ و شیران
وهکوو قهلبی هه سوودی تویه ویران

داهاتوی ساده:

له م شیعرا نه دا حاجی نیگه رانی و خوشحالی خوی
به رامبه ر به داها توویه کی نزیک پیشانده دا، یان
پیشبینه ک دهکا، خوزگه یه ک هه لده خوازی، مه رچی
داده نی و داها توویه ک ده خوینیتته وه.

فهلهک به تیر و کهمانی له ئیمه چوویته کهمین
شکارگاهی زهمینه، له چهنگی کتوه دهچین!
ئهمین مه به له سبهینی ئه مهت به سه ر دینی
حه وادیاتی زه مانه که نایه ته ته خمین
وجوودی ئیمه که پوژی حه یاتی ئاوا بوو
یه قین بزانه که شهو لی گه پراوو و ده ربه ده رین
ئهم ئه رزه کونه هه واره، خه لایقیش کۆچه
ته ماعی سووری نه بن کهس له ژیری چادری شین

وا دیاره په سم و قانونیکی دهوران داده نی
کوردی ئیمه گه ردشی گه رمیی و کوستان داده نی

هەر که تاجی نایه تهختی له کوردستان دادهنی
خهرج و پیتاکی لهسهه گۆران و سۆران دادهنی
هەر لهپاش چهند سالی تر تهسخیری بهغدادیش دهکا
شارهزووری قشلهیه، دهیبۆ له بابان دادهنی
خانهتان ویران دهکا، قهسر و قوسووری لی دهکا
بۆ ئەمه ی نهچنه عهجه م ئیلچی له تاران دادهنی

تا پیک نهکهون قه بیلی ئەکراد
هەر وا دهبنه خهرا به ئاباد

(حاجی) دهمری له داخ و هاواره
کوردی بیچاره دهبنه ئاواره

داهاتووی یۆتۆپی:
ئومه ئەو تیروانینهیه بۆ کات که حاجی تیایدا ئومیدیک
دهردهبرئ، حوکمیک دههات و ویناکردنیک تاییهت بۆ
داهاتوویهکی هینشتا نهزانراو دهخاته پوو. یاخود
مهترسیی و قهدهریک دهستنیشاندهکا:

کتیب و دهفتهر و تهئریخ و کاغهز

به كوردی گهر بنووسرایه زوبانی
مه‌لا و شیخ و میر و پادشامان
هه‌تا مه‌حشهر ده‌ما ناو و نیشانی

وا دیاره هه‌تاكو دنیا بی
كورده‌كان حالیان ده‌بی وابی

گرئی نالی

له‌ناو كورده‌كاندا ئه‌و شاعیره كلاسكه گه‌وران‌ه‌ی له
لایه‌ن شاعیرانی دوا‌ی خۆیان‌ه‌وه، ناویان براوه و
شعیره‌كانیان به‌نمونه هینراونه‌ته‌وه، ژماره‌یان هینده زۆر
نییه. په‌نگه له‌ناو ئه‌وانه‌دا (جه‌زیری، خانی، نالی، سالم و
كوردی، حاجی قادر، شیخ په‌زا و مه‌حوی) له هه‌موویان
زیاتر دووباره بو‌بنه‌وه. به‌لام هیچ گومانی تیندا نییه نالی
به‌خته‌وه‌رت‌ترین شاعیره كه شاعیرانی دوا‌ی خۆی زۆر
باسیان‌كردووه، به‌یته شعیره‌كانیان كردۆته نمونه، یاخود
ستایشیان‌كردووه و له‌هه‌ندی نمونه‌شدا په‌خه‌نیان
لینگرتووه. به‌مجۆره‌ش نالی بو‌ته گرئی و مه‌راقینك بو

شاعیرانی پاش خۆی و له ناو ئەوانەشدا حاجی قادری
کۆیی له پیش زۆربەیانەوێه.

گرێی نالی گرێهکی پۆزەتیقه، که تیایدا شیعەر و سنههتی
شاعیرانهی نالی دهکریته پێوهر بۆ شیعری نایاب و
نمونهیی که پره له وشه ئارایی و پهوانبێژی و حکمهت.
له هه مان کاتیشدا ئەمه ئەو شیعرهیه که خۆی وهک
شیعری ستانداردی کلاسیکی کوردی پیتاسه دهکات. له
پاستیشدا ئەم گرێه بهر له وهی گرێی شاعیرانی دوا
نالی بیت، گرێی نالی خۆیهتی و ئەوه که نیشانهکانی ئەم
گرێهیهی له شیعرهکانی خۆیدا بهرجهسته کردوون، که له
ههستیاریی ئەوهوه بهرامبهر به شیعەر و زمان و توانای
شیعەر سهراچاوهی گرتووه. بۆیه بهر له وهی بکهومه
نمونه ههتانهوه له شیعری حاجی قادری کۆیی بۆ
سهلماندنی گرێی نالی له لای حاجی، دهمهوی نمونهکانی
ههبوونی هه مان گرێ له شیعری نالی خۆیدا بخرمه
پیشچاو.

دهمهوی خۆیتەر له وه ئاگادار بیت، گرێی نالی له لای
حاجی دوو ئاراسته ی وهرگرتووه، یه که میان ئەوهیه که
نالی وهک شاعیریک له لایه ن حاجی قادره وه ستایش
دهکری و نمونه ی شاعیریکه حاجی چاوی لیدهکا. به
ئوستادی دادهنی و خۆی به هاوشانی دهناسینی. له

ئاراسته‌ی دووه‌میشدا حاجی هه‌لوئیستی له نالی
 وه‌رگرتووه، پرووبه‌پرووی ده‌ه‌ستیتته‌وه و پیتوایه کاتی
 بو‌خوی هاتۆته مه‌یدانی شیعره‌وه، نالی به‌جیه‌پشتووه.
 ئەم دوو هه‌لوئیسته جیاوازه، که ئاشکراکه‌ری دوودلی و
 نیگه‌رانی حاجیه به‌رامبه‌ر به چاره‌نووسی شاعیرانه‌ی
 خوی و ئەمه‌ش ئەوی خستۆته ناو شه‌پریکی
 ده‌روونییه‌وه، له‌لایه‌که‌وه په‌یوه‌ندی هه‌یه به سه‌رده‌م و
 بارودۆخه‌که‌وه و له‌ولای تریشه‌وه په‌یوه‌ندیشی به
 شاعیریتی حاجی قادر و له‌خۆ تیگه‌یشتنی ئەوه‌وه هه‌یه.
 به‌لام نالییش له‌مه‌دا هانده‌ریکی سه‌ره‌کییه، چونکه ئەویش
 له شیعره‌کانیدا بانگه‌شه‌ی «حاکمیتی سنی مولک» ده‌کا،
 خوی به «مه‌عنا ئارا»یه‌کی بینمونه ده‌داته قه‌لهم و
 خه‌لکی به «کو‌ده‌ک و به‌سته زوبان» پیناسه ده‌کا.
 هه‌موو ئەمه‌ش راگه‌یانندی جه‌نگیکی شیعرییه که
 شاعیران ناچار ده‌کا هه‌لوئیستی له‌به‌ردا وه‌ربگرن.

به دیویکی تر‌دا، پیده‌چیت ئاسان نه‌بووبیت بو هه‌موو
 که‌س له دوا‌ی نالییه‌وه خوی وه‌ک شاعیر بناسیتنی و
 سه‌رده‌م و بارودۆخه‌که‌ش ئەمه‌ی له هه‌موو که‌س
 قه‌بوول نه‌کردی و شاعیرانی دوا‌ی نالی به‌رده‌وام
 خویان له‌به‌رده‌م به‌راووردکردن به‌و شاعیره‌گه‌وره‌یه‌دا
 بینییته‌وه و له‌سه‌ر ئەمه‌ش له‌کو‌ری ئەده‌بیاتی هاوکات‌دا،

پووبه پرووی گهلی قسه و قسه لۆک بووبنه وه، که ئەمهش
 ئەوانی ناچار کردبێ بەرگریی له شاعیربوونی خۆیان
 بکن. هەرچی په یوه ندیشی به شاعیریتی حاجییه وه
 هه بیته، ئەوه گومان له هوشیاریی حاجی ناکرێ
 سه بارهت به وهی که چی له شاعر ویستوو و چ جوره
 شاعیریکیشی نووسیوه. شاعیریتی حاجی و هوشیاری
 خوی به رامبهه به م راستیه و ئەو راشکاوویهی حاجی له
 دهربریندا خاوهنی بووه، وایکردوو حاجی بی سنی و
 دوو خۆی به نالی به راوورد بکات و بگره خۆیشی له
 نالی به لاوه شاعیرتر بیت و له و کاته دا که ستایشی دهکا،
 به رهنگاریشی بووبیته وه.

من لیتره به داوه، سه رهتا به نمونه هیتانه وه له دیوانی
 نالی، ئەو به یته شاعیرانه دهنوسمه وه که تیا یاندا گرێی
 نالی بۆ نالی خۆی به رجهسته بووه. واته ئەو شاعیرانهی
 له خو تینگه یشتنی نالی، پینگه ی شاعیرانهی، ستایشکردنی
 ئەو بۆ شاعر و زمان که په یوه ندیه کی تزیکیان ههیه به م
 کتیبه وه، به ئاشکرا دیارن. پاشانیش ئەو نمونه شاعیرانه
 له دیوانه که ی حاجی قادره وه دهگوازمه وه، که تیا یاندا
 نالی وهک گرینهک بۆ حاجی دهرده که ویت.

نالی: له خۆتینگه یشتن، ستایشکردنی شاعر و زمان:

(1) نالی نیه تی سیحری به یان، حیکمه تی شیعره
ئهمما نیه تی قووه تی دل، قودره تی ئینشا
(دیوانی نالی: 78)

(2) نالی حهریفی کهس نییه، ئیلف و ئه لیفی کهس نییه
به یتتی ره دیفی کهس نییه، ههرزه نویسه گپ دهکا
(دیوان: ل: 100)

(3) نوکی خامه ی من که بیته مه عنائاریی که مال
خه ط به خه ط ئیظهاری نه قشی صورته تی (مانی) دهکا
(دیوان: ل / 103)

(4)

تهبعی شهککه رباری من، کوردی ئه گهر ئینشا دهکا
ئیمتیحانی خویه مه قصودی، له (عمدا) وا دهکا
یا له مهیدانی فه صاحه تدا به میثلی شه هسه وار
بی ته ئه ممول به و هه مو نه وعه زوبانی رادهکا
کهس به ئه لفازم نه لی خو کوردییه خوکردییه
ههرکهسی نادان نه بی خوی تالیی مه عنا دهکا
بیته حوجره م، پارچه پارچه ی موسوه دم بکری به رۆح،

هه ركه سى کوتال و پارچه ی بی به ده ل سه ودا ده كا
شيعرى خه لقی كه ی ده گاته شيعرى من بو نازكى؟!
كه ی له ديقه تدا په تك ده عوا له گه ل هه ودا ده كا؟!
(ديوان: 106-107)

(5) نالی عه جه ب به قووه تى حيكمه ت ئه دا ده كا
مه عنايى زور و گه وره به له فقى كه م و بچوك
(ل: 260)

(6) نيشانه ی پوخته گى بى ده نگیيه نالی! ئه گه ر پوخته ی
به حوججه ت ته ی بکه نامه، به حیده ت په ی بکه خامه
(ل: 473)

(7)

فارس و كورد و عه ره ب، هه ر سيم به ده فته ر گرتووه
«نالی» ئه مرؤ حاكمى سى مولكه، ديوانى هه يه
(ل: 577)

(8)

نوصحى «نالی» ره نکه هه ر كه س بيبيى، بيكاته گوى
چونکه نه زمى صاف و ورده، هه ر وه كو مروارييه
(ل/582)

(9) شیعره کانم، که جگەر گوشى منن، دهر به دهرن
دلى «نالى» چ ره قه، قهت غه مى فرزه ندی نییه!
(ل: 596)

(10) له جگەر گوشه یی شیعرم مه ده مه عنایى خراب
بی خطا که س نییه رازی که له نه ولادی درئ
(ل: 653)

(11) خه لقی که هه موو کو ده کن و به سته زوبانن
با بین و له «نالى» بییهن شیعرى سه لیقى
(ل: 657)

نالی له شیعرى حاجى قادر دا:

وهک چون بینیمان حاجى قادر شوناسى خوى له
په یوه ندی به شوین و کاته وه ده ستینشانده کرد، ناواش
له هه ولدا بووه شوناسى شیعرى خوى له گهل
شاعیرى که وه کو نالیدا ده ستینشان بکات. نه مه ش چند
هوکارى که خوى هه بووه، که حاجى له ئاستیاندا بیى ناگا
نه بووه.

یه کهم نه وه ی که حاجى ویستوو یه تی سه رنجى خه لک
به لای شاعیرى که وه ک نالیدا رابکیشیت، چونکه نه و به
شاعیرى که تایبهت و گه وره ی زانیوه. نه مه ش ئاشکرای
ده کات، که حاجى بوخوى ئاستى که به رزی رۆشنیری

شيعيرى ھەبوو، كە بەھۆيەو ھە شىۋازەكانى جيا
كرۆدتهو ھە نالى ھەك نمونەيەك بينيوە.

دووھم: حاجى ويستوويەتى شوناسى شيعيرى خۆى چ
لە پووى ھونەى و شىۋاز و چ لە پووى ناوەرپۆكى
كورديانەيەو، لەگەل شيعيرى شاعيريكى نمونەيى
بەراوورد بكات، بۆ ئەمەش لە نالى نمونەيىترى
نەدۆزيوئەتەو. ئەم خالە ئەو پووندەكاتەو كە حاجى
قادر لەخۆتيگەيشتينيكى بەرزى لەخۆى، نەك ھەر ھەك
مروؤف، بەلكو ھەك شاعيريكىش ھەبوو.

سئيەم: حاجى بەھۆى ئەم جياكردنەو ھە پەيوەنديەى
نيوان خۆى و نالى، دوو قەلەمپرەوى شوينى و
جوگرافيش دەستنيشان دەكات: سليمانى و كۆيە و نالى
دەكاتە نمونەى شيعيرى خاكي بەبە و خويشى بە نمونەى
شاعيري كۆيە.

چوارەم: حاجى جوړى لە ھەسرەت و خەم بۆ نالى
دەردەبريت كە ئيدى لە ژيانى ئەودا نەماو. بەلام
شيعرەكانى بلابوونەتەو. ئەمەش دەستنيشاني ئەو
پاستييە دەكات، كە شيعيرى نالى قەلەمپرەوى
جوگرافيايەكى بەريني گرتۆتەو ھە و تيايدا بەناوبانگ بوو.

پینجهم: حاجی پرووی ره‌خنه ئاراسته‌ی ئه‌وانه ده‌کات که به‌بی به‌لگه ره‌خنه‌یان لیگرتوو و ئه‌و ده‌یه‌ویت ئاراسته‌یان بکات بۆ ئه‌وه‌ی له‌ پینگه‌ی نالیدا بیینن، یان به‌و پیوه‌ره‌ی قسه‌ له‌سه‌ر شیعره‌ی نالی کراوه، قسه‌ش له‌سه‌ر شیعره‌ی ئه‌و بکریت، تا جیاوازیه‌که‌یان ده‌رکه‌ویت، نه‌ک له‌ خۆه‌وه‌ قسه‌یان له‌سه‌ر بکریت. ئه‌مه‌ش ئه‌و پراستییه‌ ئاشکرا ده‌کات، که له‌سه‌ر ده‌می حاجیدا، شیعر باب‌ه‌تیکی گرنگی قسه‌ له‌سه‌ر کردن بووه و حاجیش ئه‌مه‌ی بیستۆته‌وه.

شه‌شه‌م: حاجی له‌پاش هه‌سه‌نگاندنی شیعره‌ی نالی و پینگه‌ی ئه‌و، هه‌روه‌ها له‌ پاش به‌راووردکردنی خۆی و نالی، ده‌گاته‌ ئه‌و بر‌وایه‌ی که شیعره‌ی ئه‌و له‌ شیعره‌ی نالی که‌مه‌تر نیه‌ و بگره‌ خۆی له‌ نالیش به‌ شاعیرتر ده‌زانیت. ره‌نگه‌ ئه‌مه‌ یه‌کیکیتر بیته‌ له‌ تووره‌یه‌یه‌کانی حاجی قادر له‌ ئاست ئه‌وانه‌دا که له‌ شیعره‌ی نالی چه‌کوشی سه‌رکو‌تانه‌وه‌ی شیعره‌ی حاجییان دروستکردیته‌، نه‌ک هه‌لۆیستیکی دژ به‌ نالی خۆی.

(1) وونی مه‌که‌ن وه‌کوو ئاساری «نالی» و «کوردی»

له‌ سه‌ه‌وی دیده‌ بپۆشن، گوزه‌ر بکه‌ن له‌ خه‌تا

(2) «نالی» و خاکی به به، حاجی و کویه به مهسهل

(3) سوله یمانیکه «نالی» خاوه نی دیوان و فه رمانه
نییه کهس بیته مهیدانی، مه گهر حاجی خودئاسایه

(4) زاهیرا به یتیم له «نالی» و «کوردی» زور که متر نییه
تالعم به رگه شته یه، به دب خته به ختم نوستووه

(5) ئیتتیفاقه ن ئیتتیفاقم بوو له گه ل «نالی» وه کوو
تاجر و گه وه ره له گه ل گه وه ره فرروش و موشته ری

(6) سه د قوببه یی خه ورنه ق و سه ددی سکه نده ری
ناگاته به یته کاو لی «نالی» و مه تانه تی

(7)

به جی ما نالی وه ک نالی، به پاش کهوت کوردی وه ک گهردی
که «حاجی» غاری دا ئه سپی له مهیدانی سوخه ندانی

(8) به ته خمین فه رده کی «نالی» ده هینم تا ره فیقانم
بزانن فه رقمان زوره، خه زه ف قهت وه ک گوهر نابی

(9) ئەو كە نۆشى شەرابەكى تالى
«نالى» لەو عەرصەدا بوو «تالى»
«نالى» ئوستادەكى گەلى چا بوو
خزرى ئابى حەياتى مەعنا بوو

(10) ئەگەر «نالى» بوو لىرە نالى ئاويت
دلى «كوردى» بوو گەردى لەبەر پىت

(11)

بەيتى «نالى» و بەيتى من گەر تىكەلى يەكتر دەكەن
ئەحمەقى صورەت پەرسەت و جاھىلى مەعنا نەزان

ئەنجام

شويىن و كات حاجىي قادريان زور به خويانه وه سه رقالكردووه، ئازاريان داوه، تورهيان كردووه، ناچارياانكردووه بهرگري له خوي بكات و له زماندا نيشته جي بيت، به لام نه شويىن و نه كات و نه هيزه كومه لايه تي و سياسييه كاني ئه و كات و شويانه ي ئه ويان تيدا ژياوه نه يانتواني حاجي بكوژن و له ناوي بهرن. ئه وه ي حاجي له ناوبردووه و له كلتشييه كي تايه به تدا سه مه ندوكي كردووه و خنكاندوويه تي، به شيك له و تويژينه وانه ن كه له باره ي حاجي قادره وه نووسراون، ئه و ئاراسته ره خنه يي و تويژينه وه ته قلديانه ن كه له حاجي قادر ئه وه يان داتاشيوه خويان ويستويانه به ييي ئه وه ي ريگه بدن و گوئ له زماني حاجي خوي بگرن، كه چيي گوتووه و ده يه ويت بليت چي و ئيمه چيي ليتتيده گه ين.

من به م ريچكه يه دا نه رويشتووم. هه ولي خوم چر كردوته وه له سه ر هه ردوو چه مكي شويىن و كات و په يوه ندييان به شوناسه وه و به پيي توانا ئه مه شم له مه تني شيعره كاني حاجييه وه هه له ينجاو، به بي ئه وه ي بوخوم بمه وي له زمان حاجييه وه بدويم..

ئایا دەبیت کات شوین بۆ حاجی قادر، که مه‌لایه‌کی ئەم کوردستانه و دەر بە دەریکی هەندەرائی سەده‌ی نۆزدههەم بووه له قەڵەم‌په‌وی عوسمانیدا، بووبیتە بابەتیک بۆ بیرکردنه‌وه؟ ئایا حاجی پیشه‌وه‌ی دەست له سەر قەڵەم دابگرێ، له زه‌ینی خزیدا بیری له‌کات و شوین و تیپه‌رینی کات له ژیا‌نی خۆی و می‌لله‌ته‌که‌یدا و له‌ده‌ستدانی شوین و نیشتمان، کردۆته‌وه؟

میژووی ژیا‌نی کورد له‌و سەده‌یه‌دا سه‌باره‌ت به‌م پرسیارانه شتی‌کمان پێده‌لی و ده‌قی ئەو شیعرانه‌ی حاجی پاش بیرکردنه‌وه نوسیونی، شتیکی ترم‌ان بۆ ئاشکرا ده‌کات. میژووی هاوسه‌رده‌می حاجی، باس له‌و واقیعه تاله‌ ده‌کات که کورد هه‌م به‌ده‌ستی خۆی و هه‌م به‌پلانی بی‌گانه، می‌لله‌تیک بووه به‌ش به‌ش و نا ئاسووده و زامدار. ئەم می‌لله‌ته‌ له‌ هه‌ژاری و بیده‌ره‌تانییه‌کی بی‌نمونه‌دا ژیاوه و نه‌خوینده‌واری و دواکه‌وتن هه‌موو توانایه‌کیان بۆ بیرکردنه‌وه له‌ خۆی و له‌ بوونی خۆی له‌ ناو میژوودا، لێسه‌ندۆته‌وه. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، هه‌زه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئەوسای کۆمه‌لگای کوردی، ئەوه‌نده دواکه‌وتوو بوون و ناکوکیه‌ نیوخۆییه‌کان ئەوه‌نده زۆر بوون؛ که‌ بۆ ساتیکیش نه‌په‌رژاون بیر له‌ شوناسی خویان بکه‌نه‌وه و کۆمه‌لگاکه‌یان به‌و جو‌ره‌ ریکب‌خه‌ن، که

سوودی خۆيانى تىدايىت. ئەو ھىزە كۆمەلايەتيانە ئەوھندەي لە پرووى دەروونىيەو ھەركوت كراون و ئەمەش بەرھو خۆ بەكەمزانى و خۆ بچووكردنەوھى لە ئاست ھىزى سەردەستەدا بردوون، ھەرۇھا ئەوھندەي لە پرووى سىياسىيەو ھەساوونەتەو ھەركوت كراون و ئەمەش لە ئاست دوژماناندا بىدەسەلاتىكردوون، ئەم دوو فاكترەش ئەوھندەي ھانىداون بۆ خۆ گونجاندن، ئەوھندە ھانىي نەداون بۆ خۆدۆزىنەو ھەركوت كردن.

بۆيە ناكرى لە ناو ئەم بارودۆخەدا مرۆف بىرى لە كات و سەردەمى خۆي كرىتەوھە. ناكرىت شوين ھەركوت كرىت ئەوھندە ھىزى شاعىرىكى داگىر كرىتەوھە. لەگەل ئەوھندا، زەينى مرۆفى كورد لەو سەدەيەدا، زەينىيەتىكى چەقەستوو ھەركوتەو ھەركوتەو بە خۆ گونجاندنەو، نەك بە ژيان لەناو گۆرانكارىيەكاندا. كەچى بە شىكى ديارى شىعەرەكانى حاجى، بە پىچەوانەي ئەم سىياسەتى خۆگونجاندنەو، لە لايەكەو، باسى گۆران و تىپەرىنى خىراي كات و ژيان لە ھاوكاتىدا، دەكەن و لەلايەكىترەو، شوين ھەركوت كرىتەيەكى ھىزىي لە ئەزموونى حاجىدا دەخەنە روو.

ئەوھى من بە (كىشەي كات و شوين) لە لاي حاجى قادر باسى دەكەم، نە بەتەنيا لەئەنجامى توژىنەوھىيە لە ژيان

و هه لومه رجه کۆمه لایه تی و میژووی و سیاسی و کولتوورییه کان، به لکو له ئه نجامی توژیینه وهیه له ئه و دهقانه ی که نیشانه ی بیرکردنه وهن له کات و شوین له لای شاعیره هه ستیاره که مان. من باسم له کات و شوین کردوه، وه کئه وهی له دهقه کانی شاعیریکدا به رجه سته بووه، که ئه و شاعیره به شیکی زۆری ته مه نی خۆی له ئاواره یی به سهر بردووه و ههر له ویش کۆچی دوایی کردووه.

حاجی نمونه ی ته واوی ئاواره بوونی کوردییه له سه ده ی نۆزده هه مدا و قه ده ری ههر ئاواره یه کیش ئه وهیه که زۆر بیر له کات و شوینه کان و به سه رچوونی کات و شوینه کانی ئه زموونی ژیا نی خۆی بکاته وه. رهنگه ئه وه خه سه له تیکی زه یینی ته ی تاراوگه و ئاواره یی بیته، که له ناو میژووی ئاواره بوونی خۆیدا، ئه و کاته ی ده زانیته شوینی خۆی له ده ستداوه، له هه ولدا ده بیته (کاتی خۆی) ده ستنیشان بکات و به هۆی به ره مه کانی شییه وه پیمان بلێ: من له م کاته دا ژیا م و ئه مه بوو ئه و (ئیسته) یه ی منی تیدا به رجه سته بووم.

کاتی که له م روانگه یه وه حاجی قادر ده خوینمه وه، بۆم ده رکه وت جیهانی نی و بیرکردنه وه کانی ئه م شاعیره زۆر له ئاستی گوزار شکرده که ی به زمانی کوردی فراوانتر و

دەولەمەندترە. حاجى ھەرگىز نەيتوانى ئەوھى بىرى
 لىدەكردەوھ، بە زمان دەر بېرىت. من لەمە تىدەگەم: ئەو
 زمانەى ئەو پىتى دەنووسى ھەمان زمان نەبوو كە بىرى
 پىدەكردەوھ، ئەو زمانى كوردى (شىۋەزارى كۆيى) و
 زمانى شىعەرى كلاسكى كوردى فېرىبوو. شىۋەزارى
 تىرەى دەر بەندى كە ئىستاش لەناو خۆياندا قسەى
 پىدەكەن، ھەر زوو لە ژيانى حاجى قادردا دەچە پىنرېت و
 دەسەلاتى زمانى فەرمىى ئەوسا، پىگە بە حاجى نادات
 پاشتر جگە لە بەكارھىتەنى چەند وشەيەكى زاراوھەكى
 خۆى، شىعەرى پى بنووسىت. ئەمەش يەكىكىترە لەو
 گوشارانەى لە ئاستى زمانىدا كراوھتە سەر ئەم تىرەيە و
 بە ناچارى و بە مەبەستى خۆگونجاندىن بە زمانىك
 دواون و بە زمانىك گوزارشىيان كىردوھ بۇ ئەوھى
 پىژەى ئەو ھەرەشانە لەسەر خۆيان كەمبەكەنەوھ، كە
 بەھۆكارى جۆربەجۆر كراوھتە سەريان و نەيانووستوھ
 زمانىش بىتتە يەكىك لەو ھۆكارانە. لەم روانگەيەوھ و
 بەدەر لەوھى چەندە حاجى زمانەكەى پوخت و
 كوردىانەيە، ھىشتا دەبىت ئەو راستىيە لەبەرچاوبگرىن كە
 ھەمىشە پىنگرگەلىك لە دنياى حاجىدا ھەبوون تاكو
 نەتوانىت ئەوھى بىرى لىدەكاتەوھ، دەر بېرىت.

پاشان حاجی یهک له دوای یهک، شوین و کهسهکان
 له ژیانی خویدا له دهست دهات: زیدی له دایکبونی و
 مهلبندی تیرهکهی، باوک و دایک، پاشان کوینی
 عهزیزهکهی که له رووی رۆحیهوه تهواو پیوهی پابه‌ند
 بوو، له دوای ئه‌وانه‌ش هاوړیکانی و پاشانیش
 دوورکه‌وتته‌وه له ولات.. له بهرامبهر هه‌موو ئه‌مانه‌دا ته‌نیا
 نیشتمانی شیعر و بیرکردنه‌وه بۆ حاجی مایه‌وه و
 ئه‌ویش به‌ته‌واوی دهستی پیوه‌گرتن. بۆ ئه‌مه‌ش ته‌نیا
 زمانی به‌دهسته‌وه بوو تا تاییدا بوونی خوئی بسه‌لمینیت.
 بۆیه ئه‌وهی له زمانی حاجیدا هیه و به ئیمه‌گه‌یشتووه،
 تیگه‌یشتیگه له گوزارشکردنی تایبته و شه‌خسی ژیانی
 خوئی، له رووداوی میژوویی، له هه‌ست و ده‌رکردنی
 کولتووری، له ئاستیکی رۆشنیری رهنه‌یی، له
 تیگه‌یشتیکی نۆستالیژیانه له شوین و له تیگه‌یشتیکی
 داها‌تووییانه له‌کات. له پابه‌ندبوون به زیدی مندالی و
 پاشان په‌رینه‌وه بۆ ژیانی نیمچه‌شارنشین و پاشان بۆ
 کوردستانیه‌ت و له‌ویشه‌وه بۆ ژیانی ئاواره‌یی و
 پشتگیری خه‌باتی گه‌لان و به‌رجه‌سته‌بوونی رۆحیکی
 ئازادخوازانه و نیشتمانی په‌روه‌رانه‌ی رهنه‌یی. هه‌میشه
 هاوکاتیش به‌ترسی له‌ده‌سدانی هه‌میشه‌یی نیشتمان و
 ده‌ستبه‌ردان له سه‌فه‌ری گه‌رانه‌وه، ته‌نیا ئومیدیک ئه‌و له

گه‌رانه‌وه‌دا هه‌ببوو، گه‌رانه‌وه‌ی شیعره‌کانی بوون بۆ
 ولات. ئەمه‌ کۆی میراتی حاجی قادری کۆبیه، به‌لام
 میراتیکی مه‌زن که‌ زاده‌ی ئەزموونیکی دوورودریژه.
 ئەزموون بۆ ئەو ده‌بیته‌ سه‌رتاگه‌ی بیرکردنه‌وه‌ له‌ هه‌ر
 شتیکیتر نه‌ک فۆرمیکی ئایدیۆلۆژی وه‌ک ناسیۆنالیزم که‌
 به‌ره‌می بیرکردنه‌وه‌یه‌کی رۆشنییرانه‌یه. به‌ پێچه‌وانه‌ی
 ئەو ر‌وانگه‌ باوه‌ی که‌ له‌ ده‌ریچه‌ی ناسیۆنالیزمه‌وه‌
 ته‌ماشای حاجی قادر ده‌کات، من له‌و بر‌وایه‌دام ئەم
 ته‌ماشاکردنه‌ به‌رته‌سک‌کردنه‌وه‌ی ئەزموون و هه‌ست و
 جیهانبینی حاجیه. هه‌یج زه‌رووره‌تیک له‌وه‌دا نابینم ئیمه
 ئەم جیهانه‌ هه‌سته‌کی و ئەزموونی و پراکتیکه‌ فراوانه‌ له
 رۆشنییری و تیگه‌یشتن و داها‌توو خوازی و هه‌میشه
 ره‌خنه‌گرانه‌یه‌ی حاجی بخه‌ینه‌ ناو قه‌فه‌سی
 ئایدیۆلۆژیایه‌که‌وه‌ که‌ به‌رته‌سک‌ تره‌ له‌وه‌ی جی جیهانی
 حاجی قادری تیدا ببیته‌وه. جگه‌ له‌وه‌ی ئەو بۆخوی
 هه‌رگیز به‌ خوی نه‌گوتوووه‌ ناسیۆنالیست و ئەم وشه‌یه‌ و
 هاوشیوه‌کانی به‌کار نه‌هیناوه، ئاواش حاجی به‌رده‌وام
 له‌و ره‌مز و پێگانه‌ ده‌دات که‌ له‌ کۆده‌نگیه‌کی تیۆرییه‌دا
 بۆ ناسیۆنالیزم پێشنیار کراون، ناسیۆنالیزمیان له‌سه‌ر
 وه‌ستاوه! ئەگه‌ر ئەو ناسیۆنالیستیش بیت،
 ناسیۆنالیستیکی ره‌خنه‌گر و په‌تکه‌ره‌وه‌ بووه‌ بۆ دۆخی

نه ته وه وهك ته وهى كه هه يه. هه لويستى ته و له
رهمزه كانى نه ته وه، له ميژوو، له شوين، له دين و
كولتورى هاوبه ش، له يه كيتى نه ته وه يى و هتد، ته وهنده
ره خنه گرانه يه، كه هيج گومان بو نه ته وه په روه رى حاجى
ناهي لنه وه، به لام نه ته وه دوستيه كه له سهر بنه ماي
هه لوه شانده وهى واقع نهك پيرو زكر دنى. بويه ته مه
رېنگريكي هه ره سه ره كييه بو ته وهى گونجاو بيت حاجى
بخه ينه چوار چيوه ي ته م روانگه يه وه.

به راستى حاجى له و دوخه بيمالى و بى نيشتيمانيه دا،
به رجه سته بووى كاتى خو يه تى و شيعره كانيشى كردنه
نيشتيمانيكى گريمانه كراو كه بو هه ميشه تا ته وكاته ي
قسه له سهر كورد بوون و كوردستان ده كه ين، پيوسته
ئاوريان لتيده ينه وه.

له ته زمونى شيعرى ته م شاعيره دا ره گه زگه ليكى
ته وتوى شوين و كات هه ن، كه ناكريت چاوپوشيان
ليكرت:

يه كه م: حاجى جياواز بيرى له شوين و كات ده كرده وه
و په يوه ندى ته و دوانه ي له گه ل شوناسى خويدا ده بينى.
يان ئيمه به و جوړه ي ده بينين. له گه ل هه ولدانيكى زوريدا

بۇ پاراستنى شوينى يەكەم و دواچار بەرىنکردنى ئەم شوينە لە ناوچەيەكەوہ بۇ قەلەمرەويك و بۇ ھەموو كوردستانى گەورە و بەپيرۆزكرنى شوين و خستنه پووى روانگەيەكى نۇستاليزيانە بۇ شوين، كەچى تيروانينيكي نويتري بۇ كات خستۆتە پروو. كات بۇ ئەو، نە كاتى ناو ميتۆلۆژياكانە، كە «پرووداوى يەكەم» تيايدا بالا دەستە و ئەمەش كاتى «پرابردوو»، نە كاتى فەيلەسووفەكانيشە كە بۇ يەككيان كات جولەى گەردوون و ئەستيرەكانە و كاتىكى دروستكراوه (ئەفلاتوون)، نە ئەو كاتەيشە كە ھەرگيز دەستى پينەكردووہ و ھەرگيزيش كۆتايى پينايەت (ئەريستۆتاليس). حاجى لە جولەى سرووشت پادەمىنى و بەمەشدا ھەست بە گۆران دەكات و گۆرانيش بە نيشانەى تپەپرينى كات ليكەدەداتەوہ. بەلام ھەميشە بۇ ئەو (كات)يش وەكو شوين، كاتىكى مرۆفانەيە و پەيوەندى ھەيە بە ئەزموونى ژيانى مرۆفەوہ لە ناو واقعىكى ديارىكراودا. بۆى ھەيە رەگەزى ئەفلاتوونيانە و ئەريستۆتاليسيانە لە تيگەيشتنى حاجيدا بۇ كات بدۆزىنەوہ، بەلام دواچار كات لە لاي حاجى لە يەك دۇخدا سەقامگيرە كە ئەويش كاتى (ئىستاي مرۆفئىكى ھوشيارە) بەرامبەر بە ھەنووكەى خۆى. لەكاتىكدا كە

حاجى پەيوەندىيەكى پېشىنەبىي لەگەل شوپىندا ھەبوو،
ئەگەرچى ھەردووكيان لە پەيوەندىيە بە شوناسى خۇي
وەك تاكەكەسىك، شاعىرىك و وەك ھەندەرانىيەك و
وەك كوردىك و وەك مسولمانىك دەبىنىت. بۇيە خۇدى
خۇي دەبىتتە چەقى پەيوەندىيەك كە كات و شوپىن بەيەك
دەگەيەنىت، بە بى ئەوھى ھەمان ئاراستە لە ژيانى ئەودا
وەرېگرن.

ئەم خالەش سەبارەت بە كات، حاجى جىادەكاتەوھ لە
بۇچوونى تيولۇژيانەي قەدىس ئاگوستىن كە پىيى وابوو
كاتى(ئىستا) زەمەنى يەزدانە و تەنيا ئەو لە «ئىستاي
ئەبەدىي» خۇيدا بوونى ھەيە. بەلام ئەو خالەي لە
(ئاگوستىن)وھ وەرىدەگرىن و يارىدەمان دەدات بۇ
شىكرەنەوھى تىگەيشتىنى حاجى لە كات، ئەوھى كە
بىركرەنەوھى مرؤف دابراو نىيە لەو ئەزمونانەي خود
لە ميانەي تىپەرىنى كاتدا، پىياندا تىپەر دەبىت. ئەگەر ئەو
ئەزمونانە بەشىك بن لە پىكەيتەرى شوناسى ئىمە، ئەوھ
چۇن دەكرى ئىمە ئەزمون بەكەينە پىوھرى شوناسمان لە
كاتى (ئىستا)دا، كە ئىتر دوورە لە كاتى
ئەزمونەكانمانەوھ، كە كاتى رابردووه؟

سەبارەت بە شوپىنىش، حاجى كەرەستەيەكى زۇرمان
دەداتى بۇ ئەوھى لەبەر رۇشنايى نوپىرىن بۇچوونى

فهلسه‌فیانەى هێرمۆتیک و دیاردەناسیدا، لە بواری
 شوینناسی و نیشانەناسیی شوین و چەندین بۆچوونی
 دیکە، لە شیعری حاجی بکۆلینەووە لە گەرۆوی میژووی
 ئەدەبی و گێڕانەووە میژووییە تاک رەهەند و یەک
 مەنەهەجەکان، دەری بەینینە دەرەووە. حاجی سەرەتا بە
 شیوەیەکی هەستەکی و پاشان لە ئاستیکی رۆشنبیری و
 دواچار لە ئاستیکی ئۆستالیزیانەدا، بە پشتبەستن بە
 یادەوهریی و هینانەوهری شوینە بەدەرۆویی و بە
 جەستەییبووەکان بۆ ناو شیعەر، باسی لە شوین کردووە.
 شوین بۆ حاجی قادر بەشیکى زۆری لە رابردوودایە
 بەبێ ئەوهری جگە لە یادوهریی ئەو شوینانە لە جینگەیه‌کی
 تاییبەت بن. حاجی لە ئیستای دوورەووە و لاتییەووە، باسی
 رابردووی ئەوئ دەکات و گەرە و پیرۆزی دەکات،
 بایی ئەو‌هش شوینی ئیستای بیر دەکات و بچوویی
 دەکاتەووە و دزیوی دەکات و دەیکاتە جەهەننەم.

دووهم: شوین و کات هەردووکیان لە شیعری
 کلاسیکی کوردیدا باسکراون، بەلام لە لای هیچ شاعیری
 هیندەى حاجی قادر نەبوونەتە پڕۆژەیه‌ک بۆ بیرکردنەووە.
 ئەگەر (نالی) جەمسەرێکی بیرکردنەووە لە کات و شوین
 بیت لە شیعری کلاسیکیدا، ئەووە کاتی سەرەکی لە لای

ئەو شاعىرە برىتتىيە لە كاتى (رابردوو)، شويىنى پىرۆزىش سلېمانى و خانەقا و حوجرەكەى خۆى. لە بارىكدا كە جەمسەرى دووھى بىرکردنەوھ لە كات، كە حاجى قادىرە، جەخت لە سەر (ئىستا) وەك كاتى سەرەكى دەكاتەوھ و رابردوو بۆ ئەو (حىكايەتە). قسەكردنىش لە بارەى رابردووھو، كات بە فىرۆدانە. شويىنى پىرۆز سەرەتا لەلای حاجى شويىنى يەكەم و پاشان كۆيە و دەروبەرى و پاشان ھەموو كوردستانە. بەمجۆرەش چەندە نالى وەك شاعىر سەرمەشقە بۆ حاجى، كە چى لە بىرکردنەوھياندا لە كات، لىكىدى جىادەبنەوھ.

سېيەم: كاتى ئىستا بۆ حاجى كاتى ژيانە لە ھەنووكەدا و كاتى (ئەم لا) يە نەك (ئەولا). بىرکردنەوھ لە كات بابەتىكە بۆ مروۆقى زىندوو كە ھووشيارە بەرامبەر بە بوونى خۆى لە كاتدا. چونكە لەگەل مەرگدا مروۆف دەچىتە (ئەولا) و ئىتر كات بۆ مروۆف دەوھستى و خۆ سەرقالكردن بەوھى لەپاش مەرگ چى پروودەدات، بى پىزىيە بەرامبەر بەو (ئىستا) يەى كە ئىمە وەكو بوونەوھرى زىندوو تىايدا ئامادەيىمان ھەيە. كەچى حاجى ھەموو ھەولنىك دەدات، تا بگاتەوھ بە شويىنى (ئەولا) و گشت توانايەكى دەخاتە كار بۆ دووبارە بەرھەمھىنانەوھ

و بیناگردنه‌وهی له زمان و شیعر و خه‌یالدا. ئەو له دۆخی رابردووی کات خۆی رزگار ده‌کات، به‌لام زۆر که‌متر خۆی له وینا رابردووه‌کانی زید و کۆیه و نیشتمانی خۆی بۆ رزگار ده‌کریت. ئەمه‌ش یه‌کینکه له دژوازیی و ناکوکیه جوانه‌کانی شیعرى حاجى قادر، که من هیچ به پینوستی نازانم یه‌کیان بخه‌مه‌وه.

چوارهم: تیرامان له گۆرانه‌کانی ناو سرووشت دینامیکه‌تی کاتمان بۆ ئاشکرا ده‌که‌ن. چونکه گۆران له سرووشتدا، گۆرانه له دۆخیکى تاییه‌ته‌وه بۆ دۆخیکى کاملتر، له (غونچه)وه بۆ (گول) و ئەمه‌ش پیمانده‌لێت: دۆخی کاملتر هه‌میشه دۆخی ئیستایه و ئەمه‌ش دۆخی کرانه‌وه و زیندویتییه. که‌چی هه‌ر ئەم دۆخه رابردووه له ئاستی شویندا، بۆ حاجی قادر ده‌بیته شوینیکى پیرۆز و به‌هه‌مان شیوه‌ی که ده‌توانیت خۆی له رابردووی کات ده‌رباز بکات، ناتوانیت خۆی له رابردووی شوین ده‌رباز بکات..

پینجه‌م: ئەگه‌ر دۆخی ئیستای کات کاملترین زه‌مه‌نی ئیمه‌ بیت بۆ خۆسه‌لماندن، ئەوه‌ زمان و زمانى شیعرى

به لگن له سهر ژيانى ئيمه له ناو كاتى خوماندا. ئەوانەى
زمان مەسرهف دەكەن ناتوانن له كاتى خويان
(نیشانه) يەك دروست بكەن تا بيسەلمىنى، ئەوان له
(ئىستا) يەكدا ژياون، چونكە هيچ مانايەكيان به ژيان
نەبەخشيوه و بۆ زياد نەكردووه. تەنيا شاعيرهكان و
ئەوانەى دەنگى شاعيرانە دەبيستن دەتوانن مانا له ژياندا
بدۆزنەوه. له هەمان كاتدا هەر زمانيشه جىي شوين بۆ
حاجى دەگریتەوه و دەيكاته نيشتمانى خۆى و لەسەر
عەردىي وشە و پیتەكان، خيزانكى شيعرى پينكەوه
دەنيت. حاجى له شوين هيچ شوينىكى جوگرافى،
كولتورىي و ميژوويى بۆ نامينتەوه، تەنيا ئەوه نەبيت
كه شيعر وهك شوين دەخاته برىي هەموو ئەوانە.

شەشەم: بۆيه شيعر لەلای حاجى زادهى بير و
خۆشەويستيه بۆ زمان، نەك بۆ هاوزمانان و
هاوسەردەمهكان. بۆي هەيه هاوزمانان له دژى شيعر و
شاعيران بن. هەر لەبەر ئەم راستيهشه هاوسەردەمهكان
«بەيتى مەدداح به جان دەكړن» و «زەحمەتە قەدرى
بەيتى حاجى» بگرن. هەروەها هاوسەردەمهكان لەبەر
ئەوهى بوونەتە خاوهنى رۆحىكى كۆيله و ملكەچانە،
ناتوانن له پەيامى نازادكەر و رۆشنگەرانهى زمانى

شاعیران تیڭهن. ئەوان شوناسی خوڤان له دەستداوه و ریڭای په یوهندی و گفتوگۆیان داخستووه. بۆیه له لای حاجی (هاوسه رده می) نابیته مهرجی (هاوشوناسی). ههر له بهر ئەوه شه ئەویش ده که ویته ستاییشکردنی هاو زمانه کانی (واته شاعیرانی دی) و چاکی رهخه گرتنی تووند له هاوسه رده مه کانی به لادا دهکا. به هه مان شیوه، ره گه زینکی ره تکرده وهی قوول له شیعی حاجیدا ههیه بۆ شوین، به تایبه تی له و ئیستایه دا که ئەوی تیدا ژیاوه له ئەسته مبوول. ئەمهش گه وره ترین مه ته له له ئەزموونی شیعی حاجی قادردا، که توانیویه تی ئیستا وهک دۆخیکی کات ستایش بکات، به لام شوینی ئەو ئیستایه، که ئەسته مبوول بکاته که لاوه و جه هه ننه م.

حه وته م: ئەگه ر بیرکردنه وه له شوین و کات، ئەنجامی بیرکردنه وه بیت له خود، ئەوه خود به هوی کرده وهیه که وه ده توانی بوونی ئیستایی خوی به رجه سته بکات، که کرده ی داهیتانی زمان و به ره مهیتانی شیعه ره. به لام شیعر بۆ حاجی ریزکردنی وشه و دهسته واژه ی هاوکیش و قافیه دار نیه. به لکو نیشانه یه بۆ بوونی کائینیکی هه ستیار و هوشمه ند، که پاش ئەوه ی ژیان ئەزموون دهکات، ئەو نیشانه یه جیده هیلت تا نه وه کانی

پاش خۆی تىيگەن ئەو چۆن لە (ئىستاي خۆيدا ژياوه و به‌مه‌ش خۆى بکاته به‌شى له (ئىستاكانى داهاټوو). هەر له‌بەر ئەمه‌شه حاجى چاوه‌پروانى له شيعر هه‌يه و به گه‌رانتى مانه‌وه‌ى داده‌نى له به‌رده‌م تىپه‌پىنى بى ئەمانى کات و له ده‌ستدانى شويندا. ئەو چاوه‌پروانىيه‌ش له زنجيره‌يه‌ک بابەت و ژماره‌يه‌ک خه‌سله‌تى جوړ به‌جوړدا پۆلين ده‌کات، که هه‌موويان پانتايى شيعر پزگار ده‌که‌ن له‌و بابەتانه‌ى هەر له زماندا ده‌خريته‌ پوو، که چى پانتايى ژيان تاريک و ته‌سک ده‌که‌نه‌وه و ژيان بۆ مرؤف ده‌که‌نه دۆزه‌خ.

زۆر بابەتى ديکه هەن له ئەزموونى شيعرى حاجيدا گرنگى خۆيان بۆ ليکۆلینه‌وه‌کانى داهاټوو هه‌يه. حاجى له بيروپاكانيدا هه‌لگريى ئەو ناکوک و دژوازييه‌ که مۆديرنه‌يه له‌گه‌ل خۆى هيناويتى. خوديکى په‌رته‌وازه، به‌لام خودسه‌نته‌ر نا، هه‌ميشه له‌سه‌ر پيگه‌ى تاکايه‌تى خۆى شه‌ر ده‌کات، به‌لام خۆپه‌رست نيه‌. زمانىکى نيشدار و زبهر گوزارش له توورپه‌يه‌کانى تاک ده‌کات له ناست نا عه‌داله‌تى و ده‌سته‌سه‌رى و داگيرکارى، به‌لام بيرکردنه‌وه‌يه‌ک کۆنترۆلى ئەم زمانه‌ ده‌کات که بپرواى به مافى گه‌لان هه‌يه و پشتگيريى خه‌باتيان ده‌کات.

به کارهیتانی پاناوی (من) له بهرامبر ئیوه، یان ئه وانیترا ده لاله ته له سهر له دایکبوونیکی سه ره تایی تاکگه رای و یاخیبوونیش له نه ریته کان و کولتووری باو، پیگه ی ئه م منه به هیتر ده کهن. له لایه کیتریشه وه، راشکاوی و ره خنه ی به رده وامی ئه م منه له وه دلنیامان ده که نه وه که نایه ویت بچیته وه ژیر باری ئیمه ده سه لاتداره که وه، که هه میسه منه کان ده کاته قوربانیی مانه وه ی خوی. به ولای دیکه دا، حاجی ره خنه گریکی سه رسه ختی ئایینداری و ئایینسالارییه، به لام هه میسه وه ک دینداریکی سوژه کتیف ده میتیته وه. نه ریته و نوماییش و بانگه وازه ئایینییه کان ره تده کاته وه، به لام خوداناسییه کی بن پیا و دیندارییه کی مه عنه ویانه ستاییش ده کات.

حاجی پوو ده کاته ئه سه مبولی عوسمانییه کان، به لام نه عوسمانیه کانی ده وین نه ئه سه مبول، له بهرامبریشیاندا جگه له زهبری ره خنه، ئه ویش جاری به حق و جاریک به ناحق، هیچیتری پی نیه. له گه ل ئه وه شدا ئه و له نزیکه وه و پوو به پوو قسه ده کات نه ک له پاشمله و له دووره وه. راشکاوی و شه ففافییه ت له حاجی قادردا ئه وه نده به رجه سته ن که هیچ سانسوریک له سهر زمانی ده ربرین دانه نی و ئه وه ی به زمانیدا دیت، چ له ئاست دیارده ناوه کی و چین و تویره خو مالییه کاند و چ له

ئاست دەستە و تاقمى بىگانه و ديارده دەرەككیەكاندا،
 دەیللی و دەینووسیت. پئوهری حاجی بۇ خۇسانۆری
 ئەم سات و دەمەیه که ئەو تیايدا دەنووسیت، نەک
 شتیکی دیکە، بۇ نمونە ریزدانان لە ئەخلاقى باو، یان
 خاترانە. حاجیی شتەکان بە وشەکانی خۆیان ناو دەنیت
 و گوزارشیان لیدەکات. بۆیه زمانی ئیستیعارە و خوازە
 لە شیعی حاجیدا لە بەرمبەر زمانی راشکاوی و قسە لە
 رووی دەچیتە پەراویز و دۆخی متبوونی خۆیەوہ.
 حاجی شیعی ئایینی زۆر کەمە، لە چاو شاعیرانی
 دیکە کلاسیکی کوردیدا، بەلام شیعی دنیایی زۆرە.
 ئەو ھەرچەندە مەلاش بوو بەلام ھەرگیز مەلایەتی نەکرد،
 ھەرچەندە حاجییش بوو بەلام ھەرگیز نەچووە حەج. ئەو
 چەندە مۆدیرنە لە ھزیندا ئەو ھەندەش دواکەوتووہ لە
 پەيوەندی کۆمەلایەتی و سۆزدارییدا. لە سەراپای دیوانی
 حاجیدا بە دەگمەن شیعر و غەزەل بۇ ژن دەبینیتەوہ،
 ئەو ھەشی که ھەیه بە ئاشکرا دەریدەخات که حاجی ژنی
 لە رووی سۆزداریی و ھەستەوہرییەوہ نەناسیوہ. بە
 پێچەوانەى ئەوہی لەسەر چین و توێژە کۆمەلایەتی و
 خەباتی میللەتان دەیلیت، که ھەمووی رەنگدانەوہی
 ھزری مۆدیرنە، کەچی ئەوی لەسەر ژن دەیلیت حاجی
 دەخاتەوہ ناو بازنەى نەریتخوازیی و پیاوسالاری..

له كوتاييدا، حاجي قادر جياواز بوو: له ميژووي ميلله ته كهيدا به شاعيريكي ئاواره ناو دهبريت. له ميژووي ئهدهدا به شاعيريكي كلاسيك، له ژياني خويدا ته نيا و له سهردم و كاتي خويشدا: تاقانه. وهلي ئه وهه ميشه بيري له لاي كومه لگاكي بوو، بو ئه وانيتر ده ژيا و خاوهني شوناس و زماني شيعيري خوي بووه. هه ر بويه شه بهرگه ي توفاني سهردمه كاني گرت و خوي له سهردمي داهاتووه كانيشدا بهرجهسته كرد. بگره ناچار يكردن دهست له «جههاله تي» خويان به رامبه ر به شيعر هه لبگرن و له روانگه يه كي «وه حشيانه» وه نه روانه به ره مه كاني:

به يته كان عه يبي مه كه ن، خوار و كه چن
مه قصه دم: له م به ند و باوه ده رچن
وه رني ئه م دونيايه نه فسي نه فسييه
گه ر له بهر ئيوه نه بي، باكم چييه؟
من له توفانا به ري خوم ده رده كه م
وامه زانه دامه ني خوم ته ر ده كه م
ئيس تا هه رچيم پي بلين عه يبي نييه
چونكه ئينسان عيلمى غه يبي پي نييه
ئاخيري چي وه حشيه، مالي ده بن
جاهيليش ئه و روژه دي، حالي ده بن

خۆزگه دەمتوانیی له سەر هزرین و جیهانبینی حاجیی
بهردهوام بم.. به لام شتیک ههیه له ناخهوه پیمدهلیت له
ئیستادا بوهسته، حاجی قادر بهم زوانه نامریت...

پیشنیار بۆ داھاتوو..

وھک لە چەند شوینیکی ئەم لیکۆلینەوھەیدا، پیشنیارم کردوو، پێویستە توێژینەوھ لە دۆخی حاجی قادر لێرەدا کۆتایی پێ نہیەت و بەردەوام بیت. بۆیە وھک ئەرکینکی زانستی و بەرپرسیارییەکی ئاکاری توێژینەوھیی لەم گۆشەھەوھ چەند پیشنیاریک بۆ توێژەرانی داھاتوو دەخەمە روو.

یەكەم: دوانەھێ (من/ ئیمە): ھەر وھک لە لاپەرەکانی پیشوودا دەستنیشانم کردوو، حاجی قادر نەك ھەر بەتەنیا نمونە مرۆفیکە لە نیوھێ دووھمی سەدھێ نۆزدەھەمدا شوینگۆرکێیەکی نەوھێ دەكات، بەلكو لە رووی كۆلتوورییەشەوھ گۆرانیك روویداوھ كە پەيوەندیی بە چوونی ئەوھوھ ھەھە لە دنیاھەکی ناشارییەوھ بۆ شار، یان لە پەراویزەوھ بۆ سەنتەر. لە كوردستانەوھ بۆ ئەستەمبوول. كۆلتووری شار بەو جۆرھێ كە ئیمە چاوھپرێدەكەین بە شیوھھەکی راستەوھو بۆ ئەزموونی شیعیی ئەودا بەرجەستە نەبوو، بەلام رەنگدانەوھ

هزرىبه كانى ته واو ديارن و پيويسته تويژينه وه يان
 ليكرىت، به تاييه تى له چه ند ئاستيكدان:
 مه سه له ي چه مكى تاكايه تى و به تاكبون، وهك به شىكى
 له ره وه ندى پزگارى منى تاكه كه س له ئيمه ي به كومهل.
 حاجى قادر له كولتورىكى ئيمه ييه وه به ره و كولتورىك
 كوچيكر، كه بوارى ئه وه ي هه بوو (من)ى خو ي به و
 جوړه ي كه شار ريگه ده دات، به رجه سته بكات. ليره دا
 قسه له سهر دژوازي كولتورى پيش مؤدىرن و
 كولتورى مؤدىرن ديته پيشه وه. يه كه ميان كولتورىكى
 ده سته گرييه كه تيايدا بوارى به رجه سته بوونى تاكه كه س
 زور بهر ته سك و سنوورداره. نه ريت و
 دوباره كردنه وه ي به شىكى گرنگى ئه م كولتوره
 پيكد هينن و ئه وه ي له دهره وه ي نه ريت بيت، وهك
 شتىكى بيگانه و خراب و مه ترسيدار ته ماشاى ده كرىت.
 به لام له كولتورى مؤدىرندا، تاكه كه س ده بيته چه ق و
 بوارى خو دروست كردن و خو به رجه ستر كرنى زياتر بو
 دهره خسيت. له م په يوه ندييه دا تويژينه وه له و نمونه
 شيعريانه و ئه و ئيستيعاره و ده سته واژانه ي كه به لگه ي
 ئه م گورانكارىيه يان ليوه به ده ست ده هينن، كارىكى
 پيويسته. ئيمه له زمانى حاجيدا ده توانين نمونه گه ليك
 به نيينه وه كه له لايه كه وه مانه وه ي حاجى له كولتورى

دهسته گهري و له لايه كه وه هه و لدانی ئه و بو
 به رجه سته كردنی منی تاكگه رایانه و له لايه كیتريشه وه،
 تیکه لکردنی هه ردووکیان ده بینینه وه. ئه مهش بایه خ و
 گرنگی خوی هه یه تا لیوهی ئه و تیشكهی مؤدیرنیته و
 كولتووری مؤدیرن په یگیری بکهین كه له ریگهی
 شیعیری حاجییه وه دینه ناو دنیای ئیتمه وه. و پرای
 ئه وانەش، مه سه لهی تاكگه رای و ئه و هه وه سه ره تاییهی
 حاجی داویتی له م پیناوه دا، كه بناخه یه کی پیش
 هووشیاریشی هه یه، بو ئیتمه به هایه کی فیکری و
 كولتووری زور گرنگی هه یه و ده بیته به شیک له
 سه لماندنی په یوه ستبوونی كورد به مؤدیرنیته وه. لیته دا
 وشه ی تاكایه تی (*individualisme*) به هه مان مانا به كار
 ده هیتم كه لويس دؤمؤن له كتیبه كهیدا: (وتارگه لیک
 له باره ی تاكایه تییه وه: روانگه یه کی مرؤفناسیانه بو
 ئایدیۆلۆژیای نوئ)، به کاریه پیناوه¹: یه كه م: تاك وهك
 خودیكی پراكتیكی: كه دابهش نابیت و ئورگینال و بی
 جیگره وه یه. دووهم: تاكه كهس وهك بوونه وه ریكی
 ئه خلاقی، سه ره به خو، سه ره به خوی خودی و به تاییه تی له

¹ لويس دومون: مقالات فی الفردانية (منظور أنثروبولوجی للأیدیولوجیة الحديثة). ت:
 د. بدر الدین عرودکی. بیروت. منظمة العربیة للترجمة. مركز دراسات الوحدة العربیة.
 لبنان: الطبعة الاولى، 2006. ص: 32، 33، 89، 354-353

پروی جه وهه رییه وه، نا کۆمه لایه تی. حاجی قادر ههردوو،
 ئەم خهسله تهی له ئەزموونی خۆیدا بهرجهسته کردوو،
 له لایه که وه شه پێکی قورس دهکات بۆ خۆ پزگارکردنی
 له هه ر جۆره دهسه لاتیکی خۆسه پینه ری کولتووری و
 کۆمه لایه تی و میژووی و ژیا نه کی و کرده یی، که به ناوی
 میرات و میژوو و سه رده سه تی کۆمه لایه تی وه، کاری
 خۆیان له پیناوی ئامانجی خۆیاندا، له کۆمه لگادا دهکه ن و
 خزمه ت به مانه وه ی دۆخی له باری خۆیان دهکه ن، نه ک
 خزمه ت به بهرژه وه ندیی گشتی. له لایه کیتره وه و له
 ئاستی کوردبوونیدا هه ولێکی زۆر ده دات بۆ
 به ده سه ته یانی که سایه تییه کی تایبه ت، نمونه یی و جیاواز
 و سه ره بخۆ له مرۆقی کورد که (ئه ویترا) نیه. له دنیا ی
 هزرینی حاجیدا ئەم جیاوازییه به هایه کی مه زنه بۆ
 کوردبوون و بۆ به ده سه ته یانی شوناس. به م مانایه
 زه مینه یه کی له بارمان هیه بۆ به راووردکردنی پێگه ی
 حاجی له گه ل و له ئاست پێگه ی منه وه ره کانی دیکه ی
 هه مان سه رده مدا له ولاتانی سه رده سه تی خۆره لاتی
 ناوین، که خه باتیان ده کرد بۆ به خشینێ پروو خساریکی
 مۆدیرن به کۆمه لگای خۆیان به گرتنه به ری پێچکه ی
 ئه ورووپا له و سه رده مه دا. ئەمه ش به لگه ی ئه وه مان
 ده داتی که کوردیش له گه ل و هاوکات به و میله تانه له

هەولی خۆ پزگارکردنیدا بوو له هوشیارییەکی پیش
مۆدێرنەوہ بو هوشیارییەکی مۆدێرن لەسەر بوونی
خۆی¹.

ئەم تاکەکەسە، هەر تەنیا مرقۆئیکی توانا و ئیرادەگەرامان
پێ نانا سینتیت. بەلکو مرقۆئیکی تواناگە ریشمان
پیدەناسینتیت، مرقۆئیک کە دەتوانین بە شوینی پێ هەلگرتنی
ریکۆر، بە شیوەیەکی دیاردەناسانە لێ بکۆلینەوہ².
مرقۆئیک کە دەتوانیت بلیت، گوزارش لەو هەست و
تیگەیشتنە بکات کە بەرجەستەکەری خۆیەتی³: (من
حاجی قادرم، من کوردم) و ئەم خودەش ئەوہندە
هوشیارە کە توانای خۆجیاکردنەوہی لە ئەوانیتر هەیه.
خودیک دەتوانیت بکات، چالاک بیت، هەستیت بە
کردەیک⁴: (هوشیارکردنەوہ، هاندان، داواکردنی
دەوڵەت). هەر وەها توانای هەیه بگێریتەوہ و خۆی
ریوایت بکات، میژوو بگێریتەوہ و باسی یادوهریی خۆی
بکات⁵. ئەمە جگە لەوہی توانای هەیه بانگەشە بکات کە

¹ لەمبارەبەرەوہ بروانە کتیبە بە نرخەکەیی: حازم صاغیە: مازق الفرد فی الشرق
الأوسط. دار الساقی، لندن: 2001.

² بول ریکۆر: سیرة الاعتراف. ثلاث دراسات. ترجمة: فتحي انقزو. المركز الوطني
للترجمة. تونس. دار سیانترار، 2010. ص: 133-152

³ بول ریکۆر: سیرة الاعتراف. ص: 137

⁴ بول ریکۆر: سیرة الاعتراف. ص: 140

⁵ نفس المصدر، ص: 143

چى چاڪە و چى خراپ، چى ئاكارمەندانەيە و چى بەدوور لە ئاكار، چى ئاسايى و موباحە و چى نائاسايى و قەدەخە¹.

دووہم: ھزرىي رەخنەيى: لە شىعەرى حاجىدا بنەماي دىد و بۇچوونەكان، جىھانىيى، بەكارھىتائى زمان و پىكھاتەكانى، بنەماكى چوونەوہ بۇ ميژوو، لە رىگەي يادوھەريى و ويناكردنەوہ، ھىنانەوہ پىشچاوى ئەوہى ھەبووہ و پىشاندانى ئەوہى كە ھەيە، گشت ئەمانە لەسەر بناخەيەكى رەخنەيى دامەزراون و كارى خۆيان دەكەن. حاجى بە پىويست و ناچارەكى، نەك ئادىوئوژيانە و ھەماسيانە، لە روانگەيەكى رەخنەيىوہ بىر لە جىھان و مروؤف و كىشەكانى دەكاتەوہ و ھەلويسىتكى دژ لە ميژوو، كولتوور و ھىزە كۆمەلايەتییەكان وەردەگريت. ئەمەش ئەو دەخاتە رىزى پىشەوہى رەخنەگرتنىكى مۆديرن لە باو، لە نەريت و لە گشت ئەو ئالوزىيانەي ژيانى مروؤفى مۆديرنىان تەنيوہ. ئەم ئالوزىيە لە بىركردنەوہى مۆديرندا، ھزرى حاجى خۆيشى گرتۆتەوہ بە تايبەتى لە مانەوہى لە نىوان بىركردنەوہى ئايىنى

¹ بول رىكور: سيرة الاعتراف. ص: 148

نهریتگه رایانه و بیرکردنه وهی له دین وهک مهسه له یه کی
 تاکه کهسی. رهخنه ی حاجی له ئایین و مانه وهی له
 بازنه ی دیندارییه کی خودگه رایانه دا، که له لای مه حویش
 ده بینه ریته وه، هر ته نیا بنه مایه کی ئایدیۆلۆژی نیه. به لکو
 هاوکاتیشه به فریدانه دهره وه یه کی بنه برانه ی
 دامه زراوه ی ئایینی و گشت ئه و فیگه رانه ی له
 کۆمه لگایه کی تایبه تدا نوینه رایه تی باوه رداری له ریگه ی
 دامه زراوه ئایینییه کانه وه ده که ن و وهک به شیک له
 دهسه لات دهرده که ون که ده بنه ریگر له به رده م پیتشکه وتن
 و گۆرانی کۆمه لایه تی و دۆخی تاکه کهس له کۆمه لگا دا.
 هه موو ئه مه ش پزگارکردنی (دین) ی وهک مهسه له یه کی
 تاکه کهسی و سوژه کتیف و کولتووری، له (ئایین) وهک
 سیاسه تیکی ئاپۆره یی و مۆبیلیزه کردنی کۆمه لگا بۆ
 باوه شی فۆرمه کانی فهنده مه نتالیزم و ده مارگیری ئایینی
 لیده که ویته وه. ئه گه ر ئیمه توانیمان له ریگه ی
 لیکۆلینه وه ی ورده وه ئه مه بسه لمینین، ئه وه توانیومانه له
 حاجی قادر نمونه یه کی پیتشوختی به ره نگار بوونه وه ی
 فۆرمه کانی ده مارگیری ئایینی و فهنده مه نتالیزمی
 کولتووری و سیاسی و ئایدیۆلۆژی، بناسینین، که
 پیگه ی ئه و به رز ده کاته وه سه ر ئاستی بیرمهند و
 فه یله سووفانیک، پیتش ئه و و هاوکاتی ئه و له م پیتاوه دا

خهباتیکی فهلسه‌فیی و فیکریی زۆریان کردووه. زه‌خیره‌که له‌لای حاجی هه‌یه، به‌لام چۆن ئاراسته‌ی بکه‌ین و له هه‌ناوی ئەزموونه شیعرییه‌که‌یه‌وه ئەو زه‌خیره‌یه بکه‌ینه به‌شدارییه‌کی هزریی و مه‌عریفی، ئەمه‌یان کاری زانستیانه‌ی وردی ده‌وێت. گرنگترین خال له په‌یوه‌ندیی به‌مه‌وه، ئەوه‌یه که ئەم زه‌ینیه‌ته په‌خه‌نیه‌یه شیاو نه ده‌بوو ئەگه‌ر حاجی قادر له شاردنا نه‌ژیا‌با و ئەزموونی ژیا‌نی شار کاریگه‌ریی له‌سه‌ر بیرکردنه‌وه و گۆرینی هووشیاریدا نه‌کرد‌با. به‌مجۆره‌ش ئەوه‌ی حاجی له شیعردا له‌سه‌ر شار لێی پاده‌کات و خۆی لێ‌ده‌بوێری، له هزرین و ئاستی پۆشنبیرییدا بۆی دیته‌وه و خۆی له‌به‌رده‌مدا قوت ده‌کاته‌وه!

سێیه‌م: یادوه‌ریی و بیرچوونه‌وه: له ئەزموونی شیعریی حاجی قادردا رێچکه‌یه‌کی پوونی یادوه‌ریی تایبه‌ت و که‌سیی و یادوه‌رییه‌کی میژوویی و گشتیمان هه‌یه، که خۆی له‌به‌رده‌م ترسی بیرچوونه‌وه‌دا ده‌بینیت. حاجی هه‌رگیز بیره‌وه‌ریی خۆی به‌ شیعەر، چ بیره‌وه‌یی شه‌خسی و چ گشتی نه‌نووسیوه‌ته‌وه. به‌لام هه‌میشه له هه‌ولێ پیکه‌وه‌نانه‌وه‌ی یادوه‌رییه شه‌خسیه‌کانی خۆی و تیکه‌ل‌کردنیا‌نه له‌گه‌ل یادوه‌رییه‌کی گشتییدا. ئەم مه‌سه‌له‌یه

چ توڙه رانی بوری دهروونشیکاری، چ میژووی و چ توڙینه وهی فلهسه فی له مروث هاندهدات بو لیکولینه وهی زیاتر له ئەزموونی حاجی قادر. له م نیتوانه دا لانیکه م دوو فه یله سووفی گه وره ی سه ده ی بیسته م هاوکارییه کی زانستی و فیکریی قولمان ده که ن بو خویندنه وهی ئەزموونی حاجی به گرتنه بهری توڙینه وه له یادوهی کات و شوین و له تیگه یشتن له مه ترسییه کانی بیرچوونه وه و له یادچوون، که له شیعیی حاجیدا به ته واوی به رجه سته ن. ئەو دوو فه یله سووفه ش که س نین له هانری بیرگسۆن و پۆل ریکۆری فه رهنسیی زیاتر. من هر کات باسه کانی بیرگسۆن له کتیبه که یدا: (کات و ویستی ئازاد)¹ و لیکولینه وه که ی ریکۆر به ناوی (یادوهی، میژوو، بیرچوونه وه)² ده خوینمه وه، یه کسه ر ئەزموونی حاجی قادرم بیر ده که ویته وه. چ ئەو شیکردنه وه یه ی برگسۆن یادوهی و یادکردنه وه ده یکات

¹ هانری برگسن: پژوهش در نهاد زمان و اثبات اختیار. ت: علی قلی بیانی. ج: 1. تهران: شرکت سهامی انتشار، 1368. به شی یه که می ئەم کتیبه به شیوه یه کی کورتکراوه، له م سه چاره یه شدا ده بینیته وه:

- کیث انسل پیرسون و جان مورل کی: فلسفه برگسن. ت: د. محمد جواد پیرمادی. تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. 1389، ص: 85-

² بول ریکور: الذاكرة، التاريخ، النسيان. ت: د. جورج زیناتی. بیروت، لبنان، دار الکتب الجدید المتحدة، 2009، ص: 31-207 و 602-728.

و له ریځه یوه جهسته ده کاته سهنټه ریڼکی گرنیگی په یوه نډی مړؤف به ده ورو بهر و پرؤسه ی ئیدراک کرده وه¹، ئه مهش له شیکر د نه وهی حاجیدا بؤ یاد کرده وهی کوردستان و ئه زمونه کانی له دووره ولاتییه وه، گرنیگی خؤی هه یه و، چ ئه و شیکر د نه وهی ش ریځور بؤ خه یال و یاده وهری کردوویه تی و ده یبه ستیته وه به کات و شوناس و ترسی بیرچوونه وه وه، که له حاجیدا زور بهرجه سته یه. هه ردووک ئه مانه بؤ خویندنه وهی نویی ئه زمونی حاجی قادر گرنیگی خؤیانیان هه یه. کاتیک ریځور له سه ره تای کتیه که یدا ده نووسیت: "پئویسته له دژی ئه و ته وژمه ته قلیدیه ی چواره وری یادوهری گرتووه و له په راویزی په خنه گرتنیدا له خه یال، مامه له ی له گه ل ده کات، ده ست بکه ین به جیا کرده وهی خه یال و یادوهری تا دوورترین شوینیک بتوانین. بیرؤکه ی سه ره کی لیزه دا بوونی دژوازییه که، که ده توانین بلین جه وهه ریبه له نیوان هه ردو و ئامانجه مه به سته راکه دا: یه کیکیان، که ئه ویش مه به سته گه رای خه یاله، ریچکه که ی به ره و وه می،

¹ محمد جواد پیرمرادی: فلسفه هستی سیال (تأملاتی تاریخی در مبانی، پیش فرض ها و پیامدهای نظریه دیرند، بنیادی ترین اصل فلسفه برکسن. تهران: سروش، 1392، ص: 48-50

چیرۆکاوی، ناراستانه و نا واقعیانه و ناشیاو و یۆتۆپی دهچیت. ئەوهیتیشیان که مه به ستهگه رای یاده ریبه، به ره و راسته قینه ی پیشوو، واقعی له مه و به ره و شیوه یه که له پیشده ستیکردنی کاتیانه بۆ شتی یادکراو، له لایه ن یادکه ره وه وه پیکده هیئت¹.

له م پروانگه یه وه باشتر له جه وه هری یادکردنه وه کانی حاجی تیده گم که ئەو بۆ ساریژکردنه وه ی تراژیدیا که سی و گشتیه که ی، چۆن په نای بۆ یادی ولات بردوو نه که خه یالکردنه وه ی پرووت له رابردوو، له مه شه وه بۆم دهرده که ویت که هه ولدانه کانی حاجی بۆ دروستکردنی شوناسی کوردبوونی خۆی چه نده له سه ر زه مینه یه کی ئەزموونی و هزری بیناکراون که ئەو به جه سته ی خۆی له میانه ی ژیانیکدا ئەزموونی کوردبوون، نه که ته نیا چه زیکی تاییه ت بۆ نووسینی شیعر.. هه موو ئەمانه پیمده لێن هیشتاش شتیکی قوول له ئەزموونی حاجیدا هه یه، که ته نیا به توژیینه وه له پرووکاره شیعریه کانی و به سته وه یان به میژووی ژیانیه وه، تی ناگه ین، ئەگه ر نه یبه ستینه وه به ناوه پۆکه قووله فیکریه کانیه وه له تیروانیندا بۆ خۆی و بۆ کوردبوون و

¹ بول ریکور: الذاکرة، التأریخ، النسیان. 2009، ص: 34

بۇ جيهان و كۆى ئەو ناكۆكى و شياوانەى لەم نىوانەدا
 بوار بە كوردبوون دەدەن لە ميژوودا دەرکەويت.
 ئەمەيه ئەو شتەى كە هيوادارم پاشەرۆژ بتوانيت
 زانستيانە و وردەكاريانە خۆى لى بدات و پەوتىكى
 تويزينه وه پىك بيت پىويستى بە چوونە وه بۇناو نەرىتى
 تويزينه وهى تەقلیدی نەبيت. بەمجۆرش گرتنە بەرى
 ميتۆدى فرەبى و جيهىشتنى تاكرەهەندى ميۆدى، دەبيتە
 پىويستىيەك بۇ تيگەيشتنىكى بەرفراوانتر لەم ئەزمونە.
 وهكئە وهى تيگەيشتن بەبى گرتنە بەرى فرەميتۆدى هەر
 لە مانە وه لەو تاكرەهەندى و ميژووييەدا بمانهيايتە وه، كە
 بۆتە نەرىتىكى تويزينه وه لە حاجى قادرى كۆبى. ئەم
 شىوازی خویندەنە وهى دواچار نەك هەر ناتوانيت حاجى
 قادر بهينيتە زەمەنى ئىستاوه و لىمانى نزيك بخاتە وه،
 بەلكو جگە لە هەلكەندنى گۆرپىكى هەميشەيش بۇ حاجى
 قادر هيچ دياربىيەكى دىكەى لە هەگبەدا نيه.

سەرچاوهكان

(به پێی به کارهێنان و سوودلێوه رگرتیان له ههر به شیکدا)

- سه عید که ره می: دیوانی حاجی قادری کۆبی لیکۆلینه وه و لیکدانه وهی: سه ردار هه مید میران و که ریم موسته فا شاره زا. له سه ر نووسنیکی نوێ به پێی بۆچوونه کانی موحه مه دی مه لا که ریم. ئینتیشاراتی کوردستان، سنه، 1391 (2012).
- نزار سابیر: ناسیۆنالیزم و موزیک (له ئەزموونی کوردستانی عیراق دا). ئەلمانیا: Clausen & Bosse – CPI، چاپی یه که م، 2011
- دایره المعارف ناسیۆنالیزم، 1380
- درپوش اشوری: دانشنامه سیاسی، 1370
- عزت الله فولادوند: خرد در سیاست، تهران: طرح نو 1377
- مه سعود محه مه د: حاجی قادری کۆبی، به رگی 1، 2 و 3. هه ولێر: ده زگای چاپ و بلاوکرده وهی ئاراس، چاپی دووهم، 2010
- فازیل که ریم ئەحمه د (مامۆستا جه عفه ر): میژووی بییری کوردی. "حاجی قادری کۆبی و پرۆسه ی ویسته رنیزه یشن"، سلیمانی، له بلاوکه راه کانی دیداری جیهانی مه ولاناخالیدی نه قشه به ندی 3، 2009
- ره فیق حیلمی: شیعر و ئەده بیاتی کوردی. هه ولێر، چاپخانه ی خویندنی بالا، 1988.
- ریبوار سیوه یلی: شوین و شوناس. خویندنه وه یه کی دیارده ناسانه بۆ شاری سلیمانی. سلیمانیک غه زه لنووس، 2015

- کریستیان نوربرگ-شولتز: *اندیشه‌های هایدر در باب معماری*
در: معماری: معنا و مکان. ترجمه: ویدا نوروز برازجانی،
تهران: نشر جان جهان، 1382
- مارتین هایدیگر: شعر، زبان و اندیشه‌ی رهایی. مترجم: دکتر
عباس منوچهری. تهران، انتشارات مولی
- د. مصطفی بهزادفر: *هویت شهر. نگاهی به هویت شهر تهران.*
تهران، نشر شهر، 1390
- مهربان وریا قانع: *ناسیونالیسم و سلفه‌ر. کورد له دیاسپورا.*
بلاوکراوه‌کانی نیوه‌ندی ره‌ه‌ند. سلیمانی: چاپخانه‌ی ره‌نج،
2005
- د. جه‌عفر عه‌لی: *ناسیونالیسم و ناسیونالیسمی کوردی.*
سلیمانی: نه‌ندیشه، چ: 2، 2013
- بندکت آندرسن: *الجماعات المتخيله. أملاط فی أصل القومیه و*
انتشارها. ت: ئائر دیب. المركز العربی للابحاث و دراسه
السیاسیات. بیروت: 2014.
- ریتوار سیوه‌یلی: *کتیبی نالی. چاپی دووهم، هه‌ولیر: له*
بلاوکراوه‌کانی مالی وه‌فایی و ده‌زگای زه‌ریاب، 2015
- یاسین عومه‌ر ئیبراهیم: *مؤدیترنه و ره‌خنه‌کردنی*
کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی ئابین له هه‌ریمی کوردستاندا. ماسته‌رنامه
(بلاو نه‌کراوه‌ته‌وه)، زانکۆی سلیمانی، به‌شی کۆمه‌لناسی،
2016.
- ایموس راپاپورت: *خاستگاههای فرهنگی معماری* ترجمه
صدق ال رسول و افرا بانک، فصلنامه خیال، شماره 8،
زمستان 1382

- ادوارد رلف: مکان و بی مکانی. ت: د. محمد رضا نقصان، د. کاظم مندگاری، مهندس زهیر متکی، تهران، انتشارات ارمانشهر، 2002
- نازاد سوبچی: دهنگ و سیتیه. کومه له وتار. چاپی یه کهم، ههولیتز: له بلاوکراوه کانی سهنته ری نما (8)، 2002.
- کریستین نوربیرگ- شولتز: روح مکان. به سوی پدیدارشناسی معماری. ت: محمد رضا شیرازی، تهران، رخداده نو، 1388 (2009).
- راپاپورت، آموس (1384)، معنی محیط ساخته شده: رویکردی در ارتباط غیرکلامی، ترجمه فرح حبیبی، تهران، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری.
- وسلی کورت: زمان و مکان در داستان مدرن. ت: فرناز گنجی و دکتر محمد باقر اسماعیل پور. تهران: اوند دانش، چ: اول، 1391 (2012)
- Henri Lefebvre : *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Blackwell Publishing 1991.
- د. خانزاده علی قادر: زمانی شیعیری حاجی قادری کوی و مهجوی و شیخ رهزای تاله بانی. بلاوکراوه کانی نه کادیمی کوردی، 2013، ههولیتز.
- حمیدرضا شعیری: نوع شناسی مکان و نقش ان در تولید و تهدید معنا. له دکتر فرهاد ساسانی: نشانه شناسی مکان، مجموعه مقالات نقدهای ادبی-هنری. (مجموعه مقالات هفتمین هم اندیشی نشانه شناسی)، تهران: انتشارات سخن، 1391 (2012)

- یوهانی پالاسما: دست متفکر. حکمت وجود متجسد در معماری. ت: علی اکبری. تهران: پرهام نقش، 1392.
- یوهانی پالاسما: چشمان پوست: معماری و ادراکات حسی. ت: رامین قدس. تهران: پرهام نقش. 1390.
- محمد رضا شیرازی: معماری حواس و پدیدارشناسی ظریف یوهانی پالاسما. تهران: رخداد نو. 1391.
- دکتر مارف خهزنه‌دار: میژووی ئه‌ده‌بی کوردی. به‌رگی چوارهم، نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م 1851-1914، هه‌ولیز، ده‌زگای چاپ و بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی ئاراس، 2004.
- ئیدریس عه‌بدوللا ئومه‌رگومه‌تی: له‌ ده‌روه‌نده‌وه‌ هه‌تا ئه‌یره، میژوو. (مانه‌وه‌ی کولتور و شیوه‌زار). لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی میژوویی کومه‌لایه‌تیه‌ له‌سه‌ر ره‌چه‌له‌ک، شیوه‌زار، کولتور و داب‌نهریت، دره‌ختی خانه‌واده‌ی تیره‌ی ده‌ربه‌ندیه‌کان). سلیمانی: چاپخانه‌ی که‌مال، چاپی یه‌که‌م، 2015
- شه‌ره‌ف خانی به‌دلیسی: شه‌ره‌ف نامه. وه‌رگیزانی: هه‌ژار. هه‌ولیز، ده‌زگای ئاراس، 2006
- محهمه‌د ئه‌مین زه‌کی به‌گ (سه‌رجه‌می به‌ره‌م، به‌رگی چوارهم): خولاصه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان له‌ زۆر قه‌دیمه‌وه‌ تا ئیم‌رۆ. ئاماده‌کردنی: ره‌فیع صالح، بنکه‌ی ژین، سلیمانی: 2006
- محمد علی سولتانی: جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان (ایلات و طوایف کرمانشاهان)، جلد، دوم، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: بانک ملی ایران، 1381
- د. جه‌مال نه‌به‌ز: وشه‌نامه‌کی ئیتیمۆلۆژیای زمانی کوردی. کۆبه‌ره‌م ژ (8)، چاپی یه‌که‌می ئه‌لیکترۆنی، 2008

- میرچا الیاده: أسطورهء بازگشت جاودانه. ترجمهء: بهمن سرکاراتی، تهران، انتشارات طهوری، چاپ: دوم، 1384 (2006).
- میرچا الیاده: 'معماری قدسی و رمزپردازی'. له: أسطوره و رمز در اندیشهی میرچا الیاده. ترجمه: جلال ستاری، VI، چ: اول، 1381 (2002)، تهران: نشر مرکز
- د. جمال محمدهد فقهی رهسول باجهلان: 'زؤلی حوجرهی مزگهوتکائی کوردستان له سه ر ژیان و هزر و بهرهمی حاجی قادری کؤبی' له: دیداری حاجی قادری کؤبی (2016)، تهفتهق.
- خالد دلیر: ستمکردن له حاجی قادری کؤبی تاوانه. سلیمانی، چاپخانه و ئوفیسی سهفوهت، 1998.
- أرسطو: سماع طبیعی (فیزیک)، ت: محمد حسن لطفی، تهران، طرح نو، 1386 (2007)
- مورس مرلو بونتی: ظواهریة الادراک. ت: د. فؤاد شاهین، معهد الانماء العربی، بیروت، 1998
- Maurice M. Ponty: *Kroppens fænomenologi*. Det Lille Forlag, København, 1994
- ریئیوار سیوهیلی: پیهر بؤردیؤ و کؤمهلناسیی فهلسهفی. چ: دووهم، دهزگای زهریاب 2013
- دیوید انگلیس: فرهنگ و زندگی روزمره. مترجم: علیرضا مرادی، تهران: انتشارات نیسا، 1391 (2012)
- مارتین هایدگر: شعر، زبان و اندیشهی رهایی. ت: د. عباس منوچهری، تهران، انتشارات مولی، چ: دوم، 1389 (2010).
- Jeff Malpas, 'Heidegger and the Thinking of Place', Cambridge and Massachusettes, the MIT Press, 2012.

- Jeff Malpas, 'Heideggers Topology', Cambridge and Massachusettes, The MIT Press, 2005.
- ناصر براتی، فرزاد زرین قلم: ملاحظات در رابطه با زبان، فرهنگ، ادراک و محیط انسان ساخت. تهران: انتشارات پرهام نقش، 1392، (2010)
- اموس راپاپورت: فرهنگ، معماری و طراحی. مترجمان: ماریا برزگر، مجید یوسف نیاپاشا. تهران، انتشارات سلفین. چ: اول، 1391 (2012)
- ریتوار سیوهیلی: دیارده‌گرایی تاراوگه. چاپی یه‌که‌م، 1995. انتشارات باران، سوئد. چاپی دووهم، ده‌زگای ئاراس، هه‌ولیر، 2002
- Rapaport, A: House Form and Culture. Englewood Cliffs: Prentice- Hall Saeed, J. I. (2003). Semantics. 2ed edition, Blackwell Pub.
- ادم شار: هایدگر برای معماران (تأملی بر سنت معماری مدرن). ترجمه و گردآوری: روزبه احمدی نژاد. تهران: انتشارات: طحان/هله، 1388
- گاستون باشلار: بوطیقای فضا. مترجمان: مریم کمالی و مسعود شیربچه. تهران، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، چ دوم، 1392
- د. مراد حکیم محمد، ناکامه کومه‌لایه‌تیبه‌کائی راگواستی کورد له عیراق ۱۹۶۳-۲۰۰۳
- پؤل دوؤمن: سه‌رده‌می ته‌نزیما (1839-1878). وه‌رگینرانی له فره‌نسییه‌وه: نه‌جاتی عه‌بدوللا، هه‌ولیر: ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس، چاپی یه‌که‌م: 2008

- http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=nostalgia
- <http://www.southampton.ac.uk/nostalgia/>
- ئىدرىس عەبدووللا ئومەرگومەتى: "ئۆستگەكانى ژيان و بېگە يىشتنى كەسىپتى حاجى قادىرى شاعىر" لە: دىدارى حاجى قادىرى كۆيى، تەقتەق، وەزارەتى رۇشنىبىرى و لاوان، بەرپو بەرايەتى چالاكى و يژەيى سلىمانى، چاپى يەكەم، 2016
- اموس راپاپورت: فرهنگ، معماری و طراحی. مترجمان: ماریا برزگر، مجید یوسف نیاپاشا، تهران: انتشارات شلفین، چ: اول، 1391 (2012)
- Kadri Yildirim: **Xaniye Duyem (Hacı Qadire Koyi)**. Istanbul، Avesta، 2016
- کریستیان نوربری-شولتز: مفهوم سکونت (به سوی معماری تمثیلی). ترجمهء: محمود امیر یارأحمدی. تهران: نشر آگه، چ: پنجم، 1392 (2013)
- کەرىم مستەفا شارەزا، نازم حەویزی و ئەوانیتەر: کۆیە لە رەوتى شارستانیه تدا. هەولیز، وەزارەتى رۇشنىبىرى، زنجیرهى (359)، چاپى يەكەم، 2009
- برنارد لویس: اسطنبول و حضارة الخلافة الاسلامية. تعريب مع تعليقات نقدية و ايضاحية مفيدة، د. سيد رضوان على. دار السعودية للنشر و التوزيع، الطبعة الثانية، 1982
- اندرو وینکروفت: العثمانيون: تفكيك الصور. مركز الامارات للدراسات و البحوث الاستراتيجية، ط: الاولى، 2014
- J. J. THOMÆUS: Chbistianstad 1835
- <http://www.marefa.org/index.php/>

- *Magnus Västerbro:*
ttp://www.altomhistorie.dk/artikler/konstantinope
- خليل انجاليك (محرر): التاريخ الاقتصادي و الاجتماعي للدولة العثمانية. المجلد الثاني (1600-1900)، ت: د. قاسم عبدة قاسم. دار المدار الإسلامي، بيروت-لبنان، 2007
- Robert Walsh: Narrative of a Residence of vol. I, 1836, 2 vol., Constantinople. London
- د. مصطفى السبتي: "إسطنبول العثمانية بعيون رحالة فرنسي"، له: <http://www.turkpress.co/node/> 13 يناير 2015.
- Johnson. J. H: the poetland the city. The University of Georgia Press, 1948, p 18.
- د. ابراهيم رمانى: المدينة فى الشعر العربى، جزائر نموذجاً (1925-1962). به بنى سال و شويى چاپ.
- جيمز أ. كوريك: امبراتورى بيزانس. ت. مهدى حقيقت خواه. تهران: ققنوس،
- ميرچا الياده: مقدس و نا مقدس. ت: نصرالله زنگوئى. تهران: سروش، 1375
- ميرچا الياده: رساله در تاريخ اديان. ت: جلال ستارى. تهران: سروش، 1376
- برتراند راسل: تاريخ فلسفه غرب. ت: نجف دريابندرى، تهران: پروان، 1372
- أفلاطون: تيمائوس (دوره آثار) ت: محمد حسن لطفى. تهران، خوارزمى، 1380
- فردريك كاپلستون: تاريخ فلسفه. جلد يك: يونان و روم. ت: سيد جلال الدين مجتبوى. تهران: سروش، 1380

- دیوید راس: ارسطو. ت: مهدی قوام صفری. تهران: فکر روز
- Dei Står TenkereÆ Aristoteles. Ovst af A. Stigen. Munksgaard, 1996
- د. حمید عزیز سعید: سه‌ره‌تایه‌ک له‌باره‌ی فه‌لسه‌فه‌ی کلاسیکی یونان. سلیمانی، چاپخانه‌ی زانکوی سلیمانی، 1979
- قدیس اگوستین: اعترافات. ت: سایه‌ میثمی. تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی. 1380
- رینوار سیوه‌یلی: قه‌شه‌ ناگوستین: فه‌لسه‌فه و باوه‌ی کوردستان، ده‌زگای زه‌ریاب، 2012
- Saint Augustine: The City of God. Edited with an Introduction by Vernon J. Bourke. New York. Image Books
- تروند برگ اریکسن: تاریخ زمان. ت: اردشیر اسفندیاری. تهران: نشر پرسش. 1385
- Birgit H. Jensen, Karl E. Scollhammer og Rigmor K. Schmidt: Den Hovedløse Bataigges kosmologi. Århus. Forlaget Anis, 1984.
- Peter Kemp: Tid og Fortelling. Introduktion til Paul Riceur. Aarhus Universitetsforlag, 1999
- دیوانی نالی. لیکۆلینه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی: مه‌لا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم. پیاچوونه‌وه‌ی: محمدی مه‌لا که‌ریم. چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد، به‌غدا 1976.
- محمدی مه‌لا که‌ریم: حاجی قادری کۆیی، شاعیری قۆناغیکی نوئ یه له ژیا‌نی نه‌ته‌وه‌ی کورد، چاپخانه‌ی النجاج، به‌غدا 1979
- علا‌الدین سجادی: میژووی نه‌ده‌بی کوردی. چ. دووهم، 1971

- سیوهیلی: 'پیشزه‌مینه‌کانی سه‌ره‌لدانی بزاقی فه‌لسه‌فه‌ی رۆشنگه‌ری' له 'ه‌ورپا'. له گو‌قاری برایه‌تی. ژ. 25 پاییزی 2002، ه‌ولیزر.
- لویس دومون: مقالات فی الفردانية (منظور أنثروبولوجی للآیدیولوجیة الحدیثة). ت: د. بدر الدین عرودکی. بیروت. منظمة العربیة للترجمة. مرکز دراسات الوحدة العربیة. لبنان: الطبعة الاولي، 2006
- حازم صاغیه: مآزق الفرد فی الشرق الآوسط. دار الساقی، لندن: 2001.
- بول ریکور: سیرة الاعتراف. ثلاث دراسات. ترجمة: فتحی انقزو. المركز الوطنی للترجمة. تونس، دار سیانترا، 2010.
- هانزی برگسن: پڑوهش در نهاد زمان و اثبات اختیار. ت: علی قلی بیانی. ج: 1، تهران: شرکت سهامی انتشار، 1368.
- کیث انسل پیرسون و جان مورل کی: فلسفه برگسن. ت: د. محمد جواد پیرمرادی. تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. 1389
- بول ریکور: الذاكرة، التأریخ، النسیان. ت: د. جورج زیناتی. بیروت، لبنان، دار الکتاب الجدید المتحدة، 2009.
- محمد جواد پیرمرادی: فلسفه هستی سیال (تأملاتی تاریخی در مبانی، پیش فرض ها و پیامدهای نظریه دیرند، بنیادی ترین أصل فلسفه برگسن). تهران: سروش، 1392.

پروفایلی نووسەر:

ریتوار سوھیلی کوری ھەمە ئەمین ئاغای ھەسەن ئاغایە. سالی 1968 لە گوندی (بارنی بچوک) لە دەھەری سیوھیلی شارباژیری سلیمانی لەدایکبوو. خۆیندنی سەرھتایی و ناوھندیی لە سلیمانی تەواوکردوو، چۆتە پەیمانگای ھونەرھەجانەکان و سالی 1985 لەگەڵ خانەوادەکەیی دەربەدەر بوو و لە سالی 1988 لە ولاتی دانمارک بۆتە پەنابەر و دواچار بۆتە ھاوولاتی ئەو ولاتە. ھەر لە دانمارک دەستی بە خۆیندنی دواناوەندیی کردۆتەو و لە زانکۆ وەرگیراوە. بەکالۆریۆس (1996) و ماستەر (2000) لە بواری فەلسەفەدا لە زانکۆی (Roskilde) وەرگرتوو و ھەمان سال گەراوھتەو ھەزیمی کوردستان و لە زانکۆی سەلاحەدین وەک مامۆستای یاریدەدەر دامەزرآو. سالی 2005 بۆتە مامۆستا و لە سالی 2007 بەشی فەلسەفەیی کردۆتەو و سەرپەرشتی بلاوکردنەوھیی چەندین بەرھەمی فەلسەفەیی کردوو کە دەزگای موکریانی بلاوی کردوونەتەو. سالی 2012 بۆتە پروفیسۆری یاریدەدەر. لە زانکۆی سلیمانی و زانکۆی راپەڕین لەسەر داوای ئەو زانکۆیانە، وانبیژ بوو و ئیستا لە ئەکادیمیای کوردیی کار دەکات. بە زمانەکانی کوردی و فارسی و عەرەبی و ئینگلیزی بەرھەمی بلاوکراوھتەو. لە چەند سەنتەر و دەزگایەکی توژیئەوھیی ئەندام بوو و ھەبە. لە ئیستادا ئەندامی ئەنجومەنی فەلسەفەکارانی ژنە لە دانمارک، ئەندامی بۆردی جیندەرناسی زانکۆی سلیمانی و بەرپۆھبەری (دەزگای زەریاب) بۆ چاپ و چالاکیی رۆشنییری و کولتوری. بەرپرسی بۆردی ئەدەبە بۆ ئیئسکلۆپیدیای شاری سلیمانی، بە سەپەرشتی یۆئسکۆ.

جگە لەچەندین وتار و لیکۆلینەوھە لە بواری کاری زانکۆییدا، ئەم بەرھەمانەیی لە دیارترین کارەکانین:

پەخنە و ھزر و فەلسەفە:

- دیاردەگەرایی تاراوگە، چاپی یەکەم: دەزگای باران، سوید 1995.

چاپی دووھم: دەزگای ئاراس، ھەولێر 2002

- نووسین و بەرپرسیاری، لە بلاوکراوھکانی گۆڤاری بینین، ئەمەریکا 1997

- سوؤفیستەکان، چ 1 ستۆکھۆلم 1998، چ 2 دەزگای سەردەم، سلیمانی

1999، چاپی سینیەم، موکریانی، 2009

- دنیا ی شتەبچووگەکان، دەزگای سەردەم، سلیمانی 1999

- کتیبی نالی، دہزگای موکریانی، ھەولێر 2001، 2015، مالی وەفایی.
- نەتەوہ و ھەکاھت، 2 بەرگ، دہزگای سپیریز، دھۆک 2002.
- موکریانی، 2008، یانەھێ قەلەم، 2008
- قەفەسە ئاسنین، چاپخانەھێ رەنج، سلیمانی 2003
- فەتازای خواردن، دہزگای خەندان، سلیمانی، 2006
- زانکۆ لە مۆدیڵەوہ بۆ واقع. دہزگای گەنجان، 2007
- ترسان لە فەلسەفە، دہزگای موکریانی، ھەولێر، 2009
- دیکارت و ئەقلانییەت، دہزگای موکریانی، ھەولێر، 2009
- پپیەر بۆردیۆ و کۆمەڵناسی فەلسەفی، موکریانی، 2010
- میژوو و ھزری کۆمەڵایەتی، دہزگای زریاب، ھەولێر 2011
- ھاوکاتی و ھاوشوناسی، دہزگای سپیریز، دھۆک 2004
- کتیبی ستایشەکان، دہزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلیمانی 2011
- پیش سوکراتیەکان، دہزگای زەریاب، ھەولێر، 2012
- قەشە ئاگۆستین: فەلسەفە و باوەر، دہزگای زەریاب، 2012
- فەلسەفەھێ ئاکاری پزیشکی و مافەکانی نەخۆش، وەزارەتی تەندروستی حکومەتی ھەریمی کوردستان، 2013
- سیاسەت لە قەیراندا، دہزگای زەریاب بەھاوکاری گۆڤاری گولان، 2013
- پینکەنین و فەلسەفە، دہزگای زەریاب، 2013
- لە رەھەندی میژووویەوہ بۆ رەھەندی پۆتۆپیایی ئەنفال، کۆمەڵەھێ پووناکبیری و کۆمەڵایەتی، کەرکوک، 2013
- ئۆپۆزیسیون و دەسەلات، سیفیل: 2010
- ئەزموون و کەس، دہزگای زەریاب بە ھاوکاری گۆڤاری سیفیل: 2013
- کۆمەڵگای شلەقاو، دہزگای والا، 2011
- دیاردەناسی شوین و شوناس، 2015، غەزەلنوووس.

بەرھەمی ئەدەبی:

- گۆرانییەك بۆ گوندە سووتاوەكان (شیعەر)، كۆپنھاگن 1989
- كۆپنھاگن! (شیعەر)، كانونفرهنگ ایران، دانمارك 1994
- زمانی عەشق، زەمەنی ئەنفال (شیعەری) چاپخانە ی رەنج، سلیمانی 2000

- من و مارەكان (چیرۆك) مەلبەندی لاوانی میدیا، سلیمانی 1999
- خودایە بۆ نەتكردم بە قۆخفرۆش، شیعەر، سەردەم، سلیمانی 2011
- ئیوارەیهك بۆ ژن و خودا شیعەر، دەزگای زەریاب، 2012

گفتوگۆ و ھەقیەتیقین:

- _ مرۆف وەك بەخشنە، چاپخانە ی رەنج، سلیمانی 2006.
- _ زمان، فەلسەفە، شوناس، كاكیشان، كوردستانی نوێ، سلیمانی، 2011

وەرگێران:

- ئەفسانە ی خۆشەویستی (سەمەد بیهرەنگی) ئەفسانە چیرۆك، چاپخانە ی سەرکەوتن، سلیمانی 1983
- دەنگی پتی ئاو (سەراب سپەری) چ 1، 1989، چ 2 كۆپنھاگن 1990
- درامدی بر شعر معاصر كوردی، كۆپنھاگن، 1990
- پیدروپارامو (رۆمان)، خوان رۆلفو (بەھاوکاری ئازاد بەرزنجی) دەزگای سەردەم، سلیمانی 1999
- دەروازەكانی كۆمەڵناسی (منوچەر محسنی)، بەھاوکاری كۆمەڵی وەرگێر، دەزگای موكریانی، ھەولیر 2002
- ئەلبوومی كیزی جنۆكان (چیرۆکی مندالان لە دانمارکییەو)، دەزگای سەردەم، سلیمانی 2002

سوڀاسنامہ و پڙانینی تایبہ تم:

ئہم کتیبہ لہ سہر پڙنیاری خوی، بہ هاوکاری
هاورپی بہ پڙیم (بہ درہ دین عہلی) چاپکراوہ، لہ گہل
پڙ و سوڀاسی نووسہ ردا بو ئہ و بہ تہ نگہ وہ چوونہی.

کاکہ بہ دران عہلی خہ لکی دہشتی ہولیر و لہ
بنہ مالہ یہ کی شہ ہید پہ رورہ و لہ سالی 2002 وہ وہ
هاورپی یہ کترین..

Rebwar Siwayli

Haji Qaders Book

2016

